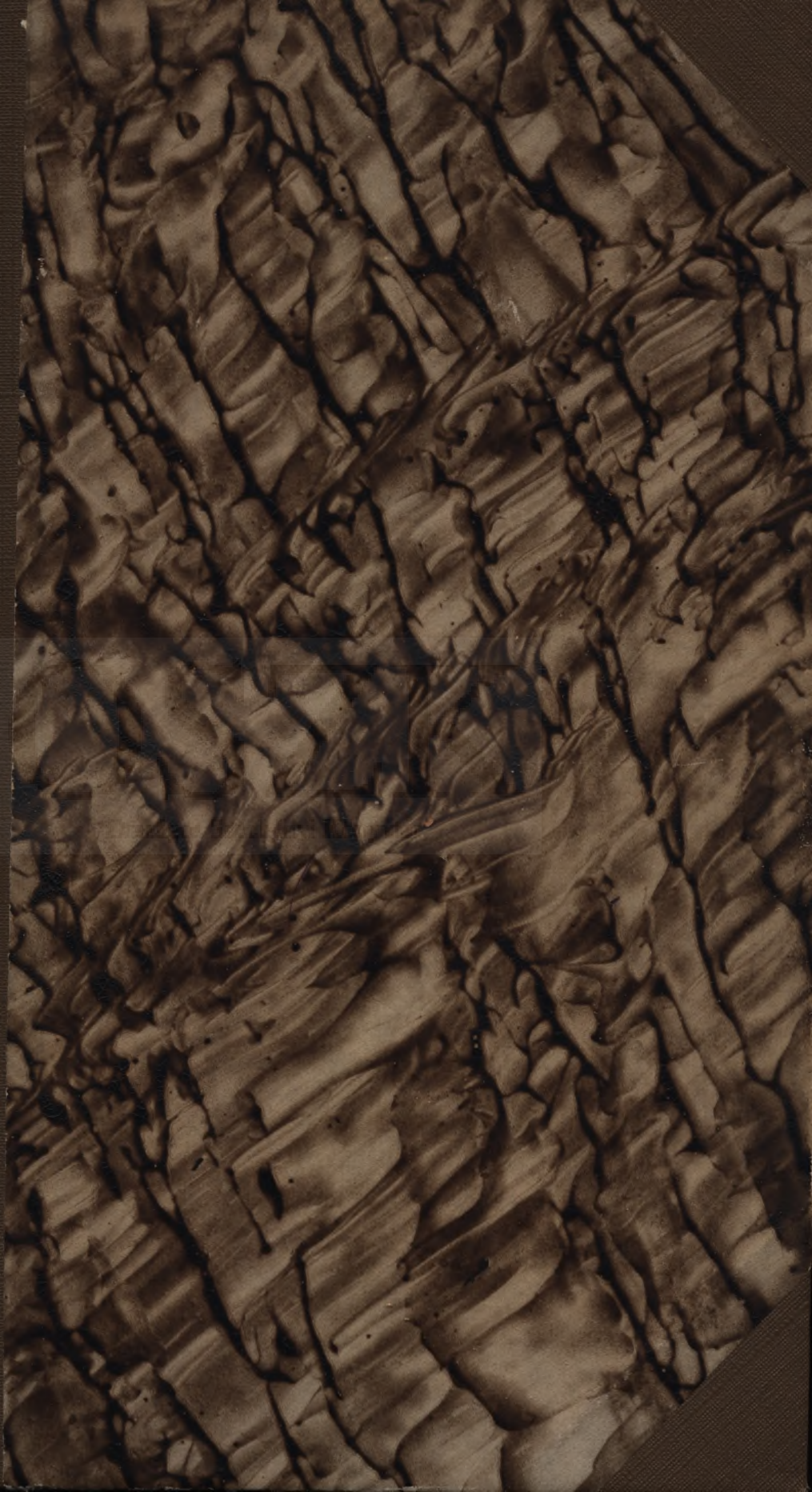

51733

280

MÓRICZ PÁL

A
MAGYAR
KIRÁLYI
HONVÉD

1868 1918

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

OSZK

MÓRICZ PÁL

A

MAGYAR KIRÁLYI
HONVÉD

1868—1918

88 EGYKORÚ KÉPPEL

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.T.
KIADÁSA

51735

~~Szil.~~
280

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növendéknapló
1929 év. 49 sz.

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉDRŐL.

— A HONVÉDELMI MINISZTER ÚR LEVELE. —

A Magyar Királyi Honvédség ez évben jutott el fennállásának hatvanadik esztendejéhez.

A fönixmadár megújulásaihoz hasonlítható a magyar honvédek története. Az ezeréves harcok tüzeből — a legnagyobb veszedelmek, elnyomatások idején — nekünk mindig támadtak vitézeink. Az egységesség kapcsolatát ám csak a honvédek története, dicső multja tükrözi felénk. 1848-ban Isten csodájaként, a haza, a szabadság, a nemzeti lét nagy veszedelmekor, a honszerelem mustármagjából támadt az első magyar honvéd. Bár dicsőséges harcaival a világot bámulatra ragadta, Világosnál fönixmadárként elégett. Az első honvédek lelkét azonban nem tudták elpusztítani. A 48-as honvédhősök hagyományaival és olthatatlan belső tüzével 1868-ban másodikor is megelevenedett a magyar királyi honvéd, s a világháború folyamán katonai dicsőségének és hősiességének legmagasabb fokát érte el. Első vitéze lett a világháború összes harctereinek. Mígnem ismét lesujtott reá a fönixmadár sorsa, a szörnyű kézzel felgyullasztott pokoli tűzben elégett. Magát drága hazánkat is — honvédei nélkül — darabokra marcangolták. Elveszettek látszott minden. Midőn ismét megrázkódott a véres magyar föld és a bánatos magyar lelkek mélyén izzó tűzből kipattant, szárnyát harmadszor is magasba csapta a Nemzeti Hadsereg szerény mezében, kicsiny kereteiben megújuló és feltámadott legifjabb magyar királyi honvéd. Zászlóira — a hatvanéves fennállás ünnepi alkalmából — a régi magyar királyi 26-os csik-udvarhelyi székely honvédzászlóalj zászlószalagának jeligéjét bízvást írhatjuk fel: «A multak emléke lelkesítsen hőstettekre!»

E jubileumi évfordulón azért hálás örömmel és elismeréssel kell fogadnunk minden olyan írott munkát, amely a multak emlékeit — a nemzet követendő tizparancsolataiként — élénk tükrözi. Móricz Pálnak ez «A Magyar Királyi Honvéd»

című friss könyve — a hatvanéves királyi honvéd multat és jelent az 1848/49-es dicső honvéd előidőkkel összekapcsolván — honvédelmünknek régi üdítő, éltető csodaforrásait tárja fel. Itt az élet! Itt az erő! Az újabb honvéddiadalokra előkészülni, fogadjátok sóvárgó hű magyar lelkekbe ezt a szeretettel megalkotott tiszta honvédírást. Ez a közel száz egykorú képpel, rajzzal megszínésített munka nyeresége és méltó népszerűsítője a magyar királyi honvédségnek. «Lobog és ragyog belőle az a honvédmult, amely minket — a nehéz pályán, a nehéz úton, a dicső küzdelem árán — célhoz visz.»

Budapest, 1928.

Gróf Csáky Károly.

SZERZŐ AZ OLVASÓIHOZ.

«*A magyar királyi honvéd*» könyvem közrebocsátása megkívánja, hogy — bár röviden — ismertessem e könyv megírásának és közreadásának különös előzményeit.

E mű mostani megjelentetését a végzetes összeomlásból átmentett «*magyar királyi honvédség*» fennállásának immár elkövetkezett hatvanadik ünnepi esztendeje teszi alkalomszerűvé... Tulajdonképpen az 1848-iki dicső honvéd-ős is «*magyar királyi honvéd*» volt. A «*korona*» csak később tört le a négyfolyós, apostoli keresztű, háromhalmos csákócéimerről. A máig fennmaradt magyar királyi honvédséget — a nehezen meggyőzött uralkodó és a többit, nagyobb váró nemzet egyezsége folytán — az 1868. évi XLI. törvénycikk hívta életre: papiroson... 1868-tól 1918-ig, amikor fennállása félszázadik esztendejéhez eljutott a félisteni Herkulest túlszárnyaló honvédség, a nemzet életében korszakos, nagy eseményt gyönyörű magyar katonai ünnepek keretében akarták megünnepelni az akkori honvédek. Hiszen a világháborúban dicsősége aranykoronáját kiérdemelte. A lengyel, az orosz, az oláh, a szerb, az albán, a török, az olasz, a francia harc-tereken mindenütt a világ első katonája volt a magyar királyi honvéd.

Bartha Lajos altábornagy, a Ludovika Akadémia 1918. évi parancsnoka lelkes irányításával, *IV. Károly* király, a budapesti m. kir. 1. honvéd gyalogezred felséges tulajdonosának hozzájárulása, *Szurmay*

Benczur: A 48-as honvéd őrszem.

Sándor báró honvédelmi miniszter megértő támogatása mellett, a Ludovika Akadémia szentelt, vén falai között folyt a páratlannak ígérkező honvédünnep előkészítő munkája. Am jött a magyar nemzeti történelem leggyászosabb ősze, a temetkező nemzet őszirózsás sírvirágaival. Bár mindenütt győzött, mindenütt hős volt a magyar, kiszámíthatatlan forradalmi erők átfúrták hősiezen tartott védgátjainkat. A «front» összeomlott. A beszakadó áradat rombadöntötte és alászüllyesztette az ezeréves hazát. Többé nem nyílt alkalom és férfias kedv honvéd-érdemet, honvéd-erényt ünnepelni... Maga a honvédség megszűnt!

Tíz évi mártírszenvedés után tudunk csak most újból sorakozni a tépetségük dacára tisztán megőrizett, foszlányos, régi selyem honvédzászlóink körül. Ez a hatvanadik esztendő azonban nem a múltó öregségnek, hanem az örökifjú magyar erők csodás megújulásának, a biztatóbb jövődönnek jelképes ünnepe... Annál jellemzőbb, hogy ama vajudó nagy nemzeti korszakot, azokat a nagyszerű magyar katonamebereket, amelyből és akik által a világ egyik csodája: a magyar királyi honvédség 1868-ban, hatvan súlyos esztendővel ezelőtt megteremtődött, értékeik, érdemességük szerint méltólag máig sem ismeri, nem értékeli a nemzet, a megifjúdott honvédség sem... Egy-két, inkább a szervezés és a szervezet történetét örökítő könyv alig maradt felőlük. Maga a pirossapkás, kézkubonyos, pirosnadrágos, «verd-el (Werndl) puskás» magyar királyi honvéd — lobogó fehérselymes zászlóival, a tompán szakadozó buta dobok mélabús pergésénél — szokatlanul romantikus megjelenése dacára teljesen kitörlődött a köztudatból. Am, nemcsak e pirossapkás honvédek múltak el, a honvédség folyamatos, fokozatos átszervezései során az irat- és levéltárakból, a felszerelési raktárakból is leginkább kiselejteztek, megsemmisítettek minden rájuk vonatkozó, a honvéd-multat legalább töredékeiben megelevenítő emléket. Azok az évről-évre fogyatkozó kevesek is, akik még részesei voltak a honvédség kialakulásának, vajmi keveset őriztek meg az első évtizedek gyermekeknek tetsző, eseménytelennek minősített «szegénykés» éveiből. A valóságban: oly nagyszerű, szilárd alapokat vető küzdséik a harcias századok császári hagyományaira visszatekintő hatalmas, gögös közös hadsereg beárnyékozásában szinte hogy szégyenletes kicsinységeknek tetszettek a «királyi» nevet csak névleg viselő, a valóságban mellőzött, árva sorsú maroknyi honvédség előtt...

En, mint a budapesti m. kir. 1. honvéd gyalogezred különleges szolgálati beosztású népfelkelő tisztje — különösképpen való meghazudtolásával az «inter arma silent Musae» latin közmondásnak — 1916-ban kaptam a megbízatást, hogy dicső ezredem részbeni története megírásához gyűjtsek írott, nyomtatott (rajzolt, festett) és szóbeli adalékokat. Csak, amikor már vállaltam a munkát, a megvalósításhoz hozzáfogni akartam, jöttem reá, hogy a kezdettől, 1868/69-től szinte lehetetlen összemarkolni ezt a szép, nemes magyar munkát. A saját laktanyában, a sokszor átszervezett különféle parancsnokságoknál, fel egészen a honvédelminisztériumig, perzselt méhkasokként tátongtak reám a pusztuló levéltárak üres polcai. A kofaság «pakolópapírként» réges-rég elhasználta a magyar királyi honvéd-

ségi intézmények nem egy alapvető becsű, ritka okmányát. A még az alapítás idejéből éledgelő, irmagul maradt öreg honvéd urak emlékezetéből is kikopott, elhalványult búbája, frissége a letűnt kornak, a szűkteretű nagy küzdeéseknek. A felbokrétázott zászlójú, nótás menetzászlóaljak derék honvédei viszont ifjú életüket vitték a tűzbe... Miért is érdekelte volna tehát őket az a mult, amelyről soha senki nem tudott mondani nekik lelkesítőt? Ennek a multnak — talán éppen látszólagos szegényi szürkesége miatt? — a történelmi érdekességeket éles színekkel nyujtó távlata is a felejtés hamuja és sárga homokja alá temetődött. Mivel illetéknép sem gazdag irattárak, sem legalább a multat melegen megőriző szóhagyományok és mesélgető vén szájak nem állottak segítségemre, az alföldi kubikosok munkájára kellett szánnom magamat. A mélységekből kellett ásogatni a meg nem becsült, szerteszéjjel rúgott töredéket. A kubikosok éles, fényes vasásójához ernyedetlen, szívós, bölcs türelemnek kell társulni. Én, tehát, a szeretetemet is hozzáadtam e siváran, vigasztalanul, gyümölcstelennek indult munkához a világháborúnak a lelket, az idegeket, a józan munkakedvet vadul szétszaggató viharzásai között; amikor a kérlelhetetlen háború örvényes hullámcsapásai mind több, több kedves barátomat, drága bajtársamat ragadták el mellőlem, a sárgult, poros, egykorú régi napi-, hetilapok, folyóiratok, családi levelek, a szemétből kimentett ritkább honvéd hivatalos iratok elmélyítő lapozgatása közben egy-egy hozzám tévedt régi honvédtiszt, altiszt, hajdani Verdel-puskás öreg közvetének váratlanul kipattantott meleg közlései után valahogyan mindig az ostromzárolt Szirakuza motoszkaált eszemben Archimedesével... «Noli turbare circulos meos!»... Sem a nagy diadalok hevítő örömetől, sem a bánatontó haretéri csapásoktól nem engedtem félrelendíteni magamat. A magam «köre», számításaim mellett híven megmaradtam és kitartottam... És csodák következtek. Ásónyomról-ásónyomra mind színesebbé, mind tartalmasabbá, mind életfrissebbé varázsolódott a reménytelenül szürkén indult munkám... Nem rajtam, de a világháború változandó körülményein és erőimet mindjobban lekötő, más katonai megbízatásomon mult, hogy amikor a helyes nyomot már megtaláltam, a kutató és feldolgozó eszközöknek és tapasztalatoknak már biztos ura voltam, tovább nem folytathattam a lelkem szerinti kedves, magyar munkát és ennél fogva csak töredék mindaz, amit: *A magyar királyi honvéd* könyvemben imhol itt felmutatni tudok.

Ebben a műben különben sem akartam adni a honvédség szervezetének történetét. *Takátsy*, *Hazai Samu*, *Vághó Ignác*, *Papp Miklós*, *Szurmay Sándor*, a régibb honvédelet eme kiválóságai sok értéket megírtak a béke éveiből. Én magam inkább *az embereken át* — szívők, lelkők, gondolkozásuk és cselekedeteik tükrében — törekedtem megeleveníteni a honvéd multat, a magyar királyi honvédséget és a honvédet. A magyar életerőnek és elmének leghatalmasabb, legnagyobbszerű alkotása marad a királyi honvédség. Ezek a [nagy részben általam gyűjtött, a *Hadtörténelmi Múzeum* gyűjteményéből való] képekkel, rajzokkal színezett leírások és külön-külön megérthető fejezetek 1868-tól 1918-ig összeölelnek, kiemelnek a korra,

az emberre, a honvédelmi alkotásra sok tanulságosan jellemzőt. A romantika bűbajos dicsfényű szívárvány-hídján vonulnak át előttünk a drága magyar honvédek. Szívök, lelkök, gondolkozásuk, akarásuk, cselekvésük őszinte magyarsága hódítóan ragyogóvá teszi útjukat. Isten áldja, Isten vezérelje a honvédsászlót!

Rákosszentmihály, 1928.

MÓRICZ PÁL,

*a volt magy. kir. budapesti 1. honvéd gyalogezred
volt népfelkelő századosa.*

A honvédek és a honvéd-nevezet eredete.

A *honvéd*-nevezetet, a *honvéd*-szót magyar vitézeink először 1848/49-ben írták be a világtörténelembe. Azelőtt, 1848 előtt, ha a magyar nemzet vitézi tulajdonságait, katonás erényeit és délcegségét szóval és egy szervezett erőnek felemlítésével akarták megjelölni — a külföldiek — a *magyar huszárra* hivatkoztak. Sőt példaképpül vették a magyar huszárt. A hozzánk vadidegen nemzetek hadseregei saját szervezetükön belül — még a festői viseletre is — igyekeztek megteremteni, fenntartani a magyar huszársághoz hasonlatos lovasalakulásokat. Az utóbbi világháború során azonban tüneményes ragyogással, a félvilágot átölelő igézetes erővel új harcéri *napcsillag* támadt. Megismerték, rettegni és becsülni kezdték: a *magyar királyi honvédet*. A *magyar katonák* csodás hősiségét külföldi szövetségeseink, mint ádáz ellenségeink előtt, úgyszintén a boldog semlegeseknek elmélkedésekre inkább berendezett békés tűzhelyeinél kifejezte, megértette és örökítette ez az egyetlen magyar szó, hogy — *honvéd!*

Illéssy György, az első 48-as honvéd.

Az egész világon nemcsak a gyalogos, hanem lovas magyar katonáinknak rendkívüliségét, páratlanságát, eredeti magyar mivoltát bokrétába kötötte — a *honvéd*-név. Az élcelődő német művészek híres képes újságjában, a *Simplicissimus*-ban sűrűn megcsúfolták a magyart. Rajzolóművészeik csupán félszűzségeinkről vettek egyszerű tudomást. Az Úrnak 1916-ik véres esztendejében azután megértük, hogy a *Simplicissimus* mesterei is a tüske helyett borostyánkoszorút fontak a magyar hősiségnek. A művész színes, megkapó képén azt a jelenetet rajzolta meg, amikor a magyar katona izgalmas kézitusában levágja az orosz-puszták fürge fiát, a — *kozákot*...

Az érdekes kép alá magyarázatul a következő nem kevésbé érdekes szöveget írták:

Braver honvéd!
Hund vom Don!
Hat ihn schon,
Haut ihn nieder!

A magyar honvédség az 1848-as idők ágyékából pattant ki. *Petőfi, Jókai, Vasváry* Pál lelke benne él, benne ragyog a honvédség megeremtődésének történetében; hiszen Petőfi «*A honvéd*» költeményében meg is írta:

Isten után legszebb és legszentebb név
A *honvéd* nevezet.

1848 március 15-én az «egyenlőség, szabadság, testvériség» szent, szűztiszta mámorától megihletett pesti ifjak az öreg-Múzeum-nál lelkesítő, gyújtó tüntetések között összefoglalták és kihirdették az emlékezetes: «*Mit kíván a magyar nemzet*» tizenkét pontozatját. E mozgalom megindítója a cenzurázatlanul kinyomatott pontozatoknak első példányaival felmentek a városi tanácshoz. A pesti tanács a nemzeti programmpontok aláírásával — legyen béke, szabadság, egyetértés! — szintén hozzájárult a «nép kívánságaihoz». «A személy- és vagyonbiztonság, valamint általában a nyugalom és rend fönntartására» ugyanekkor, — írja a jeles honvéd hadtörténetíró, a későbbi altábornagy, doberdói *Breit József* («Magyarország 1848/49-es függetlenségi harca története» művében, 1897.), — «a *közcsendi bizottmány* alakult, melynek végrehajtó közege gyanánt az 1500 főből álló *polgári őrsereg* szerepelt. Ezen őrseregből, mely nemsokára 3000 főre szaporodott, nőtte ki magát különféle elnevezés alatt a *nemzetőrség*, majd a későbbi vitéz *honvédség*».

Az *első honvéd* a «*Honvéd*» és a «*Hazánk s a Külföld*» újságokban megjelent közlemények szerint a biharvármegyei (sárréti) születésű *Illéssy György* ifjú, a debreceni kollégium egykori református diákja volt. Illéssy, a «*György deák*» néven elismert nevű poéta, mint «*A Hon*» segédszerkesztője, 1871-ben húnyt el. A «*Hazánk s a Külföld*» az első magyar honvédről — Illéssy elhalálózása alkalmából — 1871 november 2-án írta a következő méltatást:

— Sokat olvasott, szépen szavalt, értett idegen nyelveket és a zenét. Mikor 1848-ban az első riadót megfűtták: *legislegelőször Ő állt be honvédnek május 20-án*. Eleintén egy gyalogzászlóaljhoz ment, de aztán tüzér lett s a *Ratcsányi* és *Lapcsinszki* híres útegeiben szolgált, utoljára mint tüzemester. *Világos* után egy darabig bujdokolt (Komádiban *Sárossy* Gyulával együtt), de végre sem kerülhette el végzetét: *besoroztatott*. Az *Eszte*-ezredben kellett szolgálnia. De, törhetetlen kedélye itt is megmaradt, zenész lett a zenekarban, sokat olvasott, nyelveket tanult s katonai műkedvelői előadásokat rendezett. Négy évig volt ilyen kénytelen szolgálatban.

Az első honvédekről — Naplótöredékek. 1844—1859. című könyvében (250-ik lap) — a nagyidőknek érdemes régi részese, báró *Pod-*

maniczky Frigyes is megemlékezik. Az Illéssy Györgyre vonatkozó közleményekkel ellentétben elmondja: «Első, aki beállott *honvédnek*, gróf *Széchenyi* Dénes, — az első *honvédtiszt* pedig, akit teljes egyenruhában szemléltünk, gróf *Andrássy* Aladár volt, délután (1848 július 12) gróf *Károlyi* Györgynénél pesti palotájának kertjében vártuk meg az első honvédtisztet, őt teljes szívből üdvözlendők.» Hihető azonban, hogy *Podmaniczky* a maga főrendű társaskörével kapcsolatban írta ezt az érdekes feljegyzését.

Az első 48-as honvédek jellegzetes *kávébarna* színű atillájukat a véletlennek köszönhették. A magyar kormány megfelelő egyen-

Egykorú 48-as honvéd csoportkép.

ruházati posztónak szűkében lévén, a cs. kir. ruhatár-bizottságtól átvette az eredetileg a *tüzérségnek* készített nagymennyiségű posztókészletet. Az első honvédek atillája ilyenképpen lett az a jellegzetes emlékezetű *kávébarna* színű. A *magyar királyi honvédségnek* első vitézei — 1869-ben — ugyancsak ilyen érdekesen, véletlenül jutottak a nemkevésbé jellegzetes, emlékezetes *piros sapka*-, *piros nadrág*-posztójukhoz, amelyek miatt «*paradicsomos flaskó*, *stieglitz*» néven is csúfolták a derék honvédet. A *Miksa* mexikói császár serege részére gyártott, (állítólag francia eredetű) *piros posztóból* túl nagy tömeg maradt raktáron. Ámde, mivel a szegény mexikói császárt kivégezték, vezértelen serege kalandorhadként szétszűllött, a rikitós posztót a honvédekre sózták. Ma már bárkinek a sértődése nélkül megvallhatjuk, hogy eléggé ízléstelen, célszerűtlen, színpadias viselet volt a honvédbakaságra szabott *pirosnadrág*.

Kossuth Lajos áldott neve felemlítése nélkül nem lenne teljes ez a honvéd-írás. *Kossuth* személye szerint, lánglelkével és alkotó

tehetsége varázsával kitéphetlenül beleszövődik a honvédek történetének szent legendájába. «Az országgyűlés» 1848 július 11-én Kossuth Lajos megrázó beszédére — a rajongó Nyáry Pál «megadjuk» felkiáltása után — szavazta meg és ajánlotta fel a 200 ezer honvédet és a szükséges pénzerőnek előteremtését... Ez a beszéd, ez a megajánlás katonai tekintetéből természetesen inkább csak erkölcsileg értékelhető. «Hiszen» — írja Breit József — «200 ezer főnyi seregnek hadkész állapotban való felállítása minden meglévő keret nélkül, máról-holnapra, a lehetetlenségek közé tartozik».

Kossuth Lajos amerikai képe.
(Kvassay Márta gyűjteményéből.)

A honvédeket egyébként ugyancsak Kossuth Lajos nevezte először «névtelen félisteneknek...» Jókai Mór — Kossuthnak fenti hódolatos kifejezését idézve — «*A Hon*» 1867. évi 80-ik számában feljegyezte, hogy Kossuth (akkor már mint hazátlan bujdosó) angliai tartózkodása alkalmával, Londonban tartott egyik beszédében használta az «*unknown demigods*» elnevezést.

*

A «*honvéd*» szót, — a «*honvéd*» nevet — midőn már «*pesti csatárok*» néven is szerepeltek, vitézkedtek csapatok — 1848-ban, a kényszerítő szükség alkotta. A szabadságharci mozgalmak kezdetén ugyanis a hasonhangzású «*polgárőrség*» és «*nemzetőrség*» elnevezésekből megtévedések, félreértések támadtak. Az újonnan alakult *rendes* magyar seregre, azaz a nemzetőrségre tehát megfelelőbb és határozottan megkülönböztethetőbb nevezetet kerestek és találtak Kisfaludy Károly az «*Élet korai*» (1821) című költeményének következő soraiban:

Midőn hazáját rabbilines fenýíti,
Bőszült érzéssel haremzőre száll;
A szép szabadság hóslánggal hevíti,
Körüldörögje bár ezer halál.
Nem csügged s *honvéd* tisztét teljesíti,
Míg győz, vagy teshalmok közt sirt talál,
A jobb utókortól reményelve bérét,
A nyert borostyánon kiontja vérét.

Ezentúl nevezték *honvédnek* a «*rendes*» nemzetőrt. Magának a szabadságharcosok ifjú seregének ezidőtől lett «*honvédség*» a neveze. Ez a *dicsteljes* honvéd-név, mint «*A Honvéd*» újság 1867. évi számából olvasható, — «egy tudós vén katonától eredt, az öreg Kiss

Károlytól¹, ki katonai pályája bevégeztével az irodalommal foglalkozott s tagja volt az Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak. Ő találta fel csaknem ösztönszerű gyorsasággal, midőn az első zászlóaljokat szervezték, az egyszerű és nagyjelentőségű szót — «honvéd.» Kiss Károlynak 1848. évi *«Hadműszótárában»* valóban benne találjuk a magyar nemzeti harcok dicsőségének ezt az örökszép és fényes jelszavát, melyet akkor — 1848-ban — sokan *«mondvacsinátnak»* vélelmeztek. A magyar nép maga — később, huszonegy nehéz próbákra tevő esztendőik elmúltával is, midőn a magyar királyi honvédséget feltámasztották és megszervezték — átértette, átérzte, lelkébe szent jeligéül befogadta a honvéd szót és nagyszerű fogalmát. A világháborúban a fegyvertársak, az ellenségek világszerte becsülni, félni tanulták a magyar királyi honvédet. *Jókai*, bár 1867 tavaszán *«Nagyobb, nagyobbak, legnagyobbak»* költeményében még a régi, a 48/49-es honvédekről dalolta édes keserű, fájdalmas gyönyörű dalát, mi most már tudjuk, mi láttuk és érezzük, hogy az 1914., 1915., 1916., 1917. és 1918. esztendőik *csukaszürke* és *mezőzöld* színű ruhás honvédjeinkre is tökéletesen illenek az aranyborostyánt fonogató nagy költő ihletett szavai:

S most halljátok, ki legnagyobb?
 Ki előtt minden meghajol,
 Az a nép volt: a közvitéz.
 Ki róla szóla, Istent idéz!
 Ők voltak a közhonvédek,
 Kik nem hírért haltak, éltek,
 Kiket nem dicsvágy vitt a harcba,
 Csak hazájuk nagy panasza;
 Kik nem küzdtek hiú hírért,
 Csak hazájuk szerelméért...
 Vezér nélkül is megállva,
 Győzelembe és halálba
 Külön-külön egy-egy bajnok,
 Együtt: tenger tört meg rajtok.
 Ki adta rájuk e nevet
 «A névtelen félistenek!...»
 Kik annyi vért elhullattak,
 Annyi diadalt arattak,

¹ Czimer Károly dr., szegedi tudós tanár, kiváló várostörténeti író nagyon érdekes, ismeretlen adatokat jegyzett fel («Szegedi Napló, 1928 június 3.» «A Szegedi Kaszinó régi típusai.») Kiss Károlyról és családjáról. Az édesapja, nemzeti KISS József Szeged városnak volt «régi kuruc vívású főbírója, keménykezü és tekintélyt tartó tanácsura» még a XIX. század első felében. A fia, a koszorús hadtörténelmi író Kiss Károly, a máig egyetlen szegedi akadémikus, 16 éves korában a szegedi liceumból kadétkiskolába lépett, a francia háborúban jelesül vitézkedett, de 1837-ben már nyugdíjazták, mert rendíthetetlen híve volt a *nemzeti hadseregnek* és a *magyar vezényszónak* és *«királyi bakancsos kapitány»*-nak írta magát... 1848-ban honvédezeredés és sok érdemet szerzett a honvédség szervezésében. Emlékét örökre fenntartja az, hogy a dicsőséges *honvéd* nevet ő készítette.»

Vért, diadalt a hazának,
Maguknak mit se hozának.

— — — — — — — —
— — — — — — — —
Nagy emberek, nagy férfiak,
Ne küzdjétek a hír miatt,
Híretek együtt él velünk,
Mindeniteket tisztelünk,
De legnagyobbak fölétek:
Emeljük a közhonvédet!

Az új honvédség megszületése.

A magyarosan «*burkus*»-nak nevezett poroszok 1866-ban a nagy-osztrákságnak nemcsak a kétfejűsasos zászlóját törték porba. Az erőszakoskodó, kegyetlen osztrák börtönőrnek durva karját is megbénították. Egyezkedni kényszerült az elnyomott magyarral. Magyarországon — az 1867. évi kiegyezéssel — felszabadultak a tizenkilenc éven át guzsbakötött nemzeti erők és — szenvedélyeségek. A jóhízemű, szép magyar ünnepi tömegek tomboló muzsikával, szélnek engedett virágos nemzeti zászlókkal kavargtak és lelkendeztek szerteszét az országban... A tétova cselekedetek, káprázatos reménykedések során a fokosnak, pengő sarkantyúnak, sujtásos magyar viseletnek új-hajnallások támadt. Ez a nóta is ekkortájt divatozott:

Szívárványos, szívárványos, szívárványos az égálja,
Nem jól van a, nem jól van a, nem jól van a fejemálja;
Gyere rózsám, igazítsd meg,
A jó Isten majd úgy áld meg...

Ez az ártatlannak tetsző, kedves nóta igen különös nóta volt. Toborzó táncrea bizsergetős melódiáján felettébb el lehetett andalodni. A nótát dalolható magyarok úgy 1866-ban, mint még a kien-gesztelőbb 1867-ben is *Kossuth* Lajosra gondoltak. Kossuth Lajosék «független» Magyarországaért epekedtek az Alföldön, Székely-országban, túl a dunai színmagyar helységeken. Ám, Bécs nem azért volt és maradt a «bús magyarok» szerinti «átkos Ausztria-Bécs», a túl a Lajtáról fujdogáló hideg szelek hamarosan ledermesztették a korán nyiladozó magyar reménykedéseknek sok gyenge-szép ibolyáját. *Asbóth* János (ama bizonyos «*Sir John*», akkor miniszteri titkár, az új magyar királyi honvédség vajudása, megszületése és lábrakapása történetének hivatalos történétírója), «A m. kir. honvédelmi minisztérium működése 1867—1872» című művében — a maga dagályos nyelvén körülbelül az igazságnak megfelelően írta, hogy: «a m. kir. honvédelmi minisztérium azon legelső szervezéséből, melyet 1867-ben az alkotmány helyreállításával a nagy átalakulás természetszerű nehézségei, az első fejlődés kezdetleges viszonyai közt nyert, e nehézségek és viszonyok mel-

tánylása nélkül *csaknem* azt lehetett vala következtetni; hogy fellátásának egyedüli oka az, hogy az 1848-iki törvények *betűjének* elég tétessék, és létezzék ezek értelmében honvédelmi minisztérium, habár az azt megillető hatáskör és eszerint minden valóságos lét-ok nélkül is... Valóban, legelső tevékenységi köre nem is terjedt egyébre, mint arra, amit saját hatáskörében önállóan intézett volt a feloszlatott *helytartósági tanács* is (újoncozás, hadpótlás, katonák elbocsátásának ügyei, elhelyezések, menetek, átvonulások, szállásolás, élelmezés, előfogatok, szabadságos és tartalékos katonák nyilvántartása és behívása, szökevények körözése, hadikárok megtérítése, katonai kihágások miatti panaszok, illetékességi villongások, hagyatékai ügyek, katonai házasságok stb.)»

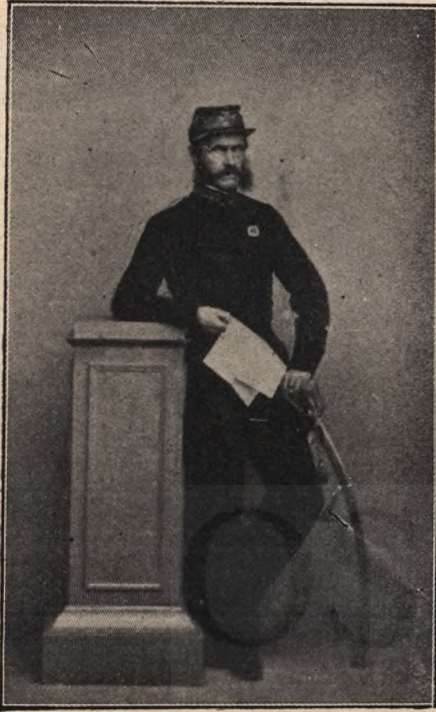
Hollán Ernő, Hauser Károly, Szende Béla (későbbi honvéd miniszter), a kir. honvédség első szervezői.

A király ennek a *kéz- és láb-nélküli* minisztériumnak a vezetését ideiglenesen a magyar miniszterelnökre ruházta², az összminisztérium által aláírt és 1867. évi február hó 25-én a Képviselőház elé terjesztett «határozati javaslat negyvennyolcezer újonc kiállításáról» bár ugyan «kiltatásba helyezé a védrendszer törvényhozási új megállapításával együtt a minisztérium hatáskörének szélesbedését is». Szerencsére az ideiglenes honvédminiszter, *Andrássy Gyula* gróf nem volt olyan lágy ember, aki *félmunkával* megelégedik. A maga síma, óvatos modorával pillanatig sem tévesztette el a kitűzött nagy célokat. Az «új honvédeknek» ez a jövőbe látó, hatalmas elméjű, nemes, nagy magyar államférfi lett a teremtő-atyjuk, midőn a «létesítendő magyar honvédség *alapszabályai tervezetének* kidolgozásával» megbizta *Vetter Antal* volt 1848/49. évi honvédaltábornagyot, *Aschermann Ferenc*³ miniszteri titkár, volt 1848/49. évi

² Elnökség, egyszersmind honvédelmi ügy minisztere: gróf *Andrássy Gyula*, lakása: Budavára, Szent György-tér. *Honvédelmi osztály*, Budavár, Bécsikapunál, kir postaépület. Elnök: gróf *Andrássy Gyula*. Osztálytanácsosok: *Gelich Richárd* (lakása: Pest, Üri-utca 6. sz.), *Bernárd Lajos*. Miniszteri titkárok: *Aschermann Ferenc*, *Békey Iván*. (A m. kir. felelős minisztérium kinevezetett: február 20-án, 1867.)

³ A veszprémi alsóvárosi temetőben nyugvó *Vendrey* (Aschermann) *Ferenc* 1848/49-iki honvédezredes, későbbi m. kir. honvédtábornok, egyike volt a szabadságharc legvittezebb, kiváló, fő honvédjének. 1821-ben Sepsiszentgyörgyön született, a kézdivásárhelyi katonai intézetben képezték ki a katonai pályára, 1848-ban őrmesteri ranggal lépett a honvédségbe, 1848 október végén már századosi ranggal *Kiss Ernő* segéd-tisztje volt. A szolnoki csatában már őrnagy és tábornoki tisztként teljesít kiváló szolgálatokat, *Damjanics* a 3-ik osztályú érdemjellel jutal-

honvédezedest és a közös hadügyi kormány részéről pártfogolt, e munkába beerőszakolt gróf *Schweinitz* Gyula nyugalmazott vértesszázadost. A nemzeti közvéleménynek nagy megnyugtatóására szolgált, hogy Andrássy gróf a honvédség megszervezéséről folytatott tanácskozásokba az 1848/49-es honvédségnek olyan kiválóságait bevonta, mint *Klapka*, *Perczel*, *Pikéty* tábornokok, *Hollán Ernő*, *Ivánka* ezredek és még mások is az «öreg honvédek» köréből.

Vetter 48-as altábornagy, az olasz-magyar légio volt parancsnoka.

Az 1848/49. évi honvéd kiválóságoknak a magyar királyi honvédség megszervezésében való közreműködéséről kedves biznyság a «*Vasárnapi Ujság*» 1892. évi második számában (a huszonkettedik lapon) megjelent kis híradás. *Kerkápoly* Károly volt pénzügyminiszter, a honvédminisztérium első államtitkárának elhúnyta alkalmából írták: «*Kerkápoly*, midőn az államtitkári állást elfoglalta, kijelenté, hogy a honvédség szervezését az 1848/49-ik honvédségből életbenmaradt tábornokok és törzstisztek közreműködésével akarja keresztülvinni, minek folytán *Hollán Ernő*, *Czillich* Ede, *Dobay* és

Máriássy ezredek tényleg a minisztériumba szolgálattétel végett beosztattak, *Görgey* Arthur volt fővezér pedig felhívattá, hogy nézeteit az ujjonnan felállítandó honvédségről nyujtsa be.⁴ Valószínűleg ez volt az a tervzet, mely újabban az 1848/49-iki emlékek kiállításán is látható vala. *Kerkápoly* — egyébként —

mazza, a bicskei csatában pedig alezredeké nevezte ki, ezredes 1849 május 25-én lett, *Klapka* alatt, — Komáromnak városparancsnoka volt. A győzelmes ácsi csatában érdemelte ki a II-od osztályú vitézségi érdemrendet. «A komáromi kapituláció» után Erdélyben gazdálkodott. A magyar királyi honvédségbe 1872-ben lépett be, 1848/49-es ezredesi rangjával... A királytól elnyerte a Lipót- és Vaskorona-rendek lovagkeresztjét. Egyideig a szegedi honvédkerületnek volt a parancsnoka, majd a honvéd főruhatári bizottság elnökeként működött, tábornoki rangban. Mint gazdasági és katonai író is érdemesen munkálkodott. *Vendrey* tábornok vette először védelembe a férfiasan hallgató *Görgey*t a «hazaárulás» méltatlan, igazságtalanul gonosz vádaskodásai ellen.

⁴ *Görgey* István «*Görgey* Arthur a számüzetésben (1849—67)» című művében feljegyezte, hogy *Görgey* Arthur a m. kir. honvédség megszervezésére nagy örömmel fogadott memorandumot adott át *Deák* Ferencnek.

erős munkásságot fejtett ki a honvédelmi minisztériumban (anyanyira beleélvén magát — a vaskalapos jó kálvinista professzor és 48-as volt szentgáli nemzetőr — a haditudományokba, hogy régi osztrák tekintélyek nem akarták elhinni, hogy nem volt hivatás-szerű katonal), úgyhogy másfél év alatt már hetvenezer fölszerelt honvédre mutathatott...» A merész tervezgetésekben, kérértlen tanácsokban sem volt hiány, volt olyan ötlet is, amely «légiók»-ban akarta feltámasztani és megszervezni az új honvédséget.

Báró Kuhn «hadügyér» vállalta a «szerzőségét» az általános védkötelezettség hadrend-szerének. Túl a Lajtán már «az általános védkötelezettséget» sem fogadták hozsannával, egy «honvéd-intézmény» majdani megvalósulásától pedig felszakadtak az osztrák tűzokádók. Az illetékes bécsi körökben, hogy mennél nagyobb gyanakvást és riadalmat keltsenek, szédületesen okádták a tüzet, fújták a füstöt, trüszköltek a — *papiros* honvédek ellen is... A «Presse», az osztrák «centralisták» megátalkodott közlönye az 1867-ik év elején, egyik januári lapszámában a *hadkiegészítési rendelettel* (1866 december 28.) kapcsolatosan így jűdaskodott: «Most már mindenki katonai szolgálatra van kötelezve, akár aktíve, akár tartalékban. Ez azonban nem más, mint a *honvéd*, amint áll és van. És hogy mit képes a *honvédség végbevenni, megmutatta 1848/49-ben!* Az új *honvédrendszer* szerint az ezredek béke idején *saját toborzókerületeikben* maradnak s hogy ily rendszer mellett *az idegen nemzetiségű tisztek nem alkalmazhatók*: magától értetik. Eszerint *Magyarország* rögtön megnyerte azt, amit 1849 óta elérhetetlennek tartott, tudniillik *a saját nemzeti hadsereget*, mely az ország földjén állomásoz. Ezen vehiculummal az út Pestről *Debrecenbe* csak — egy lépés!»...

A «*magyar hadsereg*»-től bizony íme még az ártatlan, ágyútan, pirossapkás, pirosnadrágos újhonvéd szegényes, soványkás alakjában is riadozott és hüledezett — Bécs. Ezekről az akkori aggályos riadozásokról, rosszindulatú húzódozásokról érdekes bizonyosság a következő, későbbi (Vasárnapi Ujság, 1890. évf., 8. szám. Apróságok gróf Andrassy Gyuláról) közlemény: «*Deák* kiegyezési javaslatába, melyből az 1867-ik évi 12. törvény lett, eredetileg is bele volt szövegezve ez a szó: «*magyar hadsereg*». Ezt írja *Eötvös Károly* az «*Egyetértés*»-ben: «A bécsi katonai és kormánykörök sehogysem akarták elfogadni. Őfelsége is gondos felvilágosítást kért arra nézve: «mit ért *e kifejezés* alatt?» *Deák* azt mondá, hogy: «ez semmikép sem jelenti a hadsereg kettészakítását és csupán csak magyarnyelvű szövegezése

Kerkápoly Károly, az első honvéd államtitkár, későbbi pénzügyminiszter.

az «*exercitus hungaricus*»-nak, mely ott van a Corpus Juris-ban.» Őfelsége a magyarázatban megnyugodott, de nem a katonák és az osztrák miniszterek. Ezekkel sok baja, vesződsége, vitatkozása volt *Andrássynak*. Végre egyszer ezt mondá a közös hadügyminiszternek: «A magyar ember kész meghalni hazájáért, királyáért, de ezt *anonym*e tenni egyáltalán nincs kedve!»... Ez meggyőzte végre a hadügyminisztert.

*

A hadsereg átszervezésének és a honvédség újból feltámasztásának *alaptörvényeit* — 1868 : XL. (a véderőről), XLI. (a honvédségről), XLII. (a népfelkelésről) — a király 1868. évi december hó 5-én szentesítette. Ez az új honvédség kezdetben 82 *gyalogzászlóaljból* és 32 *lovasszázadból* állott. A többi huszárszázad mellett 4 lovasszázad, a horvát-szlavonországi *dzsidásszázad* volt. Az úgynevezett *szórlövegosztályokat* (80 Montigny- és 10 Gattling-féle rendszerű löveggel) csak 1871-ben szervezték meg. A *honvédgyalogzászlóaljak* a következők voltak: A pesti 1. pest-solti 2, pest-csongrádi 3, északbácskai 4, közép-bácskai 5, délbácskai 6, békés-csongrádi 7, csongrád-csanádi 8, békés-bihari 9, délbihari 10, aradi 11, arad-zarándi 12, észak-torontáli 13, dél-torontáli 14, északtemesi 15, déltemesi 16, délkrassói 17, északkrassói 18, hunyadi 19, gyulafehérvári 20, nagyszebeni 21, fogaras-medgyesi 22, brassói 23, háromszéki

Andrássy Gyula és Deák Ferenc (Egykorú Jankó János rajz).

24, küküllői 25, csik-udvarhelyi 26, marosvásárhelyi 27, szászrégeni 28, aranyosi 29, kolozsvári 30, naszód-besztercei 31, doboka-szolnoki 32, máramaros-szatmári 33, máramaros-ugocsai 34, beregi 35, ungi, 36, sárosi 37, szepesi 38, abaúji 39, zempléni 40, szabolcsi 41, hajdu-szabolcsi 42, középszolnok-szatmári 43, szatmári 44, szilágyi 45, északbihari 46, heves-kúnsági 47, borsodi 48, hevesi 49, pest-jászsági 50, gömöri 51, nóg-rádi 52, zólyom-turóci 53, árva-liptói 54, trencsényi 55, trencsén-nyitrai 56, északpozsonyi 57, délpozsonyi 58, csallóközi 59, nyitrai 60, barsi 61, pest-honti 62, budai 63, esztergom-komáromi 64, fejrmegeyi 65, tolnai 66, baranya-tolnai 67, baranyai 68, balaton-somogyi 69, délsomogyi 70, veszprémi 71, győr-pápai 72, mosoni 73, soproni 74, vas-soproni 75, vas megyei 76, balaton-zalai 77, zala-muraközi 78, varasdi 79, zágrábi 80, szlavóniai 81 és a szerémségi 82. *honvédgyalogzászlóaljak*. A *lovasszázadok* meg a következők voltak: pesti 1, pest-kúnsági 2, pest-csongrádi 3, bácskai 4, békés-csongrádi 5, csongrád-

csanádi 6, békés-bihari 7, aradi 8, torontáli 9, temesi 10, háromszéki 11, marosi 12, kolozsvári 13, szatmári 14, hajdusági 15, északbihari 16, heves-kúnsági 17, felvidéki 18, hevesi 19, pest-jászsági 20, nógrádi 21, csallóközi 22, fejérmegyei 23, veszprémi 24, baranyai 25, somogyi 26, soproni 27, zalai 28, varasdi 29, zágrábi 30, szlavoniai 31 és a szerémségi 32. honvédelovasszázadok. 1871-ben *negyvenre* emelték a honvédelovasszázadok számát, ezek az ujonnan felállított huszárszázadok pedig a következők voltak: nagykúnsági 33, pest-kiskúnsági 34, északtorontáli 35, csiki 36, nógrád-honti 37, nyitra-komáromi 38, győr-somogyi 39. és somogy-zalai 40. lovasszázadok. 1872-ben a *határőrvidék* részbeni polgárosítása után szervezték a sziszeki 83. és belovári 84. honvéd gyalogzászlóaljakat; majd 1873-ban a határőrvidék teljes megszüntetésével keletkeztek a duna-temesközi, likai, ogulini, szluini, glinai, gradiskai, pétervárad, honvédgyalogzászlóaljak. A «*Pesti Napló*» (1869.) október 2-iki számában, a «Fővárosi Hírek» rovatban a honvédzászlóaljak elhelyezéséről is érdekes hírt közölt. Felemlíti, hogy a honvédzászlóaljak *állo-máshelyei* már megállapítottak és a következők lesznek: Pest, Félegyháza, Szeged, Szabadka, Zombor, Ujvidék, Mezőtúr, Gyula, Nagyszalonta, Nagyvárad, Arad, Borosjenő, Zombolya, Ujpécs, Vinga, Csákova, Oravica, Lugos, Szászváros, Gyulafehérvár, Nagyszeben,

A honvéd főparancsnoki irodából (Élclap rajz).

Szentágotha, Brassó, Kézdivásárhely, Ebesfalva, Csikszereda, Marosvásárhely, Szászrégen, Nagyenyed, Kolozsvár, Naszód, Deés, Máramarossziget, Nagyszőlős, Munkács, Ungvár, Eperjes, Lőcse, Kassa, Sátoraljaújhely, Nyiregyháza, Nagykálló, Szatmárnémeti, Nagykároly, Zilah, Debrecen, Karcag, Tiszafüred, Miskolc, Eger, Jászberény, Rimaszombat, Balassagyarmat, Besztercebánya, Rózsashegy, Zsolna, Trencsén, Nagyszombat, Pozsony, Székesfehérvár, Nyitra, Léva, Ipoly-ság, Érsekújvár, Buda, Tata, Paks, Mohács, Pécs, Szigetvár, Adánd. Veszprém, Pápa, Moson, Sopron, Szombathely, Körmönd, Nagykanizsa, Alsólendva, Varasd, Zágráb, Verőce és Vukovár.

Ez a *tűzérés* és *műszaki csapatok* nélküli «*honvédsereg*» nagyon idéetlen, életképtelen, mesterkéltnak tűnt fel a nem-katonák előtt is. A magyarok csalódottan, keseredetten fogadták már a honvédség megszervezésére vonatkozó előkészülődéseket. A vérmesebb rész magát az új honvédséget hevesen támadta. Az akkor még «tigris-párti» *Jókai Mór* a «Hon»-ban a folyton izguló, örökifjú *Madarász József*éknek — a szenvedélyes disputák során — ilyen erős üzenetet továbbított: — «Mi őszintén és nyíltan megmondjuk a magyar nem-

zetnek: *te fiatalság*, ha azt akarod, hogy Magyarország legyen e világon, szolgálni tartozol azt fegyverrel kezeden; *te birtokos* pedig tartozol fegyverrel szolgáló fiaidat évről-évre csataképes helyzetben tartani. *Akinek haza kell*, az tartozik neki, ha férfi: *vérével*, ha vagyonos: *pénzével*; ingyen csak a halál...» — E szép szóvirágoknak súlyát, jelentőségét az adta meg, hogy a *Tiszáék-pártja* akkor még az *ellenzéki padokról* vallott színt, esküdött fel az új-honvédek mellett; noha az egyik legnemesebb ellenzéki vezér, *Mocsáry Lajos*, a «magyar hadsereg»-ről, illetve a «honvédség»-ről még 1869-ben is ilyen kiábrándítólag és lehűtőn nyilatkozott: «... én, fájdalom, teljességgel nem tulajdonítok a honvédség felállításának oly fontosságot, melyet annak tulajdonítani sokan hajlandók, még saját párthíveink között is. Ezen, magukban szerves összefüggés nélkül álló zászlóaljak önálló haderőt nem képeznek, s alig lesznek egyéb, mint a rendes hadsereg ezredeinek függelékei, tartalékszázlójai; arról pedig, hogy ne az 1848-iki *honvédszellem*, hanem az osztrák hadsereg szelleme fészkelje be magát, gondoskodva van már eddig is s majd lesz gond reá jövőre is. Úgyhogy én valóban *szentségtörésnek* tartom azt, hogy ezen csapatok részére a *dicső honvéd*-név bitoroltatik».

Az 1869. év tavaszán országszerte megtartott *honvéd-toborzások* szármalmas eredménytelenségei is az új-honvédség iránti ellenszenvnek a kifejeződései. Maga a tömeg bizalmatlanul fogadta a honvéd-verbunkost. Ez az ellenszenv, ez a bizalmatlanság az egykorú újságközleményekből is kiéleződik.

— Muzsikálnak, verbuválnak, de bizony kevés csap fel katonának. A *budai* honvéd-toborzó nyeresége hat szál legény, *Pesten* az első napon (hétfőn), délig csak kettő állt be: egy városi biztos és egy darabont! — *Agai Adolf* 1869 május 16-án újságolja a «*Magyarország és Nagyvilág*» című képes újságjában: Magyarországon ez volt az utolsó «*verbunkolás*». Az egykorú lapok és a józan magyar közfelfogás egyértelműleg elítélték, hogy az új-honvédséghez — a régi osztrák recipe szerint — borral, muzsikával, táncsal, pengő petákkal, vásárral, utcahosszanti komédiázással próbálgatták fogdosni a vitézeket...

Az «*Űstökös*» (1869 május 29.) alábbi *párbeszéd-alakjában* felveti s hozzászól e kényes kérdéshez:

A. Mi különbség van az 1848-iki és a mostani honvédség közt?

B. A 48-iki honvédséghez *tiszteket* volt nehéz kapni, *legénység* volt elég; most meg *tiszt* van elég, de *legénységet* nehéz kapni...

A király Budán, 1868 december hó 5-én kelt legfelsőbb kéziratával *József* főherceget, az egykori József nádor fiát kinevezi a honvédség főparancsnokának. A népszerű főherceget ezentúl — az új-honvédség körében — méltán nevezték el az *első honvédnek*. A második honvéd törzstiszt *Ghyczy Béla* cs. kir. mérnökkari alezredes lett. A király — *Ghyczyt* — 1868 december hó 24-én helyezte át a honvédséghez. A kipróbált tudású *Ghyczy* a honvédelmi miniszteriumban az *első csoportnak*, a honvédek harcias kiképzését és katonai életét irányító munkálatoknak lett a lelke.

A legelső pirosnadrágos honvédeket 1869 január havában mutatták be a királynak. Az érdekes bemutatkozásról, mely még tulajdonképpen nem a honvédeknek szólt, hanem inkább a *ruházatukra*, a *felszerelésükre* vonatkozott, a «*Honvéd*» február 2-iki számában a következő híradás jelent meg: «A királynak Bécsben elmúlt héten mutattak be a tervezett egyenruhában négy honvédet. Kettő a lovaszágot, kettő a gyalogságot képviselte, s a kis csapat, élén egy huszárörmesterrel, a várban («Burg») nem kis érdekeltséget keltett. A király Ófelsége *magyarul* beszélt a bemutatott honvédekkel».

A híradás nem említi meg, hogy a királynak miként tetszett az új *honvédruha*? Sokan — éppen riktó, piros színei miatt — célszerűtlennek, kevésbé izlésesnek találták a honvéd-egyenruhát. A *honvédgyalogság* öltözete akkor piros tábori sapkából, magyar címeres vörös csákóból, cseresznye-piros zsinórzatú — tisztelnél arany- és pirosfonatú zsinórzattal — kék atillából, zsinórzott feszes vörös nadrágból állott. A *huszárok*, a későbbi *vörösördögök* ősapjai, forgós csákót viseltek. A kék dolmányon kívül még fehérprémes,

fehér bárányszőrrel bélelt mentéjük is volt... A honvédeknek lőfegyverrel való felfegyverzése már nehezebben ment. A *Werndl*-, *Wänzl*-, *Wetterli*-, *Mayerhöfer*-, *Chassepot*- és még egyéb más puskák szóba kerültek. Olyan lassan, nehezen sikeredett a honvédpuskák dolga, hogy a kárörvendő osztrákok, mint a Tisza-párti *Csernátunyi* Lajos szerkesztő, volt olasz-magyar legionista, «*Ellenőr*» című lapjában megírta, — nótába foglalták. A magyar kormány egyik legfőbb gondjáról, a *jó öreg honvédpuskáról* Bécsben 1869 tavaszán rigmusolták:

Es rette, wer sich retten kann,
Vor diesem Mordgeschoss.
Um 6 Uhr Abends drückt man ab,
Um 12 Uhr geht's schon los...

...Minden jólélek mentse magát attól a gyilkos mordálytól, ha megnyomod esti hatkor, már el is sül éjféltkor... Hiába csúfondároskodtak, hiába agyarkodtak a nagy-osztrákok. Az új-honvédség —

József főherceg és Klotild főhercegnő.

1869-ben kivételesen öt korosztály állítatván a mérce alá — 48.900 újonccal és 20.000 tartalékos honvéddel megalapozódott. Bár a vérmesebb hazafiak, mint a gyűlölködő ellenségek, időelőtti, elvetélt szülöttnek tartották, — életképesnek bizonyult a honvéd. Az újhonvédek — rövidesen — ország s világ előtt a magyar nemzeti öserő, a magyar nemzeti lélek diadalmas megnyilvánulásaként foglalták el méltó helyüket az előretörekvő nemzet életében.

Az utolsó pesti verbunk.

Kevesen tudják, még kevesebben élnek olyanok, akik személyesen látták, és visszaemlékeznek, hogy az utolsó pesti verbunk (toborzás) mélabús eseménye éppen a magyar királyi honvédség megszervezéséhez fűződik. Az 1918-ban élt néhány pest-budai régibb honvéd is tévedésben volt az utolsó magyar verbunkolás felől. Az öreg *Nagy* Ferenc úr, pesti kárpitósmester (1869-ben sorozták be honvédeknek, mint altiszt, mint őrmester, négy évig szolgált a pesti első honvédszászlóaljnál), a *«Kénigsgassé»-ból* (Király-utca), *Gelber* Ede szerelőmester (1869-től egyvégtében tizenöt hónapig püfölte, dübörögtette a rézdobot a pesti egyes honvédeknek és tizedes volt), valamint a budai öreg *Pertl* Ferenc lakatosmester, a híres budai *Aranyszarvas*-kávéháznak hajdani gazdája (1870-ben a budai 63-ik honvédszászlóalj volt katonája), bizalmas, meleg beszélgetéseink során, jóhiszemű tévedéssel és csalódással mindnyájan azt vitatták és úgy emlékeztek, hogy Pesten (s az országban) az utolsó verbunk a porosz-osztrák hadjárat kitörésekor, 1866-ban zajlott le. A valóság mégis bizony az, hogy Pesten és az ország más *«toborzó bizottságai»* előtt a *«honvéd»* név cégére alatt esett meg az utolsó verbunk.

Andrássy Gyula gróf, miniszterelnök, Budán, 1869 április hó 9-én, 1882. elnöki szám alatt megjelent «honvédelmi miniszteri körrendeletében» adta tudtúl, hogy mivel az 1868. évi december hó 8-án szentesített: «törvény szerint csak október elején (1869) kezdődik az évenként besorozandók tetteleges szolgálatideje a sorhadból a tartalékba és ebből a honvédségbe való rendes áttétel pedig csak december végével történik, ugyanezért október előtt *csak* önkéntesekkel vehető munkába a nemzet várákozásának kielégítése, a honvédség életrekelése. A király, mint mindig, méltányolva az ügy fontosságát s a nemzet óhaját, mult március hó 31-éről kelt legmagasabb elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy a honvédség a lehető gyors és összhangzatos kiképzetése céljából tanosztályok alakításának és pedig elsősorban is már jövő május hó 23-án az ország egészére, annak minden kerületére kihatólag Ő cs. kir. Fenségének (József főherceg), a honvédség főparancsnokának közvetlen befolyása mellett Pesten, ennek felosztásával pedig az egyes kerületek székhelyein, azok területére szorítva. E tanosztályokhoz szükséges s az $\frac{1}{2}$ alatti mellékletben kimutatott létszám biztosításának céljából a *toborzás* mielőbb kezdetét veendi, miben az ide $\frac{1}{2}$ alatt zárt *utasítás* fog zsinórmértékül szolgálni.»

Ez utasítás alapján *Pesten* kívül — 1869 május elejével — még *Budán, Pozsonyban, Kassán, Kolozsvárott, Zágrábban* állítottak fel ilyen toborzási bizottságokat az illető kerületi parancsnokoknak közvetlenül alárendelve. A toborzási bizottságok összeállítása fel-
említésénél azonban hiába keressük a sarkantyús, táncos őrmestereket, tizedeseket, közvitézeket, dobost, kürtöst, muzsikus cigányt... Csupán egy törzstisztről, egy kezelőtisztről, egy járási őrmesterről, a polgári hatóság egy kiküldöttjéről és egy orvosról történik említés.

48 as honvédverbunk. (Egykorú nyomat.)

A tanosztályok és az állandósított századok számára szükségelt legénység összegyűjtését tűzték ki egyik főfeladatukul. Két évre (esetleg a háború tartamára) verbuválták a kikötéseknek megfelelő legényeket. A *kézipénzt* (handsgeld), másként foglalót az orvosilag hadiszolgálatra alkalmasoknak elismert (honvéd) önkéntesek feleskettetésük után éppen úgy megkapták, mint annak idején a császári ármádia verbuváltjai. A sorhadban kiszolgált gyalog- vagy lovas-tizedesek három, a volt szakaszvezetők és tizedesek két darab aranyat kaptak. Puska-műveseknek és tanult vadászoknak ugyancsak két-két darab aranyfoglaló járt ki. Ezenkívül minden önkéntes, midőn a tanosztálynál tetteleg szolgálathoz lépett, ha gyalogos volt: 3 forint, ha lovas volt: 3 forint 50 krajcár készpénzt kapott az aprólékos kéziszerak beszerzésére.

A honvéd-toborzás, a honvéd-verbunk nem éppen nyerte meg a köztetszést. Egy akkori szélső-újság például a népszerűtlen, kicsinyesnek tetsző verbuválás alkalmából azzal ijesztgette a föld népét: «mikép azok, kiket a honvédek közé soroznak, *nem látják többé* hazájuk földjét, mert *elviszik cserébe* azokért a *muszkákért*, akik a szabadságharcban elhullottak . . .» Komolyabb a magja, keserű a hangja a «*Magyar Újság*» támadó cikksorozatának: — «A saját javunk érdekében azt kell óhajtjunk,» — írják egyik alkalommal a toborzással vonatkozásban, — «hogy a *honvédség* a célbavett tervzetben *ne jöjjön létre* és a honvéd-egyenruhát hazánkban inkább sohase lássuk, semhogy a honvéd nevet egy oly haderő által lássuk képviselve és kompromittálva, mellyel a hatalom csak függelék szerepet játszat és amelyet a *rendes*, elnemzetietlenített, közös osztrák serege túlereje alatt mint gyöngé *vakeszközt* használhat fel minden céljaira».

*

Az utolsó verbunk Pesten 1869 május hó 9-én vonult ki az utcára . . . Ekkor s erről írták: «muzsikálnak, verbuválnak, de bizony

A pesti verbunk. (A «Ludas Matyi» rajza.)

kevés csap fel katonának. A budai honvéd toborzó nyeresége *hat szál legény*, Pesten az első napon (hétfőn) délig csak *kettő állt be*: egy városi biztos és egy darabont,» bár — későbbi híradás szerint — *a lépet is vastagabbra mézelték*. Egy újabb rendelkezésértelmében ugyanis: «minden közhonvéd a kiszabott díjon felül öt forintot kap a toborzásnál. E rendelet azon honvédekre is áll, kik már eddig jelentkeztek».

Az utolsó pesti verbunk lefolyásáról komoly leírás, vagy hangulatos rajz nem igen maradt fenn. A *kortársak* közönyösen, érdektelenül siklottak el mellette. Csupán egy-két mókás vagy csúfolkodó és inkább kesernyés közlemény örökíti meg a nem mindennapi, a történetírás szempontjából mégis csak több figyelemre méltóbb mozzanatot. A kesernyés hangú, szavú újság-kuruckodásból következtethetünk, hogy az utolsó verbunknak már semmi — «csapj fel öcsém katonának!» — romantikája nem volt. A festőiességével sem kapott meg senkit. A kötéllel is fogdosott hajdanvaló muszáj-katonáskodásba színészséget, hangos kedvet, minden szép ígéretet hozott a táncolós, a nótás, a dali huszár s baka legényektől — szilaj muzsika, ingyen borital, apró ezüstpénzmag szórása mellett — piacra vitt «verbunk». Az 1869. évi honvéd-verbunk már csak eltorzult, fakóra szürkült végvonaglás volt. A «*Magyar Újság*» ilyen búcsúztatót írt felőle: — Nem úgy van már, mint volt régen, nem az a nap süt az égen . . . *Honvéd-toborzásnak* keresztelni azt a szánandó evickélést,

melyet az a siralmasképű, *fekete-sárgaszínóros* honvéd strázsamester a *kerepesi* vámháztól a Rókusig, onnan meg vissza elkövet, legalább is iszonyatos kegyetlenség azon név iránt, mellyel történelmünk leg-szebb és legdicsebb lapjai állanak oly szoros összekötetésben, mint amilyenben áll a fény az árnynyal!» Majd így folytatja tovább: «Ha a kormánylapok lelkesítő felszólalásainak csak ennyi lett a sikere, ez bizony nem sok, s ha a toborzásnak lesz mégis eredménye, örvendetes lesz annyiban, hogy *kissé megtisztítja* a várost . . . Délig négyet tudtak fogni a kilátásba helyezett aranyak. E négy oszlopát láttuk a dicső 69-iki honvédseregnek, s mondhatjuk, annyi sem néz ki mélabús, éhes arcaikból, hogy — *futni* tudjanak».

A «*Ludas Matyi*» és «*Az Üstökös*» élelapokban is felbukkan az utolsó pesti verbunk. A «*Ludas Matyi*» karikalábú, rezesorru, dülöngélő, csákós katonaalaknak *rajzolta* meg az utolsó pesti verbunkost. Néhány rongyos muzsikuscigány kíséri és a katonának törekvő daliák helyett inkább szájtátó inasgyerekek környékezik. «*Az Üstökös*» mégcsak egy gyenge rajzolatra sem érdemesítette az utolsó pesti verbunkost. Mindössze «*Kálmán diák*» farigeszt felőle egy döcögős, igen jellemző versikét.

Motto: Muzsikálnak, verbuválnak,
Gyere pajtas katonának!

Ide, ide, aki legény, áll a verbung,
A fizetés: dupla-lénung, prófunt, verdung!
Siet magas, kiesi (jó, ha fölér állig),
Nem néznek «mértékre», mindegyik beválik!

Foly a csata, pardont senki sem ad, se kér,
Sápadt arc rózsája: ráömlő piros vér!
Bömböl-búg az ágyú, puska ropog-durrog
Holt arcokra vet fényt fáklyavilág, szurok.

Kínos éjszakára ébredező hajnal,
Szeméből az álmod törüli nagy bajjal.
Kocsonyába fagyott, békamódra pislog,
Szempillája nehéz, mintha nyomná billog!...

Ne tessék búsulni, tréfa ez az egész,
Új kocsmát nyitottak, — ott volt a harc, a vész!
Plakát hirdette: «ma pénzért, holnap ingyen!»
Elég, hogy sok népet a kocsmába vigyen.

Dupla lénung: «nagy porció s igen ocsó».
E jelszóra tört ki a nagy ribillió!
Elhullottak: csirkék, — elfogyott vér: egri,
A kocsmáros nevet, publikum kesergi.

Ha nehézkesen, ha sok csúfolkodás között indult is el s zajlott le az utolsó honvédverbunk, a nyilvánosság előtt a magyar királyi honvéd első lépése mégis csak ez volt... József főherceg honvédfőparancsnok 1869 június 1-én már közrebocsátotta történeti becsú

«napiparancsát» a pesti *«honvéd központi tanosztály megnyitására»*. Amilyen soványkás volt az utolsó honvédverbunk, a legmagyarabb főhercegnek a honvédséghez intézett ezen első napiparancsát sem mindnyájan találták eléggé sikerültnek, magyarosnak és szívhezszólónak... Mindamellett lassan-lassan kezdettek hozzámelegedni az új honvédekhez. A *«Vasárnapi Ujság»* június 27-iki számában — a magyar királyi honvédség legelső altiszti, illetve oktatóiskolájáról — a következő jóindulatú, kedves kis közlemény olvasható: *«A honvédség tanosztálya jelenleg 567 gyalog- és 170 lovashonvédből áll. A viharedzett arcoktól kezdve különféle fokozatait láthatni a kornak: — a 14 éves gyermekig... Hanem a puskát jól forgtják már és büszkék, hogy ők honvédek!»*

A budai 63-ik honvédszászlóalj egykori laktanyájából részlet.

A «pesti utolsó verbunk» történetének mintegy kiegészítéséül lovag *Sternád*, ny. posta- és táviráda felügyelő, budai öreg polgár, egykor a budai 63-ik honvédszászlóaljnak lelkes, ifjú honvédhadnagya több kedves érdekességet beszélt a budai *«legelső honvédsorozásról»*... «1869 őszén nagy volt a riadalom Budán és a Buda-környéki sváb falukban, miután ugyanis a verbunkkal nem sikerült összehozni kívánatos számban a magyar királyi honvédség magvát, a honvédség megszervezői most már törvény szerint is a sorozáshoz folyamodtak.

A budai 63-ik honvédszászlóalj sorozóhelyiségeit a Viziváros *Fácán-vendéglőjében* ütötték fel. A vendégfogadó udvara jóeskan megtelt. Nemcsak a sorozásnál érdekelt sok budai svábfüi gyülekezett össze, hanem az atyafiságaik, az apák, anyák, sógorok, testvérek, komák, szomszédok is teljes létszámmal eljöttek... A fiatal *Sternád* lovagot is ekkor sorozták be hat más iskolázott úri fiatalember társával... Amikor túlestek a sorozáson, a sorozó-bizottság — kivételesen — megengedte nekik, hogy ők heten, fiatal budai úriak, *ébedelni* eltávozhassanak... Nosza, kerekedett ebből nagy zaj, lárma,

veszekedett háborúság... A Buda s vidéki sváb fiúknak a Fácánudvarán összecsdült hozzátartozói majd hogy megverték a hét, szintén besorozott úrfit. Éktelen szitkokkal rájuk támadtak:

— *Weils junge Herr'n sind, lassen sies laufen und unsere armen Kindern müssen Soldaten werden!* (Lám, mert úri fickók, futni hagyják őket! Bezzeg, a mi szegény gyermekeinknek muszáj katonáskodni!) A felbőszült jó svábok így ordítottak... Ám, egyórára a hét úrfinak is meg kellett jelenni — eskütételre — a *Nyúl*-kaszárnyában, ahol akkorra már többé-kevésbbé részegen az egész besorozott banda együtt volt. Nem hiába, hogy vendéglőben volt a sorozóhelyiség, a nekikeseredett sváb honvédújoncok bánkódásukban leszopták magukat...

A budai 63-ik zászlóalj lakatanyája meg az úgynevezett *Aszalay*-kaszárnya volt. A *Vérmező* melletti földszintes, rozoga, öreg, a várhegyoldalban épült házcsoport volt ez, amelyet később — némileg átjavított kiadásban — a *városi szegényház* céljaira használtak fel, egészen a legújabb időkig... A budai zászlóalj első honvéd újoncait 1870 május havában nyolcheti kiképzésre ide hívták be. Mindössze 3—4 altiszt és vagy 20 «*öreg*» baka lézengett a vadregényes hajlékban. A zászlóalj *irodája* fenn a «*Várban*», a volt *Bécsikapu*-utcai (jelenleg Batthyány-utca 36. szám alatt), szintén igen elhanyagolt vén háznak a földszintjén, egyetlen, szerény kis szobácskában húzódott meg. Az «*irodát*» egy életűnt, a hosszas prófuntrágástól teljesen nekisavanyodott százados vezette, aki, mikor meglátta a jelentkező ifjú honvéd hadfiakat, ilyen szavakra fakadt:

— Nohát!... Ebből a *szedett-vedett nemzetörségből* sem lesz soha valamirevaló hadsereg!

Lovag Sternád, volt budai 63-as honvéd hadnagy

Az 1869/70-es évi pesti honvédek.

Az 1869-es ifjú honvédet «buzérvörös» piros sapkája, piros nadrágja miatt — pesti szójárással — «*paradeisflaschler*»-nek és «*Paprikajancsi*»-nak elnevezték. Annak a citromsárga gyapotrózsás sapkának szem-ernyője nem volt. A sapka jobboldalára sárga posztó-

ból varrták az 1-est, vagy már melyik zászlóaljnak milyen volt a — száma... A számozással egyáltalán nem fukarkodtak honvédek. A zubbony rézgombjának lapjára szintén bepréselték az illetékes zászlóaljszámot. Mivel a komiszkenyérre (a prófuntra) szintén rá volt nyomva a sütésnek a napja, a közöshadseregbeli bakapajtások el-eltréfálkoztak honvéd bajtársaikkal:

— No, kend még eléggé friss sütetű! — mondták, ha például 1-est, vagy 2-est jelzett a sapkaszáma. A magasabb számú zászlóaljaknál — bezzeg már: «a száraz cipő, vén cipő, öreg komisz» elnevezetés járt. Sokszor a koponyák is be-beszakadtak az ilyen csufondároskodásokért. Azidőtájt a vállalkozóknak a varrási munká-

A pesti 1. honvédzászlóalj egyik első laktanyájának részlete.

kért egy honvédgyalogsági köpenynél 1 forint 40, egy zubbonynál 1 forint 15, egy nadrágnál 1 forint 20, egy tábori sapkánál 22—25 krajcár varrási díjat fizettek.

*

A pesti honvédet 1869 nyarán az akkori *Soroksári-út* (a mostani *Ráday-utca*) és a mai *Kinizsy* (akkor *Tehén*)-utca sarokházában sorozták. Ez a széleshátú földszintes városi ház még 12—13 év előtt, szinte hogy a régi változatlan állapotában megvolt. Aki mindjárt belépett és 15 hónapos szolgálatra kötelezte magát, öt forint «kézi pénz» is kapott és azontúl csak nagygyakorlatokra hívták be... Akkor még nem volt meg az Erzsébet királyné zászló. Az újoncok *Horváth János* ezredes úr előtt sorba állottak, s egy altiszt felolvasta a *honvéd esküt*, az újoncok úgy utána mondták.

Maga Pest városa kezdetben nem nagyon becsülte meg az ő honvédeit. A pesti első honvédeket a *juhszálon* helyezték el. Az *Orczy-kerttel* átellenben, a mai *Haller-utca* tájékán dűledeztek azok a «*baráka*» néven ismert avatag deszkahodályok, melyekben

a pesti honvéd tanyát talált. E baraképítkezések első udvari részében szegény polgári családok laktak. A második udvar rozoga épületeiben volt a pesti gyalogos honvédek szállása. A leghátulsó udvarban a huszárok húzódtak meg, itt voltak az istállók is.

A pesti első zászlóalj szegényes deszkabarakjaiban katonagyakkal berendezett 4 legénységi szoba, 1 tisztiszoba és iroda, 1 járásörmesteri, 1 őrségi, egy raktár, 1 konyha szoba és 1 fogdahelyiség volt. A hatágyas gyengélkedőszobát csak később, az 1870-ik esztendőben rendezték be, amikor már beköltöztek a mai Ráday-és Kinizsy-utcai sarokföldszintes kórházba, amelyet eredeti tulajdonosáról *Rombach-háznak* neveztek. Itt már egy, a szerényebb igényeket kielégítő «*kantin*» is volt. *Zófall* puskaműves felesége volt az *első kantinos*. A három «*magas leányát*» sokáig emlegették az akkori honvédek. Az 1869. évi honvédek koldusos ellátásáról «*A Honvéd*» című újság is megemlékezik. Az eredeti híreске elmondja a következőket: — «A helybeli katonai parancsnokság nemrég *néhány beteg honvédtől* megtagadta a felvételt a *katonai kórházba*. A *városi hatóságot* (tudniillik Pest város érdemes előljáróságát) kérték fel erre, ez teljesíté ugyan felebaráti köteleességét, de a beteg honvédek *nem rendes polgári kórházába*, hanem annak egyik fiókintézetébe: *fegyencek és rabok közé* utasította... Íme így bánnak a honvédekkel. Laktanyájuk nincs; hitvány fabódékba kénytelenek magukat behúzni s ha a betegség sanyarú nyomora előveszi őket, még a kórház ajtaját is bezárják előttük.

*

A *honvédzászlóalj* békeállománya 1869-től a következő létszámból állott:

I. *Törzs*: 1 törzstiszt, 1 főorvos, 1 kezelőtiszt, 1 zászlóalj-kürtös, 1 puskaműves, 2 tisztiszolga, 8 közhonvéd, fegyver nélkül), 1 járásörmester, összesen 3 főtiszt és 16 legénység.

II. *Allandósított század*: 1 százados, 1 főhadnagy, 2 alhadnagy, 1 őrmester, 4 szakaszvezető, 8 tizedes, 8 őrzető, 68 közhonvéd, 1 tiszthelyettes, 2 számvevő őrmester, 1 kürtös, 1 dobos, 2 utász, 4 tisztiszolga; összesen 4 főtiszt és 100 legénység.

Ámde, bármilyen kevés volt a létszám, a *piros nadrágból* mégsem jutott minden honvédnek. A bevonult újoncok *saját ruhájukat* használták. Csúpan *Werndl*-fegyvert, oldal-fegyvert és két tölténytáskát kaptak oktatásközben. Megengedték azt is, hogy *otthon*

Clair Gyula főhadnagy, későbbi honvéd altábornagy.

alhasanak. A kiképzés hat hétig tartott, de, ha szabadságoltattak, az előléptetteket 14 nap múltán, mint oktatókat, ismét behívták. Az *elméleti iskolázás* a szakaszszobákban folyt. A *kürtjeleket* a kürtös fúvása után *énekszóval* tanulták be. Ilyetén *énekelve* is elmondott kis jelszavak voltak, a pihenőnél: «*pihentünk már*», — az Előrenél: «*előre legények, verjétek az ellenséget!*» — Lövés beszüntetésénél: «*ne lőjj, ha nincs kire.*» Sorakozás, vagy négyszög alakításánál: «*Össze, össze egy csomóba, jön a lovasság.*» — Étkezésre-nél: «*A menázsizhoz, a menázsizhoz.*» — Lefúvásnál: «*itt voltunk, de megyünk is már!*» stb., stb. A pesti 1-es honvédeknek az egyik első dobosa Löw nevezetű egykori esztergályos volt. A tanosztálytól jött át, jól dobolt. A honvéddobos-hangászok kezdetben a Mária Terézia-kaszárnyába jártak tanulni. A *pincében* volt az iskolájuk, egy cs. kir. tizedes-rangú dobos (Bataillons-tambour-major) volt a tanítómesterük, ez mindig ilyen üdvözléssel fogadta őket: — Da, kommen meine Honvéden! — a «hornyisták» is ide jártak. Szép időben az Orczy-kerten túleső régi temetőben gyakorolták magukat. A kürtösöket (hornistákat) *Morvai* nevű tizedes tanította később, aki a császáriaktól lépett át a honvédekhez. A leginkább németül beszélő pesti honvéd fiúk, akiknek az első főhadnagyuk *Clair Gyula* előzőleg császári vadásztiszt volt, *Haydn* «takarodójának» gyönyörű dallamára a következő német szöveget dalolták:

Der Oberstleutnant hat sein Hut verluren,
 Jager kommt's und zurechts,
 Zurechts, zurechts, zurechts!
 Mir habn ihn schon,
 Mir habn ihn schon,
 Mir habn ihn schon!

De, — a: «Wan i'amal Stirb» stb., nótáikon kívül — voltak ilyen jellegzetes pesti-német rigmusaik is:

Kruzitirken Element,
 Jetzt zämmel'da vom Regiment,
 Wer die halben Pest erkennt
 Und bei die *Honvéd* dient.

A fegyvertan megismertetésére, a fegyver helyes kezelésére, a *céltudatos lövészetre* különösen nagy gondot fordítottak. A katonai «*lövölde*» a külső Üllői-út végén volt. A pesti új honvédeknek 1869 október 19-én megtartott egyik hadiszemléjén a honvédminiszter és a katonai előkelőségek jelenlétében *céllövészet* is volt és ezen alkalommal *Szeles Zsigmond*, *Farkas Ferenc*, *Urbán József* köz-

honvédek tüntették ki magukat *főpont* (centrum)-*találatok*-*kal*. Húsz lövésből tizenhat találatot jeleztek a javukra és dicsőségükre.⁵

*

A király a pesti 1-es honvédeket 1869 augusztus 25-én szemléltette meg *legelőszőr*. Fényes kíséretével már reggel nyolc órakor megjelent a *Rákoson*. Az egykorú tudósításból az olvasható: «Tizenhét hadtani gyakorlatokkal a királynak teljes meglegedését vívták ki, s az *öreg osztrák katonák* bevallották, hogy nem képzelhető katonaság, amely ilyen rövid idő alatt ily eredményt mutasson fel... A honvédeket *lelkesültség* és *nemzeti öntudat* képesítették arra, hogy a hadgyakorlatokat (a pontos és fesztelen gyalogsági mozdulatokat) ily rövid idő alatt magukévá tegyék s aki tanuja volt az *örömhangoznak*, melyekkel a fiatal csapat a királyt üdvözölte, az meggyőződhetett a szellemről, mely, hála az égnek, honvédségünket lelkesíti, melyet sem kül-, sem belellenség megváltoztatni nem fog soha. A magyar vezényszó varázsként hatott azokra, kik azt húsz évi hosszú idő után ma hallották ismét először, s a honvédelmi miniszter arcán jogosult volt ama büszke öntudat kifejezése, hogy azon harcok között méltó helyet foglal el, kiknek nehéz küzdelmek között sikerült a magyar hazában a magyar vezényszót érvényre juttatni.»

Andrássy Gyula gróf miniszterelnök és «honvéd hadügyér» ezen a szemlén honvédezedesi egyenruhában, lóháton jelent meg, egyébként csak kivételes alkalmakkor viselte a honvéd egyenruhát. Egyszer is a Király-utcában, a régi lövőháznál nagyon elcsodálkoztak a menetelő honvédek, amikor Clair főhadnagy a szemelovagló, cinderkalapos úri gavallérnak «*tisztelgést*» vezényelt a honvédszázaddal.

⁵ Egyik ilyen *altiszi* céllövészet alkalmával Nagy Ferenc és Dikács nevű tizedes, első díjak gyanánt 100—100 darab «*virginia-szivart*» nyertek... A lövészetben a honvédtisztek sem maradtak hátra. Az «Ellenőr (1869. július 18.)» — egy magyar találmányú puska ismertetésénél! — «*A honvédtisztek próbálövése a Rákoson*» című hírében írta: «Honvédségünk tisztjei tegnap *próbálövést* rendeztek — a Rákos gyepén — *Werndl-* és *Kosztka*-fegyverekkel. Az előbbinek célszerűtlensége ez alkalomból is bebizonyult. Míg a *Werndl*-féle puskából egy perc alatt kilenc lövést sikerült tenni, addig a *Kosztka*-féléből ugyanennyi idő alatt *tizenegy* lövést volt lehetséges tenni. A *Kosztka*-fegyverek hordereje is nagyobb a *Werndl*-fegyverekénél. Szerkezetük oly egyszerű, hogy nem egész két perc alatt alkatrészeikre bonthatók fel. Ugyanekkor egy *Werndl*-puskát is szétszedtek hosszas kísérletek után, de alkatrészeik összeállítása alig sikerült. A töltények, melyek a *Kosztka*-féle fegyvereknél alkalmazhatnák, azonnal kivívták a jelenlevő tiszték és szakértők elismerését. Hüvelyük papirosból áll, s így előállításuk sokkal jutányosabb, mint a rézhüvelyű *Werndl*-féle töltényeké. A *Kosztka*-töltényt a táborban is előállíthatja a katonaság, holott a *Werndl*-féle készítése költséges gyárak felállítását igényli. Szakértőtől hallottuk, hogy a hadsereg egy évi töltényszükséglete (600 ezer embert véve fel) 1,600.000 forinttal kerülne kevesebbe, ha *Werndl*-töltények helyett *Kosztka*-féle töltények használtatnának. E töltények jósága, jutányossága indította arra *Grammont* bécsi francia követet, hogy felhívta *Kosztka* hazánkfiát, miszerint azok bemutatása végett utazzon fel Bécsbe.»

— Század, vigyázz! Jobbra nézz! — A lovas gavallér, aki nem más volt, mint Andrássy Gyula, leemelte cylinderkalapját, vissza-köszönt a századnak . . . A honvédek — magukban — váltig tanakodtak, hogy miért is kellett most nekik köszönteni ezt a — «*cibil*»-t!

*

Ez a *Clair* főhadnagy, a későbbi altábornagy, a nagyobb-gyakorlatokon már *zászlóaljat* vezetett. A német-szóra még a honvédek-nél is rájárt a nyelve. A nem sikerült riadóknál mondogatta: «*Laufen zusammen, wie die Laternen-anzündler* (olyan össze-vissza szaladnak, mint a lámpagyújtók!)» A nagyon ostoba honvédet meg a «*Sie Nachtwächter!* (ezek az alabárdos öreg pesti éjjeli örök madzagra kötve hordták vállukon az alabárdot)», «*Sie Pavian!*» jelzőkkel megtisztelte.

Clair a zászlóaljbeli első altiszti-iskolának is vezető oktató tisztje volt. A «barakni» mellett volt a «*Mauthaus* (vámház)» a fináncokkal. E vámházon túl és lakatlan földeken, a Külső Üllői-úti réteken végezték a napi gyakorlatokat. A «*pionérok*» is idejártak gyakorlatozni, itt ásták a «homokon» a sáncokat. Még bent a «barakni» udvarán a «*húzódást*», a «*kanyarodást*» léccel csinálták, de a gyakorlótéren kint már a 100 fő honvédből szabályosan kitelt négy szakasz.

Az «*ibungs-mars*»-nál Vecsésig elmentek, ilyenkor ott mindig akadt falusi «rezes-banda», amely a poros honvédek közörvendzése mellett, darab járóföldön, hangos muzsikával el-elkísérte őket . . . De, már az is nagyobb gyakorlatnak számított, amikor a *Rákosmezőre*, vagy a budai hegyek közé: a «*Szép juhászné*»-hoz kikutyagoltak . . .

*

Az Üllői-úti barákaiban 1869-ből *Villoner* tizedes volt a pesti honvédek egyik szobaparancsnoka, a szolgálatvezető őrmestert meg *Poós*-nak hívták. *Poós* őrmester igen művelt, világlátott, tapasztalt ember volt. Annak idején a «*regulárisoknál*» (a közös hadseregben) mint tiszt szolgált. *Miksa* császárral Mexikóban is harcolt . . . Nem kevésbé érdekes, érdemes katona volt az öreg *Hermann* őrmester, a közös hadseregből 1869-ben lépett át a pesti 1-es honvédekhez, mint oktató-altiszt. Az *első altiszti iskolának* harminékét növendéke volt. Több tantárgyat *Hermann* adott elő. A hathónapos tanfolyam záróvizsgáján *József* főherceg is jelen volt és a legjelesebb altiszt-növendékeket menten őrmesterekké léptette elő, névszerint: *Nagy* Ferenc, *Schwindler* József, *Mohilla* Károly, *Prohászka* Károly, *Sturm* József, *Agócs* Mihály voltak ezek a kitüntetett derék honvédek. *Nagy* Ferenc (kárpitósmester), *Szemere* (Schwindler) József, *Mohilla* Károly és *Prohászka* Károly 1918-ban még éltek közülök, sőt az öreg *Prohászka* Károly nyugalmazott őrnagy a világháború idején helyiszolgálatot teljesített.

*

Honvédeink katonáskodása egynémely tekintetből kedélyesen folyt. A nyughatatlan vérű pesti bakák még *takarodó után* is ki-beugráltak a baráka alacsony falkerítésén. Az egyik alkalommal az

egyik honvéd, akinek az őrszobából az őrhelyre kellett volna menni, puskáját egyszerűen a falhoz támasztotta, kiugrott és elment táncolni a *«Zur fetten Laus»*-ba. A Dohány-utca egyik alacsony sarokházában rejtőzködött ez a csiklandós nevezetű, hirhedt bakaszórakozóhely. Az egykori honvéd-dobos káplár, a sok vidám áldomásból részes *Gelber*-apó, kiérdemesült Király-utcai műszerézmester (1917 évi) elbeszélései szerint a *«Kövér tetű»* eredeti pincérnője egy rejtélyes *«se-férfi, se-nő»* teremtés volt. *«Török Kathel»* élemedettebb éveiben ugyan már szoknyát viselt, de viszont fiatalabb korában köztudomás szerint *«zsoké»* volt . . . A pesti honvédeknek más kedvelt szórakozó-

Honvéd gyalogos altiszti csoport. (Egykorú fénykép 1870-ből.)

helyei voltak a Kerepesi-úton a *«bumsztlí-Keller»*, s kint a *Városligetben*, körülbelül a mostani *Washington-szobor* helyén a *«städtische Gasthaus»*, ahol a *«blechmusik»* játszott. Tizenkét szomjastorkú svábzenész fújta, recsegtette az akkor még leginkább svábul-gajdoló pesti honvédeknek a *Spléni-marsot*. A Spléni-mars körülményes szövegéből, a hamiskás melódiát is frissen dúdolgató öreg *Gelber* dobos-káplártól ellesett, nehezen megfogott töredéket imhol ideiktatom:

Mir zán jo zwá gaude Puben,
 Dasz zégensz unsz schon an.
 Zán tichtig da beim tánz aufmischen,
 Drum hörens z unsz nur an!
 Denn isz' wo e' remazuri
 In Ofen, oder Peszt:
 Zán mir alsz laute Puben,
 Stetz immer dabeí gweszt!

Straf mer durch da *Kénigsgassen*,
 Hören mer wo a' geigen,
 Da müssen wir glei' eine-stolpern,
 Und unz die Zeit vertreiben...
 Der mir von *Splényi*⁶
 Vertroge net *veni!*...

A jó pesti honvédek igen finoman, igen érzelmösen tudták kanyargatni a «*Caprellore*» néven ismert «steyer» vagy «tiroli» nótát is, amely így hangzik:

Von der Capler-Alm hab' i' obi gschaut,
 Auf annal schlagt mein Herzel gar so wunder-laut;
 Drunten im Wiesenthal, da wo das Bacherl rinnt,
 Sieh ich drunt' a' wunder liebes Kind!

Az altisztek egyszer a kantinban egy farsangi *honvédbált* is rendeztek. Erre a bálra még a *Rókusból* is kijött néhány szép, fiatal

Prof. Ászka őrmester, későbbi honvéd őrnagy.

ápolónő. Az egyik igen rövid szoknyában és trikóban volt. A *Gelber Ede* 1869. évi honvéddobos emlékezete szerint: «A kávé, sör, bor, kolbász, pörkölttől elkezdve», volt mindenféle finomság. S talán soha nem lett volna vége ennek az eredeti, kedves honvédbálnak, ha a dobosok reggel nem a kantin ablaka alatt verték volna dobjukon az ébresztőt? Erre mégis megriadtak és szétiszkoltak a táncba belemelegedett bálozók... Később, 1871-ben már odáig fejlődött a honvédfarsangolás, maga József főherceg, a honvédfőparancsnok elrendelte («Magyarország és a Nagyvilág», 1871. február 19.), hogy: «a honvédek a három utolsó farsangi napon mentessenek fel az éjjeli szolgálat alól s engedjék meg nekik, hogy *kedvük szerint mulassanak.*» E *rendelet* pedig nemesak

a pesti, hanem *valamennyi honvédkerületre* kiterjesztetett... 1872-ben a pesti első zászlóalj *altisztjei* már olyan *honvédbált* rendeztek, mint «*A Honvéd*» 1872. évi február 2-iki számában írja, mely «kedélyességben és a fesztelen mulatságot illetőleg a *tavalyit* túlhaladta.» E bál a «*Zeneművészek épületében*» folyt le. A folyosón díszörség képezett sorfalat. Magát a termet

⁶ Egyidőben báró *Splényi*, generális volt a Pesten állomásozó közös gyalogezred tulajdonosa.

katonai jelvényekkel csinosan díszítették. A táncestélyen gróf *Huyn* tábornoszernagy, gróf *Lónyay* miniszterelnök és honvédelmi miniszter, *Hollán* ezredes és honvédelmi államtitkár, számos törzs- és főtiszt megjelentek. A francianégyeseket egy altiszt rendezte. A törzs- és főtisztek közül sokan résztvettek e táncban. A bálanya *Pongrácz* grófné, a zászlóaljparancsnok «kedves neje» volt. A megjelenésben akadályozott *József* főherceg «egy százast» küldött át. A sok *körmagyar* és *csárdástánc* «igazán magyaros szint adott a mulatságnak».

A pesti honvédek tánca, bálja nem mindig végződött kedélyesen. «*A hon*» 1869 december 28-iki számában olvasható: «Karácsony első ünnepén este 8½ órakor a *Ferenc-tér* 16. szám alatti kocsmában 4. közös (cs. kir.) katonák és honvédek között szóváltás keletkezett, mely verekedéssé fajult; két cs. kir. katona súlyosan megsebesült. Sztik rendbiztos a verekedés elnyomatása végett a katonai őrzárhoz fordult, mire azonban ez megérkezett, a honvédek, a kocsmáros segítségével megszöktek, két köpenyt és csákót visszahagyván.»⁷

*

A régi honvédújone oktató káplárokról is fennmaradt pár jóízű mondás. Gyakorlatozás közben szólt a káplár (akinek tulajdonképpen «tizedes úr» volt a hivatalos honvéd-nevezete):

— Már meg mit *lípeg-lopog*, mint a *tojógalamb*?!... Ha én azt mondom: «indulj!», ki kell lépni azzal a *disznólábbal*!... Így, ni! — Ballábával egyet lépve, mindjárt mutatta is a sok-vihart átél marcona *káplár*.» Az ügyetlen honvédnek «*muszka*» volt a csúfneve, a pesti honvédek viszont némi lenézéssel vidéki bajtársaikat nevezték «*bundás*»-nak. Sokszor, sűrűn szóba került a *muszka*-nevezet. Csakúgy harsogott a «*Kisrákos*», amikor egyik-másik oktatómester ráreccsentette:

— Hej, *muszka*!... Hogyan lóg a vállán az a fegyver?... Nem úgy kell a puskát tartani, hanem: *őszintén*...

*

A pesti honvédek, ha *jóllaktak* odabent a barak-laktanyában, szívesen elmókáztak és tréfálkoztak. Az egyik alkalommal a baráka *ereszetéből* összefogtak, mintegy harminc darab *verebet*. Azután papirosból kis *csákókat* csináltak a huncut *Gelber* dobosék és a megszeliidített verebeknek a fejére felragasztották a kis csákót.

⁷ A garázda, a büntetést érdemlő honvédegyének (tisztek és legénység) bírói úton való elbírálására 1870-ben jelent meg az első *legfelsőbb* intézkedés. A király egy ideiglenes fensőbb *honvédségi törvényszék felállítását* elrendelte és ezen törvényszék elnökévé *Horváth* János m. honvédezedest, az első m. honvédzászlóalj parancsnokát; szavazattal felruházott ülnökeivé: *Gorove* Antal, a szabadságolt állományhoz tartozó m. honvédőrnagyot, *Várady* János m. honvédőrnagyot, a 61-ik m. honvédzászlóalj parancsnokát; továbbá szavazattal felruházott rendes előadójává *Schober* Károly, m. honvédőrnagy-hadbiztost; végre, szavazattal felruházott pótelőadójává: *Wolf* Ferenc, ny. 1-ső osztályú százados-hadbíró (az utóbbit a honvédség szabadságolt állományába őrnagy-hadbíróvá) legkegyelmesebben kinevezte.

Az egyik verébnek a csákója «*federbuscheres*» volt, ez a veréb volt — a «*generális*»... Ebben az időben egy nagyon szelíd, csendes ember tizedesük is volt a barátságban lakozó honvédeknek. Ennek azután a fejére nőttek. Amikor a dobos reggel «*ébresztőt*» kezdett dobolni, a jámbor tizedesre zúdult a szemtelen pesti honvédség:

— Zo lang der Korporal net aufsteht, steht káner net auf! — És a «*káplár*»-nak, ha azt akarta, hogy az ő huncut, zsvány pesti honvédjei az ébresztő dobszóra felkeljenek, elébb csakugyan magának kellett felkelni...

A bakaság a *hasára* mindenkor (maiglan is az) érzékeny volt, míg az igazi huszár a saját hasánál a lovait elébbre tette. A huszár első gondja az volt, hogy a lovának van-e ennivalója, honnét, miből, mivel etesse a lovat? Azelőtt a bakák étrendjét, a «*speiszetlüt*» hetenként nemcsak előre megállapították, hanem a konyhaajtóra is felfüggesztették és még régente Galiciában történt, hogy a magyar

I. Honvéd csapat. Káplár: Wann i' euk sag »jopra nész!«, tann miasztisz alli rechts schaut!

II. Közös hadseregbeliek. Káplár: Amikor pedig kenteknek aszondom »hapták!« — minden legény egyenest álljon akár a gyertyaszál.

Tanulmányok a Szt. György térről (a »Borsszem Jankó«-ból).

eredetű generális, amikor kaszárnyavizitációt tartott, nem tudott eligazodni sehogysem a magyar fiúk étrendjén. Egyetlen főzeléknek sem ismerte, bár magyarul felírt nevét; azért («*Üstökös*», 1868 március 7.) hívatta a bagótól dagadtképű bakaszakácsot.

— Méltóztassék parancsolni generális úr!

— Hát, mi a menkő nevet adtok ti a főzeléknek?... Hiszen, én magyar vagyok, mégsem ismerem az ilyeneket!

— Könnyű azt megérteni nekünk, kik ilyenekkel élünk.

— Hadd lássam, hát, beszéld el!

— Vasárnap: *köppencs* öntve = zsidó perec, — hétfő: *kutyatök* savanyún = krumpli, — kedd: *tót miatyánk* = hajdinakása, — szerda: *macskanadrág* = sodrott tészta, gombóc, — csütörtök: *homok* = búzadara, — péntek: *cigány kávé* = fekete, olesó bab, — szombat: *srét* = borsó, mely keményebb, ha fől.

— Miért nem nevezitek igazi nevén ezeket?

— Azért, generális uram, mert a paraszt eszik *gombótát*, *krumplit*, *babot*, *borsót*, de mi nem vagyunk parasztok!

A mi *honvédeinknek* az étlapjuk egész bizonyosan nem volt ilyen változatos és cifra. Reggelijük és vacsorájuk nyáron nem volt. Csupán *délben* kaptak jó levest, húst főzelékkel vagy tésztát a pró-

funt mellé, hanem ebből azután bőségesen kaptak. A déli főzetből vacsorára is jutott azoknak, akik rászorultak. A marhahúson kívül más, egyébfajta húst nem ismertek a honvédkonyhán. A legkapósabb, legízesebb ételük a «*Grenadiermars*» volt. Sokszor főztek gulyáslevest is. Télen reggelinek a «*rántott leves*», másként «*zupa*» járta. Az 1869-től szolgált Nagy Ferenc őrmester elbeszélése szerint (kezdetben, még 1871-ben is, legalább itt fent Pesten) «a főzés s kosztolást minden szakasz külön-külön maga eszközölte. A *bevásárló altiszt* egy nappal előbb, például megkérdezte a szakaszát, hogy: «holnap mit főzzünk?!» A *főzendő étel felől* szavazással döntöttek, a többség kívánsága érvényesült. Az akkori *olcsóság mellett* még lehetett rendszeren, kitűnően főzni. Az «*inspekciós tiszt úr*» naponta ellenőrizte az ételek tiszta elkészítését és élvezhetőségét, az ételek kiosztása a szakaszparancsnok közbenjöttével a szakaszszobában történt.

A honvédek mindennapi kenyere «*a prófunt, — marci*» nem volt mindig kifogástalan. Legalább is a «Magyarország és a Nagyvilág» (1871, február 5. Katonai hírek) illetéknéppen emlékezett felőle: («*A prófunt = kenyér*), melyet a katonák kapnak, sokszor nem irigylésreméltó eledel. A *honvédségnél* is merültek fel ez iránt panaszok s most a *miniszterium* elrendelte, hogy *minden zászlóaljából* küldjenek be egy ilyen kenyeret «*kóstolóra*» a hadbiztoshoz, aki azután *meghatározza*, vajjon megüti-e a *szabályszerű jóságot?*... Csakhogy ily kóstolóra könnyen lehet oly cipót sütni, minőt azután a szegény honvédek *sátoros ünnepre* is alig kapnak...»

Az első honvéd tisztikar.

Az 1868. évi honvédtörvény betűi 1869-ben elevenedtek meg. A pirossapkás, pirosnadrágos ifjúhonvédek a faluszéli kis laktanyákból, barakknak csúfolt szellős deszkabódékból, dobszó mellett, rivalgó kürttel az utcára, gyakorlótérre, parádés-alkalmakhoz merészen kivonultak. Megfelelő tiszti- és altiszti-karral ellátni a kezdetben felállított 82 gyalogzászlóaljat és 32 lovasszászadot, nehézségekbe ütközött. Bár a 48-as honvédek nagyobb része az ötven éven túl volt már akkor, sok érdemest kiválasztottak és kineveztek közülök — főként — a *törzstiszti*, a *parancsnoki* állásokra. A magyar királyi új honvédség első törzstisztikarának majdnem kétharmada az 1848/49-es honvédek kipróbált tisztjei közül került ki.⁸ Jellemző

⁸ *Egervári* Ödön 1848/49. honvédhuszárhadnagy «Magyar Királyi Honvéd Törzstisztek Albuma» (51 arcképpel és jellemrajzzal) az 1870-ben megjelent I. kötetben felsorolja és bemutatja a királytól kinevezett honvédparancsnokok, törzstisztek egy tekintélyes részét, akik között a 48/49-es honvédek még a m. kir. honvédség megszervezésének kezdetén többségben voltak. Maga gróf *Andrássy* Gyula az első honvédelmi miniszter a 48-as szabadságharc szerepvivője volt, fegyveresen is szolgált. Gróf *Vay* László honvédtörzsnagy (József főherceg főudvarmestere), *Hausser* Károly honvédtörzsnagy, *Czillich* Ede ezredes (a tápióbiacskői és budavári hős) budai kerületi parancsnok, *Dobay* József ezredes (Bem-ápó vitéz hadsegédje és kedvence) pozsonyi kerületi parancsnok, *Máriássy*

azonban az időkre és emberekre, hogy a soha nem nyugvó hitványság ezeknek a derék magyar katonáknak az elhelyezkedését, kinevezését aljas árulkodásokkal, hazug, gonosz besugásokkal próbálkoztak megakadályozni. Például a vitéz huszár nemesvisi *Horváth* Jánosra, *Görgey* száguldó-dandárának egykor legendás parancsnokára, az 1848/49-es honvéd országos választmány elnökére, mert valamikor *Perczel* Móric tábornoknak jóbarátja volt, a «*politikai tekintetéből való megbízhatatlanságot*» igyekeztek mindenképpen rákeneni... A hazafias pártok és a közvélemény, ám, sarokra állottak. Követelték, hogy míg az aktív-tiszteknek magától értetődőleg politizálni nem szabad, *politikai multja miatt* senki érdemest ne melőzzenek a kinevezéseknél...

János ezredes, kassakerületi parancsnok, *Horváth* János ezredes (volt 48-as Miklós huszár), a pesti 1. honvédszászlóalj parancsnoka, *Tóth* Agoston ezredes (az egyetemen a stratégia tanára), *Hollán* Ernő ezredes (Pétevárad tábornokari igazgatója), *Inczédy* Sámuel ezredes, *Szent-Iványi* Kázmér ezredes (az 54. zászlóalj parancsnoka), báró *Meszéna* István alezredes, *Pongrácz* László alezredes (a 3-ik zászlóalj parancsnoka), *Markovics* Adolf honvédlovas-alezredes, (a fegyver átvételi bizottmány elnöke), *Görgey* Kornél alezredes (a lőcsei 38. zászlóalj parancsnoka), *Ajér* Mihály őrnagy (a székesfehérvári 65-ik zászlóalj parancsnoka), bethlenfalvi gróf *Bethlen* Miklós őrnagy (a 7. zászlóalj parancsnoka), *Birsy* József őrnagy (a csongrád-csanádi 8-ik zászlóalj parancsnoka), *Dallos* Elek őrnagy (a 33-ik zászlóalj parancsnoka), *Edényi* Lipót őrnagy (a nagyszébeni 21. zászlóalj parancsnoka), *Frummer* Antal őrnagy (a borosjenői 12-ik zászlóalj parancsnoka), *Gorove* Antal őrnagy, *Halmay* (Halóska) Adolf őrnagy (a trencsén-nyitrai 56-ik zászlóalj parancsnoka), *Horváth* (Bibithy) Pál őrnagy (az 59. zászlóalj parancsnoka), *Janik* Rezső őrnagy (a szabolcsi 41-ik zászlóalj parancsnoka), *Kabos* Károly őrnagy (a 23-ik zászlóalj parancsnoka), *Kaszap* János őrnagy (az 51-ik zászlóalj parancsnoka), *Komlóssy* Lajos őrnagy, *Krasznay* Pál őrnagy (a szásvárosi zászlóalj parancsnoka), Farkasfalvi *Mauks* László honvédlovas-őrnagy, (a pozsonyi kerülethez beosztva), *Meyer* Henrik őrnagy, Nyáregyházai báró *Nyáry* Adolf őrnagy (a pest-honti 62. zászlóalj parancsnoka), Táncoosi *Nyitrai* József őrnagy (a honvédelmi főruháraktári bizottság elnöke, később a jászberényi honvédszászlóalj parancsnoka), *Pongrácz* István őrnagy, *Pósta* Ferencz őrnagy (a hevesmegyei 49-ik zászlóalj parancsnoka), *Szabó* János őrnagy (a marosvásárhelyi zászlóalj parancsnoka), *Sztankó* Samu őrnagy (a nagykárolyi 44. zászlóalj parancsnoka), *Tolnay* Gábor őrnagy (a gyulafehérvári 20-ik zászlóalj parancsnoka), *Török* József őrnagy, *Bódogh* Albert honvéd-ezredorvos (48/49-ben honvédfőhadnagy), *Hamary* Dániel honvédezredorvos, előzőleg mindnyájan a magyar szabadságharc katonái voltak. A Ludovika Akadémia egyik első parancsnoka: *Móricz* Sándor, előzőleg 1848/49-es honvédtörzstiszt volt. A király a volt 48-as honvédtörzstiszteket, amennyiben kinevezésük a szabadságharci magyar kormány hivatalos lapjában, a «*Közlöny*»-ben is «*kijött*», a 48/49-es honvédtiszti rangjuk elismerésével vette át őket a magyar királyi honvédségbe. E rövid jegyzék azonban korántsem foglalja össze a m. kir. honvédségbe törzstiszti és főtiszti ranggal kinevezett volt 48/49. évi honvédtisztek összességét, mert a fentiekén kívül a főtisztek sorában is sokan szolgáltak volt 48-asok.

Mikár Zsigmond, az ismert régi 48-as honvéd szintén gazdagította a magyar királyi honvédségben szolgált volt 48-as honvédek nagyon érdekes névsorát. A Mikár-féle: «*Honvéd névkönyv*», az 1848/49-iki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjait felsorolva (Budapest, Pesti könyvnyomda rt. 1891.) közöttük sok a m. királyi honvédségnek is díszére vált régi 48-as tisztet felsorol. Ilyen 48-as m. királyi honvédek

A hazafias köröket másrészt aggasztották az úgynevezett «*vándortiszteknek*» és az «*ex-professzo*» osztrák altiszteknek, katonáknak nem kívánatos beözönlései is. Hiszen, annakidején (1864-ben) a «*had-seregtől*» Mexikóba is mintegy 4000 tiszt jelentkezett. Jogosan lehetett tartani tehát attól, hogy mint altisztek, az ifjú honvédséghez is betolakodnak: «*olyan ex-professzó régen kiszolgált és elsülylyedt öreg osztrák altisztek, akik az osztrák seregben 1848/49-ben ellenünk harcoltak; kikből minden hazafi, nemzeti és emberi érzület kihalt; kiknek se' istenük, se' hazájuk; kik pénzért épp úgy szolgálják a franciát, mint a muszkát, Garibaldit, mint a pápát és mindig ahhoz szöknek át, aki jobban fizet!*» írja keseredetten az 1869. évi honvédtoborzás, az utolsó pesti verbunk alkalmából «*A Honvéd*» című ujság aggodalmas magyarája.

voltak például: *Kiss Albert* (főhadnagy) ny. honvédőrnagy (Nagyenyed); *Beke Gyula* (őrnagy) ny. kir. honvédőrnagy (Zombor); *Frivitz Ferenc* (őrnagy) ny. kir. honvédalezredes (Budapest); *Rapun Jenő* (őrnagy) ny. kir. honvédalezredes (Pécs); *Biró Ignác* (százados) ny. kir. honvédezeres (Tarcal); *Havas Adolf* (százados) ny. kir. honvédalezredes (Budapest); *Jekelfalussy Lajos* (százados) ny. kir. honvédezeres, miniszteri tanácsos (Budapest); *Maró Lajos* (százados) volt szabadságot állományú honvédszázados (Budapest); *Rényi György* (százados, az olasz-magyar légiónak is volt tisztje), ny. kir. honvédezeres (Verőce); *Réz Andor Béla* ny. kir. honvédőrnagy (Budapest); *Rupp Lajos* (százados) ny. kir. honvédőrnagy (Ercsi); *Szabó Imre* (százados) kir. honvédszázados (Eger); *Szabó Kálmán* (alszázados) kir. koronaőrési parancsnok (Budapest); *Bóni Mihály* (főhadnagy) kir. honvédőrnagy (Budapest); *Kosár Ferenc* (főhadnagy) ny. kir. honvédszázados (Budapest); *Hegedüs János* (alhadnagy) kir. honvédtörzsorvos (Budapest); *Jeszenszky István* ny. honvédalezredes (Brassó); *Kiss Antal* (őrnagy) ny. kir. honvédezeres (Gyergyószentmiklós); *Biró Károly* (százados) ny. kir. honvédszázados (Pálfalva, Csikmege); *Erdélyi Károly* (alhadnagy) ny. kir. honvédhadnagy (Menaság, Csikmege); *Csemegi Ignác* (százados) ny. kir. honvédőrnagy (Csongrád); *Strava Miklós* (főhadnagy) ny. ezredes (Kulin, Aradmege); *Kubinyi János* (főhadnagy) es. és kir. altábornagy (Budapest); *Nagyfejeő Béla* (alhadnagy) ny. kir. honvédszázados (Budapest); *Szabó József* (őrnagy) ny. es. és kir. altábornagy (Félegyháza); *Risztics Miklós* (százados) ny. kir. honvédszázados (Halas); *Szigethy Miklós* (őrnagy) ny. kir. honvédezeres (Szucsák, Kolozsmege); *Rédiger Rezső* (százados) ny. kir. honvédalezredes (Lóna, Kolozsmege); *Asztalos Ferenc* (örmester) kir. honvédszázados (Nagyvárad); *Györgypál József* (alhadnagy) kir. honvédszázados (Marosvásárhely); *Farkas Lajos* (örmester) ny. kir. honvédtiszt (Harasztkerék, Marosszék); *Reinal Lipót* (százados) ny. kir. honvédezeres (Hídegviz, Szebenmege); *Udvardy Péter* (őrnagy) ny. kir. honvédőrnagy (Gyoma); *Babóthi György* (százados) ny. kir. honvédszázados (Nyitra); *Gillyén Árpád* (alhadnagy) kir. honvédszázados (Nagyenyed); *Krenosz Károly* (főhadnagy) ny. es. és kir. altábornagy (Sopron); *Bertelmann Henrik* (főhadnagy) m. kir. honvédszázados (Lőcse); *Szabó Sándor* (tizedes) kir. honvédtörzsörmester (Nagybeckerek); *Dancs Lajos* (őrnagy) ny. honvédszázados (Budapest); *Berts Vilmos* (százados) ny. kir. honvédalezredes (Budapest); *Lieszkovszky István* (alhadnagy) ny. kir. honvédőrnagy (Besztercebánya). A sok régi magyar királyi honvéddé lett 48/49-es tiszt névbokrétájából megható kedvesen virít ki a nagybeckerei Szabó Sándor volt 48-as honvédtizedes neve, aki szintén szolgálatot vállalt az ifjú magyar királyi honvédségnél és felvitte egészen a tisztesrendű, rangú magyar királyi honvéd — törzsörmesterségig.

Ámde a nemzeti élet földjébe ültetett szentséges csira, minden aggályoskodás dacára, egészségesnek és termőképesnek bizonyult. A 48/49-iki honvédtisztekből, a nyugdíjas tisztekből, kilépett volt tisztekből, a közös hadseregből átlépett tisztekből, a tiszti szolgálatra alkalmas polgári egyénekből, a vizsgálatokon megfelelt iskolázottabb altisztekből kialakult, megszerveződött az ifjú honvédségnek az az első tisztkara, mely azután becsületes magyar lélekkel, biztos tudással megalapozta, fenntartotta és a fejlődés gyönyörű útjaira vezette a kezdetben minden oldalról kicsinyelt, ridegen fogadott és félreértett csodaintézményt. A tisztképző *Ludovika Akadémia* akkor még ugyan nem nevelhette teljes erejében és pompájában a későbbi virág-

A Ludovika Akadémia látképe 1870-ből.

bimbós, hatalmas, gyönyörű tiszti emberanyagot. A tiszti anyag pótlásával és kiegészítésével az egyetemen és akadémiákon *katonai tan-székek felállításával* kísérleteztek.^o Az ifjabb honvédtiszti anyag pótlását, néhány évig gyakorlatiasabban és eredményesebben szolgálta a *Heimerle Ferenc* ny. százados *«magán-katonai iskolája»*. Ennek az érdekes iskolának *tisztségre képesített* növendékeit *«magyar ifjúsági véderő»*-nek nevezték. Egyszer *Rudolf* trónörökös is

^o A honvédség természetesen elsősorban igyekezett, még e kezdetlegességek között is, *tisztek és altisztek kiképzéséről* gondoskodni. Az *«Ország-Világ»* 1871-ik évfolyama, a 215-dik lapon figyelemreméltó ki-mutatást közölt ezekről a kiképző és oktató munkákról. Felemlíti: *«A honvédség keletkezése óta, 1869-től egész 1871 április 15-ig, kiképezte-tett a fő- és kerületi tanosztályokban, a tiszti tisztképző s altiszti isko-lákban a gyalogságnál: főtiszt 704, hadapród 516, altiszt 5232. Lovasság-nál: főtiszt 117, hadapród 87, altiszt 384. Utászatonál: főtiszt 13, altiszt 164. közutász 1967. Szórlövészetenél (a szórlövészeti oktatás most van folya-matban): főtiszt 7, altiszt 21. Tehát összesen: főtiszt 861, hadapród 603, altiszt 5861.»*

megszemlélte a *Vérmezőn* ezeket a katonaszabású-ruhás polgárfiúkat, akik nagyon kedves alakjai voltak a pesti utcáknak.

A honvédség megszervezésekor Pest-Buda még két különálló, önálló várost és közigazgatást alkotott. Ennek megfelelően a honvédsége is két különálló, önálló honvédszászlóalj volt. *A budai 63-ik honvédszászlóalj* legelőször a *Krisztina-téri színpör* tájékán kushadó szerény kis földszintes házacskában húzódott meg, majd a *Vérmezőhöz*, a későbbi városi szegényházba telepedtek át. A pesti 1-es honvéd-

Terstyánszky ezredes és a budai 63-ik honvédszászlóalj tisztikara (1870).

zászlóaljnak még vígasztalanabb volt az elhelyezkedése. Pest város még szívtelenebbül «gondoskodott» a maga honvédeiről. Ahol most a *Szent István-kórház* épülettömegei emelkednek a régi temető helyén, az *Orczy-kerttel* szemben, az *Üllői-útra* sarkallik a városi nagy bérház, 1869-ben még igazi *koldús-sor* volt. Ennek a modern, nagy városi bérháznak a helyén dülöngött a «baráknak» nevezett deszkahodály-csoport, amely a pesti 1-es honvédek legelső szellős laktanyája volt. Sőt, itt sem igen lakozhattak valami nyugodtan, Pest város ezt a koldús-tanyát is csak huzakodva bocsátotta rendelkezésükre, amikor már arról tárgyaltak, hogy a pesti honvédeket kitelepítik valahova a — *környékbe* . . .

Az első pesti honvédtisztikarnak, ilyen méltánylás mellett a helyzete, a kedve nem volt rózsás. Számra sem igen voltak sokan... A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában lappang egy nagyon becses, ritka katonai könyv, a «Pesti könyvnyomda részvénytársu-

lat» 1870-ben nyomatta ezt a forrásmunkát, amely: «*a magyar királyi honvédség törzs- és főtisztjeinek, hadbíráinak, orvosainak, hadbiztosainak*» a legelső időkből fennmaradt hiteles «rangfokozati táblázatát» egészen 1870 március hava végéig megőrökíti . . . A pesti zászlóalj parancsnoka 1869 június 18-tól *Horváth* János ezredes . . . A zászlóaljnál egyedüli I. osztályú gyalogsági századosként vetseglői *Stoffer* József említettik. *Stoffer* századosnak az apja még József nádornak volt az «adjutánsa». Meghatóan jellemző és kedves, hogy a nádoradjutánsnak alig sihederkorú fia, József, 1848/49-ben a magyar részen, mint *honvéd tűzérkáplár* szolgált . . . A zászlóalj egyetlen főhadnagya, a regényhősnek beillő *Clair* Gyula, későbbi altábornagy, a császári vadászoktól jött át a honvédekhez. A kemény katona még a császáriaknál, bizonyos személyes ügyből és összetűzésből kifolyólag párbajban *agyonlőtte* a zászlóalj parancsnokát, egy őrnagyot; hogy a további büntetéstől szabaduljon, külföldre szökött. Egyideig a *pápai seregben* is szolgált, mint tiszt . . . 1869-ből eredő rangszámmal *Védő* Jenő, *Salamon* Béla és jászapáthi *Kaszás* István hadnagyként voltak még a pesti honvédszászlóalj első főtisztjei. A legelső zászlóaljorvos (századosi jelleggel) dr. *Csajághy* Béla volt.

Az 1871. évi rangfokozati táblázat már súlyosabb bizonyosság a pesti honvédszászlóalj megnövekedéséről. A zászlóalj parancsnoka még mindig a vitéz 48-as huszár, *Horváth* János ezredes. Ebben az évben már a «*tettlegetis tisztek*» mellett szerephez jutottak a «*szabadságolt állományú*» tisztek, mely mintegy átmenet volt a későbbi tartalékos tiszti jelleghez és alkalmaztatáshoz. Az bizonyos, hogy már akkor erősbödését, gyarapodását jelentették a kezdetben vérszegény új honvédségnek. A pesti zászlóalj nyilvántartásában ezidőből a következő tisztek szerepeltek, mint I. osztályú gyalogsági százados: vetseglői *Stoffer* József (tettlegetis), *Virághalmy* Bence; mint II-od osztályú gyalogsági százados: *Csizmadia* János (tettlegetis), *Brettschneider* János, *Schaducz* Péter; mint gyalogsági főhadnagy: revisnyei *Reviczky* Károly, *Clair* Gyula (tettlegetis), *Adám*y Rezső (tettlegetis), *Udvardy* József (tettlegetis), *Étsi* (Ehrmann) Vilmos, *Márkus* László, *Ivánffy* József, *Gyömörey* Kristóf; mint gyalogsági hadnagy: *Abt* János (tettlegetis), *Winter* Frigyes, *Kócsa* Zsigmond, *Salamon* Béla (tettlegetis), *Simay* Lajos, sziráki és muhorai *Muhoray* Béla (tettlegetis), gróf *Beleznay* Pál, *Polyák* Béla, *Windisch* Imre, *Étsi* (Ehrmann) Ferenc, *Mayer* József, szendrői *Brankovics* György, *Urbanek* Károly, *Gruber* Ferenc, *Argauer* Károly, *Reiter* Ignác, *Olofson* Miksa. A zászlóaljorvos dr. *Csajághy* Béla volt. A pesti első honvédszászlóalj 1870-es évekbeli tisztikarából még a világháború alatt élt Budapesten néhány «rég úr. Szendrői *Brankovics* György, az ismert-nevű, régi kedvelt író, lapszerkesztő 1875-ben, mint főhadnagy vált meg a honvédségtől. Budapesten élt a nyugalmazott *Gaál* Gusztáv főhadnagy és a háború alatt Kecskeméten teljesített szolgálatot *Prohászka* Károly nyugalomból szolgálatra behívott őrnagy. *Prohászka* akkor az egyik legrégebb még élő pesti honvéd, mint honvéd már 1869-ben szolgált a pesti zászlóaljnál, 1872-ben tiszthelyettes, majd valóságos tiszt lett és, mint ilyen is, hosszú szolgálati éveit mindvégig a pesti honvédeknél töltötte. Felemlítést érdemel, hogy *Czil-*

lich Ede m. kir. honvédezeres, 1869—1870-ból a *budai honvédkerületnek* első parancsnoka, úgyszintén dobai *Dobay József* ezredes, a budai 63-dik zászlóaljnak az első parancsnoka, a *szabadságharcban* mind a ketten kiváló honvédvezérek és ezredesek voltak. *Czillich* Budavár bevételénél kitüntette magát, *Dobay* Bem-apó csatáiból volt híres parancsnok.

*

A Pest-budai honvédtiszti kar történetéből kiemelkedő mozzanat volt az *«eskütétel»*. 1870 március 5-én volt ez a nevezetes nap. A Pesten és Budán állomásozó összes honvédtisztek gróf *Andrássy* Gyula miniszterelnökkel, az ideiglenesen megbízott honvéd-miniszterrel már délelőtt 10 órára a *budavári főtemplom* elé sereglettek és teljes honvéddiszben várták *József* főherceget, a honvédfőparancsnokot. Amikor a főherceg megérkezett, *Ráth* József apát, esperes-plébános egyházi segédletével környezetben bevezette a templomba. Az apát-úr csendes kismisést mondott. Mibe közben a kórusról *«páros éneket»* énekeltek; majd mise után a honvédtisztek a főoltárnál a kibontott honvédzászló körül, a pesti első honvédzászlóalj *Erzsébet királyné* zászlaja körül sorakoztak. Az egykorú krónikás írja: «mindannyian az esküt hangosan és nyomatékosan letévék». Az eskütételt a «szentségbeli áldás» követte, majd az immár felesküdt tisztek átvonultak a sekrestyébe és *«az elsőtől az utolsóig»* aláírták nevüket az *«eskü-íven»* (okmányon). A honvédség történetének ezen kiválóan nagybecsű, érdekes okmányáról nem tudni, hol, merre, kinél rejtőzik? Vagy, hogy, ami még fájdalmasabb lenne, megsemmisült-e, mint annyi sok más pótolhatatlan honvéd írás? Ellenben *József* főherceg öfelsége ez alkalommal mondott beszédének szövege fennmaradt. A honvédfőparancsnok ugyanis az eskütétel, vagyis inkább az esküokmány aláírása után a sekrestyében összesereglett honvédtisztekhez a következő emelkedett szavakat intézte:

— Vitéz honvédtiszt urak! Ünnepestes fogadást tettünk ma a mindenható Isten színe előtt. Rendületlen hűséget esküdtünk a felséges királynak, Hadurunknak, az országnak és szentesített törvényeinek. Ezen esküben összpontosulnak legszentebb kötelességeink. Ezeknek teljesítését önként vállaltuk magunkra. *Hívásunkká teszi ez, hogy az ország által reánk bízott ifjúságot* már a jelen békeidőben *úgy vitéz katonai, mint ragyogó polgári erényekben ápoljuk, fejlesszük*. A vész napjaiban pedig, ha majd koronás felkent királyunk imádott hazánknak és jogainknak védelmére felszólítand, magasra emeljük akkor azon *vezérszavainkat*¹⁰ melyet *felső királynénk*, — szeretett anyánk — *saját kezeivel készített és tűzött zászlónkra s így az egész testület élére . . .* Ekkoron azután öseink dicső multjára megemlékezve, babérokat tűzzünk e jelvényre: olyanokat, melyek méltóak legyenek történelmünk érelapjaira . . . És most fohászaim szálljanak az egek Urához! . . . Tartsa Isten koronás királyunkat, királynénkat — szeretett anyánkat — és imádott hazánkat minden dicsőséggel, fénnel körözve . . . Éljen koronás királyunk! Éljen a haza!

¹⁰ Az *Erzsébet királyné* zászlóánya *zászlószalagjait* értette.

A honvédtisztek élete és helyzete.

Az 1869-ben kinevezett honvédtisztek között egyik legérdekesebb katonaalak Székely Lajos hadnagy volt... A világháború után orosz hadifogságból szabadult és visszatért hadifoglyok többfelé, többször mesélték, hogy a szibériai puszták rejtelmesen messze tanyáin, falvacskáiban még találkoztak olyan *kilencven év körüli* öregekkel, kik *magyar nevükön* nevezték meg magukat és állították, hogy a *Kossuth katonái* voltak... A muszkák Világos után hurcolták ki őket Ázsiába... Ezeknél a mesélgetéseknél idevonatkozólag több valóságot nyújt a Székely későbbi magyar királyi honvéd-hadnagy esete. Székelyt, a volt honvédet, valójára 1849-ben hurcolták magukkal a muszkák és csakugyan az 1860-as évek végével került vissza szibériai fogságából... «*A Honvéd*» katonai lap (1870. január 6.) másik ilyen érdekes multú «honvédszázados»-ról megemlékezik. A «vegyes hírecskéjében» ezeket írja: «Király Ő Felsége megengedte, hogy Omer *Sabry* török őrnagy (előbb *Bíró* Lajos honvédszázados) részére egy honvédszázadosi állomás fenntartassék, melyet elfoglal, mihelyt mostani állomásától a *török hadseregben* felmentetik.» Egykori 48-as honvédtiszt volt *Hevessy Géza* (Tóbiás) is, az olaszországi magyar légiónak ez a kiválósága azonban már hiába kérte a magyar királyi honvédtisztséget... Az akkori újsághíradás szerint ugyanis «*egy csomó úrfi*, kikről gyanítható, hogy csupán az egyenruhában való pompázás végett adták fejüket a honvédtisztségre, elállta az érdemes régi katona útját.» Egy évvel később, 1870-ben — bezzeg — már oly számosan lemondottak a honvédtisztek közül, hogy ezentúl a neveiket is kinyomatják a hivatalos lapban... «Hadd tudja meg a nemzet,» — írta az újság, — «akik a jelen válságos időben vonulnak el a szolgálattól.»

*

A honvédtisztek fizetése aransujtásos, pompázatos ruhaviseletükhöz képest meglehetősen szerény volt. Az őrnagy fizetése 1860, az I. osztályú századosé 1200, a II-od osztályú századosé 900, a főhadnagyé 720, a hadnagyé 600 forintra rúgott. Ezidőben a honvédtisztek aranypaszomántos csákója buzérvörös posztóval volt bevonva. Ugyanilyen vörösszínű volt a bugyogós nadrágjuk, amelyet gyakorlatok alkalmával a csizmába húztak. Sötétkék posztóból készült atillájokat a mellrészeken öt pár aranyzsinór ékesítette hurokdíszítéssel, melynek mindenike hármaskarikában végződött. Az újjakon és a derékon a vitézkötés dús aranyból volt. A kerek galléroköpeny és szolgálaton kívül az oldalt piros szegélyzettel bevarrott kékes-szürke pantalló inkább festőileg voltak érdekesek, sem minthogy tábori viseletnek megfelelőek volna... A pesti nép már akkor készségesen élcelődött, az «*Ústökös*» találta fel az ilyen keseredett mókát:

Honvédtiszt: Lássa, uram, egy ilyen honvédtiszti uniformis összesen kétszáznyolcvan forintba kerül mindenestül...

Polgár: Ebben persze már benne van a ló is?

Honvédtiszt: Miben?... Az uniformisban?... Dehogy ló, én vagyok benne!

És a szegény honvédtiszt csakugyan benne volt nemesak az uniformisban, hanem a pompázatos, drága kiállítású uniformis miatt fülig — az adósságban is... «*A Honvéd*» című katonai ujságból — az új honvédtisztek anyagi helyzetéről — ilyen panaszkodások olvashatók: «A honvédtiszt drága, aranyos egyenruhájáért

Jaszberényi honvédhuszár tiszti csoport.

rögtön 500 forintig kénytelen magát adósságba verni, — és legalább 100 forintot előre fizetni; és ha nincs pénze, ezen készpénzt rop-pant kamatra kölesön veszi...»

*

Egy *Pozsonyba* befészkelődött bécsi osztrák szabócég kapta meg a *honvédtisztek* és *legénység* felruházását... E jeles bécsi firmának — a szent házasság révén — *beltagja*, illetve *kijárója* volt egy *nagyon szép és gömbölyű*, híres szép asszony, *egy meleg, bővérű bécsi menyecske*, kinek *ki- s bejárásairól* miniszterekhez, tábornokokhoz sok hamiskás tréfát, rajzot közreadtak az egykori élelapok... A honvéd tisztikárnál ez a Bécs-pozsonyi dúsan aranyo-

zott dolmány, piros csákó, piros nadrág — ám! — nem ment egészen tréfaszámba. Az általános elégedetlenséget jellemzik az ilyenféle hirlapi nyilatkozatok:

— «Valóban fel nem fogható, hogy a honvédelmi minisztérium e nagy horderejű, magángazdászati ügyünkre nézve mindjárt kezdetben semmi súlyt nem fektetett; hanem a tiszti egyenruházat-szerv intézésével oly egyént bízott meg, aki a nép viszonyaival kevésbé ismeretes s nem tudja azt, hogy *mi 20 évi sarcolások következtében elszegényedtünk* és hogy többünkre nézve nagy áldozat néhány fényes rongydarabért *Harapat* szabómester úrnak, főruhá-tárnokunk kiváló kedveltjének egyrendbeli gúnyáztatásunkért vagy 400 forintot zsebébe dobni s ezen kiadást évek hosszán sinyleni... Kétségbevonhatatlan, hogy, ha azon tisztelt törzstiszt úr, aki ezzel az ügygel meg vala bízva, nem indul a *bécsi szoldateszka* zavart terve után, mely az *öltözékek folytonos megmástitását és fényes kiállítását* minden ügy felett szokta *irányelvül* tűzni; akkor bizonyára *egy egyszerű, de csinos öltöny* fedte volna a honvédtisztet és *szíve a hazáért éppúgy dobogott volna*, mint az aranyzsinórral páncélozott atillája alatt... Minek való volt tehát egy szükségtelen atilla, egy vörös bugyogó, egy haszontalan csákó, melyek *mozgósítás* esetében, mint *hasznavehetetlen tárgyak* — az irányul szolgáló *Rendeletek Tára* szerint — úgyis visszahagyatnak és a szolgálati kör határain kívül állanak... Nem emelnék szót, ha a honvédtisztek mindegyike nagyobb pénzforrásokkal rendelkezhetnék, mivel ily előnyözés pajzsa alatt ily módoni prédálás számba sem vonatott volna, de miután a tisztek mindannyia nem gróf, mint a szervező úr (itt alighanem a minisztériumhoz beosztott creini gróf *Schweinitz* Gyula, volt osztrák vértés kapitányra történik célzás, ki *1849-ben a magyar nemzeti ügy ellen harcolt* és az új honvédség megszervezésekor, már mint m. kir. honvédőrnagy kezdett *magyarul* tanulni!) és többje pénzforrásokkal nem rendelkezik. Nem csoda, ha a szegényebb osztályú rész ilykép fenyegetett fillérei miatt hangosan emel panaszt, jöllehet e panasz által hazafiságában nem áll túlabb azoknál, akik gazdagok és talán kevésbé szabadkozik, ha a szükség megkívánja: áldozatkészen sorakozni... Ily fennforgó viszonyok között igen kívánatos lenne, ha a honvédelmi minisztérium a *honvédtiszti egyenruházatot egyszerűsíténé* és azon *díszöltözéket*, mely a hare színpadán úgysem szerepel, *végkép megszüntetné*. De, másfelől a fentérintettek kapcsában igen méltányos lenne, ha főméltósága a honvédelmi miniszter úr, — ki már mult évi augusztus havában, ezen nagy kiadások folytán, a honvédtiszteknek egy ruházati felségelést kívánt adományozni, — jóakarátát jelenleg oly irányban valósítaná, hogy azon 200 forintnyi előlegnek, melynek egyfele a havonkint befizetett 8 forint 34 krajcár után máris kifizettetett, visszamaradt hátralékát törlesztené; fényes ruhájuk úgyis már foszlásnak indultak és egy új megrendeltetés nehéz terheivel állunk szemben. Mi, szegényebbek, eddig itteni létezésünk feltételeit végerőnk megfeszítésével megóvtuk ugyan, de ha jövőben azon istápolás, melyre jogosan számot tarthatunk, — mivel törvényileg élvezetében kellene állanunk azon ruházati díjaztatás-

ban, melyben a *kinevezett osztrák tisztek mindegyike* részesül — tőlünk elvonatnék, akkor többünkre nézve be fognak következni a lét és nem lét borzalmas alternatívái.»

A Pesten élő honvédtisztek helyzete még kedvezőtlenebb, küzdelmesebb volt a vidéki kis helyőrségek és hegymegetti kisállomások tisztjeinek életéhez viszonyítva. A fővárosi társas élet mindenkor minden időben költségesebb volt a vidékiek életénél. Az is igaz, hogy Pesten, a király székhelyén — «mint valami napszámosok» — zubbonyban nem szaladgálhattak. A pazar kiállítású atillát ugyan arany pikkelyekkel rakott, veres selyemzsinórosra átváltották, egyszerűsítették volna a kényesebb igényűek is, de egy világháborúnak kellett elkövetkezni, mikoron az aranyzsinóros atilla és dolmány a közhasználatból kivonatott, pedig a pompázó öltözködést illetően a honvédelmi minisztérium részéről is még inkább nehezítették a helyzetet. A szűkmarkú Kerkápoly honvédelmi államtitkár később az «öltözéki pótlékot» is elvonta, minek következtében Kerkápoly — a honvéd tisztikar körében — különösebb népszerűségnek nem is örvendett.

A kezdetévek, a tanulóévek elmúltával a segítség magadon elvén és az osztrák minta után a «*tiszti egyenruházati intézmény*» kísérleteztek. A tiszti egyenruházati intézmény első elnöke a derék *Horváth János* ezredes volt. Az élhetős gondjaitól sanyargatott pesti honvédtisztek egyébként egy «*honvédtiszti hitel- és kölcsönbankot*» is nyélbeütköztek. A honvéd tisztibank elnöke *Somody János* honvédőrnagy, ténnyarancsnok volt. Az őrnagy úrnak 1871. évi december havában közreadott érdekes értesítését itt közlöm: «A *Leitner F. Ferdinánd* cs. k. udvari váltó-cég a honvédelmi hitel és kölcsönre szánt 50 ezer forintnyi összegnek utolsó részletét december 9-én folyóvá tette. A kölcsönben összesen 64 honvédtiszt részesült, ezek között: 6 törzstiszt 9046, 12 százados 13.100, 21 főhadnagy 13.900 és 21 hadnagy 14.300 forinttal, összesen 50.340 forint. Az egész 6 százalékkal hasznosított összeg három év alatt fizetendő vissza, a havi illetékek egyharmadának levonásával. A bizottság a kölcsön szétosztásánál főleg azt tartá szem előtt, hogy abban csak

Zubovics honvéd huszárkapitány.

olyanok részesüljenek, kik családi szerencsétlenség, betegség, vagy más esetleges baj által lőnek reá utalva (stb.)».

A honvédség célszerűtlen pirosbugyogós ruházata is állandóan foglalkoztatta az illetékes köröket. József főherceg egy honvédbál alkalmával *Ivánka* Imrének, a 48/49-es honvédek országos választmányáya elnökének odanyilatkozott, hogy: «a 48-iki honvédruhát hozzák be, mihelyt a mostani vörösnadrágokat (stb.) elnyúvik» Az «*Ellenőr*» az ingerletes veres bugyogók, sapkák titokzatos eredetéről, nyilvánvaló kellemetlenkedni akarással a következőket írta: «Annyi bizonyos, hogy rongyosabb katonaalakokat nem igen lehet látni, egy megfutamodott és hetekig kóborolt hadcsapatban sem, mint a mi ujonc honvédeink, kiken az a vörös nadrág van, melyet 1859-ben a magyar önkéntesekre adtak, s azok már viselték, azóta pedig a moly ette. Ezek a ruhák keltették a rossz hírt a szállítók felől, s ezekről nem tudni, valjon a konsortium szállítmányai, vagy a honvédelmi minisztérium az első szükségben kerestette-e elő és nem tudni, mily arányban terhelik ezek a fölszerelési költségeket? Ha oly arányban terhelik, mint amennyit mutatnak, úgy semmi kifogásunk... A P. N. (Pesti Napló) felvilágosítása éppen erre nézve zavaros.»

Míg az ellenzéki ujság a piros bugyogók miatt bakafántoskodott, a honvédtiszteknek meg osztrák részről a *szakállviseletök* miatt támadt bajuk. Az osztrákságnak (értsd: a közös hadsereg fővezetőit!) szálla volt ez a férfias, ősi magyar arc-szór viselet. «*Forradalmár*»-tüntetésnek véleményezték a magyaros körszakállt. Az «*ügy*» rendezését nem a fodrászszakmára bízták, hanem az országosan kommandírozó főgenerálisok országos gondjaik közepette is szakítottak időt, egy-egy megújított, szigorú rendelkezéssel bele-beleavatkoztak a honvéd szakállviselet rendezésének súlyos ügyébe. A honvédtisztek kurucos, ősi magyar körszakállla semmiképpen sem volt kedvökre, 1869-től 1873-ig többször megrendszabályozták a tisztí szakállviseletet. Az állon *kiborotvált*, az úgynevezett «*Ferenc József-szakállt*» a pesti honvédeknek még leginkább ajánlotta és megengedte a szigorú cs. kir. altábornagy: báró *Piret úr*.

Pesten az 1870-es évek elején is nagy volt a lakáshiány. A pesti honvédtisztek a részükre rendszeresített csekély «*lakbéráttalány*» miatt gondokkal küzdöttek. Az állásukhoz illő lakásért tetemesen felül kellett fizetniök a lakbérátalányra. A honvédtiszteknek még nem állottak rendelkezésükre a férőhelyes, kényelmesebb nagy laktanyák, ezért a közös hadsereg ódon kőváraiban húzódtak meg. Egyik honvédtiszt — a lakásnyomorúságokra hivatkozással — panaszolkodva megírta: «ezen sajnálatos körülménynél fogva, kénytelen volt több honvédtiszt már az *Új-épület* (Neugebäude), *Károly-* és *Üllői-úti* (Mária Terézia) laktanyák tágas lakrészeiben elhelyezett *sorhadi tisztek* ajánlatát elfogadni; kiknek említett helyeken egy-egy lakás áll rendelkezésükre, de, mint nőtleneknek, ez felesleges lévén, azok

ból többet átengedtek ama rendszeresített átalányért a honvédtiszteknek, ők pedig ketten foglaltak el egy-egy lakást.»

A pest-budai honvédtisztikar a sok terhes gyakorlatozás, szemle-és kiképzőszolgálat mellett igyekezett a társasélet szórakozásaival megpihenni, az ifjú intézményben összelegedni, az egységesebb szellemet erősíteni. A *honvédbálok*, a *honvédestélyek*, a honvédtiszti *társasösszejövetelek* sikeréről, magyaros lefolyásáról, meleg hangulatairól gyakran megemlékeznek az egykorú hírlapok. A *Margit-*

Pesti honvédtisztek Szilvester-estéje (1870 egykorú rajz).

sziget «alsóvendéglője» különösen kedves szórakozóhelye volt a pest-budai honvédtiszteknek. Itt sűrű egymásután tartottak bált és bajtársi összejövetelet. Az egyik ilyen margitszigeti honvédbálon (1869 július 29.) *László kapitány*, a *József főherceg segédtisztje* vállalta el a rendezést. A háziasszony szerepét *Terstyánszkyné*, ezredesné (a budai 63-ik honvédszázalój parancsnokának felesége) látta el. A résztvevő hölgyek sorából *Kállay Adolfné* úrhölgyet, *Lejthényi, Hamzsa, Eggert* kisasszonyokat, továbbá a *Feszl-nővéreket*, *Komlósi Evelinát*, *Oláh Irmát*, *Govrik Irént* (később okányi *Szlávy Béla* felesége lett), *Sántha Mária* s *Oláh Ida* kisasszonyokat, a bájos *Castelnau Lenke* grófnőt, *Lukács Róza* kisasszonyt és a *Nemzeti Színháztól Felekiné* asszonyt (hófehér könnyű selyemruhájában, mely érdekes ellentétet képezett korom hajfürteivel és sötét szemével) említi fel a «*Fővárosi Lapok*» alkalmi tudósítója. A reggelig tartó mulatozáson *József főherceg* is kitartott *éjjelig*, sőt kedves Margit-szigetjére — *házigazdaként* — többször meghívta vendég-

ségbe, mulatozni a pest-budai honvédtiszteket. A lombos, szent öreg fák alatt — ilyenkor — «fénymázás négyszögdeszkákat rakott le, hol a díszes vendégsereg fiataljai táncoltak» a színes papírlámpák szelid, enyhe fényénél.

A *Frohner*-szálló, az *István* főherceg, Budán a *Fiume* voltak az emlékezetesebb találkozóhelyei a legelső pest-budai honvédtiszteknek. A budai 63-ik zászlóalj együttartó tisztikara minden szerdán társasösszejeövetelt tartott a Fiumében. Honvédtisztjeink 1870-ben, a farsang első napját («Vasárnapi Ujság», 1870 január 16.) az «*István főhercegnél*» barátságos «ismerkedési estéllyel» nyitották meg. A többek között jelen voltak: *Pongrácz* ezredes, kerületi parancsnok, *Terstyányszky*, *Horváth*, *Tóth* ezredesek, *Ghyczy* alezredes, s mintegy 60 tiszt, közöttük igen szívesen látott vendégeül *Henneberg* és *Kukovits* horvát lovastisztek. «A társalkodás *kissé nehézkesen* indult meg a különféle elemek között, de csakhamar barátságossá vált. Több honvédtiszt *polgári öltönyben* jelent meg. Helyesen! A *honvédek idehaza polgárnak kell lennie, maradnia.*»

Külön felemlítésre méltó az a honvédtiszti búcsúestély, amelyet 1871 július 22-én a *Városliget* melletti «*Amerika*-vendéglőben» rendeztek. *Terstyányszky* ezredest, a budai 63-ik zászlóalj népszerű parancsnokát búcsúztatták dandárnokká történt kineveztetése és *Kassára* áthelyeztetése alkalmából. A kiváló magyar katona és nemes magyar hazafi szeretetteljes búcsúztatásán, egykori közöszredéből, a «*József-ezredből*» is sokan megjelentek, volt tisztársai. A gyűjtő felköszöntőket és megható búcsúztatást érdekes «*nyilatkozat*» aláírásával koronázták be. Az összes jelen volt honvéd tőrszisztek és *főtisztek* aláírták ugyanis a volt 48-as honvédtiszt, regényes életű, izzó magyar hazafiságú, irodalmi munkásságával is feltűnt *Virághalmy* százados úr által bemutatott, a magyar nyelv terjesztésére vonatkozó nyilatkozatot: — «*erkölcsi kötelezettséget vállalván* arra nézve az aláírók, hogy *bárhol és bárminő alkalommal* e városban és e hazában a magyar nyelvnek fog előnyt adni és csak azokhoz fog idegen nyelven szólni, aki — külföldi lévén — *anyanyelvünket nem érti!*»

Az izzó magyar *Virághalmy* százados által szerkesztett fogadalomnak, úgy látszik, volt valami sajnálatos időszerűsége. A «*Bolond Istók*» (1878 szeptember 22.) még jóval későbbben is, a honvédtisztekről, a társalgási nyelv kényes kérdését érintve, két rajzot közölt «*Különböző olvasmányok*» címen. (Az első rajz és magyarázó szövege): *Honvédfőparancsnok (az ungvári indóházban)*: — Nem lehet itt magyar lapot kapni?! . . . — *Vasúti tisztviselő*: — Mindjárt szolgálok, fenséges uram! — *Főparancsnok*: — Az *Egyetértést* szeretném olvasni . . . — *Köszönöm!* — — — (A második rajz): *Honvédhadnagy (a Korona-kávéházban)*: — *Kellner! Ein Pester Sornal!* . . . — *Pinčér*: — Kérem, olvassa a *Ritterstein* kapitány úr! — *Hadnagy*: — Hát miért nem tartanak vagy öt példányt! *Statt* ti vielen *Egyetértés*, *Pesti Napló*, *Vasárnap-Ujság* . . . *Kennten's* toch noch a *Paar Sornal's* halten, was mir auch lesen tün! — Ezt a mérges burjánként fel-felütőköző «*germanizálást*» kezdettől nehezményezték a jobbérzésű, hazafias honvédtisztek és a polgárság. «*A Honvéd*» 1872-ben (augusz-

tus 9.) így panaszkodik: «Elég sajnós, hogy a honvédség többévi fennállása óta nem juthattunk oda, hogy úgy szolgálati dolgokban, valamint a *honvédtisztek* magántársalgásában *a német nyelv ki lenne küszöbölve* s a pellengérreállítatás sujtaná azokat, kik pusztá negélyezésből, hogy úgy-mondjam *előszeretettől* úton-útfélen a *német szót* szeretik hangoztatni . . . Megdőbbenve kellett azon hírt hallani, hogy még ott is, hol a *hivatalos nyelv* törvényesen meg van szabva: *német és pedig kizárólag német tanítást tart egy honvédtiszt* az egész országból összesereglett *tisztek és altisztek* előtt. A *központi lövész-tanosztályban* ugyanis a szétszórt haremódot az annak előadásával megbízott tanár *német nyelven* adja elő s úgy *tolmácsolják* aztán az előadást nem értő bajtársaiknak az előadás értelmét». Majd ilyen megszívlelésre méltón fejeződik be a panaszos magyar írás: «*Mindenütt nemzeties törekvés* (és erősebb csoportosulás) *észlelhető*, ahová csak a vizsgálódó szem tekint; *csak a magyar adja fel önkényt* legdrágább kincseinek egyikét: *szép nemzeti nyelvét!*»

A honvédség első főparancsnoka.

A magyarság lelkéből a még csak papiroson létező vérszegény új honvédséggel kapcsolatosan az első osztatlan örömet az a futóhír váltotta ki, hogy a király honvédfőparancsnokul szeretett unokaöccsét: *József főherceget* nevezte ki... Sok izgalom, intrika előzte meg ezt a kinevezést, amely amikor 1868 december 5-én megtörtént. A nemzet gondolkozó részét magával ragadta. A «*Borsszem Jankó*» névtelen poétája 1868 december 13-án a várva-várt főparancsnoki kinevezés alkalmából «*Palatinus Józsi*» című költeményében az egész magyar nemzet közérzését kilobbantotta.

Mienk vagy végre hát egészen,
Ki szívben rég mienk valál.
Légy üdvöz! bizton, szent reménnyel
Néz reád a haza s a király.

Rajongva várta, édes vágygal
Sok nemes szív a szép napot,
Midőn a honvéd feltámad, — mely
Húsz évig sírban szunnyadott.

Midőn a háromszínű zászló
Kibomlik újra fényesen,
S magyar vezényszó hangzik végig
A vitéz, magyar seregen.

De a rajongó, édes vágyba
Keserű kétség is vegyült:
Virul-e újra a fa ága,
Amelynek törzse földredült?

Az elaggott hős harcfiaknak
Kardhoz nem szokott gyermeke,
Apja nyomába fog-e lépni,
S nem pusztá árnya lészen-e?

Szólt a király; — magyar seregének
Kezedbe adta zászlaját —
S im elröpüle a sötétség,
Minden szem bízva néz reád!

Magyar földnek magyar szülöttje,
Ha a te lelked élteti:
A magyar honvéd
Napként fog ismét fényleni.

Légy üdvöz hát, jó nádorunknak
S magyar hazánknak hű fia!
— Örülj haza! — első honvéded:
A palatinus Józsija!

József főherceg ekkor még csak 37 éves, fiatal cs. és kir. altábornagy volt. Az osztrák katonai és udvari körök, ugyanazoknak: a német, cseh, francia, olasz, spanyol, belga, szláv eredetű udvaroncoknak a magasméltóságú retyerutyái, akik annak idején *Ferenc* császár udvarában nyiltan «*III-ik Rákóczi*»-nak gúnyolták *József* nádort, az ifjú főherceg édesapját, aggályosan hunyorogtak «fia» honvédparancsnoki kinevezésétől is... Idehaza viszont a sok jó magyartól hamis fémnek vélt magyar királyi új honvédség egyszerűen valódi aranyértékké kezdett nehezedni... Az 1848/49-es honvédek országos egyesülésének központi elnöke, *Horváth János*, volt 48-as Miklós-huszár ezredes vezetésével — 1868 december hó 21-én, déli 12 óraker — küldöttségileg köszöntötte az első honvéd-főparancsnokot. *Pest* város közönsége egyenest a király előtt hódolt a főherceg kineveztetéséért és a honvédtörvények szentesítéséért. A főherceget, *Gamperl* Alajos h. főpolgármesterék, felirattal keresték fel. S amit a derék pesti polgárok óhajként kifejeztek, *József* főherceg életével és cselekedeteivel megvalósította. «Vezérelje cs. és kir. fenségedet e kitünő pályáján -- irták a pestiek — boldogult atyjának halhatatlan szelleme. S legyen dicső honvéd ott, hol azt hazánk és nemzeti életünk biztonsága követeli! Legyen honvédeinknek atyjuk, ahol fáradaik közepett gyámolítást igényelnek! Legyen igazságszolgáltató az egyenetlenségek elosztásában! Legyen tanítómestere fiainknak az elhárítatlan esetre megkívántató haditudományokban! De, legyen egyszersmind polgár s a békének olaját tartó nemtője...»

A «*Magyarország és a Nagyvilág*» képes hetilap (1869. április 11-én) fametszeten bemutatta *József* főherceget és táborkarát. A krónikás a képhez rövid szöveget írt: «A táborkar ugyan (már) megvan, hanem a honvédeket még csak várjuk hozzá!...» Node

József főherceg öregkori fényképe.

a magyar föld bűvös porából lángoló piros sapkájával, lángoló piros nadrágjával — mint a piros rózsardőnek tengere! — előteremtődött a várton-várt honvédtábor is... József főherceg honvédfőparancsnok, midőn a magyar királyi honvédség *«központi tanosztálya»* 1869. június 1-én megnyílt Pesten, közrebocsátotta *első* napiparancsát. E parancs végsorai szinte ihletésszerű kinyilatkoztatásként hangzanak: «Nyerjen e testben újabb, épp annyira képzett, mint lelkesült véderőt a trón és a nemzet, olyat, mely tetteivel kényszerítse majd a történelmet, olyanul jelölni meg egykoron a napot, mely ez intézmény alapját megveté, mint amelyet a király és a nemzet egyenlő joggal írnak a legszerencsésebbek, a történelmieksorába... Éljen a király! Éljen a haza!»

József főherceg kineveztetése után alig egy hónappal, az udvari kulisszák megetti helyzetet és mozgólódásokat megvilágító híradás pattant ki az egyik bécsi lapból. «Sok tekintetben érdekes és jellemző cselszövényt idézett elő a *magyarországi főparancsnoksági hely* betöltése, mely *Liechtenstein* herceg nyugalomba helyeztetése által legközelebb üresedésbe fog jönni.» — írta az újság. — «Báró *Kuhn* (közös hadügyminiszter) részéről, valamint legfelsőbb helyen József főherceg kineveztetése már el volt határozva; de az utolsó percben még sikerült egy kis, de hatalmas udvari pártnak, mely törekvései-

nek már nem egyszer vívott ki győzelmet, kineveztetését egyelőre elhalasztani. József főherceg ugyanis azért, hogy honvédfőparancsnoki kötelezettségeinek eleget tenni óhajt, felkeltette maga iránt azon körök bizalmatlanságát... Azon ellenvetést tették tehát, hogy ily fontos hely, mint Magyarország főparancsnoksága, az adminisztrációban jártas és minden tekintetben független egyént igényel, a főhercegeben azonban e kellékek, tagadhatatlan érdemei dacára, nincsenek meg kellő mértékben... E sugalmazások eredménye, hogy báró *Kuhn* és gróf *Andrássy*, ki szinte meleg pártolója volt

József főherceg és táborkara. (1869).

a főherceg kineveztetésének, kényszerítve voltak a szóban levő állásra más egyént ajánlani.»

József főherceg lelki nyugalmát, a magyarság és honvédség iránti szeretetét nem zavarták meg a bécsi cselvetések . . . Legbensőbb családi körébe bevezette az édesen zengő magyar nyelvet. Míg főrangú világunk szalonjaiban és multságain ismét a francia (német) beszélgetésnek hódoltak, József főherceg felesége, a szászkóburgi *Klotild* főhercegnő Alesuthon az alesuthi református paptól tanulta és gyakorolta az irodalmi magyar nyelvet . . . József főherceg, amikor 1870-ben felköltözött Budavárába, lakása elé *nemzeti színű őrházakat* állíttatott és azontúl — fenntartózkodásának idején — a honvédek teljesítettek ott őrszolgálatot. A honvédfőparancsnokság egész évi költségvetése ezidőtájt 34.200 forintra rúgott, noha a fáradhatatlan, lelkes főparancsnok az év nagyobbrészében úton volt . . . A hegymegetti távol, picinyke honvédhelyőrségeket is buzgón felkereste. Tanított. Buzdított. A honvédség megbecsülésére, szeretetére fellelkesítette, magával ragadta a legközönyösebb polgárságot. Jórészben József főhercegnek az érdeme, hogy a honvédség satnyán

vissza nem fejlődött, sőt viruló erőben, szép hírnévben az ország határán túlnőtt. Az agyarkodókat letörte, megszegényítette. A kishitűeket magához felemelte. Amit a *honvéd-név* aranykoronába összefoglal, az eszmének *apostolává* szegődött. Csupán egy rövidke alkalmi beszédét említem fel. Egyik körútján *Veszprémben* (1870-ben, április hónap 25-én este) a fáklyászenével tisztelgő polgároknak ilyen kereketlen őszinteséggel válaszolta:

— Tisztelt urak! Tisztelt polgárság! Fogadják őszinte köszönetemet e megtiszteltetésért, mely, mint hiszem, tiszta kebelből származott, de szívhez is szólott . . . Legyenek uraim, arról meggyőződve, hogy Veszprém városa iránt a legbensőképpen érezni soha meg nem szűnöm. Kívánatukért, melyet oly szép szavakba öntve hallottam, még egyszer köszönetet mondok az uraknak, s legyenek arról meggyőződve, hogy hálámat nemcsak szavakkal, hanem tettel is be fogom bizonyítani. Legyenek arról meggyőződve, hogy *fiákat*, kik a honvédseregbe soroztattak, úgy *nevelendem*, hogy a hazánk békés napjaiban a *polgári élet legragyogóbb példaképei* legyenek, *háború idején* pedig, ha majd a vész pillanatai jönnek, *emlékezni fognak amaz ősi tettekre, melyek a magyar nemzet sajátjai valának mindeddig*, s követni fogják ama vezérsillagot, melyet a felséges király számukra kijelölt, *ama zászlót*, melyet őfelsége a *királyné*, mindnyájunknak, *az egész nemzetnek édesanyja* sajátkezüleg készített . . . Meg lehetnek győződve, hogy e *vezérjelek* alatt a magyar ismét *nagy őseit* fogja követni és ragyogó dicsőségnak fog örüdeni.

*

Amikor a közöshadseregbeli csapatok *főrségein* az ott elvonuló honvédcapatoktól — több helyen, több alkalommal — megtagadták a köteles tisztelgést, a fegyverbe-kiáltást is, József főherceg híres ezredének, a cs. kir. 37-ik legjava magyar közös-gyalogezrednek a tisztjeit nagyrészt áthívogatta a honvédséghez. Így például *Terstyánszky* Ágoston ezredes, a budai 63-dik honvédzászlóalj parancsnoka előzőleg a 37-dik közös gyalogezrednél szolgált. Okányi *Szlávy* Béla, mint főhadnagy, később, az ezredéves-ünnep alkalmával már a budapesti 1. honvédgyalogezrednek népszerű parancsnoka, szintén a váradi *József-bakáiktól* lépett át a honvédséghez. Úgyannyira, hogy az ezrednek majdnem minden magyar tisztje *honvédnek csapott fel* . . . A magára hagyott színmagyar legénység nagyon zokon vette legkedvesebb tisztjeinek az elpártolását s az egyik József-bakából 1870-ben, a nyári nagygyakorlat alkalmával, az iszonyú melegtől, fáradságtól elgyötörten ilyen szilajul kitört az elkeseredettség:

— Aki ragyogása van, már nincs Isten!

— Dehogy is nincs! — Vigasztalta keseredett bakapajtását az érmelléki Kágyáról való komája. — Csakhogy hát úkigyelmit is eltráncferálták a honvédekhez . . .

Ezidőben a honvédség létszáma 680 tisztből, 88.366 emberből állott, hozzá még 1133 darab lóval rendelkeztek. A honvédség szűkös, szegényes ellátásáról a «Vasárnapi Újság»-ban (1879. évfolyam, 8. száma, 122. lapján, «*Apróságok Zsedényiről*» címen, ez a feljegy-

zés olvasható: «A honvéd főparancsnok mellé *egy adlátusi állomás* rendszeresítését javasolta (1876-ban) a honvédelmi miniszter. *Zsedényi* (a lutheránus pápa), mint a pénzügyi bizottság elnöke, sehogyszem akarta megszavazni. «*Új állomást Ő nem terem!*» A pénzügyi bizottság több tagja azonban meg akarta szavazni, *Zsedényi*, amikor látta, hogy a kérdés feltevése elől nem térhet ki, így tette fel azt:

— Azok, akik *azt hiszik*, hogy *van miből* megszavazni . . . Azok álljanak fell!»

A «*honvéd*» ellátását, szükös helyzetét találóan megvilágítja az eme korszakából fennmaradt móka-vers:

Szomorúan nézem,
Amint a glédába
Honvédeink állnak:
Vérvörös nadrágba.

Bakkancsuk oly' fakó,
Szuronyuk oly hegyes,
Az ember azt hinné:
Hogy ellenséget les...

Lesi ám az apját,
Vagy a feleségét...
Behozták-e neki
Heti eleségét?...

*

József főherceg az ő «honvédjeivel» a szó igazi értelme szerint egy «honvédesaládot» alkotott. Amikor fia — a mostani *József* tábornagy — megszületett, a honvéd tisztikar részéről *Horváth* János és *Ghyczy* Béla ezredesek tolmácsolták legragaszkodóbb szerencsekívánataikat a szeretett főparancsnoknak és boldog ifjú családapának. A *Margit-sziget* alsóvendéglőjében előzőleg áldomást ültek a «*családi ünnep*» alkalmából, amelyen *Máriássy* tábornok köszöntötte fel az újszülött főherceget. Éppen *Hollán* Ernő ezredes-államtitkár indítványára küldötték ki Horváth ezredeseket, hogy a tisztikar nevében köszöntsék a főherceg főparancsnokot. Az ifjabb József főherceg születésére tartott tiszti kedves *örömlakomán a hölgyek* is résztvettek. A vacsora után táncoltak is «mindaddig, míg az utolsó hajó füttyentése jelt nem adott a távozásra...» Ezt az újszülött kis főherceget, a «*Józsi*»-t később, 4–5 éves korában, édes apja a *Nemzeti Múzeum* régiségtárába felvitte. Ekkor történt, hogy a fenséges honvédfőparancsnok, a gyémántgyűjteménynél megállván, megkérdezte a tudós *Rómer* Flórist:

— Ezek azok a híres gyémántok?

— Ezek ám!... Csak kár, hogy *hamisak!* — *Rómer* halkan megjegyezte.

A *Józsi* fiúcska eközben az utcáról felhallatszó lódobogás zajára a nyitott ablakhoz lépett.

— Mi az, fiam? — kérdezte apja.

— Huszárok lovagolnak erre, édesapám!... *Honvédhuszárok!*
 — Magyarázta a kis Józsi, édesapja a honvédfőparancsnok meg rög-
 tönösen rámondta:

— Látod, fiam, ezek az *én gyémántjaim!* — Most a múzeumi
 tudóshoz fordult. — Csakhogy ezek, Rómer úr, *igazi gyémán-
 tok* ám!...

A székesfehérvári honvédtiszti lovagló iskola csoportja. (A x-el megjelölt a híres csokalyi Fényes Jenő hadnagy).

József főherceg remek kiszólásának híre futamodott. Az *Ústökös*
 versírója versben megörökítette:

Mindig kifogyhatatlan,
 Mindig pazar maradsz;
 Tegnap ezernyi kincset,
 Ma drága szókat adsz.

«Minden huszár egy gyémánt!»
 (Szikrát a kardja szór!)
 Való igaz! — S közöttük:
 Te vagy a Kohinór!

József főherceg az egyik alkalommal megint vidéken járt szem-
 lén. A zászlóalj egy német eredetű honvédtisztje, hogy legényei a
 főparancsnokot felismerjék és az előírásos tisztelgést el ne mulasz-
 szák, így festette le József főherceget:

— Kicsi-nagy (tudniillik: zömök). Parna pajusz. Szakáll, mint
 enyém... De, legjobban lehet megismerni, hogy sokan mennek neki
 hátul...

Marosvásárhely körül, honvédhadgyakorlat alkalmával, a kolozsvári *Pongrácz* Lajcsiék muzsikájára szilajul rakták a «toborzót» a honvédhuszárok. *József* főherceg, *Szende* miniszter, *Graefl* tábornok, *Szabó* alezredes és más tisztek kíséretében csoportról-csoporthoz ment, úgy gyönyörködött a huszáraiban... Egyszer csak két távolabb heverésző huszár felé mutatott, akik — makrapipájukból ugyan vigan pöfékeltek... A szolgálattéví tiszttel intett a huszároknak. A huszárok felugrottak. Hirtelen a rajthuzliba dugták a makrát. Egyet sodorintottak a bajuszon. Összecsördítették a sarkantyút. Mint a cövek: — megállottak... Tisztelegtek... *József* főherceg — mindeneknek nagy ámulatára — az egyik huszár zsebéből előhúzta a makrát:

— Fiam, csak folytasd a pöfékelést! — Amidőn észrevette a tisztek elképedését, a fenséges főparancsnok elmosolyodott. — Urak! Nem másról van itt szó, minthogy szeretnék már megtanulni huszárosan — *köpn*... Látom az arcukról, hogy önök még nem tudják mi az? Hát, uraim, huszárosan köpn annyit tesz, mint úgy köpn, hogy az ember a makrát ki ne vegye a szájából... Ezt sem árt ám tudni! — Ezzel a főherceg egy másik; egy nótázgató huszárcsoporthoz lépett. S tudakolta a vigadozóktól: — Hát valami szép szomorút nem dalolnátok?!

A huszárok összenéztek. Azután mélyen a szemükre húzták a csákót... És fájón, édesbúsan rázendítették:

Kossuth Lajos azt izente,
Elfogyott a regimentje...

A tiszturekban meghült a vér. Az egyik már mozdult, hogy leintsi a «helytelenül» nótázókat, *József* főherceg azonban gyengéden visszahúzta a buzgólkodó tiszttel:

— Csak hadd énekeljenek ők olyant, ami a szívükből jön! — És végighallgatta a kesergő Kossuth-nóta valamennyi versszakát, még ezt a legutolsót is:

Kossuth Lajos nagy bűvába,
Leül a tengerpartjára,
Ráborul a koronára,
Hol van a sok katonája,
A sok szép honvéd...

— De már ennek folytatását kell csinálni! — A főherceg a nóta végeztével megszólalt. — Mert hiszen *íme megkerült* a sok szép honvéd!

A «sok szép honvéd» valóban megkerült, sőt meg is szaporodott, mint a tenger haragos árja... És ma már dicső hírnévben a világ legelső katonái közé tartozik a magyar honvéd.

*

A közös hadsereg tisztjei, példájukat követve: a legénység is. 1870-ben még lenézőleg, kicsinyléssel, csúfondárosan fitymálták a

honvédet. Az *Elek* Gusztáv, *Zubovics* Fedor, *Perczel* József és az (magyar-olasz légionista) *Algya* Sándor-féle kemény huszárcapitányoknak — karddal és pisztollyal — sok pöffeszkedő «stíblit» móresre kellett tanítani, míglen a «császármadarak» megadták az érdemszerinti tiszteletet a honvédeknek. A napirenden levő összeütközések vaskosabban, nem egyszer vérengzéssel zajlottak le a hadsereg és honvédség legénységi állománya közötti villongásoknál. A «paradicsomos flaskóknak» csúfolt honvédek többször karddal és szuronyal vágtak vissza. A császáriak rovására 1870-ben országos feltűnést és kínos csúfot keltett a *székesfehérvári eset*. Akkor és ott egy alig huszonegyesztendős fiatal honvédhuszár-örmester egymagában, súlyos tölgyfaszékkal, kilenc dragonyos altisztet — köztük négy örmestert — lefegyverzett és kiverett a fogadóból. Ez a *huszáremek* József főhercegnek, a honvédfőparancsnoknak is fülébe jutott. 1872-ben Székesfehérváron a honvédhuszár tisztiiskola vizsgálatán elnökölt az «örege úr», a sikerült vizsga után a «*Magyar Király*»-szállóban ebédet adott kedves huszártisztjeinek. Az ebédre meghívta az iskolaparancsnokságot, a tanárokat és az iskolába vezényelt tiszteteket, akik mindnyájan friss sütetű fiatal hadnagyok voltak. A fesztelen ebéd folyamán a fenséges főparancsnok, az egykori palatinus-huszár — odafordult az alezredes iskola-parancsnokhoz:

— Nyoleszázhetvenben nyáron itt Fehérváron történt, hogy egyetlen honvédhuszárörmester kilenc dragonyos altisztet kiverett a csárdából... Hallott, az alezredes úr, erről valamit?

— Fenség! Abban az időben nem voltam itt... Hanem az az örmester most már hadnagy!

— Hadnagy?!... Hogy hívják?

— Csokalyi Fényes Jenő... Éppen itt ül mellettem! — A fenséges huszár kissé féljebb fordította érdekes, kedves fejét s az ő vontatott beszédmódjával, halkán így szólt:

— Hát, Ön volt az, hadnagy úr?!... Kérem, beszélje el, hogy mint történt? — Fényes hadnagy elmondta az esetet.

— Jelentem alázatosan fenségédnek, így történt! — A mosolygó

Algya-Papp Sándor kiváló honvéd huszártiszt, egykori olasz-magyar legióbeli huszárhadnagy, báró Fejérváry Géza parancsörtszije, későbbi huszár-tábornok.

fenséges úr, akit még 1840 elején Jászberényben avattak fel Nádor-huszárnak, helyeslőleg rábólintotta:

— Nagyon jó! . . . Nagyon jó! . . . Örvendek, hogy a hadnagy úrnak semmi baja sem történt!

Azok vidám idők voltak, amikor még gróf *Vay* László honvéd-huszárezredes volt a főherceg udvarmestere. *Vay* maga is szókimondó, szíves vendéglátó, derütlelkű magyar úr volt, mint a *Vayak* általánosságban. A tisztekre nem a szurkolás keserves órái, hanem igazi kedves ünnepek voltak, ahányszor csak «vizitált» a fenséges úr. A vizsgát, vagy szemlét mindig «*főhercegi ebéd*» követte. A fenség megkívánta, de a példát is úgy adta, hogy a tisztek jelenlétében is úgy viselkedjenek, mintha csak maguk között lettek volna. A diskurálás és kocintgatás tehát teljesen családias volt. Egy ilyen ebéd alkalmával *halikrát* szolgáltak fel és a vendéglős egész tányér apróra vágott vereshagymát helyezett a fenség elé. József főherceg, midőn látta a társaság érdeklődését, így szólt:

— Én nagyon szeretem a vereshagymát, de otthon nem juthatok hozzá, mert a feleségem nem tűri a szagát . . . Azért tehát csak ha távol vagyok az édes otthontól, akkor élvezhetem a hagymát; node ilyenkor azután ki is rugok a hámfából! — Amiközben Ő császári és királyi fensége az egész tányér kaviáros-hagymát kebelezte, csokalyi Fényes Jenő hadnagy gróf *Vay* ezredesnek előadást tartott a legizletesebb hagymás falatról . . . Ez pedig nem más, mint a *nyársra húzott, pártúznél süített szalonna* . . . A magyar ember ilyenkor a sercegő szalonnaszírt a balkezében tartott, só-paprikával kellőképpen fűszerezett, *karika-hagymával* bőven rakott vékony *piritós kenyérre* csepégteti a nyárson sült szalonnából! — Gróf *Vayt* egészen fellelkesítette a Fényes hadnagy inyesiklandó előadása, s szokott közvetlenségével a főhercegre fordult:

— Fenség! Fényes hadnagy tud ám egy kitűnő hagymásétel receptet! — A főherceg érdeklődve pillantott a hadnagra.

— Hát beszélje el a hadnagy úr! . . . Tanítson meg bennünket arra a jó eledelre! — Fényes hadnagy előadta a szalonnasütés módját.

— Fenség! Minálunk Biharban így csináljuk ezt! — A főherceg szelíd arca egészen felderült.

— Na, kedves *Vay*, ha hazamentünk, ezt mi is megcselekedjük az alsuti tanyánkon!

Az ilyen kedélyes főhercegi- és főparancsnoki-ebédek után egyideig még együtt «*tislizett*» a társaság. A feketekávé ott itták meg. A főhercegi «cercle» családiasan, táblabírósan az ebédlőasztalnál folyt le. A tiszturak *forintos szivarokat* szívtak . . . Bezzeg később, mikor már a fukar báró *Nyáry* volt az udvarmester, a *hétkrajcáros szivar* járta. Maga a fenség az ebéd végeztével nem szivarra gyűjtött, hanem előhúzta ezüstkupakos makrapipáját. Ez sem mindennapi pipa volt. A pipafaragó pesti görög *Spiró* a magyar címert hajszálfinomán kifaragta rája . . . A rövid meggyfaszárról nemzeti-szín selyembojt díszelgett. A főherceg a sallangos zacskóból kapargatta a jóféle szüzdohányt kedves pipájába . . .

— Már én csak nem adok egy pipa jó magyar dohányt száz havannáért sem! — Ázsiai gyönyörűséggel eregetni kezdette az illatozó füstkarikákat, majd midőn csendes pipaszó mellett kidiskurálta magát, köszöntve a társaságot, átment szobájába — leheveredni . . . Gróf Vay elmenőben mindig rászólt a búcsúzkodó tisztitársaságra:

— Fiaim, rakjátok meg a zsebeteket szivarral, mert ilyent, mostanában, úgy sem szívhattok! — Bizony ilyenkor négy-öt darab havanna-szivar a dolmányzsebbe vándorolt.

*

A veszprémi 7-dik honvédhuszár-ezredet 1876-ban (?) Sárváron összpontosították: a volt 48-as honvédhuszár *Kutassy Ignác* alezredes¹¹ parancsnoksága alatt. Az alezredes előléptetési sorra került, ennél fogva vizsgáznia kellett, hogy miként tud vezetni egy huszár-ezredet? A vizsgára József főherceg is megjelent lovag *Henneberg* Károly altábornagy, honvédlovasági főfelügyelő és a dandárparancsnok kíséretében . . . *Kutassy* példányképe volt a daliás, szép, gyönyörű magyar huszárnak. Amidőn kétezerforintos sötét-almás-szürke paripáját combközé kapta és a kantárszárát nekieresztette — *huszármondás* szerint — *a veszett fergeteg is csak csiga-biga* volt a

¹¹ *Kutassy* Ignác, ez a későbbi híres honvédhuszártábornok még kapitány korában részese volt a «*Honvédszolgálati rendszabályok*» kidolgozásának. A «Magyarország és a Nagyvilág» (1870 július 10-iki) számában jelentette, hogy a «Honvédszolgálati rendszabályok kidolgozására összehívott bizottságban a honvédség részéről gróf *Pongrácz* ezredes, *Henneberg* őrnagy és *Kutassy* kapitány vesznek részt.» *Kutassy* különben egyike volt az önfeláldozó hazaszeretetből aranyfémpróbás, régi, drága 48-as honvédtiszteinknek. A saját elbeszélése szerint 1848-ban, a szabadságharci mozgalmak fellángolásakor nagy lelki vívódással kellett megküzdeni, a *katonai eskü* és a *hazaszeretet* között kellett választania. Ugyanis *testvérbátyjával* együtt mind a ketten, mint es. kir. huszár-főhadnagyok, *Galiciában* egy- és ugyanazon lovasezrednél szolgáltak. Amikor kitört a magyar szabadságharc, — nagy lelki harcok után — úgy döntöttek, hogy inkább katonai esküjüket szegik meg, de a *haza jogos harcában* részt vesznek mind ketten. Pár huszártól kísérve, a határon átszöktek, erős viszontagságos lovaglás után a magyar sereghöz csatlakoztak. *Görgey* a két testvért csakhamar kapitánnyá léptette elő.

A vitéz *Kutassy* kapitánynak másik kiválóan emlékezetes esete 1849-ből maradt fenn. *Görgey* *Kutassyt* valami fontos közléssel *Klapkához* Komárom várába küldötte. A várat már akkor körülzárták az osztrákok, hogy abba bejutni szinte a lehetetlenséggel volt határos. Am, a derék *Kutassy* az igazi magyar huszárhoz illőleg nem sokáig habozott, hanem a legegyszerűsebb utat választotta. A kíséretül melléje rendelt huszárokkal az osztrák előőrskön keresztül vágta magát. Néhány huszár ugyan megsebesült, de *Kutassy* kapitány szerencsésen bevitte az ostromolt várba *Görgey* üzenetét, sőt az üzenet átadása után — ugyancsak ismét az osztrákokon átvágva — visszatért *Görgey*hez.

A harmadik sorsdöntő esete *Világos* után történt. *Megláncolva* vitték *Kufstein* várába, ahol az osztrák haditörvényszék, mint *esküszegő* es. kir. tisztet *bátyjával* együtt *golyó általi* halálra ítélte. . . Később ugyan megkegyelmeztek neki, de csak *hét évi várfogság után* szabadult. Megmentett vagyonával bérlő lett, mígnem a m. kir. honvédség megszerzésekor 48/49-es honvédhuszárkapitányi rangjával ismét a haza szolgálatába lépett a 48-as és a m. kir. honvédségnek ez a legremekebb, pompás magyar huszára. A vele együtt *Galiciából* hazajött huszár-főhadnagy *testvérbátyja: Pali*, a fejében maradt *golyó* miatt még ifjúkorán elpusztult.

Kutassy alezredes száguldásához képest . . . *Vezényszavával* túl-harsogta a legélesebb trombitát. Leírhatatlan, csodaszép, megrendítő jelenet volt az, amidőn Kutassy az egyes-oszlopban menetelő huszár-ezred éléről két-háromszáz lépést előre repült, majd visszafordult ezrede felé és — égre tartott tenyéryni széles huszárpallosát villámként megsuhintván — vezényelt:

— Előrefejlődni!... Vág-tát, indulj! — Ezt a félelmetes vezényszót nemcsak az ezredoszlop végén hallották meg, hanem e hangnak huszárkard éleként süvítő csatogásától kilométer távolságokra ijedezetten kiugráltak a nyulak és felreppentek a fogoly madarak; sőt Henneberg altábornagy kijelentésével:

— A határbeli ürgék is mind kibújtak a lyukból, mert azt hitték, hogy égiháború támadt! — Kutassy alezredes vizsgálja — mondani sem kell! — kitűnően sikerült. A tisztikar ebédre ismét csak a főparancsnok vendége volt, József főherceg elégtelt jókedvében ekkor mondotta Kutassynak:

— Az alezredes úr olyan igazi magyar huszár, hogy

én üdvösnek tartanám, ha az alezredes urat halála után elégetnék és visszamaradó poraiból egy-egy csipetnyit beadnának minden huszárnak, hogy hasonlatosak legyenek önhöz . . .

Kutassy Ignác volt 48 as, majd m. kir. honvéd huszár-tiszt, a magyar huszárok remek példányképe.

József főherceget Jászberényben már 1846-ban, 12 éves korában, boldogult édesapja, József nádor jelenlétében, felavatták *Palatinus*-huszárnak. *Szabó* László verbunkos hadnagy nyomta a csákót a kis főherceg fejébe és pedig az egész Palatinus ezred színe előtt.

A *toborzó-nótákat* a nádor udvari zenekara, a *Balázs* József bandája és a Palatinus huszárok hófehérlovú zenekara felváltva játszotta. A kis főherceg az akkori szokás szerint *Benedek* János verbunkos káplárnak a markába csapott fel, Benedek (a későbbi esendbiztos) így, huszárnéven «*apja*» volt a főhercegnek. A trombitásuk meg az öreg *Moré* káplár, cigánytrombitás volt. József főherceg, már mint honvédfőparancsnok, egész életében nagy szeretettel és melegséggel emlékezett az öreg Palatinus huszárokkal együtt töltött kedves időkre . . . 1874-ben, a *Vaal-vidéki hadgyakorlat* alkal-

mával kint az erdőszéli táborban vacsorára meghívta a táborbeli honvédtiszteket. A kecskelábú asztalokon «rettenetes mennyiségben állott a gulyáshús, tepertős galuska, sajt. A felállított hordókban *somlyai* rejtőzködött. Szivar volt a tábor összes tisztjének.» Nemcsak az előőröknek, hanem a másik, az ellenséges táborba is küldött vacsorát. A «csap» mellett a legfőbb trombitás állt s «eregette szakértően a somlyai bort.» (Pesti Napló, 1874, szeptember 28.) Az áldomásmondás sem maradt el. A sok szívbőlfakadt, lelkes felköszöntőre a főherceg maga is nagyon érdekesen válaszolt. A tisztikar körbe tömörült. A főherceg — kezében a pohárral — intett, mire elcsendesült minden zaj és a megújuló éljen.

— Mikor engem — úgymond — 1846-ban Jászberényben felavattak közhuszárnak, akkor tanultam meg, mily nagy úr a *trombitás*. (Derültség.) Mindnyájan talpon kellett lenni, midőn megszólalt a riadó... Az igaz, hogy akkor már 24 órával előbb pucoltuk a lovakat a riadó előtt (Derültség.) s 24 órával előbb megborotvákoztak az emberek. Én, nem borotvákoztam meg, mert nem volt mit borotválni. (Élénk derültség.) Akkor ez volt a szokás. De azért ma is nagy úr a trombitás. A főparancsnok sem tehet semmit, ha nincs neki jó trombitása. Nekem is van ilyen jó trombitásom, aki reménylem, nem hagy el soha. Az én trombitásom — *Karlinszky* — sokáig éljen.

A főherceg az elragadóan kedves felköszöntő végeztével, miután elébb maga kortyintott egyet, poharát odanyújtotta *Karlinszky* nevű trombitásának, aki a jelenlevők üdvívalgásai között becsülettel kiürítette főhercegi ura poharát. Majd a főherceg a tábor megsejtelésére indult. Az ujjongó legénység sorai közé elegyült. Ekkor történt, hogy a pesti honvédszászlóalj egyik tizedese kulacsával megkínálta a főherceget, amit Ófensége szívesen elfogadott és a közhadinép örömeire «*jót ivott*» belőle... A tábor a huszároknál volt a legvígabb, itt már a muzsika mellett a csárdást, a verbunkost táncolták, amitől a főherceg annyira fellelkesült, hogy

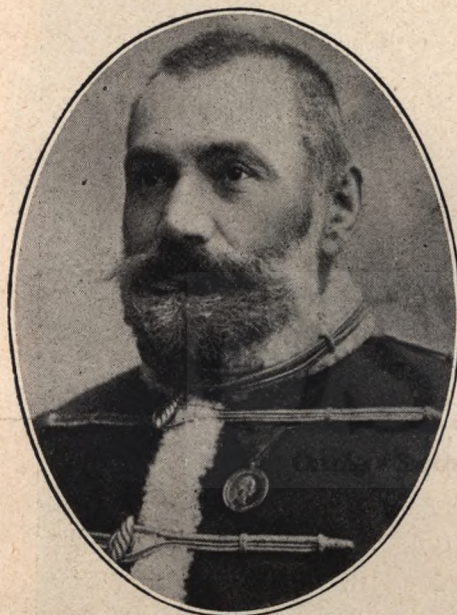

Az öreg Fejérváry Géza báró, volt honvédtiszt.

a jó zenénél maga is táncrea kerekedett és pazonyi *Elek* huszárszázadossal maga is elropta a verbunkost...» A huszároknak sem kellett több, amikor látták, hogy a fenséges ur éppen az ő vitéz kapitányukkal táncol, még inkább nekibuzdultak. Két daliás huszár megfogta, *felemelte*, és az újjongó honvédtábor örömrivalgása, dörgő éljenzése között körülhordozta a rajongva szeretett főparancsnokot... Bizony virradatig eltartott a parázs magyar honvédi áldomás.

*

Az 1880-as évek elején az erdélyi részen volt az őszí hadgyakorlat, amelyen József főherceg, *Fejérváry* báró honvédkormányzó és a

Bulesi Janky Lajos honvédhuszár alezredes, később altábornagy, népszerű szegedi kerületi parancsnok.

lovassági felügyelő is résztvettek. A fenséges úr és a kegyelmesek alá *Fényes* kapitány huszárszázada adott egy-egy jó hátsólovat. Valamiféle *tehenlegelőterületen* tartották a pihenőt és a tisztai megbeszélést... Amikor a főherceg a felüléshez kászolódott, észrevette, hogy csizmája és sarkantyúja bemocskolódtak a tehénhulladéktól. Kérőleg körültekintett... De már ekkorra odaugrott az egyik szemfüles székely küldönchuszár és a nadrágzsebéből kirántott csipkés, székely díszkendővel «lepucoválta» a fenség lábbelijét... Majd tisztelgett. Azután a maszatos zsebkendőt — ünnepi komolysággal és gondossággal összehajtogatva — viszszadugta zsebébe... József főherceg, aki mindent látott, nem állhatta tovább szó nélkül:

— Hogy hívnak? És hol szolgálsz, fiam?

A huszár a kemény «vigyázz»-ból így felelt:

— Császári és királyi fenségédnek alázatosan jelentem, Csürdöngös Mózes, a magyar királyi kilencedik honvédhuszárezred első századánál, első szakasz, közvitéz; szakaszparancsnok *Szupper* Mihály hadnagy úr, századparancsnok *Fényes* Jenő százados úr, osztályparancsnok *Forster* Emil százados úr, ezredparancsnok *Jánky* Lajos alezredes úr, dandárparancsnok *Bulyósy* (Bulyovszky) Károly ezredes úr, lovassági felügyelő *Henneberg* Károly altábornagy úr, honvédelmi miniszter báró *Fejérváry* Géza altábornagy úr ökegyelmessége, honvédfőparancsnok ő császári és királyi fensége *József* főherceg úr!

A *góbé* még tovább is folytatta volna a bemutatkozást, de már ekkor a főherceg közbeavatott:

— Jól van, nagyon jól van, fiam, Ördögös!... Látom, hogy *tudományos huszár* vagy. Hm! De — mondsza — van-e valami vagyond?

— Alázatosan jelentem császári és királyi fenségednek, semmi sem az enyém, ami rajtam van!

— Jó, jó!... De hát amikor otthon vagy?

— Alázatosan jelentem, ha neézek az éégre, ha neézek a földre, minden a másé vagyon, amit szemeim látnak.

— No, no, édes fiam, Ördögös!... Az a zsebkendő talán mégis csak a tied, amellyel a csizmámat megpuoltad?...

— Alázatosan jelentem, az sem az enyém... Azt is csak a gyakorlatra adta ide a *szeretőm!*

Erre már a főherceget is elhagyta a hidegvére. Jobbnak látta felhagyni a további kérdezősködéssel. A kikívánczoló nevetést a bajusz alatt nehezen visszafojtotta s egy ragyogó sárga körmöcöt odanyomott a góbénak:

— Derék huszár vagy, fiam. Nesze, ezt meg kösd a zsebkendődbe!

A főherceg később, idő multával, a kísérethez beosztott Fényes kapitányhoz fordult:

— Százados úr, ez az Ördögös huszár ügyesnek és ragaszkodónak bizonyult, s én hiszem, hogy ő belőle *jó altiszt válnék?*...

— Parancsára, fenség!

A hadgyakorlat végével már csakugyan tizedesi két csillag tündökölt a Csüördögös Mózes huszár. zubbonyának gallérján.

*

Míg élt: magyar érzésével, magyaros, egyszerű szokásaival, magyar huszárerényeivel honvédségünknek példányképe volt az «öreg» József főherceg... Holtá után is a miénk maradt... Teste magyar földben nyugszik... Emlékével fel-felmelengíti lelkünket... Más-ként írják a históriát, ha abban az időben — az ő vezérletével — háborúba vezették volna a honvédséget... Hajh, de a szárazságos, hosszú békében meddön elsorvadoztak a legdicsebb huszárerények.

Miklós-huszárból honvéd gyalogsági ezredes.

A lángoló piros nadrágos, piros sapkás pesti honvédek még nem tomboltak végig a porosinos gyepe Rákosmezőn, már megvolt a pesti első honvédszászlóalj parancsnoka. A király mindenképpen méltó magyar főkatonát választott a pesti honvédek első parancsnokául. A király választása az 1860-as évek pengősarkantyús, lelkes magyarságának egyik legbecsültebb, kiváló, hazafias magyar katona alakjára esett. Nemesvisi *Horváth* János, az 1848/49-es szabadságharc legendás híru honvéd huszárezredese lett a pesti 1. honvédszászlóalj első parancsnoka, magyar királyi honvédezredesi rangban. A királynak ez a történeti emlékezetességű kinevezése 1869 június 28-án publikáltatott. Nemes Horváth János ezredes, a

régi Miklós-huszár, az 1848/49. évi honvéd név és honvéd dicsőség minden ragyogását, bizakodó reménységét magával hozta az ifjú magyar katonai alakulat homályos jövőjű szerény keretei közé...

Nemesvisi *Horváth* János a pozsonymegyei *Zavar* községben, az 1815. esztendőben régi birtokos nemesi családból született. A Horváth-családról az első feljegyzések a zavari egyház anyakönyvében, 1710-ből találhatók. Horváthnak már *Ferenc* nevű édesapja is katona volt. Mint nyugalmazott cs. kir. őrnagy és a napoleoni harcok egyik sok érdempénzes főkatonája, 1845-ben, életének 72-ik évében húnyt el. Az öreg Horváth őrnagy málladozó sírkövééről, a zavari vén temetőben, maiglan olvasható:

Harc terén letevéd hű polgárnak adóját,
Lelked most az örök béke honának örül.
Árváid sajtó fájdalommal ne sujtja nyugalmaid,
Álmodd álmaidat s zaj ne zavarja prod.

A nemes Horváth-család ákácfaáttól ölelt, sokablakos vénhedt kúriája még áll a csehektől megszállott *Zavar* községben. A kúria

Horváth János Miklós-huszárezredes zavari szülőháza.

oldalán az öreg kőkereszt is megvan. A boltíves öreg szobák is változatlanul teregetik szét fehér meszelt falaik között az alkonyatokkal ölelkező virradatoknak fényhullámjátékait... A galambfészkes padláson talán még ott szuhosodik a böleső is, amelyben nemesvisi *Horváth* Ferencné, született *kisjókai Takách* Borbála nagyasszony szívemagzatát ringatta szelíd álmokra?... Az ódon kúria és a 300 holdas Horváth-birtok azonban már régen gazdát cserélt. Még

a meggyilkolt *Mailáth* György országbírónak szintén György nevű, ugyancsak országbíró apja vásárolta meg a Horváth-birtokot. Az új birtokosok a régi gazdák, a régi úrcsalád emlékezetét — milyen szép, nemes magyar vonás ez! — kegyelettel, szeretettel őrzik. A *Mailáth* urak képe mellett Horváth János ezredes képe is ott függ a régi, régi kedves magyar emlékektől telezsongott vén hajlékban... Arról a tájról 1918-ban még néhányan személyesen ismerték a Horváth-családot és Horváth Jánost, mint Alsólőceről a 83 éves földbirtokos *Szecsey* György, akinek a János ezredes édesanyja, Horváth Ferencné a keresztanyja volt.

*

Horváth János, Lajos és Ferenc nevű fítestvéreivel a katonai pályát választották élethivatásuknak. Mind a hárman huszárnak

csaptak fel, *Lajos* szintén tisztséget nyert, *Ferenc* altiszti rangban maradt. Egyik nővérük *Burián* Istvánhoz ment nőül, ennél fogva *Burián* István báró volt közös pénzügyminiszternek is rokona volt Horváth. A Horváth János édesapja, *Ferenc* őrnagy úr János fiát, mint hadapródot, alig tizenhat éves korában beadta a 9-ik, a Miklós-huszárezredhez. A béke álmosító évei alatt, hozzá magyar tisztnek, az osztrák armádiában, a tiszti ranglétrán nehezen lehetett emelkedni. Horváth János 1848 előtt II. osztályú százados lett. Mint a Miklós-huszárok cári ezredének fiatal tisztje, a bécsi *Schmelzen* (1846-ban) résztvett azon a felejthetetlen, nagy, gyönyörű parádén, amelyen *Ferdinánd* király, *Miklós* cárnak bemutatta a róla elneve-

A bécsi huszár-bravur. (Wagner Sándor festménye után.)

zett s a kor szokása szerinti tulajdonát képező fekete csákós, setétzöld dolmányos, piros nadrágos remek huszárezredét, a világhíres Miklós-huszárokat. Akkoriban nemcsak a dicsőséges magyar huszárezredekben oly gazdag osztrák-magyar monarchiának, hanem Európának, az egész világnak legelső, legszebb huszárezrede volt a zöld dolmányos Miklós-huszárság. A hatalmas orosz cár mindeneknél inkább büszkébb volt rájuk.

A hódító szép huszárezred — a Schmelz ledöngölt gyepén — szilaj vágta-vágtában rúgtatott a két uralkodó elé...

— Jaj, mindjárt vége lesz!... Halálra tapossák! — A számlálhatatlan tízezernyi nézőtömeg döbbenetes, riadt jajkiáltásra fakadt. A nézők tömegéből ugyanis egy mezitlábás kis fiúcska meglepetészerűleg kirohant a gyakorlótérre, éppen a fergetegként dübörgő huszárezred elé. A gyerek a túlsó oldalon lévő ismerőseihez akart

átsiklani... — Jaj, mindjárt vége lesz! — ordították. Midőn a Miklós-huszárok robajló fergetege már alig néhány lépésről rászakadni látszott a boldogtalan gyerekre, egy marcona Miklós-husár strázsamester veszekedett, csodás erővel előretört, kiszakította magát a dübörgő szörnyű lovastömegből és egyenest a tehetetlenül lenyüggözött, rémült kis fickónak ugratott... A nélkül, hogy pillanatilag megcsendesítette volna lovát, a szédítő szilaj vágta közben, a kengyelből féloldaldvást majdnem földig lehajolt és — viharzó ezrede élén tovább száguldva — maga elé a nyeregbe felkapta és az ezernyi szilaj ló patkója alól megmentette a halálravált gyermeket. *Wagner* Sándor, a kiváló festőművész annak idején megfestette a páratlan «*huszárbravúrt*» s e kép festői, megkapó színnyomatát mindenfelé látni lehetett, ahol szerették a magyar huszárt... A csodaszerű jeleneten Miklós cár is elámult. A pompás magyar huszár strázsamestert — 100 ezüst pengő ajándékan kívül — vitézi orosz rendjellel kitüntette.

*

Miklós cár olyannyira becsülte az ő magyar huszárezredét, hogy 1849-ben különösen, többször hódolólag megemlékezett felőlük. Amikor fényes serege felett szemlét tartott és az osztrákok megsegítésére, a magyar szabadságharc agyonfojtására elindította seregeit, testőr-lovaskozák- és cserkesz-ezredeinek külön figyelmükbe ajánlotta az ő rettenetes magyar Miklós-huszárait.

— Gyermekeim! — mondotta a hatalmas cár. — Ti most Magyarországra mentek és ott majd találkozni fogtok az én gyönyörű Miklós-huszárezredemmel is... Nem kívánok nektek egyebet, mint hogy igyekezzetek méltó ellenfeleik lenni!

Az orosz testőrlovasok 1849-ben, a váci második csatában — a honvédség visszavonulásánál — valóban szembekerültek hatalmas cáruk Miklós-huszáraival, de bizony meg sem állhattak előttük... A későbbi világháború folyamán sem történt ez másként, a 9-ik császári és királyi *Nádasdy*-huszárezred, az egykori Miklós-huszárok leszármazói *Limanovánál* ugyancsak az orosz túlerővel szemben megmutatták és a világ hadtörténelmébe beírták páratlan hősiességüket.

Az 1848-as szabadságharc elkövetkeztének idején Horváth János Miklós-huszárcapitány feketecsákós huszárszázadával *Morvaországban* állomásozott, innét vezette haza — száz veszéllyel dacolva — huszárait. Az «ifjú, lángvérű százados» huszáraival a *Görgey* Artúr hadseregéhez került. Görgey minden próbálkozásából hősiesen kivette részét. 1848 november havában már őrnagy volt. A legmerészebb portyázásokat mindig Horváthra bízta.

A *kápolnai csata* után a kiváló huszár Horváth Jánosnak különösen emlékezetes szerep jutott. A lengyel *Dembinszky* generális, az egyesült magyar seregek fővezére tudvalevőleg elrendelte a visszavonulást. A honvédsereg dühödten fogadta a visszavonulási parancsot, zúgolódva, ellenkezve, kedvetlenül engedett annak, mivel nem érezte magát legyőzöttnek. A visszavonulás fedezésére a VI. hadtest lovassága rendeltetett ki, amely Horváth János vezetésével a *Miklós-, Sándor- és Vilmos-huszárok* egyesített századaiból állott. *Win-*

dischgrätz herceg, a császári fővezér, tüzerütegekkel több lovaszredet kiharcolt a visszavonuló magyarok «*üldözésére.*» A hátüdül maradt magyar huszárok felindultan látták az osztrák lovaság előnyomulását... Olyan erős volt ez a felindulás, hogy Horváth János kivont karddal kezében — *parancs ellenére* — «*hátrafordulj*»-t vezényelt és huszáraival egész váratlanul, vakmerően megtámadta az üldöző osztrák lovasságot. Nemcsak szétgázolta, visszakergette az osztrák túlerőt, hanem ágyúikat is elszedte és sok foglyot ejtett... Ennek a *mezőkövesdi* lovascsatának a visszavonuló honvédekre óriási nagy fellelkesítő erkölcsi hatása volt, az osztrák sereget viszont tökéletesen összezavarták. Nem merték folytatni az «*üldözést.*» A honvédek nyugodtan rendezhették csapatjaikat és — innét számítva — Görgey feldunai hadseregének útja Komáromig valóságos diadalút volt. Herceg Windischgrätz tábornoszernagy, az osztrák fővezér, ekkor mondotta Horváthról:

— Ha a Miklós-husároknak ez a parancsnoka most mihozzánk tartoznék s a mi részünkről hajtotta volna végre ezt a merész lovas-támadást, menten előterjeszteném a Mária Terézia-lovagrendre...

*

A *nagysallói* győzelmes csata után Horváth ezredes újabb nagyszerű megbízatáshoz jutott. Görgey Artúr a Görgey Ármin-féle «*száguldó dandár*» parancsnokává nevezte ki legkitünőbb lovastisztjét. Ekkor már rebesgették az oroszok közbelépését. Minthogy a Felvidék északkeleti részein még mindig mozgolódott az osztrák, Görgey a Felvidék megtisztítására és az orosz felvonulás felderítésére kirendelte Horváthot a száguldó dandárával. Ez a dandár az akkor már ezredes Horváth János parancsnoksága alatt két század Miklós- és két század Ferdinánd-huszárból, *Birsi* őrnaggal egy zászlóalj Wasa-sorezredbeli gyalogságból, két század 39-es zászlóaljbeli honvédből és félüteg hatfontos tüzéségből alakítódott meg. A gyalogszázadokat kocsikra szállították... Horváth egy páratlan sikerű lovas raid-del mindkét fontos feladatát kitünően megoldotta és «*akcióját*» mindaddig folytatta, amíg Görgey — 1849 június elejével — vissza nem rendelte a komáromi erődített táborba. A különítmény ekkor felöszlott, Görgey magát Horváthot bevette a vezérkarába.

*

Az egykorúak szerint «*ellenállhatatlan harci kedv, kifáradhatatlan, meglepő mozgékony, ötletes és vakmerő bátorság*» jellemezték a Horváth János száguldó dandárát. A ma (1928) 84 éves sóvári Soós Elemér volt Dom Miguel-, cs. kir. 39. gyalogezredbeli vitéz hadnagy (az olasz földön az ezred egyik zászlójának megmentője), később a m. kir. honvédségnek parancsnokló ezredese, az 1860-as években a magyar nemesi testőrségnél együtt szolgált Nagy Abert nevű nemes testőr, régi 48-as huszárral, aki egykor szintén Horváth János száguldó dandárához tartozott... Ez a Nagy Albert Soós Elemérnek elbeszélte, hogy a Vág mentén, a felégetett *szeredi hídnál* részese volt annak a szilaj lovas-támadásnak, amikor Horváth huszáraival rajtaütött és kegyetlenül meghajtotta az ifjú Fe-

renc József császárt... Az ifjú császár csak jobb, pihentebb, neme-
sebb lovának köszönhetette, hogy a fáradt, elcsigázott lovú huszárok-
tól elmenekülhetett... Ha ez a vakmerő «huszárcsíny» sikeresen
végződik, a magyar szabadságharcnak egész bizonyosan más vége
lett volna. Horváth Jánosnak erről a regényes esetéről, huszáros
tettéről a még 1918-ban élő, akkor 83 éves *Szecsey* György alsólóci
földbirtokos, Horváthnak egyik rokona, *levélbelileg* szintén meg-
emlékezett, mint aki ezt az «esetet» Horváth családja körében több-
ször hallotta elbeszélni... *Szecsey* György közlése az is, hogy Hor-
váth Jánosnak az édesanyja, az özvegy Horváth Ferencné nagy-

Sővári Soós Elemér, mint magyar nemes testőr.

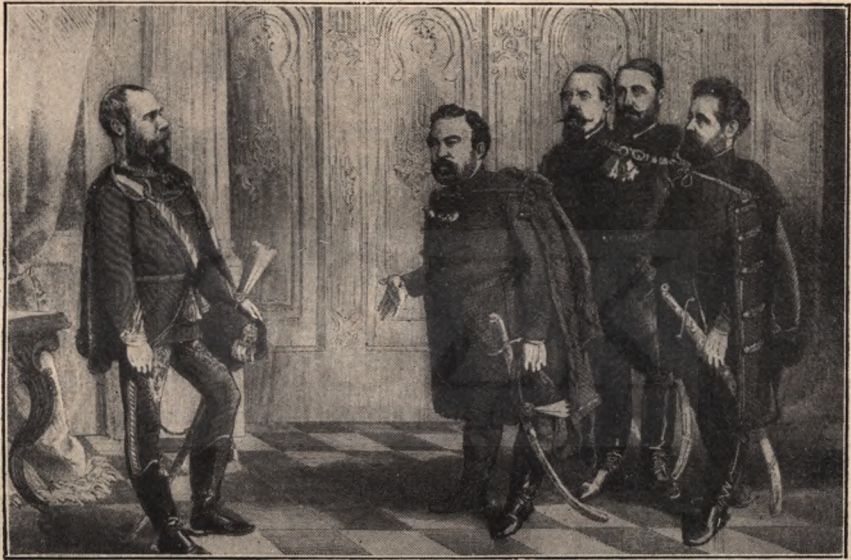
Miklós cár, a magyar szabadságharc letörése után is figye-
lemmel, érdeklődéssel és szeretettel kísérte Miklós huszár-
ezrede volt tisztjeinek sorsát és a 48-as honvédseregbe átpártolt
volt Miklós-huszártisztek érdekében és életéért az ifjú Ferenc
Józsefnél többször közbelépett... Horváth ezredes *hat évig Olmütz-*
ben sínylette a nehéz, gyötrelmes sáncreabságot. Az ifjú uralkodó
kegyelméből 1857-ben szabadult ki.

*

Horváth Jánosnak, mint az 1848/49. évi honvédek országos
központi bizottmánya elnökének, 1868-ban, a magyar királyi hon-
védség feltámasztása és törvényes megszervezése idején történelmi
szerepe volt. Az 1848/49-es honvédek tiszti küldöttségét Horváth
vezette fel 1868 december 7-én a budavári királyi palotába, hogy a
királynak hódolattal felajánlják a régi (48-as) honvédek szolgálá-

tát és támogatását az új királyi honvédség megszervezésében. A király kegyelmesen és megértőleg fogadta a «régii honvédeket», méltányolta felajánkozásukat is, hogy szolgálhassanak a magyar királyi honvédségben... *Ferenc József* bölcs elhatározásából ekképpen lett Horváth János — 1848/49. évi honvédeztredesi rangjának elismerése mellett —, m. kir. ezredesi rangban, a pesti első honvédzászlóaljnak és a magyar királyi honvédségnek (a csapatnál) első ezredese; mint ahogy a honvéd főbb- és gyalogzászlóalj- és huszárparancsnokságoknál is sokan előbb 48/49-es honvédtörzstisztek voltak...

Horváth János ezredességéhez sok történeti emlékezetességű esemény fűződik. Az *első honvédzászlót*, a pesti honvédzászlóalj

A 48-as honvédtisztek küldöttsége Horváth János ezredes vezetésével a király előtt.
(Jankó János rajza 1868-ból).

zászlaját, melynek *Erzsébet* királyné volt a zászlóanyja, 1869. október 31-én Horváth ezredes parancsnoksága idején szentelték fel. A *magyar királyi honvédek* kint a Rákoson Horváth vezetésével gyakorlatoztak először a király előtt 1870-ben. Midőn az ország több vidékén az első honvéd dandárgyakorlatokat megtartották, Horváth János szintén dandárt vezényelt. A délmagyarországi Dettán dandárba összpontosított 5 honvéd-gyalogzászlóaljnak és 2 század honvéd lovasnak volt a parancsnoka. Temesvár, Versec tájékán folytak le a kitünő Horváth ezredes vezetésével ezek a sikerült gyakorlatok. E leginkább idegenajkú hazafiaktól lakott vidéken «*papriga nadrágok*»-nak nevezték a honvédet. A derék *verseciek* zenét rendeltek ki az «5 mérföld távolságról gyalogló szegény paprika nadrágosaink» táborozó helyére. S, mint «*A Honvéd*» (1870 október 6.) írta, a verseciek muzsikájára a 8 órás hosszú menet után «tánera kelt az

egész tábor. Az örökös jókedélyű parancsnok, *Horváth János* ezredes, megelégedett mosollyal nézte táncoló seregét; mert itt *magyar, szerb, román, német*, amely népeiségekből ezen zászlóaljnak legénysége áll, *összeölelkezve járták a csárdást. Nincsen itten fajkülönbség, testvérek és honvédek ezek testestől-lelkestől.* Isten áldd meg a hazát és a derék honvédet!»

1871-ben Vác vidékén, a magyar királyi honvédek legelső királygyakorlatán, Horváth ezredes már *valóságos dandárparancsnok* volt. A pesti honvéddandár parancsnoka volt... A pesti honvédek — már tudniillik, aki nem svábul nótázott! — ekkor dalolták:

Kék az ibolya, kék a virágja,
Kék a galambom szemejárása,
Tekints hát rózsám a szemembe,
Sír a lelkem örömébe...

*

Horváth János, ez a hullámos hajú, barna szemöldökű, barna körszakállú, zömök, erős tartású, meleg szemű, meleg kedélyű, törzsökös nemes magyar úr, családi életében nem volt boldog és szerencsés. *Osztrák* nőt vett feleségül, aki őt — midőn a szabadsághős Horváthot halálraítélték, majd bebörtönözték, — elhagyta... Később ugyan, midőn Horváth kiszabadult, a hűtlen asszony megpróbálkozott visszatérni, de Horváth többé nem fogadta vissza, pedig *fiak* is voltak. A tüzérfőhadnagy Horváth János és a huszártiszt Horváth Frigyes ifjú korukban elhúnytak.

Horváth János, mint katona, rátermett a parancsnoki tisztre. A katonai szigort a legmegnyerőbb baráti bizalmassággal tudta egyesíteni. Nem csoda, hogy tisztjei és a legénység atyjokként szerették. Igazi jó ember és jó magyar főkatona volt. A *honvédel* megszerettette. A kezdetben tartózkodással fogadott tisztikart a pesti társaságokba is bevezette. A magyar királyi honvédségnek nagy vesztesége volt, hogy a honvédség e népszerű katonát, a hazafiság elveihöz is hű magyar vezéralakját a kezdetnél elveszítette. *Horváth* ezredes 61 éves korában húnyt el, 1875 április 21-ik napján temették el a kerepesi temetőben, az «A/35. tábla» jelzéssel megjelölt sírkertészletbe. E puritán magyar katonának, a pesti m. kir. honvéddandár volt kiváló parancsnokának, egyszerű veres márvány sírkeresztjén a nevén, életkorán, halálózása idején kívül — jellemzőleg — csupán «1848/49. évi honvédezredes» rangja volt feltüntetve.¹²

¹² A magyar királyi honvédség első gyalogos ezredesének szerény sírját évtizedeken át nem gondozták. A ravatalozó halottasházhoz vezető útszélén teljesen besüppedt a felejtett sírhalom. A kiskereszt sokatmondó betűinek aranyozása lekopott; sőt a kerepesi temető legújabb átrendezése során az a kegyeletlenség fenyegette az egyik legvitézebb, legderekabb, leghazafiasabb 48-as magyar huszár és magyar királyi honvédgyalogos ezredes szent hamvait, hogy a temető többi elárvult, elfelejtett (sok, sok valóban kiváló) halottjának hamvadozó esontjával együtt közös sírgödörbe hantolják. Amely menthetetlen elbánás már meg is történt volna (Horváth ezredesnek nem jelentkezőven hozzátartozói), ha többszöri

Az első honvédszászló története.

A szerény kis fehérre meszelt honvédlaktanyák peckes, döbörgős katonalakóit szerteszéjjel az országban 1869 nyarán lassanként mindennel felszerelték, ami a jó katonának szükséges. A zászlóról is gondoskodni kellett, mely: «*a honvéd szentsége, és ama jelvény, mely alatt győzniök vagy halniök kell...*» A minisztertanács a király hozzájárulásával megállapította, hogy milyen legyen a honvédszászló. A fehér selyemszászló egyik lapjára az apostoli király «*I. F. J.*» legfelsőbb névjelvényét hímezték. A másik zászlólapon két címertartó ezüstös angyal tartá a magyar állam színes címerét. A király a magyar címer körül elhelyezett *tíz címert* (az egykori nagy birodalom részeinek odatervezett címereit), előzőleg, kifogásolta, ezen azért, a végleges megállapodás előtt, változtatni kellett. A *hat honvédkerületbeli* zászlóknál a zászlók három külső szabad szélét *veres, fehér, zöld*, a hetedik, a *horváth-szlavon kerületbeli* zászlóknál *veres, fehér, kék* színű *farkasfogakkal* szegélyezték. E honvédszászlókhöz egy a «pesti tanosztály» által használt s a kerületparancsnoksági irodában — Pest, Dorottya-utca, *Almay*-féle *házban* (Wurmhoi) — elhelyezett és «naponta megtekinthető» honvédszászló szolgált mintául. Összesen 82 darab ilyen zászlót kellett szállítani azzal a kikötéssel, hogy csak Magyarországon készíthetők el.

A honvédszászlók «árlejtési hirdetmény»-ét az 1869. évi augusztus hó 27-iki számában közölte a «*Hivatalos Közlöny*». Az ajánlato-

hírlapi felszólalásom után és írásos kérelmem alapján, s a *Magyar Királyi Országos Hadtörténelmi Múzeum* hazafias, derék vezetőségének közbelépésére a Székesfőváros tanácsa külön határozattal nem foglalokzik Horváth ezredes hamvainak exhumálásával és méltó díszsírhelyre való áthelyezésével. Az exhumálás és az áthelyezés — a X-dik kerületi elöljáróság «Hullakiásási és szállítási engedélyével» — az 1924-dik esztendő november hava 26-dik napján, délelőtt 9 óra tájt történt meg. A költségeket a Magyar Királyi Országos Hadtörténelmi Múzeum fedezte a volt budapesti I. honvédgyalogezred Hadtörténelmi Múzeuma még fennmaradt szerény kis pénzalapjából. A megható exhumálásnál a borongós, hideg, barátságatlan őszi reggelen *Aggházy* Kamil alezredes, *Folba* János tábori lelkész, alesperes, *Thurner* Géza százados, a tisztiorvos, *Vadkerti* temető h. igazgató, e sorok írója és a sírásók vettek részt. A jellegzetes koponyát, a málladozó csontmaradványokat, az ezredes egykori ruhájának kevés foszlányát, a csodamód eléggé épséges pár bőrcipőt, a szokásos picinyke koporsóba helyezték és átvittük a fővárostól adományozott díszsírhelyre, ahol *Folba* tábori lelkész végezte a beszentelési szertartást és mondott halkszavú rövid imát. *Aggházy* alezredes a mai honvédség nevében koszorút helyezett a friss hantolású sírra, amelyet egyelőre csak ideiglenesen, fakeresztecskével jelöltek meg. Horváth ezredes sírjának márványkeresztjét ugyanis a temető intézősége vette birtokba és másként felhasználta azzal, hogy helyette majd díszesebb emlékművel örökítik meg a sírt. Nincs tudomásom, hogy ez az ígéret ezeitig beváltódott volna. hiszem azonban, hogy a magyar honvédség fennállásának hatvanadik ünnepi esztendejében a Székesfőváros és a budapesti I. honvédgyalogezred összefognak és nem marad tovább jelenlétül az egyik legvittezebb magyar huszár és az első m. kir. honvédgyalogos ezredes díszsírhelye.

kat és a bánatpénzt 1869. szeptember hó 5-én déli 12 órakor kellett benyújtani a honvédelmi minisztérium 6-ik ügyosztályához, a vállalkozóknak ugyanekkor nyilatkozni kellett, hogy a 82 darab zászlót (egyenként vagy részletekben) mely idő alatt szolgáltatathatják be? Döntésre 1869. október havában került a sor, legalább is «*A Honvéd*» ujság október 14-iki számában [«Vegyes hírek»] a követ-

Erzsébet királyné, az első honvédzászló zászlóanyja.

kező híradás olvasható: «A honvédzászlóaljnak zászlóinak készítését *Rosenthal H.*¹³ pesti kereskedő vállalta el és kötelezte magát, hogy egy félév alatt készen beszállítja. Minden egyes zászlóra a zászlóalj száma is be lesz hímezve.» Az első honvédzászlónak, a pesti 1-es honvédzászlóalj zászlójának az elkészítésével mindenestre erősen igyekezni kellett, mert hiszen 1869 október 31-ik napjára már kitűzték a zászlószentelést. A történeti esemény jelentőségét és érdekességét emelte az a kimagasló körülmény, hogy *Erzsébet* királyné vállalta a zászlóanyaságot. A királyné kegyes, minden magyar léleknek nagyon kedves elhatározásáról örvendező híreiske jelent meg a «*Pesti Napló*» augusztus 27-iki számában: «A királyné — hír szerint — szeptember végén a királyi gyermekkel együtt *Gödöllőre* jövend hosszabb időre. Őfelsége most egy pompás szalag hímezésen dolgozik, mely az első tettelleg megalakuló magyar honvédzászlóalj zászlójára van szánva.»

A «*Pesti Napló*» jóhiszemű híradásából gyönyörű legenda támadt, hogy tudniillik az első honvédzászló arannyal, gyöngyökkel kivarrott, «*A királyért és hazáért*»¹⁴ feliratú, két remek, nehéz

¹³ Ez a *Rosenthal* Hermann-cég idővel az ország legelső, legnagyobb katonai egyenruházati szabó cége lett. Kezdetben egyházi szerek, misemondó ruhák árusításával foglalkozott. A honvédzászlók szállításával megbízott *Rosenthal H.*, bádeni eredetű osztrák nemes ember volt, hogy tehát különös hangzású neve senkit meg ne tévesszen, nemesi diplomája és arcképe kint függött a Gizella téri üzletében. Fiai már *Babocsay* néven szerepeltek, kettő közülök a honvédségnél, illetve a csendőrségnél emelkedett magas katonai rangra, a harmadik: *Babocsay Hermann* mérnök, nagyvállalkozó, a Balaton-vidéki vasutaknak volt kiváló hírű építője.

¹⁴ A honvédzászlók szentelései és a honvédzászlók szalagjai — a honvédzászlóanyák ragyogó magyar női lelkének feltárulásával és a polgári elemeknek a zsenge honvéd intézményhez való bensőségebb bekapcsolódásával — a kezdet sívár, nehézségekbe ütköző legkezdetén az egész országban varázsosan hozzájárultak a magyar királyi honvédség megszerkesztéséhez és nagyon kívánatos népszerűsítéséhez. Az első honvédzászló-

selyemszalagját *Erzsébet* királynénk *sajátkezüleg* készítette, holott a királyné valóságban csak felügyelt és utasításokkal szolgált a honvéd-zászlószalagok remekbekészítésénél. *Ferenczy* Ida, a nemes magyar palotahölgy, a királyné egykori leghívebb, legbizalmasabb udvarhölgyének tanuskodása szerint az inkább sport- és művészet-szerető királyné sem varrni, sem hímezni nem szokott, nem is szeretett...

*

Az első honvédzászló megszentelésének közelgő ünnepe állandóan foglalkoztatta az országot, főként a pestieket... Pest város képviselőtestülete lelkesült éljenzéssel fogadta a közlést, hogy a királyné Ófelsége elvállalta a zászló keresztanyaságát. Ugyanekkor a főpolgármester felkérte a képviselőket, hogy testületileg mennél számosabban jelenjenek meg majd a zászlószentelésen.

Horváth ezredes, a pesti honvédzászlóalj parancsnoka, az ünneplés zászlószenteléséről nyomatott «*Sorrendet*» bocsátott közre.

anya: *Erzsébet* királyné oldalán, *Klotild* főhercegnő, gróf *Andrássy* Gyuláné, *Tisza* Kálmán sz. *Degenfeld* Paula grófnő és a mágnási, a földbirtokos nemesi rendből az ország legelső, kiválasztott hazafias nagyaszonnyai sorakoztak fel lelkesen a honvéd harci lobogók meghatódott zászlóanyául. A drága himzetű zászlószalagok jellegéi mind a zászlóanyák lelkületére, mind a korra jellemzők. A királyhűség, a hazaszeretet, a szabadságvágy, az őseiktől örökölt magyar harci indulatok tűzcsillagai — ölelkezön, egybefonódva — ragyognak és sugároznak felénk a magyar lélekbemarkoló jelmondatokból. Bár a zászlóanyák gyönyörű, díszes képe és névsora egy albumba összefoglaltan nem maradt fent tudtommal, lelkök, szeretetök, eszményi magyarságuk meggyőzőn beszél hozzánk: «A *Ludovika Akadémia Közlöny*»-ből, amelyben — az 1885. évfolyam II. kötetének 161. oldalán — legalább a sokatmondó, oly sok mindent kifejező zászló-jellegéket együtt találjuk. Az egész ragyogó sorozatot imhol itt adom:

«1. zászlóalj: *Királyért és hazáért*, 2. zlj.: Lobogj dicsőn hazáért, *szabadságért*, 3. zlj.: Vezessen a haza szerelme, kísérjen a nemzet hátaja, 4. zlj.: A királyért és hazáért *előre* vitézek, 5. zlj.: Vigyed bátran győzelemre, nyomuljon mindig előre, 6. zlj.: Szent az ügyünk, nem rettegünk, 7. zlj.: Küzdj hazánk boldogságáért, 8. zlj.: Királyért és hazáért, 9. zlj.: Életünk hazánké, királyunké. 10. zlj.: Erős kar és egyetértés hordozzon a dicsőség pályáján, 11. zlj.: Kövesd őseid dicső példáját, 12. zlj.: Királyért, hazáért diadalra vezess, 13. zlj.: *A honszeretet* már győzelem, 14. zlj.: Előre honvéd a hazáért. Arasson zászlód hősi babért, 15. zlj.: Fennen lobogj a haza üdvére, 16. zlj.: *Ha foszlányokban is, csak elől*, 17. zlj.: Rajtad dicslik jelszavunk. Veled győzünk vagy halunk, 18. zlj.: Bátor-ság, honszeretet, győzelemre vezet, 19. zlj.: Isten áldja lobogóját annak, ki vitézül védi hazáját, 20. zlj.: Légy dicsőn védve a haza üdvére, 21. zlj.: A honvéd védi a hazát, az ég védi őt, 22. zlj.: Hazáért vívni erély, halni dicsőség. 23. zlj.: Isten ségítset fegyverünket, 24. zlj.: Ha Isten velünk, ki ellenünk, 25. zlj.: Életünket és vérünket a hazáért és szabadságért, 26. zlj.: *A multak emléke lelkesítsen hős tettekre*, 27. zlj.: Hordjátok magasan a haza dicsőségére, 28. zlj.: Mindent, ha kell életet, vért királyunkért, hazánkért, 29. zlj.: A haza- és királyért mindig csak előre, 30. zlj.: Vezessen bátorság, kövessen dicsőség, 31. zlj.: Harca készülj, ha békét akarsz, 32. zlj.: Hon- s királyért győzelem, dicsőség vezesse lépteteket, 33. zlj.: Mindent a hazáért és királyért, 34. zlj.: Vezessen győzelemre, 35. zlj.: Dicsőséghez vezérelj, 36. zlj.: *Előre*, 37. zlj.: Királyért és hazáért, 38. zlj.: *Inkább veszeni, mint hajolni*, 39. zlj.: Királyért és hazáért, 40. zlj.: Feletted áldás, előtted diadal, 41. zlj.: Századok hirdessék dicsőségedet, 42. zlj.: Honunkat semmiért, érette mindent,

A végén megjegyezte, hogy: «Meghívójegyek nem lesznek kiadva, Somody János m. kir. honvédszázados üres helyek iránt gondot fog viselni és a megérkezendő vendégeket elhelyezni utasítva vagyon.»

A honvédszászlószentelés ünnepének sikerét az ifjú honvédfőparancsnok, József főherceg is szívébe zárta, lelken viselte. *Simor* János hercegrímást személyesen felkereste és megkérte, hogy az első magyar honvédszászló ünnepélyes felszentelését személyesen végezze. A honvédszászlószentelés ünnepéhez *Thern* Károly, sok magyar mű- és népdal népszerű zeneköltője, a «*Peleskei nótárius*» énekes darab máig friss magyar melódiáinak kiváló alkotója, egy «*Honvéd-dal*»-t szerzett. József főhercegnek nagyon megtetszett ez a dal, hogy szerzőjét megismerje, meghívta vendégül «asztalához» a szepességi eredetű *Thern* Károlyt. *Thern*nek érdemtelenül felejtett himnuszából az 1860-as évek sújtásos, lángoló, ünnepies magyarságának választékos, emelkedett szép melódiái beszélgetnek hozzánk dobergéssel és katonai «hangász»-jelekkel felcifrázottan...

43. zlj.: Győztesen mindig előre, 44. zlj.: Dicsőségre vezényeljen, 45. zlj.: *Légy hív, légy kész, egy szív, egy ész. Szót, vért, mindent a szent honért*, 46. zlj.: A haza minden előtt, 47. zlj.: *A hazáért*, a királyért győzni vagy halni dicső, 48. zlj.: *Szent a törvény, szent az eskü*, 49. zlj.: Királyért és hazáért, 50. zlj.: Örök diadal kísérje dicső pályádat, 51. zlj.: *Isten segélyével harcolj hazád- s királyodért*, 52. zlj.: Nemzetünk élete, zászlónk dicsősége, 53. zlj.: Nehéz az út, de célhoz visz, s nehéz pályán dicső küzdeni, 54. zlj.: Haladj győzelemmel, 55. zlj.: Élünk és halunk szeretett hazánkért, 56. zlj.: Dicsőség a bátrak jutalma, 57. zlj.: A vitézség vezéreljen győzelemhez, 58. zlj.: Isten vezéreljen hazánk dicsőségére, 59. zlj.: *Talpra magyar, hí a haza!* 60. zlj.: A királyért és hazáért előre. *Juste et sincere* 61. zlj.: Pályád a vitézség, célod a dicsőség, 62. zlj.: Lobogj diadalmasan királyért és hazáért, 63. zlj.: Lobogj diadalmasan hazánk dicsőségére, 64. zlj.: *Hűség* királyhoz és hazához ad erőt és bátorságot, 65. zlj.: *Győzelemrel* 66. zlj.: A hazaszeretet vezéreljen dicsőségre, 67. zlj.: Megtéphet csaták vihára, de állni fogsz, míg élünk, 68. zlj.: Királyért és hazáért lobogjon magasan, 69. zlj.: (Semmi nincsen jelezve!) 70. zlj.: Magyar királyi 70-ik honvéd zászlóalj, 71. zlj.: Istennel, királyért és hazáért, 72. zlj.: Lobogj és ragyogj, 73. zlj.: A királyért, hazáért lánkol a magyar szíve, 74. zlj.: *Rendületesen hűséggel szülőim és szülőföldemért*, 75. zlj.: *Ha Isten velünk, ki ellenünk*, 76. zlj.: *Lobogj büszkén, porba ne hullj soha! Veled esnék el a drága haza*, 77. zlj.: Csendben, viharban, éljen a haza, 78. zlj.: Harcban kalauzunk a dicsőség, békében a törvény, (a 79., 80., 81., 82., 83., 84. zászlóaljak zászlóiról nincs említés!) 85. zlj.: *Láss ragyogó napot és indulj sorsodnak elébe*, 86. zlj.: *Vészben légy hatalom*». A sok-sok megható, gyönyörű szép magyar katonás zászlószentelési ünnepségek közül különösen megkapó az északposonyi 57-ik honvédszászlóalj zászlószentelési ünnepségének a leírása. («*A Honvéd*», 1872 május 17.). «Ez a zászlószentelés április 28-án zajlott le. *Bobor* Györgyné, *Kiss* Ernő honvédtábornagy s aradi vértanu hazafias érzelmű leánya volt a zászlóánya, 14 koszorúslány volt fehérruhásan. Az igen ékes zászló szalagján jellege: «*A vitézség vezéreljen győzelemhez*». *Lehár* Ferenc, az 50-dik gyalogezred karmestere e magasztos ünnepélyre egy «*Kiss Ernő induló*»-t szerzett a zászlóanyának ajánlva». Egy kissé komikus volt különben, hogy jóhiszemű, tájékozatlan lapok zászlóanyáku olvan magasrangú hölgyeket is emlegettek, akik nem is léteztek, mint például a Német Lovagrend szabályai szerint nem nősülhető *Vilmos* főhercegnek, a rend nagymesterének — nejét... Egyébként Erzsébet királynén kívül zászlóanyáku a gróf *Andrássy* Gyuláné (kolozvári 30. zlj.), *Erzsébet* főhercegnő (abauji 39. zlj.), *Mária* belga királyné (délposonyi 58. zlj.), *Klotild* főhercegnő (budai 63. zlj.) nevei kerültek már kezdetben szóba.

E honvéd-dal versszövegét nem kevésbé érdemes magyar hazafi szerzette. *Barsi* (Neumann) József volt érdi plébános, régi honvéd, tudós akadémiai tag, *Kufstein*, *Olmütz*, *Josefstadt* sorvasztó bástya bús tömlőceinek egykori rabja (az egyik legsikerültebb magyar emlékirat-mű írója), írta ezt a nemes érként zengő és fényesre csiszolt himnusz-szöveget. A honvédzászló szentelésekor a királyné jelenlétében előadták. A «*pesti zenekedvelők egylete*» szolgáltatott az előadáshoz zenét és énekkart. *Pongrácz* ezredes, kerületi parancs-

2

HONVÉD DAL.

(Dr. Barsi József.)

Energico. Thern Károly, 34. díjnyű

Ének.

Zongora.

A honvéd-dal kottarészlete (1869. Rózsavölgyi kiadása).

nok, az előadásért «a honvédség részéről» levélben mondott forró köszönetet s megjegyezte, hogy «az előadás iránt a királyné Öfelsége is legmagasabb tetszését fejezte ki.» A megzenésített hazafias költeményt «Magyarország lelkes honvédségének» ajánlották a szerzők. Pesten, *Rózsavölgyi* és *Társánál* ének- és zongorára megjelent a «*Honvéd-dal*». A teljes, eredeti szövege — még a zúgva-zengő, hol édes-lágy, muzsikája nélkül is — felmelegíti a magyar szívet és magával ragadja a magyar lelket... Így hangzik:

Honvéd hite és reménye
 És szerelme — a Haza;
 Érte élni, érte halni,
 Üdvözülni általa.
 Ez a honvéd hivatása,
 Ez a honvéd hitvallása,
 Harc- és győzelem-dala:
 Éljen, éljen a Haza.

Ki valaha szép hazánkért
 Szólt, tett, vítt, írt, remegett,
 S magasb, szentebb érdekünkért
 Balsors martaléka lett;
 Mind a honvéd előképe,
 Általok bír hazánk s népe
 Törvényt, jogot, hírt, nevet,
 Fogjunk hát velök kezét.

Arpád vezér s nagy királyok
 Hosszú sora néz reánk,
 S mind a hősök, kik javadért
 Onták vérük, szent hazánk;
 Ezer évnek vitézsége,
 Fáradalma s dicsősége
 Drága kincsül szálla ránk,
 S minden hős egy-egy apánk.

Királyunk az első honvéd,
 S mi vagyunk hű őrhada;
 Igazság, rend, — s szabadságnak
 Törhetetlen oszlopa.
 Vörösmarty Szózatának,
 Hős Petőfi lángdalának
 Élő magyarázata,
 Éljen a király s haza.

Térdre, fiúk, könyörögjünk
 Istenünknek, szóttalan;
 Adjunk hálát, kérjünk áldást,
 Győzelem s üdv nála van:
 «Adjon áldást fegyverünkre,
 Vezéreljen győzelemre,
 S ha kell, legyen szívünk vére
 Hazánk, Anyánk váltságbéré!»

Honvéd hite és reménye
 És imája a haza;
 Érte élni, érte halni,
 Üdvözülni általa.
 Ez a honvéd hivatása,
 Ez a honvéd hitvallása,
 Harc- és győzelem-dala:
 Éljen a király s-haza!

*

A magyar királyi honvédségnek 1869 október havának 31-ik napja történeti jelentőségű, új, szép korszakot nyitó nagy napja volt. A pesti honvédek ekkor virradtak fel zászlójuk, a *legelső királyi honvédszászló* megszentelésének szépséges ünnepnapjára. *Gelber Ede* dobos az Üllői-út végi barákaiban a szokottnál jóval korábban és ünnepélyesebb hangulatban dobolta az «*ébresztőt*». Talán ez nap reggel még «haboskávával» is kedveskedtek a kényes pesti honvédeknek, mert máskülönben az «*ébresztő*» tompa melódiájára szerzett szöveg szerint már akkoriban is a hétköznapias «*kelj fel katona, megfőtt a zupa*», rántásízű reggeli kosztolás járta... Az időjárás kedvezett a honvédeknek, 1869 október 31-ik napján napsütéses, enyhe, szép őszi idő volt. A piros honvédsapkához a kései ősz dacára került ünnepi «*zöldág*» a szomszéd Orczy-kertből. A 48-as, régi jó honvéd,

Horváth János ezredes parancsnok lóháton vezette fel Budavárába díszesen kiöltözött honvédszászlóalját. Az igaz hazafiak az utcákon mindenfelé örvendezve, éljenzéssel fogadták és köszöntötték a felvonuló honvédeket. A *Mária Terézia*-kaszárnyánál a cs. kir. 37-ik serezed, József főherceg gyalogezredének zenekara is csatlakozott a honvéd menethez.

— Ejh, hajh! Csuhaj!

— A honvédek az utcaközhöz még büszkébben odacsapkodták a patkós, szeges bakkancsot. A honvédszászlóalj Pest—Buda székesfőváros utcáin ekkor «masírozott» először muzsikaszó mellett. A gyaloghonvédekkel együtt felvonult Budavárába a pesti lovas honvédszászad is.¹⁵

Az érdeklődők már reggel 9 órakor nagy tömegben ellepték a Koronázótemplom környékét. A honvédek a «*Disztéren*» sorakoztak és várták a királynét. A zászlókkal, címerekkel, szőnyegekkel feldíszített templom ajtajánál honvédtisztek és polgári tisztviselők szorgoskodtak, mint rendezők. A

templomba — a darabontok, közöshadseregbeli katonák és honvédek sorfalai között — ügyel-bajjal lehetett bejutni. A hivatalos lap leírása szerint: «Néhány rezervált helyen kívül az

Eötvös Jolanta bárónő, az első honvédszászló koszorus (nyoszolyó) lánya.

¹⁵ Lovag *Sternád* (tisztjelölt) őrmester, később honvédhadnagy, 1918-ban kedvesen lefestette előttem az akkori *pesti honvédhuszárokat*. A pesti zászlóaljjal ikerestvér budai zászlóaljat akkor 63-ik zászlóaljnak nevezték. A budai honvédek zászlójának felszentelése — *Klotild* főhercegasszony zászlóanyasága mellett — egy évvel később: 1870 október havában történt meg. Sternád bátyánk emlékezése szerint a gyönyörű ünnepségre a pesti honvédhúsárszászad is felvonult. A jó budaiak ugyancsak megbámulták a marcona lovasvitézeket... Valamennyi huszárnak *hetyke bajusz feketéllett* az orra alól... Csak akik közelebről megnézhettek, látták, hogy a betyáros szép bajszokat — az ünnepi alkalmából — alighanem a strázsamester és tizedes uraimék festegették (subiekkal) a csupaszabb képű újoncok ábrázatára... Sternád lovag honvédtisztjelölt-őrmester már akkor tagja volt a *Budai Dalárdá*-nak, a Dalárda megbízásából és képviselőjeként a Dalárda *Dalra szívvel, tette észet* jeligéjét hangoztatva — Sternád verte be az ezüstszeget a budai honvédszászló rúdjaiba...

egész templom a közönség rendelkezésére állott s a tisztelő és kíváncsi közönséget személyválogatás nélkül bocsátották be.» Csupán «a főoltár előtt a rácsozatos díszhelyen volt fenn tartva a két padsor a miniszterek, a főrendek, a képviselők, a polgári és katonai főméltóságok és tisztviselők és magasrangú vendégek számára. Baloldalon pedig, közvetlenül az oltár jobboldala mellett, trónszerű imaszék volt, két vánkossal a királyné számára».

1870-ik évi zászlószentelési emlék-rajz. (Egykoru).

A hercegprímás 11 óratájt érkezett meg. Az oltár lépcsőin rövid imát rebegett s azután — a sekrestyében — magára öltvén papi díszruháját, papi kíséretével (pleno ornatu ecclesiastico) pontban 11 órakor fogadta a bájos királynét. *Erzsébet* királyné és kísérete udvari kocsikon Gödöllőről jöttek. A királyné az első kocsiban, József főherceggel ült. Gazdagon fodrozott vadgalambszürke selyemruhát, bársony köpenykét viselt. Fátyolos, kerek francia kalapját sokan *magyar kalpagnak* elnézték... József főherceg honvédfőparancsnoki díszruháját öltötte fel. A kísérőkocsikon báró *Eötvösné*, herceg *Schwarzenbergné*, *Ferenczy* Ida udvarhölgyek és báró *Nopcsa*, a főudvarmester foglaltak helyet... Amint az udvari fogat előtűnt, szájról-szájra felharsant az éljen. Horváth ezredes — kardját lecsapva — tisztelgett, majd honvédekkel a robogó kocsik után a Mátyás-templom elé vonult.¹⁶ Már ekkor a szálas honvédzászlótartó

¹⁶ «Utazás Ismeretlen Allomás felé 1849—1856. Írta Barsi József. Budapest, Franklin-Társulat. Magyar irod. intézet és könyvnyomda.» — «II. Rész. Az olmützi várfogságban töltött éveink emlékeiből. 13. fejezet.

a főltártól balra — kápláralja honvéd között — emelte a vörös tokba burkolt zászlót...

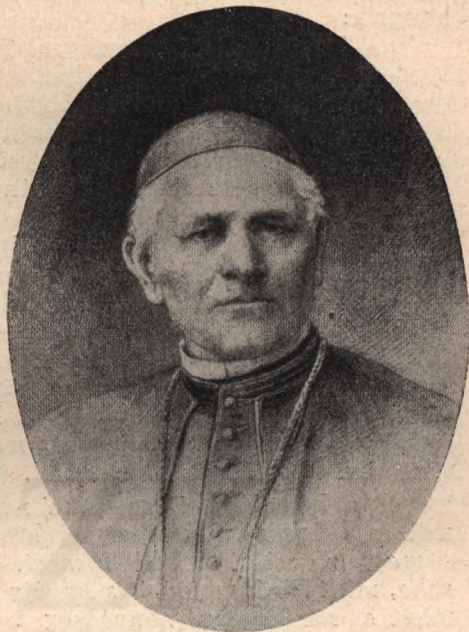
Beöthy Zsolt («Magyarország és a Nagyvilág», 1869 november 7., «A hét története») erről a zászlótartóról a következőt feljegyezte: «Az öreg őrmester, aki esküvés-kor tartotta a zászlót, egyre törülgette a szemét. Odamegy hozzá egy ezredes:

— Mit sír, öreg? — kérdi a zászlótartótól.

Az őrmester ránézett és szólott ekképpen:

— Őbester uram, mikor lesz már háború? Hadd szereznék egy kis dicsőséget ennek a zászlónak!»

A kormány részéről, mivel gróf Andrássy Gyula miniszterelnök a királyt keleti útjára elkísérte, báró Eötvös vezetésével gróf Festetics, Rayner Pál, Lónyay Menyhért és Gorove István miniszterek voltak jelen; úgyszintén az országgyűlés tagjai: Majláth és Somssich elnöklésével igen nagy számban. A királyné — a főltár előtt vallásos női szendéségről tanúskodó főhajtást tévén — helyét elfoglalta a

Simor János, bíboros-érsek, hercegprímás.

számára készített királyi «flexorium»-ban s ott ájtatosan — többször térden olvasva drága imakönyvéből — hallgatta végig a hercegprímás által mondott kismisét, miközben zengedezett az ének, harsogtak a trombiták, kívülről az üdvölvészek is felbődültek... A nemzetiszín széllel szegélyezett fehér selymezászlót óvatosan, gyengéden

Látogatóink.» — «Volt bécsi születésű neje egy harmadik társunknak is. Horváth Jánosnak hívták. Ugyanaz, aki 1869-ben, — igenis: nem 1849-ben, hanem húsz évvel reá, 1869-ben ősszel — midőn Simor János, esztergomi érsek, őfelsége, a magyar királyné jelenlétében, a budavári Mátyás-templomban az újabb keletű honvédség első zászlóaljának a zászlaját szentelte fel, s midőn a szögbeverés szertartása alatt a karzaton a Thern Károly által zenére tett új «Honvéddalt» adták elő, mint a Dísztéren felállított első zászlóaljnak őrnagya (!) ellovagolt a templom ajtajáig s átvevén az újonnan felszentelt zászlót, a sok ezernyi nép éljenei között átadta a zászlótartónak. Ha valami véletlen szeszélyből az álmok mindenható tündérének az 1869-ik évi ünnepély egyes részleteit megálmód-tuk volna ott olműtzi hosszú éjtszakáink valamelyikén, az ötvenes évek elején, s az álomlátást elmesélni mertük volna az ilyenekre mindig kíváncsi füleknél, valóban nem tudom képzelni, nem, mi módon fogadták volna az akkor teljes lehetetlennek látszott dolog előadását. Pedig, úgy volt. Amellyel e sorokat írom, szakasztott azt a kezemet nyújtottam fel a toporzékoló paripáját csitítani igyekvő Horváth János, most már csak őrnagy (!) úrnak, ki itt bizonyára jobban érezte magát, mint amott

kihámozták tokjából s az oltár elé vitték, hogy ímhol felszentelje azt majdan az ország első főpapja. A mise végeztével a primás — az oltár lépcsőjéről elsőbb egy alkalmi beszédet mondott. Simor bíboros hercegprimásnak e szózszerű beszéde,¹⁷ melyben «*édes hazánk jelképe és képviselője*»-nek jelentette ki a zászlót, így hangzik:

«A jelen szent ünnepélyen tesszük fel a koronát azon nagy horderejű intézményre, mellyel a nemzet akarata s Urunk Királyunk Ófelségének fejedelmi bizalma az 1868-dik évi 41-dik törvény-cikk erejénél fogva Magyarországot felvértezte, s mely a honvédelem dicső fegyverét a haza gyermekeinek kezébe adja, hogy a nemzet békés tűzhelyét, alkotmányos királyi trónját és törvényeit megőrizzék.

«Az e törvény által életbeléptetett nemzeti honvédsereg legelső zászlajának felszentelését ünnepeljük ma.

«Nem lehet magyar kebel, melyet e magasztos pillanat nemzeti jelentősége a legmélyebben át nem hatna.

«Felkölti az bennünk halhatatlan őseink bajnoki hivatásának kegyeletos emlékezetét, kik számunkra az *Árpádok* örökségét megmutatták; felébreszti bennünk az Isten által is parancsolt és megáldott szent kötelesség érzetét, melynél fogva a hazáért, ha kell, életünket is feláldozni tartozunk. (Helyeslő moraj.)

«S a honvédelem tartozása nemzeti fogalmaink szerint mindig méltán a legnemesebb polgári kötelességek közé számíttatott, mert *a magyar, mint szabad nemzet, nagyobb dicsőséget nem ismert soha, mint királya jogait s hazája szabadságát megvédeni.* A király tehát e zászlóban a honvédség bajnokainak nemcsak bizalmának zálogát, hanem egyszersmind a legdrágább kincset küldi, melyet az isteni gondviselés és koronázási esküje fejedelmi gondjaira bízott. *E zászló ugyanis édes hazánk jelképe és képviselője.*

huszárezredes címével, de fogságban. Ennek is bécsi fiatal asszony volt a neje, volt karonülő gyermekük is. Többször láttuk az asszonyt és dajkája karján az *erősen barna atyának*, de szőke anyának szőke kis fiát, de nem jöttek Olmützbe lakni, csak több ízben látogatóba.» — Barsi József itt a Horváth János rangját illetőleg tévedésbe volt, Horváth átmenetileg sem volt őrnagy, a király a «*Közlöny*»-ben megjelent 48-as huszárezredesi rangjával vette át, illetve nevezte ki m. kir. honvédezredesnek a pesti 1. honvédgyalogzászlóalj parancsnokául. Kedvesen jellemzi a *Barsi* szerénységét, hogy feljegyzésében egyszerűen elhallgatja, miszerint a zászlószentelésen előadott «*Honvéddal*» szövegét saját maga írta.

¹⁷ A debreceni honvédzászlóalj zászlójának szentelésekor szintén kiemelkedően érdekes beszéd hangzott el. A honvédzászló «*anyja*» *Tisza Kálmánné*, született *Degenfeld-Schomberg* Paula grófnő volt, a szentelési szertartást pedig *Könyves-Tóth Kálmán*, a debreceni híres református pap, volt 48-as honvéd táborelilekész, sok éven át az olmützi sáncefogságnak volt politikai rabja végezte. A kiváló református predikátor zászlószentelő beszédjének alapigéjét a bibliából választotta. Feltárta, hogy «*a védkötelezettség*» a bibliában meg van; mert *Mózes IV-ik könyve első részének 2., 3. és 52. verseiben így vagyon megírva: «Vegyétek számát az egész Izrael fiai gyülekezetének, az ő nemzetiségük szerint, te és Áron. És tábort járjanak az Izrael fiai, kiki az ő táboraiban és kiki az ő zászlója alatt az ő seregek szerint.»* (Vasárnapi Ujság, 1871. 39-ik szám. Melléklet.)

«E zászlót elhagyni tehát annyit tenne, mint édesanyját, hazáját elárulni, királyának tett esküjét megszegni, a nemzet becsületét bepiszkolni, az ország jövődő sorsát és függetlenségét az ellenség kezeibe kiszolgáltatni. Hála az Egeknek, a magyar nemzet még nem korcsosult el; és még sem a hűtlenség, sem a gyávaság rút bűneit nem ismeri.

«Király és nemzet méltán élnek azon erős hitben s jogos reményben, hogy a honvédsereg e zászlót a hűség, a *nemzeti becsület* s a *törvényszerűség* szeplőtlen tisztaságában, mindhalálig megőrzendi, s azt, hová koronás királya hívja, vitéz lelkesültséggel követendi.

«E zászló szakadatlanul fogja emlékeztetni a sereg vitézeit nagy őseink vitéz tetteire s vérrel áztatott dicső nyomdokaira, s ha veszélyes küzdelmek közepett a csüggedés közelítne, egy pillantás e zászlóra s annak szent jelvényeire, új bátorságot s önértetet fog lövelni ereikbe.

«S valóban buzdító körülmények közt veszi át a honvédség ezen első zászlóját.

«Dicső királynénk, *Erzsébet* felséges asszonyunk maga vállalta el az ünnepélyen a *zászlóanyai tisztet*, — azon fejedelmi bajor hölgy, ki mint legnagyobb királyaink: *Nagy Lajos* és *Hollós Mátyás* anyja, a két *magaslelkű Erzsébet*, a magyar nemzet nagyságának s boldogításának szentelte életét. (Éljenző tompa zúgás.)

«S a honvédsereg élén *József* főherceg *Őfensége* (ismét a hely szentségének megfelelő halk éljenzés), oly férfi áll, kinek személyében a nemzet felejthetetlen jóltevőjének s félszázados nagy nádorának emlékét tiszteljük, s ki az új honvédintézménynek zálogul hozza azon őszinte rokon indulatot, mellyel üdvözült atyja nemzeti létünket szilárdítani s nemesbíteni törekedett.

«Ily kedvező jelek s reményteljes érzelmek közt fogom tehát e zászlót felszentelni s fogom arra, valamint általa a honvédsereg minden vitézeire főpásztori áldásomat adni, forró szívből kérve az Istent, hogy e zászlót s *mindazokat, kik azt követik, mindig a győzelem babéraival koszorúzza s minden megaláztatástól megkímélje*, s hogy egyszóval e zászló a király büszkesége, a magyar név dísze s a nemzeti dicsőség és boldogság változatlan jelképe legyen. Ámen!»

A zászló tulajdonképpeni beszentelése — latin szertartási formulával bevezetve — csak ezután következett, miközben a primás szenteltvízzel háromszor behintette a kigöngyölt lobogót. Az így megáldott zászlót egy állványra fektették és az előirt sorrendben következtek a hivatalos szegbeverések. A primás (Simor) a «Szentháromság nevében» három szeget vert be, gróf Festetich György miniszter a király nevében ütött be szeget, csak harmadjára következett a zászlóanya: Erzsébet királyné. A hivatalos szegbeverések befejeztével a *régi honvédség* központi bizottmánya nevében *Ivánka Imre* 48-as ezredes, országos honvédelnök e szavakkal ütötte be az első szeget:

— *A régi honvédek, az új honvédek dicsőségére!* -- E zászlószentelési és szegbeverési ünnepségnek szemtanuja és részese volt Fe-

renczy Ida palotahölgy is, akit Ghyczy alezredes (?) és *Klobusiczky* honvédtisztek vezettek a zászlóhoz... Ferenczy Ida szintén ütött szegyet az első honvédzászló keményfarúdjába... A mozgalmas, színes ünnepészlet alatt fent a kóruson énekhangokon, hangszereken *Barsi* Józsefnek *Thern* Károlytól megzenésített költeményét adták elő. Az egykorú tudósítás szerint különösen «nagy hatást tön 3-ik verszaka, melynek első négy sora után az ének egyszerre félbeszakadt, a dob imára pergett s minden következő sorra a szokásos egyesdobütés, végül pedig az *abschlag*» következett».

A honvédek a szentelési szertartás folyamata alatt négyszer adtak le dísztüzet. A szegbeverések megtörténtével a két szépséges

Kovács-Sebestyén Ilona, az első honvédzászló koszorús (nyoszolyó) leánya.

koszorús (nyoszolyó) lány, a selyem magyar ruhába öltözött *Kovács Sebestyén* Ilona, a tudós doktor *Kovács-Sebestyén* Endre orvos-profeszor leánya és báró *Eötvös* Jolánta, a költő-miniszter, báró *Eötvös* leánya léptek a zászlóhoz. A két szépséges lány ekkor felkötötte a zászlórúdra a zászlóanya, *Erzsébet* királyné drágahímzésű, kettős zászlószalagját. Apródokul ifj. *Jálics* és ifj. *Festetich* szerepeltek. *Kovács-Sebestyén* Ilona, mint *Szalacsy* Farkas nagybirtokos özvegye, maga is egyik kiválóbb magyar nagygazdálkodó asszony, matrónakorban 1917 szeptember havában húnyt el; de oly szerencsés voltam, hogy kérésemre — halála előtt — még feljegyezte és közölte velem a zászlószentelésre vonatkozó visszaemlékezéseit. A jóhiszemű tévedéseivel is nagyon érdekes levélnek a honvédiünnepségre vonatkozó egyik részlete így hangzik:

«A szegek beverése közben többeket bemutattak a Felsőeknek (?); így a koszorúsleányok is megjelentek a királyné előtt s magyarul szólott: *«Szép és magasztos ünnepély ez! Soha életemben elfeledni nem fogom e napot!...»* A régi templom félhomálya, mit fokozott a sok zászlódísz és az ifjú lány elfogódottsága nem volt előnyös külső részletek megfigyelésére... Mégis a királyné fején valami rózsás szalagot vélek látni, mely a kalapot álla alatt lekötötte. A sok fényes katonai díszöltöny — gróf *Andrássy* Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter is huszárruhában volt — és az oltár közelében a felsőek (?), körülállók díszruhája káprázatos látványt nyújtott... A koszorúsleányokon magyar ruha volt; gyöngyöspárta

a fejen és vállravezett fehér mentével, egyik rózsaszínű, a másik
égszínkék ruhában, fehér csipkedisszel...»

*

József főherceg és Horváth János ezredesparancsnok a már meg-
áldott és drága szegekkel felerősített zászlót díszörség kíséretében
kivitték és bemutatták a zászlóaljnak. A zene lelkesítőn szólott.
A honvédek versenyezve éljeneztek a közönséggel; majd — parancs
hallatszván — a katonákkal együtt a lelkesült polgárok is leemelték
fövegjüket. A honvédek most már — a megszentelt zászlóra — letet-
ték az eléjük mondott honvédesküet. Horváth ezredes az eskü után
buzdító beszédet mondott:

— Honvédek!... Ime, átadom nektek *az első magyar hadzászlót*,
melyet felséges királynénk saját kezeivel díszített fel... Büszkék
lehetünk, magyarok, büszkék, honvédek, hogy e szerencse éppen ben-
nünket ért... E perctől sorsunk e zászlóhoz van csatolva, vezérsil-
lagként fog az előttünk tündökölni a csaták magasztos óráiban,
körülte gyülekezünk majd a hare döntő perceiben, sohasem feledve,
hogy *zászlónk keresztanyja*: hazánk dicső királynéja. Híven fogjuk
követni e szent jelvényt és fenséges főparancsnokunkat, kinek
vezénylete alatt győzünk, vagy királyunkért és hazánkért halni
fogunk. Éljen a király! Éljen dicső királynénk! Éljen a haza!»

A templomban ezalatt a hosszú szünetet «instrumental» és choral
(zene) töltötte ki, azután berekesztömise mondatott s annak végezté-
vel a sok ezerre menő közönség éljenzése közben a királyné s azután
a közönség, közte a honvédség, zeneszóval — miután *zászlóját* sza-
bályszerűen a *parancsnok lakásán letette* — hazatávozott.

A királyné, a felséges zászlóánya nem feledkezett meg — ez ün-
nepi napon — az ő derék honvédeiről sem. A zászlószentelés alkalmá-
ból az 1-ső zászlóalj legénységének — őrmestertől lefelé — *tíznap*
«lénungot» osztatott ki a magánpénztárából. A tiszturak is áldomás-
sal fejezték be a zászlószentelés ünnepét. Aznap délután 3 órakor
a Széchenyi-téri vendéglőben 160 terítékű lakomát tartott a honvéd-
tisztkar. E lakomán József főhercegen kívül több miniszter, sok
főúr, az új és *régi honvédség* számos tagja, zöld kakastollas közös-
hadserégbeli tábornokok és még sokan mások, százhatvan főnél jóval
többen résztvettek. Báró *Jacobs*³ tábornok, *Gablentz* táborszernagy
adlátusa a felköszöntők során kijelentette:

— Nincs különbség a mi zászlónk és a honvédek zászlói között,
mert hisz' mindnyájan arra egyesültünk, hogy a vész idején váll-
vetve védjük meg a hazát és a birodalmat!

A lelkesült társaság késő estig együtt maradt, fokozta és mint-
egy bekoronázta a meleg, magyaros jóhangulatot *Klapka* György

¹⁸ Érdekesen jellemző, hogy «*A Honvéd*» (1870, november 17) egy
cs. kir. főhadnagy német nyelvű panaszos levelét közölte a később meg-
történt budai 63-as honvédzászló felszentelése alkalmából. A «*sub-
alternus cs. kir. tisztek*» mellőztetését tette szóvá. Kifogásolta, hogy a
zászlószentelésénél a szegek beütésére *csupán* cs. kir. *törzstisztek* voltak
kijelölve, bár: «*Az öreg tábornokok mindig rosszindulattal lesznek a
honvédség iránt, míg az alsóbbrendű tisztek rokonszenvvel viseltetnek a
honvédség iránt. Ezen rokonszenvet lehetőleg élesíteni kellene.*»

48/49-es honvédtábornoknak, Komárom vára hős védőjének Horváth János ezredeshez intézett alkalmi levele.

— Tisztelt ezredes úr! — írta Klapka. — A parancsnoksága alatt álló első honvédzászlóalj tisztikara megtisztelt a mai zászlószentelési ünnepély s az azt követő lakomára való meghívással. Teljes lelkemből sajnálom, hogy e baráti meghívásnak nem felelhetek meg. Egészségi állapotom akadályoz, hogy e zászlószentelésen, valamint a későbbi bajtársi lakomán jelen legyek, pedig teljes örömmel csatlakoztam volna a következő áldomással a többi áldomásokhoz: «Az újra felállított magyar honvédség jóléte és jövődő dicsőségére! Ontsa az mindenkoron lelkesedve vérét a *jog, szabadság, haza és királyért*; s azon ünnepélyes tény, hogy a magyar királyné koszorúzza meg az első zászlót, szolgáljon kedvező jelképül azon babérok-nak, melyek honvédzászlóinkat ismét díszíteni fogják! *Az idők változnak, de a hazaszeretet, hűség és bátorság a magyar közérzelemben mindig változatlanul ugyanazok maradnak...* E nemes és nagy erények szolgálnak zálogául annak, hogy az *új honvédség* szintoly önfeláldozással és lelkesedéssel fogja teljesíteni feladatait, mint *aminővel elődeik küzdék világraszóló csatáikat...* *Nekem jutott a sorstól osztályrészü, hogy 1849-ben mint küzdelmeink utolsó harcosa tegyem le becsülettel a magyar zászlót...* *S ma boldog vagyok, hogy eme drága és szent színeinket ismét becsülettel, új reményeket keltve és árasztva: magasan fenn lobogni látom!*¹⁹

¹⁹ Az első honvédzászlóra, a Klapka tábornoktól dicsőített «magasan fennlobogó» drága, szent zászlóra megrendítő sors várt. A világháború kezdetén, 1914-ben, az orosz határterre kivitték, Bartha Lajos ezredes vezetésével elindult 1. honvéd gyalog tábori-ezred vitte magával az ereklyés zászlót. A megváltozott, modern hadviselés azonban a maga szörnyű gépfegyverzeteivel nem tűri a zászlós felvonulásokat, azért a foszladozó selymü honvédzászló visszakerült Budapestre, az Üllői-úti honvédgyalog laktanyába. Ezentúl már csupán a virágos *menetzászlókkal* pompáztak a határterre indított menetzászlóaljak és menetzázadok. Maga a drága, szentelt ezredzászló a pótzászlóalj őrizetére maradt. Az újabb és újabb menetzászlóaljak vitézei — megható katonai szertartások között — ennél a legmagasztosabb tisztelgések között elő-előhozott zászlónál tették le a szívbemarkoló, lélekrázó *honvédesküit*. Az ezred legszentebb jelvényét egészen az 1918 október 31-én kirobbant gyászos végzetű forradalomig az őrségen, a laktanya ügyeletes-tiszti szobájában őrizték. Ekkor felbomlott minden katonai rend. Lopott fegyverekkel felfegyverkezett martalóc-hadak előzőnlötték a tisztes honvédlaktanyát. A parancsnoki keretek összeomlottak. Az őrség elhagyta az őrhelyét, csupán egyedül a laktanya-ügyeleti tisztek mellé rendelt *géprőkisasszony*, névszerint *Szedlacskó Júlia* maradt a helyén egy becsületes, öreg népfelkelővel. A forradalom második napján ők hozták hozzám az *Ezred-Muzeumába* a védőtől, vitézeitől elhagyott zászlót és az ezred tisztikarának ládába zárt ezüst-neműit. Midőn pedig kialakultak a már forradalmi hadsereg, helyesebben «*az első magyar ezred*» keretei, s annyira-amennyire — a katonai tanácsok árnyékában — valamiféle látszólagos, torz rend és fegyelem is kialakult, a zászlót ismét visszavitték a laktanyaőrségre. Mígnem 1919 márciusában kirobbant az újabb, a veres-forradalom, amikor a torz hadsereg és ezredek felszívódtak az úgynevezett veres hadseregbe. Az utolsó laktanyaügyeleti tiszt, egy idősebb idegen főhadnagy sírva hozta be hozzám a zászlót, hogy: »*most már mindennek vége! minden elveszett!*« Én, még a forradalom kitérőesek kapott *parancsra*, hogy ameddig bírom és a körülmények engedik, maradjak, tehát helyemen maradtam. De, maradtam becsületérvésből is, mert fáj a lelkem, hogy

A pesti honvédek régebbi parancsnokai.

A csapatokra mindenkor a legnagyobb kihatással volt s van, hogy *ki s milyen férfiú* a mindenkori parancsnoka. A pesti I. honvédszászlóalj szerencsésen választott vezetés mellett alakult meg 1869-ben, midőn a király éppen *Horváth Jánost*, a legenda híré 48-as huszárezredest, a vérbeli magyar katonát, a ragyogó jellemű hazafit nevezte ki a zászlóalj első parancsnokául. A tisztjeihez, mint legénységéhez egyenlően meleg, atyáslelkű *Horváth ezredes* 1869—1870-ben volt parancsnoka a zászlóaljnak, 1871-ben már inkább csak névleg. 1871-től 1875-ben bekövetkezett haláláig a pesti honvéddandárnak volt a parancsnoka. Az ódon, magyaros díszítésű *honvédezeredesi oklevélnek* a szövegezése ebből az időből ilyen eredeti volt:

Horváth János volt Miklós huszártiszt, a pesti I-es honvédek első ezredes-parancsnoka.

«Mi Első Ferenc József, Isten Kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya, stb., Magyarország apostoli királya, császári és királyi kegyelmünk s minden üdvösséges jók kívánása mellett legkegyelmesebben tudtul adjuk összes hadaink valamennyi alezredeseinek, őrnagyainak és hadnagyainak, altisztjeinek s valamennyi gyalog, lovas népünknek, bármely nemzethez, nemzetiséghez, méltósághoz vagy rendhez tartozzanak is, hogy mi kedvelt hívünket és magyar honvéd (lovas) alezredest, N. N.-et, eddig teljesített s a trón

teljesen őrizetlenül elhagyva, ellopják és megsemmisítsék ezredemnek, ekkor már mintegy hat zsúfolt teremre tehető gazdag emlék- és ereklyegyűjteményét. A régiek közül néhány hű emberem szintén mellettem maradt, mint *Lizsinszky Antal*, *Schäffer Ármin* (ezredfényképész), *Szegedy Lajos* (festő) tiszthelyettesek, az öreg *Csatáry* és a fiatal *Szesznyák Jóska* (az utóbbit a Monte San Gabrielen, a Monte Tombánál gyönyörűen dekorálta a tábori ezred) küldöncök. Egy ízben *Bartha* őrnagy, a Ludovika Akadémia akkori parancsnoka eljött hozzám a zászlóért, de megtagadtam a kiadását, mert egyrészt ezredünk dicső zászlóját nem tőle vettem át, másrészt már akkor a Ludovika Akadémiát sem tarthattam biztonságosabb helynek, mint a *Marx*-laktanya néven megcsúfolt *Ferenc József* honvédgyalogsági laktanyát. Ám, már annyira elfajult a helyzet és annyira kiéleződött a bujtogatás, a gyűlölködés a «volt» tiszték — «az aranygalléros és aranycsillagos» — «bestiák» ellen, hogy a régi tiszt laktanyánk gyilkos-csapdánál, farkasfogó-veremnél nem volt már egyéb.

és haza érdekében ezentúl is teljesítendő szolgálatait legkegyelmesebben méltányolván, nemkülönben katonai képzettségébe és hadi tapasztalataiba legfelsőbb bizalmunkat helyezvén, a magyar királyi honvédgyalogságnál (lovasságnál) valóságos ezredessé folyó évi stb.-től számítandó ranggal legkegyelmesebben kineveztük. Megparancsoljuk ennél fogva a fönntemlítettek mindegyikének kegyelmesen és komolyan, hogy mindazt, mit nevezett N. N. ezredes a Mi nevünkben mindnyájatoknak, vagy külön-külön bármelyiteknek saját állása jogkörében rendelend vagy parancsoland, minden vonakodás nélkül engedelmesen és híven teljesítsétek s magatokat irányában úgy viseljétek, mint ezt tőletek kötelességtek követeli — ezáltal a Mi legkegyelmesebb parancsolatunknak és akaratusunknak engedelmeskedvén. Kelt stb. F. J.»

*

Vetseglői *Stoffer* József százados, 1871-ből a pesti zászlóalj mássodik parancsnoka, magas természetével, szikár alakjával az inkább zömök, huszárosan karikalábú Horváth ezredesnek külsőre ellentéte volt. De lelkületében, hazafiságát, jóságát illetőleg nemes utódja volt az öreg huszár Horváth ezredesnek. Az ifjú zászlóalj, a zsenge intézmény még ösze sem szokott szabados legényeit akkor inkább

Beengedni beengedték az embert, de abban soha nem voltunk biztos, hogy onnét többé kijöhetünk-e?... Ebben a «*veres*» zúrzavarban egyedül az *Ezredtörténeti Múzeum* gyönyörű honvédemlékektől gazdag helyiségei maradtak meg érintetlenül. Itt tovább folyt a munka ugyanolyan rendben és elhatározás szerint, mint ahogy azt még a boldogult Ferenc József királyunk életében megkezdtem és szeretetteljes lebiggadással csináltam mindvégiglen. A honvéd és a nemzeti zászlók, a királyok és királyné szobrai, képei, a honvédtiszti képek, háborusrajzok, festmények, régiebb és új honvédemlékek, a vérrel szentelt fegyverek, a harcterek ezernyi és ezernyi tárgya, stb., mind a régi szép, varázsos elrendezésükben helyükön maradtak... Az egyik termet az ezrednek mindegy két-száz hősi halált halt tisztje és tisztjelöltjének a falakat teljesen beborító, megfestett bús képsorozata olyan *templommá* avatta, ahol minden hangos beszéd elfulladt s a legféktelenebbek is kénytelenek voltak magukbaszálltan lehajtani fejüket... A veressévedlett laktanyának ez a néhány terme volt egyedül az a hely, ahol az egész Pest-Budán magára eszmélt s a lelkét megtalálta a régi becsületes honvéd. És ilyen honvédek voltak még akkor is igen sokan. A «volt» ezredbeli tiszték, altiszték, sőt legénységiek is idelopódtak be az én hű és okos embereimtől őrizett legbelső szobámba terveket szövögetni, fájdalomukat elsírni. Oh, pedig szörnyű az, amikor a harctereken járt vitéz férfiak sírnak!...

Amikor azután az utolsó fegyvereket is be kellett szolgáltatni a megbízhatatlan, régi becsületes honvédeknek, a különféle sok revolvert, karabélyt, nagy Mannlicher-puskát mind elfogadtam «*múzeumi darabnak*» a ládászámra való tengertömögű töltényekkel együtt. A szűrő, vágó fegyvereket, könnyen rendbehozható géppuskát nem számítva, egész kis-árzenál állott volna itt rendelkezésükre a bátraknak... A helyiségek egyik ablaksora a szabad gyakorlótérre, a Kisrákos-felé vezető oldalra nyílt. A barátságatlan vasrácsok vagy rostélyok dacára is, volt itt olyan a forradalom alatt, előre elkészített ablak, melyről a marcona-rostélyt feszítővasakkal le lehetett volna dobni, végszükség esetén ez lett volna az egyik menekülő út — kifelé, mint ahogy ezt többen tudták is a leginkább érdekelt régi tiszték közül... Ilyen nyomasztó és bizonytalan körülmények között határoztam el, hogy ha a többi más drága ereklyénk mind elpusztul is, az *Erzsébet királyné* zászlónak nem szabad bitangul pusztulni.

jó szóval, odaadó türelemmel, szeretetteljes irányítással lehetett és kellett rávezetni mindama nagyszerű katonai virtusokra, melyek később és a világháború folyamán a magyar honvédet a világ első katonájává emelték. Ilyen megértő, ilyen szerető, ilyen atyás katonai nevelőmesterek voltak a fennkölt Horváth ezredes s a szelíd Stoffer százados.

A Stoffer százados édesapja a nádori udvarnak volt köztisztelt, előkelő udvari embere, *József* nádornak volt az «adlátusa». Fia, a későbbi százados, 1832-ben Pozsonyban született. Mint 16 éves gyerek érte meg az 1848-at s az udvari ember diák fia — a családi kör hazafiasságát jellemzőleg — felcsapott «honvéd»-nek. A *Stoffer*-gyerek a szabadságharcot becsülettel végigküzdötte, a 48-as honvédségnél egészen tüzérkáplárságig felvitte. Nem mentesült az elkövetkező büntetéstől sem, mert mint volt honvédet, 1850-ben besorozták az osztrák hadseregbe. Idősebb fivére, *Stoffer* György már előzőleg az osztrák seregben szolgált, mint tiszt, azonban szintén honvéd lett és Kápolnánál balkarját elveszítette, *Sándor* nevű öccsük magyar testőrtiszt lett.

Stoffer József az osztrák hadseregben tisztí rangra felküzdötte magát, az 1859. évi olasz hadjáratban már tisztként vett részt. A ka-

Idevonatkozó elhatározásomat előzőleg közöltem *Vaszkó* László volt ezredsegéd tiszt barátommal, aki azt helybenhagyta... Borus, esős, kései szomorú délután, mikor már senki nem volt körülünk, *Lizsinszky* Antal tiszthelyetessel (jelenleg budai kárpitosmester) a félreeső altiszti laképület setét folyosós földszinti Múzeum-helyiségeibe kettesben bezárkóztunk és hozzáfogtunk életem egyik legmegrázóbb, szívbe markoló legfájdalmasabb munkájához... A tokjából előszedtük és meghatódottan kibontottuk a foszlányos szent, drága selyemzászlót... *Lizsinszky*, parancsomra. — *ha már minden elvész, ennek nem szabad elvesznie!* — *kegyeletes, óvatos kézzel leszerelte* azt. Előbb a királyné szentséges kezétől érintett ezüstszeget emelgette ki a zászlórúdból, a többi elmúlt nagyok szegeivel együtt, majd midőn a zászló ekként szabaddá vált, most már levette a foszlányos zászlólap selymét. Gyengéden, puha kézzel nyúlt a zizergő selyemhez... A nemzetiszínű zászlórúd érekepja hegyét is leszedte. A ládikóból a királyné két — «királyért és hazáért» — zászlószalagja is előkerült... Ekkorra bealkonyodott. A Népliget felől az ezidőben eléggé gyakori lövöldözés fenyegető hangjai kezdtek ropogni... Az égető könnyű — vissza nem fojtható zokogással — kiszakadtak szemünkből, s miközben a leszerelt legelső honvédszászló ereklyés-darabjait szerény kis papírtól védett csomagba összecsomagolta *Lizsinszky*, mint a nagy hajótörésnek utolsó menthető kincsét, — elvonult szemem előtt az elárvult rúdról leszedett zászló egész dicső multja... És, úgy éreztem a rejtelmes tárgyakkal rakott felületét muzeumi szobában, mintha csak — a hideg eső helyett — az elindult ezred, az immár halottá lett zászló megszámlálhatatlan honvéd hősi halottja kocogtatná csontujjával az esetétült ablakot?!... Ó borzasztó érzés! Ó, leírhatatlan ez!... A honvédek után, inhol meghalt a zászló is... Ki védi meg ezt a drága, árva hazát!...

Az elrejtett zászlócsomag egészen 1919 augusztus 2-dik vagy 3-ik napjáig nyugodtan feküdt a muzeumi irodaszobám egyik szekrényében... Én azonban nem tudtam nyugodni, miután alig huszonnégy óra forduló alá most már meg a «felszabadító» oláhok telepedtek a mi egykori tisztos büszke honvédlaktanyánkba. *Várady* nevű derék honvédtisztünk (és a kapott *hamis oláhbelépési-jegy*) segítségével, mindjárt az oláh megszállás második vagy harmadik napján visszatértem és behatoltam a már e rövid órák alatt is szörnyen berondított és kifosztott honvéd-

tonai élményeiről nem igen szeretett beszélni, de azt sokszor előadta, hogy ezredével — tél idején — Budapestről Bécsen át miként meneteltek gyalogszerrel Milanóba... 1866-ban már a cs. kir 6-ik gyalogezred századosa volt, ott harcolt Königgrätznél s Pilsenben hadifogságba került. A honvédség felállításakor — szíve régi kedves vágyát követve — átlépett a honvédséghez. Eleinte a honvédségnél is csapattiszt volt. 1871-ben, a Vác-vidéki emlékezetes hadgyakorlatokon, mint a pesti zászlóalj parancsnoka vezette a király elé a pesti honvédeket.

Stoffer József.

A király a Vác-környéki halmos mezőkön meglepődéssel és örömmel látta a csodamód teremtdött ifjú magyar honvédség katonás, határozott, ügyes szereplését; ám a pesti honvéd akkor sem tagadta meg magát. Midőn a többnapos, szép sikerű hadgyakorlatról — a lefűvés után — Stoffer százados zászlóaljparancsnok vezetésével hazafelé kutyagoltak, útközben mind többen lemaradoztak és hazaszéledtek... A jó Stoffer százados alig néhányhadmagával, csupán a közvetlen törzssel és a zászlóval jutott haza a soroksári-úti szerény, régi Sörház-laktanyába. A pirossapkás, bodroshajú pesti honvédfiúk — a derekasan, jól végzett munka után — leginkább «*ellógtak*». A világháború folyamán oly hírhedtté vált «*lógást*» és «*ellógást*» tehát a budapesti nyughatatlan vérű, fürgé honvédeknek atyái és nagyatyái is hozzáértőleg gyakorolták...

Stoffer százados később budapesti honvéd térparancsnok lett. Nyugalomba vonulásakor már ezredes volt s a király — ez alka-

laktanyába... És láttam, amikor az oláh tisztek a volt gazdasági főnök százados barátunk szobájában zsákokba gyömöszölték a különféle értékeket. Eppen ez volt a szerencsém, hogy az oláh tisztek — az utolsó szegekre ráutazva — az őrségeken nem ügyeltek, inkább az ellopható dolgok után szimatoltak, s így én legalább Várady segítségével az cstoba oláh örök előtt a főkapunál kihozhattam a vadászszubonyom és körgalérom alatt — szívem felé rejtetten — az ereklye-zászló csomagot. A Népligetnek vágtam neki és talán éppen azon az úton búcsúztam meggyalázott honvédlaktanyánktól, amelyen huszonnégy órával elébb az oláhok, mint veszett kutyát lelőttek két fegyvertelen, de általuk «*bolszevikinek*» minősített szerencsétlenül arra tévelygő volt magyar katonát... Amíg minden veszedelem el nem mult, Gabányi János ezredes úrnak, a Magyar Hadügyi Levéltár akkori parancsnokának tudtával falusi lakásomon rejtettem az Erzsébet királyné-zászlót, amely ma már — bent az Országos Hadtörténelmi Muzeumban — magyar királyi honvédségünk egyik legdicsebb, legbecsesebb ereklyéje még foszlányaiban is.

lomból — «címzetes vezérőrnagysággal» kitüntette régi jó katonáját... A magas, szikár, kékszemű, szelíd öreg úr — nyugalomba vonultával — a várbeli «Casino» társaságának évekig különösen kedvelt tagja volt és a budavári Casino-ban töltötte délutánjait.

*

A pesti honvédszászlóalj harmadik parancsnoka (1872-ben) a rezegős, szálas, hosszú bajuszu magyar mágnás, szentmiklósi és óvári gróf *Pongrácz* Károly őrnagy volt. A még kiforratlan szellemű zászlóalj élén sokkal rövidebb ideig állott, mintsem hogy ott emlékezetét maradandóbban megörökíthette volna. Kevés emlékezés maradt fenn felőle, de nem érdektelenek. A hirtelen természetű, szókimondó Károly gróf 1832-ben a palásti-i kastélyban született. Kezdetől katonának nevelték. Az osztrák hadsereg kötelékében többszöri kitüntetéssel harcolt. Az egyébként jólelkű úr, eredetére, igen büszke volt. A *Pongrácz*-család valóban egyike a régiebb úri magyar családoknak. A király az új honvédséghez őt *Pongrácz* urat nevezett ki, hármat közülük mindjárt törzstiszti rangban. A *Pongráczok* példás magyarságát jellemzi, hogy 1848-ban *huszonnyolc* *Pongrácz* szolgált a honvédseregben, egyedül *Görgey* vezérlete alatt nyolcan voltak.

Gróf *Pongrácz* Károly már mint nyugalmazott tábornok, a főrendiháznak is tagja volt. 1885-ben Nyitra vármegyében, a vág-új helyi kerületben országgyűlési képviselőül megválasztották. Akkortájt az *Istóczytól* szított antiszemita irányzatnak egyik oszlopos támogatója volt. Bár az országgyűlésen felmerült katonai kérdésekhez mindenkor okosan, hozzáértőleg hozzászólt, — ami nem csoda, hiszen 1868-ban a hadtudományok kinevezett tanáraként szerepelt a pesti királyi tudományegyetemen! — a *politizálásban* annál inkább avatatlanak bizonyult és nem ismert határt. Parlamenti tüzes és szenvedélyes beszédeiben többször kacagatóan elszólta magát. Például fennmaradt felőle:

«Az én csontjaim («őseim csontjai» helyett) az ország több csatamezején porladoznak...» Vagy másik ilyen emlékezetes kifakadása volt: «Az én őseim nem nyúlborrel, hanem párduckacagánnyal jöttek az országba!...» Viszont ha ingerkedni akartak a hosszúbajuszu Károly gróffal, csak annyit mondtak neki: «Ne billegtesse már a gróf úr azt a matrácba való bajuszát!»

*

Az atyáskodó szeretet, az elnéző jóság a kezdet kezdetén talán helyén volt, amikor az emberekkel meg kellett szerettetni a fiatal intézményt. Az alig pár száz főnyi honvéd-zászlóaljban a tisztek és a legénység ekkor közvetlenül és személyenként jól kiismerhették egymást. Midőn izmosodott, gyarapodott és létszámára megnevekedett az új honvédség, az inkább kedélyes, atyafiságos állapotoknak véget kellett vetni. A fegyelmezést mind szigorúbban éreztetni kellett, nehogy a zsenge intézmény elzüljön. «A Honvéd» című lap — bár ezúttal nem részletezi — az elfajult állapotokról illetéknéppen emlékezik meg: «Kényszerítve érezzük magunkat jövő alkalommal

körülményesen felsorolni, hol fekszik a baj, hogy a *fővárosi zászlóalj*, melynek minden tekintetben mintául kellene szolgálnia, a viszonyokkal ismerősek előtt jobbára csak megrovást érdemlő, hírhedt tulajdonságairól nevezetes.» A *szerkesztőség* ennek a szomorú hírlésnek kapcsában megjegyzi és hitét kifejezi (1872 szeptember 20.), hogy: «*Say Győző százados úr bizatván meg a pesti zászlóalj parancsnokságával, egészen más aera álland be a pesti honvédszászlóalj történetében.*»

Say Győző 1872 végétől és 1873-ban volt parancsnoka a pesti 1-ső zászlóaljnak. Az első magyar katonai hetilap ugyanerről a Say Győzőről «Gróf Andrassy katonásdi játéka» címen — a «honvédelmi miniszterség» betöltéséről cikkezvén — már jóval elébb (1871 augusztus 25.) ezt a méltánylást írta: «*Jó hazafi és szakember. E két tulajdonság kell a magyar honvédelmi miniszternek. A felelősség őt terhelje. Ma a felelősség senkit sem terhel. Andrassy grófot, mint katonát, senki sem veszi komolyan. Ghyczy pedig (az ezredes, ügyosztályfőnök) elbúvik Andrassy megé. De, hát ki lehetne alkalmas erre az állásra?... Van elég! Például: — Say! Ez a nagy tudományú százados: — szakember, becsületes férfiú és jó hazafi. Kuhn úrnak (a közös hadügyminiszter) nem fog tetszeni, de inkább a magyar nemzetnek. Mindenki bízik szakavatottságában, tudományában és hazafiságában. Még nem találtunk honvédtisztre, ki ezt el ne ismerte volna... Tehát van ember, aki alkalmas a honvédmisz-*

Say Győző.

terségre, mihelyt nem keressük a Kuhn kedvencei között, vagy más nagy urak «Protektionskinderei»-nek sorában.»

Say Győzőt eredetileg családjában és előző katonáskodása idején «*Viktor*» néven nevezték. Midőn a honvédséghez belépett, kezdte használni a magyarosabb hangzású «*Győző*» nevezetet. Erdemes közbeszöni azt is, hogy később mint altábornagy és székesfehérvári honvédkerületi parancsnok, a szülővárosában, Székesfehérvárott elhunyt Say Győzőnek volt egy ugyancsak Viktor nevű kiváló katonája ökaöccse. Ez az ifjabb Say Viktor vezérkari alezredes a világháborúban József főhercegnek volt a szárnysegéde. A *Viktor* keresztnév a Say-családban, mely eredetileg *Schay* volt és Württembergből származik, — sűrűn megismétlődő keresztnév.

Say Győző édesapja: József, gyógyszerészmester, 1806-ban alapította székesfehérvári gyógyszerárát. A gyógyszerár 1918-ban József unokájának: Say Móric doktornak tulajdonában volt. Say József, a régi Székesfehérvár királyi városnak ez a köztisztelt, előkelő polgára, igen jó magyar hazafi, kiválóan jellemes férfi volt. A Napoleon elleni hadjáratban is résztvett mint «*tábori gyógyszerész*». *Linzből* nősült. Linzből vitte a fehérvári családi házba *Petzelt* Karolinát, egy linzi érdemes orvosnak művelt, zenekedvelő, jótékony leányát. A kedélyes, vidám asszonyka meleg otthont varázsolt maga köré. A különféle kedves szórakozások, háziünnepélyek, színelőadások — zenével élénkítve — napirenden voltak a vendégszerető Sayháznál. Az *első* (megcsodált) *karácsonyfát* Sayné «plántálta» be Székesfehérvárra. Az öreg József 1848-ban két fiát, a híres vegyész *Móricot* (később mint főreáliskolai igazgató, majd mint tankerületi főigazgató és akadémiai tag élt Budán) és *Rudolfot* (később a családi gyógyszerárnak lett a tulajdonosa) az első felhívásra odaadta a megtámadott hazának. E két idősebb Say-fiú mint honvédtüzér szolgált a szabadságharcban, fiatalabb testvérük: Győző — az édes, tiszta, meleg magyar úri otthon gyönyörű emlékeivel lelkében — csak két évtized multával vált az új, az ifjú magyar királyi honvédségnek egyik legkiválóbb büszkeségévé.

Say Viktor — a későbbi honvéd: Győző — már gyerekkorban az olmtői kadéttiskola növendéke volt; majd onnan kikerülve a cs. kir. 19-ik gyalogezredben szolgált mint «*gránátos*». Azután a 69-ik cs. kir. gyalogezrednek lett a tisztje. Az olaszországi harcokból és a schleswig-holsteini kalandozásokból kivette részét, erről az időről, ezeknek a harcoknak az eseményeiről érdekes leveleit őrzi a család... Az erős magyar érzésű Say Viktor — a csendesebb évek bekövetkeztével — kilépett a hadseregből, meggyőződését nem tudta alávetni az akkor nagyon felburjánzott gyűlölködő osztrák katonai vak szellemnek. Inkább szegre akasztotta az aranybojtos tisztikardot, csendes, magyar szülővárosában szürke polgárként elhelyezkedett. Az egykori cs. kir. kapitány évekig — Székesfehérvárott — a takarékpénztárnál hivatalnokoskodott. Amikor 1869-ben a m. kir. honvédséget megszervezték, Say Győzőt honvédszázadosi ranggal «reaktívták». Kivételes alkotó, teremtő, szervező tehetségét, tudását bőségesen volt alkalma érvényesíteni a honvédségnél. Hosszú, eredményes honvédpályájának *Szigetvár*, *Pest-Buda*, *Szeged*, *Lugos*, *Nagyszében*, *Kolozsvár*, *Brassó*, *Kassa*, *Székesfehérvár* voltak a jelentősebb állomáshelyei. A pesti 1-ső, majd a budai 63-ik honvédszázaltnak is parancsnoka volt. Mint százados, őrnagy, alezredes, végül ezredesi rangban (az 1870-es években és az 1880-as évek elején) szolgált a fővárosban. A budai zászlóaltnak több mint tíz évig parancsnoka volt. Say Győző — a nagyhírű vegyész tudós Móric bátyjának budai házánál — ez években ismerkedett meg *Jászai* Mari nagy művésznőnkkel. Jászai a kiválóan művelt és a művészet iránt ritka finom érzékű honvéd törzstisztről — 1917 február 24-én kelt levelében, még annyi évek multán is — ilyen hódolólag nyilatkozott:

«...és emlékezem az édes békére, mikor a finomlelkű Say Viktor

— talán kapitány vagy őrnagy volt akkor? — nagy dícséretekkel halmozott el egy *színpadi mozdulatomért*. Váradi «Iskariót»-jában *Magdolnát* játszottam és *élete története elbeszélése után egész jobbkarommal takartam el arcomat*, úgyhogy könyököm homlokomat érintette... Ez a mozdulat annyira tetszett neki, hogy azt kérdezte: *Kitől tanultam?* Ez engem a legnagyobb *bámulatba* ejtett, mert én akkor még *nem tudtam*, hogy a színészetet *tanulni* lehet. Ma már persze *tudom*, hogy — nem lehet; de akkor még csak érzés után, bizonytalanban tapogatództam... Emléke, ez egy találkozás után, eszem megjöttével, oly becsessé növekedett bennem, hogy mikor húsz év múlva meghalt Székesfehérváron, elmentem a temetésére... Sajnálom, hogy csak ennyiből állt a vele való érintkezésem, mert *nagylelkű ember* volt, akiről testvére, a budai reáltanoda igazgatója rajongó szeretettel beszélt. És hogy *mily kiművelt ízlése és tökéletes művészi formaérzéke* volt, azt későbbi eszemmel, mikor már nem velem született művészi intuícióval, hanem tudatosan dolgoztam pályámon, csak akkor tudtam kellőképpen méltányolni, mert azt a bizonyos mozdulatot valóban igaz tehetőség sugallta.»

A karsú, magastermetű, veresesszőke körszakállas, bajuszos, emelkedett fehér homlokú, átható, okos tekintetű Say Győző maga volt a megtestesült nyugalom. Soha nem idegeskedett, soha nem vesztette el hidegvérét, ha feljebbvalók jöttek, azért alárendeltjeire is mindig megnyugtatóan hatott. Mint nőtlen ember — a tiszti étkezőben vagy vendéglői helyeken — leginkább mindig tisztjeivel ebédelt, vacsorált. Ezek az órák mindnyájukra élvezetes órák voltak. Ez a nemcsak katonai dolgokban, hanem az irodalomban, művészetben, tudományokban egyenlően művelt nagy lélek, korának egyik kiváló szónoka, ragyogó előadásaival elbűvölt, felemelt mindenkit. Egy hozzám intézett levélben, melynek igazságait az egykorú bajtársak is megerősítették, mégis egyik kedves női hozzátartozója jellemezte legkiválóbban Sayt: «...mint buzgó, lelkiismeretes katona, teljesen a szolgálatnak szentelte minden idejét, úgyannyira, hogy még a tiszteknek kijáró szabadságot is igen ritkán vette igénybe. Alantasainak, bár nagyon szigorú, de igazságos és emberséges feljebbvalója, legjobb bajtársa, tanácsadója és fiatal tisztjeinek — mondhatni — *nevelője* volt.» Nemcsak szolgálatban igyekezett feladatokat kidolgoztatásával becsvágyukat fejleszteni és tudásukat tovább fejleszteni, hanem társadalmi szereplésüket, kedvteléseiket és esetleges művészi hajlamukat is figyelemmel kísérte és őket az önművelődésre serkentette. Ilyen módon akár a vele szolgálati viszonyban álló egyes egyének által, akár emelkedő rangjával — mindig nagyobb hatáskörben — *törekvése a honvédségnek katonai tudományban, értelmi és erkölcsi tekintetben a legmagasabb színvonalra emelésére irányult*. 1894-ben (*Wekerle* miniszterelnöksége alatt) a *honvédelmi miniszteri tárca elfogadása ügyében* tárgyaltak vele, de nem vállalkozott.

Say Győzőnek az erdélyi helyőrségekbe küldetése is állítólag célzatosan történt, hogy a *szász és oláh elemek* között a magyar honvédséget méltóan képviselje és vezesse, a katonaság és a polgárság

közötti viszonyt tapintatosan egyengesse. Jó szónok lévén, ünnepélyes alkalmak, fogadtatások, jubileumok alkalmával sokszor szerepelt. Mikor nyugalomba akart vonulni, további szolgálatra kérték. Kiváló működésének ez az elismerése végtelenül jólesett neki. Társaságban nem könnyen melegedett fel, első pillanatban merev és udvariasan kimértnek látszott a modora. Csak közelebbről megismerve tűnt ki, hogy milyen nagytudású és melegszívű ember. Társalgása tartalmas volt, úgyszintén a levelei is. Kedvenc időtöltése az olvasás volt. Folyton gyűjtötte a könyveket. Könyvtára nemcsak értékes szakmunkákat tartalmazott, hanem filozófiai és természet-tudományi műveket, régi klasszikus írók munkáit, míg a modern szépirodalomból egyaránt kedvelte a regényt és a verses műveket. Még magas életkorában is, ha valahol egy neki tetsző szép verset olvasott, bizonyosan leírta az ő kedves, bájos, okos Say *Thekla* kishúga részére, sőt kívülről tudta az ilyen verseket. Bármely helyőrségben szolgált, nemcsak a katonai, hanem a polgári körökben is szívesen forgolódott. Nagyszébenben például az ősi szász *Teutsch*-család, Kolozsvárott *Fluck* Ádám törvényszéki elnök, *Korniss* grófnő, *Brandt* egyetemi tanár és leánya: *Szász* Zsomborné. Székesfehérvárott *Vértessy* József ügyvéd voltak azok, akiknek házában sokszor megfordult.

Az idegenek szemében bár távolabbról hidegnek látszott Say Viktor, annál több kedélyt, szeretetet élvezett részéről a családi kör. Tanácsal, tettel készségesen segítette, irányította és egyengette a családtagok életútját. A gyengéd és ötletes meglepetésekben, ajándékokban — az egész rokon kör kicsinyje-nagyjá számára — kifogyhatatlan volt. A «család» kedvéért választotta állandó lakóhelyéül Székesfehérvárt. Amidőn nyugalomba vonult, minden este együtt volt kedveseivel a «*családi asztal*» körül... Halála (1902 május 2.) váratlanul, szívszélhűdéstől következett be, pedig erőteljes, edzett embernek látszott. Érdekes, hogy a régi gyógyszerészcsalád fia ellensége volt minden gyógyszernek és orvosi kezelésnek. Halála előtt rövid idővel kezdett betegeskedni, ekkor mégis orvoshoz fordult. *Halálsejtelmek* foghatták el, mert *megírta saját gyászjelentését* az év-, idő-számok megjelölésével, s csakugyan meg is halt 1902-ben... Azoknak a névsorát is összeírta, akiknek gyászjelentést kívánt küldetni. Valamint egyéb rendelkezéseit is gondosan feljegyezte... Örök nyugalomra — szeretett szülei és testvérei mellé — a székesfehérvári «*Szentháromság*»-temetőbe temették. Temetésén ott volt az egész város... Szép pályafutása bizonyossága annak, hogy képességeit és érdemeit értékelték... És emlékezvén ezen a hivatásában előretörékvő, kötelességtudó, önfegyelmező, az eszményeket és hazát mindenkéül inkább szerető, mindennek inkább felé helyező főhónvédtisztről, Say Győző altábornagyról, aki mint ember is egyike volt a legbölcsebbeknek, legjobbakkak, sírjánál a költő szavaival — megenyhülésül és buzdításul — elmondható:

Was vergangen, kehrt nicht wieder;
Ging es aber leuchtend nieder:
Leuchtet's lange noch zurück...

Azaz a csillagok és kiváló egyéniségek ragyogó fénye nem lobban el pillanat alatt hitvány mécsfényként; hanem visszarezeg, visszarágyog, emlékeztetései világosít, melegít, éltet és termékenyít — még sok, hosszú ideig — az elmúlásból is...

*

A pesti 1. honvédszászlóaljnál a ropogós, dübörgős, kemény katonai szellemet megerősítette és a maga határozott, a komázást, a szabadosságot nem tűrő erős egyéniségével példázta báró Gaál Nándor őrnagy. Báró Gaál 1874-től 1878-ig volt parancsnoka a pesti

Báró Gaál Nándor.

honvédszászlóaljnak. A 38-ik közös gyalogezredtől századosi rangban jött át a honvédséghez. A pesti zászlóaljat hamarosan ráncbaszede, nem lanyhuló szigorral megfegyelmezte Gaál; mert, hiszen, ez ifjú, még nem gyökeres szervezetben a mindenkor inkább lazaerkölcsű fővárosi népelemek — hasonlóan a lekötetlen buckák szél-tépett homokjához — a csapongásra, szabadosságra hajlamosan bujkáltak a komoly megkötés és fegyelmezés elől. Báró Gaál Nándor, ám, nemcsak kemény katona, hanem igen egészséges gondolkodású, igazságos ember volt. Szóval és tettel etlalta a pesti honvédfiúk szájjízét. Csupán a ferencvárosi Schweigler nevű közhonvéd esetét említtem fel. A «*Franzstadt*»-nak ez a bodrosfürtű honvéd fia arról

volt átalkodott rosszhírű, hogy hiába büntették — engedély nélkül — állandóan, mindig kimaradt. A századparancsnok végül kénytelen volt zászlóaljkihallgatáshoz vezetni a visszaeső, megrögzött «bűnöst». Báró Gaál őrnagy viszont nem ismert tréfát, kurtán huszonegy napi *szigorított magánfogságra* ítélte a Franzstättler galambász honvédet. Schweigler honvéd annak rendje-módja szerint becsülettel leülte a huszonegy napot, de mihelyest szabadult és kibocsátották, menten, ismét csak kimaradt — engedély nélkül. Schweigler vitézt megint csak Gaál őrnagy elé vezették. Fekete korszakállas, komoly nézésű, kemény tartású főkatona volt báró Gaál. Nemesak a szeme nézésével tudott szűrni, hanem a szava is szívetrezdítő, metszően éles, vékony, magas hangzású volt. A galambász-baka sápadozva állott a kemény vigyázz-ban... A huszonegy napi

szigorított fogság mégis csak tökvirággként lesárgítja, meghervasztja az embert!... Az öreg nem cifrázta, hanem — emberéhez szólván — mindjárt a forrójára tért.

— Ugyan, mondja? .. Egy ilyen *okos pesti ember*, hogy s miért büntetteti magát huszonegy napra mindig így és *egyetlen éjszakáért!* — Schweigler honvédet meglepte e szokatlanul enyhén feltett kérdés. A sapkájához hasonlatosan nekiperiosodott... Azután ahogy már ezek a fickók szokták, kerülgetés nélkül őszintén kivágta:

— Őrnagy úrnak alázatosan jelentem, *a dohánygyárban van egy jányom, s az nem ereszt el!* — A komoly Gaál őrnagy az őszinte bakabeszédre maga is elnevette magát s a megrögzött Schweigler honvéd századparancsnokához fordult:

— Százados úr, kérem, adjon ennek a legénynek *állandó* ki-maradási engedélyt! — Schweigler honvédet azontúl sohasem kellett megbüntetni. Egyike lett a legderejobb minta-honvédeknek.

Báró Gaál a tisztikarral szemben is szigorú, de mindig méltányos, előkelő gondolkozású parancsnok volt. Ha valamiért neheztelt, éles, metsző hangján mindig ezzel a mondókával kezdte:

— Hát, kérem, hogy lehet ilyeneket *tennyi!*...

Az *alcsuti hadgyakorlaton*, ahol a király is résztvett, amely a honvédségnek második nagyobb hadgyakorlata volt, a pesti honvédzászlóalj éppen báró Gaál helyes és katonás vezetésével aratott szép sikert, sőt királyi elismerést... Báró Gaál a régi nemes gyulai Gaál-családból származott. Már az apja is katona volt. A híres Gaál altábornagy, *Ferdinánd* báró édesapja emberöltőn a gróf *Gyulay* gyalogezrednek volt a tisztje, utóbb ezredparancsnoka, majd Veronában várparancsnok. A derék Gaál altábornagy számos, nagy katonai és hadi érdemei mellett azért lett kiváltképpen híres, mert a *német nyelvet* gonoszul kerékbe törte, a «*der-, die, das*»-szal soha nem tudott tisztába jönni; a taljánországi osztrák garnizonokban éppen ezért is csúfolták fehér frakkos bajtársai — háta megett — «*dasz Gál*»-nak... A vitéz főkatona olaszországi haditettével a vas-korona lovagrend másodosztályú keresztjét, majd ennek alapján az *osztrák bárói* méltóságot elnyerte. Fia, a későbbi honvédtiszt: Nándor báró, apjával és az apai családdal együtt az olaszországi garnizonokban élte át gyermekkorát és ifjúságát. Kezdetől hivatásos katonának nevelték, — micsoda öröm, kedves meglepetés is volt, mikor a lévai Gaál atyafiság hurka, kolbász, sonka, disznósajt, paprikázott, füstölt szalonna magyar csemegéket küldött a citromok és a narancs szép földjén éhülő magyar katona családnak... Nándor báró legelőbb a *Radeczky*-huszároknál, a cs. kir. 5-ik huszárezrednél szolgált, mint hadnagy, mint nyugalmazott honvédezedes pedig 1899 november 9-én Pozsonyban húnyt el. A gyulai Gaál család bárói ágának utolsó férfisarja volt.

*

Gaál báró alezredesi rangban távozott a pesti honvédzászlóalj éléről, átmenetileg, helyettesítőleg *Weismahr* Sándor százados következett utána. A feltűnően szép, elegáns emberről, művelt tisztről semmi életrajzi adat, egyetlen fakó fénykép sem maradt. Annyi

megállapítható, hogy a cs. és kir. 60-ik gyalogezredből jött át a honvédséghez és egyidőben a Ludovika Akadémián tanárkodott és végül nyugalmazott ezredesi rangban húnyt el. Több érdekes emlékezés fennmaradt már ippí *Bydeskuthy* Aladár őrnagyról, a pesti honvéd zászlóalj 1880/81. évi parancsnokáról. Régi, előkelő sárosi nemes család fia volt. Eredendőleg a «pionnier-corps»-nak volt a tisztje. A *tulni* akadémiai színvonalú műszaki iskolából hadnagyi rangban (1853) vezényelték az olaszországi sereghez. Legtovább Veronában állomásozott. Az 1859. évi olasz hadjáratot végig küzdötte.

Bydeskuthy már főhadnagy volt, amikor a szerencsétlen sorsú *Miksa* főherceget mexikói császárrá választották és toborzott európai sereggel tengerre szállt, hogy regés országának regényes trónját elfoglalja. A józan magyar nép nem sok jót jövendőlt e mexikói próbálkozásról. Nótájával lekicsinyelte azt:

Elmék, rózsám, Mexikóba!
 «El ám, rózsám, a pokolba»
 Hozok ám tút, cérnát, englist!
 «Ád a zsidó Iregen is...»

Miksa császár e kalandos hadseregébe Bydeskuthy Aladár is belépett *Sándor* fivérével (a későbbi m. kir. honvédezredessel). A jó magyarok — az ellenséges, az idegen föld nyílt és titkos veszedelmei között — Miksa császár mellett egészen a kivégeztetéséig bátran, híven kitarítottak. Midőn azonban *Juarez* félvér indiánjai agyonlőtték a boldogtalan császárt, szerteszéledt a halott császár serege. A rang és kincs, mellyel az indus Inkák aranymező, rejtelmes földje csábíttatta az európai kalandorokat, sokójoknak (életével és boldogságával együtt) semmivé vált. Bydeskuthy Aladár is szárnyaszegetten, a fehér zománc-sasos *Guadlupe-rendjellel* vetődött vissza *Sárosba* a nagy álmódások és virágos mesék szép földjére. *Komorócon*, *Margonyán*, káposztát, burgonyát, zabot, árpát, rozsozt termelgetve még korai lett volna lemondólag befejezni az életet... Bydeskuthy Aladárnak, s még sok más volt mexikói vitéznek is, kapóra jött, hogy a magyar királyi honvédséget éppen megszervezték... Bydeskuthy Aladár is honvédtiszt lett.

Bydeskuthy cigányfekete szemével és hajával, csontos, szegletes barna arcával szemfőre is feltűnően érdekes ember volt; de a lelke, a viselkedése épp' ilyen különleges volt. Nevetni soha nem látták. A beszélgetést is a legszükségesebbre szorította, noha általános nagy műveltségével és előkelő gondolkozásával magasan kiemelkedett a környezetéből. Amúgy a kötelességteljesítésnek igazi mintaképe volt. Katonai tudása mindenből tökéletes volt. Jellemzi a gondolkozását, hogy *Miske* hadnagyot tizennégy napi szobafogságra ítélte, mert *visszmondta* azt a vaskos kiszólást, amit a jókedvű *Prohászka* Károly egy alkalommal eléggé szabadszájúlág kibökött a saját századparancsnokáról... Viszont a meggondolatlan főhadnagyra is szabott egy napot, mert eljárt a szája... A *Prohászka* századparancsnokát pedig — első eset volt, hogy nevetni látták Bydeskuthy őrnagyot!

— *kinevette*, amiért a százados a «*soll mich gern haben*»-szerű ferencvárosi vaskos kiszólást panaszba tette.

Másik érdekes esete K. M. főhadnaggyal volt Bydeskuthynak. K. főhadnagy beadta kérelmét — *nősülési engedélyért*. Nősülni akart, de «*kaució*» nélkül... Bydeskuthy, a kérvény kézhezvételekor szokott szófukarságával odaszólt a segédtisztjének, Gaál Gusztávnak:

— Hivassa le a főhadnagyt! — K. főhadnagy jött azonnal. Az őrnagy csak ennyit mondott neki. — Vegye tudomásul, odahatok, hogy az engedélyt ne kapja meg!... Mert, ha megnősül, nem élhet meg a főhadnagyi gázsiból!

K. főhadnagy szontyolodottan távozott, noha magában kénytelen volt igazat adni az őrnagynak...

Ámde, mi történt? A főhadnagy vagyontalan, de előkelő rokonságú menyasszonya (a főhadnagy tudta nélkül) kijárta a királynál az engedélyt... Bydeskuthy nem tartott haragot ezért a megkerülésért sem; sőt, hogy most már némileg segítsen a «*tisztjén*», rábízta «*az egyenruházati tisztséget*», amivel lakbér és bizonyos pótlék járt... Bydeskuthy Aladár, ez az egyeneslelkű, erősakarátú katonaember, mint alezredes vonult nyugalomba. Elbetegeskedett. Betegesen, aggkorában, nővérei érdekében még a terhes gazdálkodásra is rászánta magát. Az elárvult, gazdátlan ősi birtokot már a pusztulás fenyegette, tehát megtanulta a föld művelését is. Igen okosan, sikeresen gazdálkodott. Saját hibáján kívül kellett megválnia Komoróctól. Ekkor egyik dúsgazdag sárosi birtokos jóbarátjának a falujába költözött, itt darab ideig nyugodtan élt. Az úri társaság megbecsülte, szerette, szívesen látta a világlátott, sok tudású, mély érzésű öreg katonát. A vén gyümölcsfa tuskójának parázsos tüzéhez volt hasonlatos az öreg alezredes elzárt lelki világa... Amikor a bizodalmas kis baráti körben megnyilatkozott, meleg, eredeti egyéniségével mindig s nagyon felmelegítette ezt a kis kört... Ám, a holló már kopogtatta a hársfás sárosi kuria ablakait... Az érzékeny lelkű, belső, nemes lelki életet élő vén katona nem tétovázott, fejének szegezte a revolvert és agyonlőtte magát, mintsem hogy — bizonyos örökösödési perből kifolyólag — kénytelen legyen ellene vallani a legjobb barátjának... Midőn tanuságtétellel hívták, aznap lőtte agyon magát Bydeskuthy Aladár.

Bydeskuthy Aladár.

Mernyei *Molnár* Kálmán őrnagy túl a Dunáról hozta fel meleg magyar szívét, világos, tiszta magyar lelkét (1882—1883.) a pesti egyes honvédekhez. Somogy megyében, Kaposvárott született. Az édesapja már 1848-ban ügyvéd, dúsgazdag ember volt. Az osztrákok rovására írták a nevét, 1848 gyászos őszével Molnárnét, mialatt férje bujdokolt, a pesti «*Újépületbe*» hurcolták, mire férje, a gazdag *Molnár* ügyvéd is jelentkezett a rabságra, amelyből azután sem a férj, sem a feleség többé, élve nem szabadultak. A rabságban mindketten elhaltak, egy fiú- és egy leánygyermekük maradt utánok árván...

Bartha Lajos.

Az osztrák ezt a daliás árva fiút, mernyei Molnár Kálmánt már kora ifjan befogatta katonájának. Katonáskodása idejéből: *Verona, Vicenza, Milano* voltak nevezetesebb állomáshelyei. A gyalogságnál szolgált. Az olasz hadjáratban részt vett. Amikor hazakerült, megyei szolgálatot vállalt. A honvédség megszervezésekor rögtön belépett hadnagyi ranggal.

A daliás, karsú termetű, pedert verhenyeges bajuszú, kedves, kellemes, huszárosan szép magyar ember egyike volt a kiváló lovasoknak, Pécsről nősült. A bájos szépségű *Förster* Lenkét, Förster Béla ügyvédnek, a Batthyány herceg «*jurium és bonorum*» direktorának a lányát vette nőül. A tetőtől-talpig gavallér Molnárt, a társaságokban, mindenhol nagyon szerették. A pesti honvédzászlóaljnál a finom modorú, kötelességtudó, szigorúan igazságos, méltányos jó katona

példaképeül örökítődött meg az emlékezete. Mint parancsnok tisztjeit és a legénységet helyesen irányította, jól befolyásolta... Kösze-
gen, alezredes korában végzetes baleset érte. Lovaglás közben oly szerencsétlenül bukott, hogy szolgálatképtelenné vált és nyugdíjazták. A minden ismerősétől szeretett kedves, jó magyar katona hatvanegyét élt, 1900 szeptember 20-án hunyt el.

*

A pesti honvédzászlóalj a soroksári-úti régi, szűk Sörház-laktanyából még az 1870-es években átköltözött a kőbányai-útra, a máig változatlanul fennálló, úgynevezett *fegyvergyári-laktanyába*. A budai 63-ik zászlóalj is ide költözött. Ezekben az emeletes, bolthajtásos, zegzűgos épülettömegekben nemcsak a pest-budai két honvédzászló-

alj elfért, hanem a fegyverzeti bizottságnak, a *kerületi hadbírósnak*, a *kerületi fogdának* is jutott itt elég férőhely... Az önálló honvédszászlóaljak napjai ekkor már meg voltak számlálva. 1884-től 1886-ig *Oberkamp* Gyula alezredes volt a pesti 1-es honvédszászlóalj parancsnoka. Az önálló zászlóaljnak ezen *utolsó parancsnoka* korábban a cs. kir. 9. gyalogezrednél szolgált, mielőtt a honvédséghez belépett, polgári hivatalt is viselt. A magas, erős, kopasz, szőke *Oberkamp* embernek, katonának egyaránt jó volt. A tiszték és a legénység atyjukként szerették. A jólelkű *Oberkampra* csupán a lobbanékony, hirtelenmégű koronvári *Jelencsik Vince* dandárnok, az egykori 48-as honvédhadnagy «utazott», következetesen. *Jelencsik* a gyakorlótéren akárhányszor földhözvágta sipkáját, dühében rágázolt... A fegyvergyári laktanya tiszti kuglizójában azután békítésül váltig mondogatta a mérges öreg tábornok:

— Ne vegyétek rossznéven gyerekek!... De, heves ember vagyok, s kissé ideges is már!... — A szókimondó *Gaál Gusztáv* főhadnagy, *Oberkamp* alezredes hű segéd tisztje, a tábornoknak a tiszti társaságban való ilyenféle mentegetődzésére egyszer azután kertelés nélkül megjegyezte:

— Tábornok úr, furcsa idegesség ez!... Méltóságod mindig csak *Jefelé* idegeskedik! — A szíventalált *Jelencsik* tábornok elsápadt, de nem szólt rá semmit. Ellenben ezentúl elkerülte a zászlóalj tiszti kuglizóját.

*

A pesti honvédszászlóaljnak átmenetileg, helyettesítéssel, rövid ideig gróf *Leiningen Armin*, *Suchy* Ágoston századosok is parancsnokai voltak. A fejlődés, a kibontakozás gyönyörű korszaka is rohamosan, ifjú erővel elkövetkezett. 1886, illetve 1887-ben a honvédségnél három zászlóaljjal megszervezik a *földandárt*, 1890-től négy zászlóaljjal megalakul a hatalmas budapesti 1-es honvéds gyalogezred. Az újabb korszakos idők parancsnokai között szerepeltek a vértestisztből lett lovag *Pittoni Miksa*, orsovai *Láner Viktor*, *Valentic* Dániel (a gránicsár), okányi *Szlávy Béla*, *Rónai-Horváth Jenő* (a jeles hadtörténetíró), *Fabritius Győző* (a parlament szétveretésének a főintézője), nagysolyosi *Koncz Henrik*, nagyszentmiklósi *Lippner Károly*, sepsiszéknagyborosnyói *Bartha Lajos* és revisnyei *Reviczky László* ezredesek, akik közül többen beírták nevüket, érdemes szereplésüket nemcsak ezredük, hanem a magyar királyi honvédség történetébe. *Bartha Lajos* és *Reviczky László* a világháborúban voltak vezetői a pesti honvédeknek. Az egyes honvéd táborig ezredet 1914-ben *Bartha* ezredes vezette ki az Erzsébet királyné zászlójával a szörnyű, nem ismert veszedelmeket tartogató, rejtelmes orosz frontra, a hol az ezred élén maga *Bartha* súlyosan megsebesült... Ezidőtől azután az 1918-ban bekövetkezett világrendítő összeomlásig a vasember, *Reviczky* ezredes volt és maradt a gárda-honvédezred parancsnoka. A Kárpátok, Monte San Michele, Monte San Gabriele, Monte Tomba véres szikláit, a doberdói, isonzói, piavei számlálhatatlan hősi temetők az emlékjelei, hogy kik voltak, mik voltak a 20-ik honvédhadosztályban együtt küzdő pesti 1-es, *debreceni* 3-as, *váradi* 4-es, *székesfehérvári* 17-es honvédek?

*

A pesti honvédek parancsnokai közül különösen két ezredesnek volt zárkózott, nagyon rideg híre. Az egyik az aradi vértanu honvédtábornokkal rokon, vagy talán éppen unoka? — orsovai *Lahner* Győző ezredes volt. A hatalmas barna ember elébb a testőrségnél szolgált, akkor és ott szerezte a hatalmas összeköttetéseit, amelyekre támaszkodva, bizony, sok mindenben túltette magát. A virág azonban mégsem fagyott ki ebből a zárkózott lélekből sem. Amikor a király nemesítette, az «*orsovai*» előnevét, annak az emlékezetére kérte, mert, orsovai zászlóaljparancsnok korában, két gyermeke éppen Orsován született...

Szlávy Béla.

Győző keresztnévű volt a nemzeti köztudatban szomorú hírnevűvé vált *Fabritius* ezredes is, aki ezredével tudvalevőleg megszállotta a dunaparti országházat és szétkergette az obstruáló ellenzéki képviselőket... Fabritius valóban a kaszárnyában sem járt-kelt virágbokrétaival. A «kemény ember» híre már előzőleg megvolt. Mégis kérlelhetetlenebül ítéltek meg ezt a «*parancsol*» végrehajtó katonát, mint amilyen a valóságban volt. A kifelé rideg, hideg ezredes lelkének is voltak gyengéd virágszájai. Otthonában, a családi körben a szőnyegre letérdelt, a *hátán lovagoltatta* kis gyermekeit.

A pesti honvédek ezredesei közül a «*granicásár*» néven ismert és szörnyű magyartalan mondásai révén hírhedt horvát Valentics ezredes, igen eredeti alak volt. Egyik ezredbeli fiatal tisztjének, a hevesborsodi Eurs-nemzetségből származó pompás magyar, lénártdaróczi *Bárdoss* Béla hadnagynak emlékezetes esetei voltak a *granicásárral*. *Bárdoss* 1890 augusztus elsején esküdött fel a Ludovika Akadémián, mint hadnagy; akkor még csak két növendék jött ki ebben a sarzsiban. E két hadnagy közül az első: *Bárdoss* volt. Bent az Akadémián: *Hadfy* Imre (a világháború borostyános gyalogsági tábornoka) volt a gyakorlatvezető kapitánya. «Már pedig Imre bácsi», — írta nekem 1916 őszén *Bárdoss*, — értette a csíziót! *Úrnak, gavallérnak, bajtársnak és magyarnak csak ő tudott nevelni*». A világháború sok derék, helytálló honvédtörzstisztje leginkább a nagyszerű *Hadfy* Imre, a majdani világháborús «*Előre*» honvédhadosztály parancsnokának nevelése volt... Nem is csoda, ha a *Hadfy* Imre kiváló neveltje, az ifjú *Herkulesként* erős, száz ördögnél elevenebb, talán *Tuhutum*

vezérnél is magyarabb Bárdoss Béla hadnagy és a két méternél hosszabb granicsár ezredes, ki gyalázatosan beszélt magyarul s hiú volt, mint egy tenorista, viszont pénzt kiadni senki sem látta soha, egész nap inkább Nóniusz-fajta nagy lováról ordítózott, szembe kerültek... Hamarosan elkészültek a barátsággal... Bárdoss ugyanis megtanulta utánozni a *Valentic hangját*, amiből remek kis játékok keletkeztek. Egyszer őszigyakorlati pihenőn, — az éjszaka szálltával — vidáman barátkozott a tiszti ifjúsági kör. Bárdoss felmászott egy fára, a többiek meg elkezdték öntözni, lődözni — szódavízzel... Bárdoss szörnyen szidta őket a fáról a *Valentic hangján*... Eközben történt, hogy a társaságot észrevétlenül meglepte a — granicsár... E gyakorlat befejeztével *harminc napig* ült Bárdoss hadnagy, ami alatt megtanulta a *heraldika* alapvető részeit... De a granicsárnál

A kőbányai uti régi honvéd laktanya bejárata.

végleg kitelt a becsülete, Valenticis ugyanis kézzelfoghatóan rájött, hogy Bárdoss az a rejtelmes, elvetemült ember, aki a setét éjjeleken «*az ő hangján*» mindenkit leszidott, sőt néha még őt magát — a granicsárt — is... Valenticissal történt meg *Tápiósülyben*, hogy őszi gyakorlati főkihallgatáson, az ezredet «*órához*» hasonlította, amelyben: a *tisztek* a kisebb s nagyobb «*csavargók*» és az ezredes maga a «*legnagyobb csavargó!*»

Más ember, más katona volt Biharból okányi «*Szlávy Béla-bácsi*». Az ezredévi ünnep idején ezredparancsnoka volt az első honvédegységezrednek, de mint zászlóaljparancsnok is szolgált a híres ezrednél. Már akkor szörnyű kövér ember volt. Amikor aláírt, nem szemközt, hanem félkényökkel ült az asztalhoz; mert a *hasa* nem fért el... Ez az áldott jóságú, kiváló, derék magyar katonánk nemcsak felfelé, hanem *lefelé* is kedves, népszerű volt. A debreceni huszárok, mint egy képes, rajzolt diploma bizonyítja, ezt a legkövérebb gyalogos századost, a kitünő kártyapartnert, — «*tiszteletbeli huszárnak*» megválasztották... Érte dicsőbb megtisztelés is Béla-bácsit. Rendőrkapitány testvérével együtt, — mindketten buzgó katolikus urak

lévén — ők ketten hozták tető alá a kőbányai remek *Szent László-templomot*... A hálás egyházközség kívánságára *Roskovics Ignác* mester — a templom főoltárképén — Szent Lászlónak megfestette az egyes honvédek ezredesét, a körszakállas szép magyar okányi Szlávy Bélát, némileg persze szikárabb, idealizáltabb ábrázolásban... Szlávynak, zászlóaljparancsnok korából Bárdoss Béla hadnagy volt a segéd tisztje. Bárdoss, ez a nyughatatlan vérű, különös fiatalember, (idővel a jogtudori diplomát is játsszva megszerezte) abban az időben a *bibliát és lithurgiát* tanulmányozta és ezekből *idézetett*, amikor a *Király-utcában*, hideg «*spriccer*» mellett, kettesben «*tartlizgattak*»... Ezekkel az idézetekkel egész bizonyosan hozzájárult az öreg úr élete meghosszabbításához, mert mivelhogy Béla-bácsi rettentő jóízűeket nevetett, ami tudvalevőleg mindennél inkább használ az egészségnek...

A Heimerle kapitány kis honvédjei.

Az új honvédségnél, a kezdet kezdetén, komoly gondot okozott a tisztikar szükséges létszámának mikénti kiegészítése. A «*Honvéd*» 1870 elején úgy írta, hogy még körülbelül 2000 (kettőezer) tisztre van szükség, akiket nagyrészt már a «*jövő évre*» kell kinevezni. Ennél fogva kapóra jött, hogy *Heimerle Ferenc*, Pesten az úgynevezett «*katonai tanfolyam*»-nak az igazgatója — a honvédelmi minisztérium engedélyével — a honvédtisztek kiképzésére irányuló egy, külön tanfolyamot szervezett. Heimerle Ferenc százados már előzőleg cs. kir. hadapródiskolai tanár volt. Derék katonaember volt, a schleswig-holsteini és egyéb érmeiken felül a hadi díszjeles katonai érdemkeresztet is megszerezte. A régi Pest és a m. kir. honvédség életében sok tekintetből úttörő munkával tette emlékezetessé nevét. A nemzet akkor még nem büszkélkedhetett a Ludovika Akadémiának fényes magyar katonai tanári karával, sem gyönyörű növendéktiszt seregével. A Heimerle «tanár úr» három osztályra kiterjeszkedő szerényebb katonai tanfolyama is hézagot²⁰ töltött ki. A zegzugos régi Pesten, a *Deák Ferenc-utca* 10. számú házban volt a Heimerle iskolája. A következő három tanfolyamból állott:

I. Előkészítő tanfolyam az *önkéntes vizsga* letételére. Hathónapos tanfolyam volt. A honvédségnek egyelőre nem voltak még ilyen önkéntes jelöltjei.

II. Előkészítő tanfolyam a *tartalék*-, valamint *honvédtiszti vizsga* letételére. E tanfolyam szintén hathónapos volt. A tantárgyak a

²⁰ A «*Ludoviceum*» átvétele — a közösöktől — csak 1872 április havában kezdett valóra válni. A honvédelmi minisztérium részéről *Szende Béla* miniszteri tanácsos, *Ghyczy* ezredes és *Cserhalmy* Ferenc osztálytanácsos tárgyaltak a közös hadügyminisztérium képviselőivel a «fokozatos átadási határidőkről» s a fedett lovaglőiskolát s néhány pincehelyiséget «tényleg» átvettek. Magának a «Ludoviceumi Honvédtiszti Akadémiá»-nak megnyitását pedig «ez évi október hó 1-re» jelezték a kiadott rendelet alapján. Céljálul — a tisztí főiskolának — azt tűzték ki, hogy: «a honvédség számára tiszteket képezzen és, hogy a honvédtiszteket a magasabb haditudományokban oktassa. Tannyelve: *a magyar.*» («*Magyarország*» és a «*Nagyvilág*», 1872, május 12.)

honvédtiszti tanfolyamon magyar és német nyelven adattak elő. A tanórák hétköznapon 7-től esti 9-ig, ünnep- és vasárnapon (délben) 11—1 óráig voltak. Beíratási díjként 5 forintot, havi tiszteletdíjként 15 forintot kellett fizetni osztrák értékben.

III. Előkészítő tanfolyam a *sortiszi vizsga* letételére. Ezen tanfolyam 12 hónapig tartott. Nemcsak a tananyaga, hanem a tandíja is nagyobb volt. Havonta előre 25 forint tiszteletdíjat és a beíratáskor külön 15 forintot kellett fizetni. A felvétel minden osztályban kölcsönös négyheti felmondási idő kikötésével történt.

A honvédelem és a honvédség iránti fokozódó, lelkes, általános érdeklődésnek megkapó bizonyossága volt az úgynevezett *«ifjúsági véd-*

A kis honvédek. (Egykorú rajz.)

erő». A Heimerle-iskolából gyökerezett ki. A honvédelmi minisztérium 1871-ben engedélyezte Heimerlének, hogy «tanrendszerének kiegészítésére, egyszersmind a katonai képzettség biztosabb elérése céljából gyermekek számára is» — svájci és württembergi példák után — megnyithassa katonai tanfolyamát. A *kis honvédeknek* ezen első, kezdetleges csoportosulását elnevezték, összefoglalták *«ifjúsági véderő»* néven, amelyről Halász Károly «tettleles állományú» m. kir. honvédhadnagy, a budai 63-ik honvédszászlóalj egyik jeles tisztje, ilyen örömteljesen írja:

«Kinek nem jut eszébe ama boldog idő, midőn nádpálcáján lovalgolván szaladgált s vidoran játszott fapuskájával és kardjával katonásdit. A gyermekkor aranyálmái között ki nem foglalkozott hősökkel és hőstettekkel, s kire nem gyakoroltak az elvonuló katonák, s különösen a huszárok kedves, élvezetes benyomást? A férfi-gyermek mily örömittasan köti fel oldalára ajándékuul nyert kardját s mily öröm-

mel mutogatja fapuskáját, mit neki a «kriszkindli» hozott. Hát, még mióta a honvédség felállítottott, hány fiú kéri szülőit, hogy *vörös honvédsapkát* vegyen számára, s miután a *magyar vezényszó varázsa* a gyermekkeblekre különösen hat, hány érez élénk rokonszenvet a honvédek iránt s minden honvédnek, kivel találkozik, úton-útfélen, kiskacsóját felemelvén, hány tiszteleg? Korunk praktikus iránya a kicsinyek eme hajlamának is hasznos irányt iparkodik adni és a katonaság iránti eme rokonszenvét azáltal akarja fejleszteni, hogy alkalmat nyújt nekik a mozdulatokat együttesen gyakorolni s a vezényszavak által elrendeltekét szépen végbevenni. Így Pesten a *Heimerle-féle* jóhírnevű intézet tulajdonosa tanfolyamot nyitott «*kis honvédek*» számára és ifjú csapata máris 120 (egyszázhusz) tagot számlál... Élvezet eme 6—10 éves, vörössapkás, kézkubonyos és szürkenadrágos, oldalszíjjal ellátott csoportot látni, amint a hírhedt «*Neugebeude*» egyik udvarán dobosának vagy kürtösének közreműködésével lépdel, hol fejlődve, hol rendekben, hol kettős rendekben; komolysággal, kedvvel kanyarodik, azaz egy szárnyváltok van stb., visz véghez, úgyhogy egészen elfeledjük, hogy gyermekekkel van dolgunk, s csak akkor ocsúdunk fel merengésünkből, midőn — a parancsnok «*oszolj*» szava után — egyszerre zsbongó gyermekhangok élénk zaja üti meg füleinket...

A *kis honvédség* életbeléptetése «magas helyen kedvező feltűnést okozott». Hír szerint «király öfelsége megelégedését fejezte ki, miszerint szeretné, ha a nagyobb városokban, úgy a Lajtán innen, mint a Lajtán túl, hol gimnáziumok, reál és egyéb tanodák vannak, szintén életbe lépne illeten csapatok szervezése». 1873-ban, 15 szervezettel, 1800 főből állott már e kis magyar sereg és azt ígéré (t. i. a király), hogyha ismét Pestre jövend, legmagasabb megsejmelésével fogja őket szerencséltetni.» A derék Halász hadnagy, A Honvéd újság majdani szerkesztőjének szavaival élven: «*A lelkeszek, tanítók, jegyzők s egyáltalában az értelmesebbek, leginkább a honvédtisztek figyelmébe nem lehet az ügyet eléggé ajánlani; ezek jóakarató buzgalma és hazafias belátása a leghathatósabb tényezőként szerepelhet... Komolyabb napok előérzetében minden alkalmat fel kell használni arra, ami a nemzet fennmaradásának megóvására bármi csekély befolyással lehet s hatáskörében mindenkinek törekedni kell arra, hogy vész idején, minél nagyobb legyen azok száma, kik hazájok védelmére a sikra kiállani képesek. A gyermekekből majdan ifjak lesznek s történelmünk fényes példákat mutat fel az 1848/49-iki dicső harcokból, hogy ifjak vitézül küzdöttek a hősök soraiban s nem egyszer osztoztak ezekkel a kivívott győzelemben és dicsőségben.*

*

Heimerle Ferenc, a jeles, érdemes hadmérnök-tiszt intézetével a «Vasárnapi Ujság» foglalkozik más alkalomkor. Az intézet itt közreadott alapszabályaiból kitűnik és megvilágosodik a *kis honvédek*, az ifjúsági véderő létének, céljának lényege és érdekes különlegessége. Ezek a ma már avatag részletek feltárják az úttörő intézmény és próbálkozás egész mivoltát. Kitérnek a következők:

«Az ifjúsági véderőbe való felvételre nélkülözhetetlen feltétel az erkölcsi jóviselet; valamely rangfokozatban előléptetés is csak akkor történik, ha az illető azon tanoda tanáraitól, melyet látogat, előleges megkeresés után magáról kellő véleményt nyer tanulmányaiában jó *előmenetele* és *erkölcsi jó magaviseletéről*. — Tantárgyak: *tornászat, vívás, céllövészet* és *hadgyakorlat*, valamint könnyebb tárgyak a *tér-rajz és térfelvételből*. Gyakorlatok szigorú felvigyázat alatt hetenként háromszor tartatnak és pedig azon órákban, melyekben a résztvevők a rendes tanoda látogatását ne legyenek kénytelenek elmulasztani. A *felvételre szükséges*, hogy az illető a 11-ik évet betöltötte. Belépésnél minden tag *igazolási jegyet* kap. A tagok saját költségükön egyenruhazzák magukat. A *fegyverzetről* az intézet gondoskodik. A fegyverzet, felszerelés, tan- és egyéb eszközök szerzésére s a tanítók fizetésére a belépésnél 5 forint beíratási díj s minden hó elején 4 forint tandíj fizetendő. *Kilépők számára*, akik az ifjúsági véderő soraiban legalább *két évet* töltöttek, kívánságukra a parancsnokság katonai képzettségük és általában viseletük felől *bizonyítványt* állít ki, mely okmány azoknak, kik a katonasághoz soroltatnak be, különös ajánlatul szolgálhat. A tervezet szerint a magyar ifjúsági véderő idővel az egész országban elterjedvén egy, vagy több századból álló légiókra fog oszlani, melyek a pesti parancsnokság (?) vezetése alatt állanak s a kiképzés, fegyverzés, felszerelés és szabályzatra nézve attól kapnak útasításokat. Minden század egy-egy hadászati egységet képez és a következő létszámmal szerveztetik: 1 százados, mint parancsnok, 1 főhadnagy, 2 hadnagy, 1 őrmester, 4 szakaszvezető, 12 tizedes, 16 őrvezető, 2 dobos, 1 trombitás és 64 védifjú; tehát egészben 104 fő. Amint a védifjak e számot ötvennel túlhaladták, egy új, azaz második század képeztetik. A fegyverzet könnyebbszerű Werndl-féle hátultöltő puska, hozzávaló kardszuronnyal s tölténytáska. A felszerelés a honvédekéhez hasonló. Az egyenruházat: sötétkék zubbony vörös hajtókával, fekete szíj, sötét nadrág, vörös táborig sapka bőrrer nyél s a magyar ifjúsági véderő rózsájával, azonkívül sötét-sötét-sötét köpeny csuklyával. A tiszték rangjuk jelvényeit gallérukon viselik. Könnyebbszerű honvédtiszti kard ezüst köteléssel és nemzeti szín bojtjal képezi fegyverzetüket. A jó lövők kitüntetés gyanánt lövésszinórt nyernek.»

Pest-Buda ifjúságain kívül a széles vidék magyar ifjai is kezdtek felmelegedni a kis honvédvéderő iránt. Például *Veszprémben* is szerveződött ilyen kis honvédszázad, amelynek *Sziklay János* (a ma is élő író, a Balaton ezüstös fehér fejű költője) is tagja volt. *Debrecenben Marzso* százados fejtett ki nagy buzgalmat a helyi ifjúsági véderőszázad megszervezése körül, 1871 szeptember havában már 52 egyenruhás debreceni kis honvéd tanulta a katonai tempókat. Nyiregyházán *Andrássy Jenő* honvédfőhadnagy toborzott kis honvédesapatot. Az az *Andrássy főhadnagy* volt ez, aki 1849 május 21-én virradóra *Budavárában* — a pesti oldalon — kitűzte a magyar zászlót... Mint «több nyiregyházi polgár» az újságlevélben megírta: «közel 80 gyermek és ifjú sorakozott a főhadnagy körül, ki igazán elismerésre méltó, mondhatnók hangyaszorgalommal működik kiképzésükön, oktattván őket fegyverrel és anélkül

mindennemű katonai gyakorlatokra, tornászatra és vívásra s a testgyakorlat egyéb fajtáira. A főhadnagy úr gyakorlóléhelyekül saját udvarát és kertjét ajánlá fel, nagyobb gyakorlatok alkalmával pedig a szállása előtt elterülő pázsitra vezénylé őket. Számosan nézik a kisfiúk ügyes fordulatait és katonás magatartását, melyről a közös hadseregbeli tisztikar és ezredes is teljes elismeréssel nyilatkozott; sőt *Egedi Béla* úr (kinek nevével a szépirodalmi lapokban többször találkoztak már) — «Kis honvédek dala» című költeményt írt nekik, e magyar érzésektől dagadó versezet «végső szakát» ideiktatom:

Pereg a dobszó, fuvall a kürt,
 A vezényszó elrival,
 S együtt dobog ifjú szívünk
 A kürt vidám hangival...
 Nyissuk meg szívünk ifjonta
 S beszáll a szent titok,
 Hová most eserjét ültetünk,
 Óriás tölgy fogamzik ott!
 Most csak játék, — azt beszélik, —
 Másť sűg nekűnk a kebel:
 Lesz idő és kész leszűnk rá,
 Mikor menni, tenni kell!
 Fel fiúk, fel, talpra hát, —
 Mutassuk meg a hazának:
 Mi leszűnk a katonák!

*

A pesti utcán — csinos egyenruhájukban, lelkes szemmel, piros arccal fel s alá járkálván — csakhamar népszerű, kedves alakok lettek s «mindannyiszor tetszést arattak». A legemlékezetesebb gyakorlatukat a budai «Vérmezőn» — 1872 április 13-án délután 2 óraker — tartották, midőn *Rudolf* főherceg, a kis honvédekkel egykorú «koronaörökös» előtt bemutatkoztak. Az újságtudósító leírása szerint: «már reggeli tizenegy óraker ezer meg ezernyi nép vándorolt Budára és nemcsak egész Vérmezőt özönlötte el, hanem még a *Várhegy* Krisztina város felé szolgáló lejtjeit is tömegesen megszállta, ama látványra lévén kíváncsi, mely neki a 120 fővel kivonult fiatal legénység részéről ígérkezett. A kis csapat fél 12 óraker főparancsnoka Heimerle s az ifjúsági véderő hadnagya *Hürsch* vezénylete alatt, a *Ludwig Salvator* főherceg ezred zenekara kíséretében megérkezvén, kettős rendszlopban, arccal a Vár felé állást foglalt. Megérkeztek ugyanott többek közt *Piret* altábornagy és gróf *Szapáry* vezérőrnagy, *Hollán* államtitkár, valamint *József* főherceg szárnysegéde, *Henneberg* alezredes, gróf *Pejacsevics*, őfelségének, a királynak szárnysegéde, gróf *Széchenyi* Ödön, több képviselő és a katonai iskolák tanárain kívül néhány hírlapíró, stb. *József* főherceg és *Klotild* főhercegnő a szemlét a bástyáról nézték. Két óra után öt perccel az alagútnál felállított előrs kürtjele a koronaherceg jövetelét

jelezte, mire az, udvarmestere, gróf *Latour* és, szárnysegéde, gróf *Walterskirchen* kíséretében megérkezett. Őfenségét ezer torokból eredő «éljen»-ek üdvözölték, mit ő legkegyelmesebben elfogadva, Heimerle tanár felé közeledett (udvari kocsin és igénytelen szürke polgári öltözetben érkezett meg a kis főherceg); kinek (t. i. Heimerlének) kíséretében az arcvonalhosszat elhaladva, a véderő intézet felett a legnagyobb meglepődését nyilvánítva, az altiszteket magának bemutatattatá s csaknem mindegyiket az ifjak közül barátságos megszólítással szerencséltette. Így többek között egynémelyikök irányában úgy nyilatkozott: «ezen intézmény igen alkalmas, hogy Magyarország harcképessé tételéhez hozzájáruljon...»

A kis honvédek szemléje a budai Vérmezőn. (Egykorú ujságrajz.)

«A szemle maga csak rövid ideig tartott, s a teljes díszben kivonult ifjúsági véderő ifjai, Heimerle százados *magyar vezényletével*, a tüzelési gyakorlatokat (végezetül dísztűz is volt) és az alsóbbrendű hadi mozdulatokat elég szabatosan végezték. Miután még elléptettek Rudolf előtt, a koronaörökös az összetorlódt tömegből a riadozó éljenzés között — szünetlenül kalapot emelgetve — elégületen, gyalog távozott el... Az ifjúsági véderő pedig a «*honvéd induló*» zenéje mellett víg kedvvel vonult át a *nemzeti lovardába*. A kis honvédek ügyes, fürgé csapatát mindenki büszkeséggel nézte és ha egyéb érdeme, haszna nem lett volna e különleges, kedves *magyar ifjúsági intézménynek*, az bizonyos, hogy a nehéz kezdetnél a magyar királyi honvédség népszerűsítéséhez hozzájárultak ezek a hamvas arcú gyerekek, illő tehát, hogy a magyar hadtörténelem pompázatos bokrétájában ez a jószándékú próbálkozás fennmaradjon felejthetetlen kis ibolyavirágként.

A honvéd ágyú, ami nem is volt.

I. Ferenc József, a legfelségesebb hadúr, az 1868. évi december hó 5-én, Budán kiadott «hadseregparancsában» a honvédség ifjú intézményéről így emlékezett:

«A hadsereg mellett egy új elem, a *honvédség, kiegészítő részként* csatlakozik a közös véderőhöz. Célja ugyanaz, mint a hadserégé; hasonló elemekből, sőt részben (t. i. a landwehrt értvén) magából a hadseregből alakul. Bizalommal fordulok hadseregemhez. Akarom, hogy mindazok, kik a hazának már fegyverrel szolgálnak, örömmel és erélyesen lépjenek az új pályatérre. Akarom, hogy a hadsereg drága örökrésze, a hűség s a benső bajtársi érzelem, minden osztályánál épségben tartassék, hogy a hadsereg, haditengerészet és a honvédség, mint *hű fegyvertársak összetartsanak*, azonos kötelmek által lelkesítve, azonos dicsőségre jogosultan. Elvárom tehát a hadsereg és a honvédség minden tisztjétől, hogy az új intézményt ily szellemben fogják fel; különösen pedig a tábornokoktól, mint vezetőktől, hogy szorosra fűzni törekedjenek ama köteléket, mely a két félt összekapcsolja; a rend és a fegyelem szellemét élénkítsék s minden netán felmerülendő téves irányzatnak mindjárt kezdetben elejét vegyék.»

A királyi szózat — sajnos, ha csak a *bajtársiasságot* tekintjük is, — leginkább írott malaszt maradt. «*A Hon*» 1869. évi esti kiadásában, november 2-án a következő «*pozsonyi tudósítás*» jelent meg: «(Pozsony, nov. 1.) Ma, az itt begyakorolt 45-ik honvédszászlóalj egy része *Gömör, Nyitra, Nógrád* vármegyébe osztva, a laktanyából zene mellett a vaspályához kísértetvén, midőn a kerületi főparancsnok, *Dobay* ezredes vezénylete alatt a főpiacon elhelyezett *főörség mellett* elhaladtak, az *őr — hátat fordítva — ellenkező irányban elsétált* s a szokásos *fegyverbeszólításról* szó sem volt. Az ezredes úrnak ezen «*testvéri*» üdvözlét feltűnván, a zászlóaljat megállítá s az örséghez ugratva, annak tisztje után tudakozódott. Elő is állott *egy főhadnagy* a belga király nevével viselő gyalogezredből s midőn az ezredes által kérdőre vonatott a tiszteletlenség végett, egész nyugodtan *azt felelte*, hogy *ő utasításai szerint csak átvonuló «császári» csapatoknak tartozik a fegyverbeszólítás tisztségével.* Erre az ezredes (egykor Bem tábornoknak egyik legvitézesebb tisztje) *erélyesen meghagyta* a kellő *tisztesség* megadását, — ami meg is történt! — «*A többire nézve majd szólunk annak helyén!*» — mondá az ezredes, s elvezényelé zászlóalját. (Zy.) — «*A Hon*» november 3-iki, esti kiadásában azután részletesebben ismertette ezt a szomorítón jellemző «*kínos szenzációt*», melyhez «*Az Ellenőr*» — leközlőlvén — azon megjegyzést fűzte, hogy: «közlebb *Pesten* hasonló eset történt a *Károly* kaszárnjában», hol a kérdőre vont (cs. kir.) tiszt szintén «*utasításaival*» mentette magát.

A királyi hadseregparancs írott malaszt maradt az «azonos kötelmeket, az azonos dicsőségre jogosultságot» illetőleg is; mert, hogy a Hadúr parancsának e tekintetekből eleget tehessen a honvéd, *szervezete* és *felszerelése* hiányos volt hozzá. Mókából írták ugyan,

de lényegében keserítő igazságokat pellengérezett az élelapbéli tréfalkozás: «minden gyalogezred (tudniillik honvédszászlóalj) kap *egy puskát*, de azt *csak szétszedve* lesz szabad használni... Az ezredesnél lesz a *kakas*, az őrmesternél a *töltővessző*, a kapitánynál a *cső*, a hadnagynál az *agy*. Kapszli és puszkapor tilos, stb.» «*Az Űstökös*» íródiákja annak idején — «Szemelvények a kínai honvédelmi törvényből» címen — mókaságból írta ezt és ilyenképpen. A honvédség szegényes körülményei indokoltá tették az ilyenféle bús kuruci kifakadásokat. A fővárosban — ugyanez időtájt — egy adoma kerengett. József főherceg és *Tegetthoff* tengernagy együtt beszélgettek. A főherceg büszkén megjegyezte:

— Meglássá... Mily lelkesedéssel mennek csatába az én honvédeim!

— Lelkesedéssel, igen! — felelte *Tegetthoff*. — De *nem tűzzel* (tüzérséggel)! «Arra célzott ugyanis a tengernagy, — véleményezi az egykori hírlapi tudósító — «hogy *ágyúii nincsenek* a honvédségnek, pedig az újkori hadviselésnél ez a döntő szó». Ám, ugyanez az újság magyarázó vigasszal is mindjárt szolgált: «*Tegetthoff* megjegyzése most már nem egészen áll, mert rövid idő múlva *nyolcvan mitrail-Jeuse*-zel fog honvédségünk rendelkezni.»

«A Honvéd» (1870 augusztus 18.) A «*Pester Lloyd*»-nak a bécsi kulisszák megé mélyebb betekintést nyitó cikkét idézi. «*A honvédsereg és Kuhn*» címen jelent meg ez a cikkely. A *honvédsereg irányában* tapasztalt mostoha eljárásról ezeket írta a pesti német újság: «midőn a miniszterelnök közelebből indítványozta az országgyűlésen az ismeretes rendkívüli intézkedéseket, melyek a helyzet által látszottak parancsolva lenni, általános volt a hit, hogy már zsebében van a felhatalmazás *műszaki csapatok alakítására a honvédsereg*nél, s hogy mintegy elismerésül a nemzeti képviselőlet áldozatkészségének, meg fogja lepni az országot amaz örvendetes ténnyel. Köztudomás szerint ez nem történt meg. Egyes honvédparancsnokságok kérdezősködtek azóta a honvédelmi minisztériumnál, de vagy éppen nem, vagy csak kitérő választ kaptak, s itteni honvédtiszti körökben egész határozottsággal beszélik, hogy a *cs. kir. közös hadügyminisztérium az, mely minden módon megakadályozza, hogy a honvédség tűzérséget és egyéb műszaki csapatokat* kapjon, s e mellett azon lojálisan hangzó ürügy mögé rejtőzik, hogy a védtörvény a honvédeknek ily műszaki csapatokat nem adott. Továbbá az ország különböző részéből jelentik, hogy a honvédek a *lőgyakorlataikhoz nem kapnak fegyvereket és töltényeket*, bár ez minden oldalról kívántatik. «*Pesten nincsenek készletek*», ez a lakónikus válasz, melyet minden ily kívánatra adnak s a válasz — *szószó szerint* — meg is felel a valóságnak. Azonban jól értesültek állítják, hogy a bécsi arzenál mindazzal, ami itt nincs készletben, a szó szoros értelmében tömve van, s miután fel nem tehető, hogy a honvédelmi minisztérium a kérelmeket, melyekkel egyes honvédhadosztályok részéről ostromoltatik, egyszerűen ignorálja, s nem kísérti meg a bécsi arzenálban felhalmozott készletek legalább csekély részének átengedését, azt kell hinni, hogy ismét csak a *cs. kir. közös hadügyminisztérium az, melynek ellenállásán a magyar kormány minden törekvései meg-*

hiúsulnak és hogy azon sajnálatos állapotok, amelyben honvédeink ezidőszerint vannak, nem Budán, hanem *Bécsben* keresendők. Számos ily panaszt hozhatnánk még fel, — írja a «P. Ll.» — melyek fényesen bizonyítják, amit bizalmatlan kedélyek már kezdettől

A honvédagyu. (Jankó János rajza az Űstökösből.)

gyanítottak, hogy *Bécsben a honvédsereget nem barátoknak, nem szövetségesnek, nem segédseregeknek, hanem közönséges versenytársnak, sőt — lehet mondani — ellenségnek tekintik*, mely ellen, amennyire lehetséges, nyíltan, vagy titokban küzdeni, s melyet, ha már egészen mellőzni nem lehet, legalább a lehetőségig gyengíteni kell.»²¹

A *honvédagyúról*, — melyet Bécsben majdnem félszázadig nem engedtek megöntetni — csattanós rajzot remekelt «Az Űstökös»-ben (1871, 10. sz.) [alighanem?] *Jankó János*... Az okos, érdekesfejű, elegáns *Andrássy Gyula* gróf két kezét szét-tárja, s mosolygósan a széles hátulsórészű, domborodott, kívánatos magyar palotai leányzóra mutat... A leány a buzo-

gánynak beillő mozsárütővel éppen az öblös, nagy *máktörő-mozsárnál* működik... Ide mutat *Andrássy Gyula*...

— A honvédeknek agyút, — úgymond — nem adhatunk, hanem ha valaki a maga mozsárát privátim használni akarja, biztosítjuk felőle, hogy ebben felülről semmi akadállyal nem fog találkozni! — Ne róvjuk meg tehát a keseredett bús magyart, ha az 1869/70-es évek honvédhadainak dicsőségéről ily kishitűen énekelt:

²¹ Az *osztrákságnak* a magyar honvédek elleni rosszindulata, gyűlölködő ellenségeskedése a Lajthán-túli újságközleményekből is következően kitűnik. «A Honvéd (1871 április 20)» — «*Régi és új honvédek*» címen ilyen *kigyómarásra* írta: «Egy osztrák szaklap csipős megjegyzésére, hogy vajjon honnét venné a «*Honvéd-lap*» hadügyminisztere a magyar táborkari és tüzértiszteket, ezt feleljük: Hogy táborkaink, vagy azok közül, akik tábornoiki helyet pótolnak (*Vetter, Klapka, Tóth Ágoston, Máriássy, Schulcz Bódog, Inczedy, Dobay, Horváth*, stb.), talán nem élnek mindnyájan, valóban egyszerű oka van, melyet a nevezett lap patronusai legjobban ismerhetnek... Azonban a régi táborkari és tüzértisztek között is vannak nevek, mint például: *Aschermann, Gélics, Mezőszéna, Querlonde, Vallburg, Zámberly* ezredesek; *Hausser, Pongrácz István* alezredesek; *Dobietzky, Clementisz, Seaux és Souper* őrnagyok; továbbá a tüzérségtől *Krivácsy és Rapaics* ezredesek; *Jungwirth* alezredes; *Frievisz és Faváry* őrnagyok. Ezek az idézett lap *kegyelméből* élnek; hogy a magyar kormány jelenleg őket nem ott alkalmazza, ahol kellene, vagy egészen mellőzi, fájdalmas tény; de nem lesz ez mindig így.»

És e hadnak nevezete légyen:
 «Vászontarisznyási haderő!»
 S e hadügynek miniszteri címe
 Nem lehet más, mint: «Koldusvezető!»

A sajtóban és a nemzeti politika színhelyein a csalódás érzete, hangja, gondolata, mint valami gyászdalnál a fájdalmasan megújhódó, visszatérő melódiák szakadatlanul, folytonosan felbúgnak és felzokognak, hogy *miért éppen a magyarságnak*, ennek az egész földkerekség legkatonásabb emberfájának *nincs* (ne lehessen!) *önálló, saját nemzeti hadserege?!...* A kiválóbb magyar elméink ezt a végzetes balsorsot, mely létünket veszélyezteteti, nemzeti legjáva erőink és östulajdonságaink kibontakozását megakasztja, sőt elnyomja, állandóan tárgyalták és panaszolták. Egyik régi katonánk és honvédünk V. J., a «*Vasárnapi Ujság*» 1870. évi 49-ik számában, az első «honvéddandárgyakorlatok» alkalmából, egyebek során a következőket írta:

— «Arra, hogy az *erkölcsi részt, az edzettséget, valamint egy tökéletes veterán katona bátorságát valamely nép a természettől kapja*, s hogy úgy mondjuk: *ezzel jöjjön a világra, példát csupán a magyar nép története, és nevezetesen legutóbbi 1848/49-iki forradalmi háborúnk szolgáltat. Windischgrätznek januárban a Tiszáig vonult serege a legszigorúbb katonai szempontokat kielégítette, valódi minta-hadnak volt nevezhető, s annak képzettsége, száma, felszerelése, fegyelme a legvérmesebb hazafi kebleket is megdöbentette. Finis Hungariae!* — gondolták sokan, akik nem sejtették, hogy mi lakik a magyar emberben, miután egy század óta nem adta példáját annak, *mire képes ő, ha igazán akar csatázni a hazáért a csaták térein...* Arra, hogy *e fényes sereget megszalassza, az országból kiűzze, a 19 éves magyar újoncnak nem volt egyébre szüksége, mint hogy féligmeddig katonai egyenruhát, és legalább egy darab fegyverfélét kapjon, s azalatt míg falujából a csatáéig haladt, némi legszükségesebb, úgyszólván elemi gyakorlatokban részesüljön.*

«Teljesen felruházva és felszerelve csak igen ritka csapat; akinek bakancsa volt, annak nem volt nadrágja vagy kabátja; *többször a köpönyeg volt azon általános flastrom*, mely minden nyomort eltakart. Hogy a puskát fellehet-e húzni, az mellékes dolog volt, a honvéd csak azt nézte, van-e rajta szurony? Ez volt a lényeges, amit semmi esetre el nem engedett. Ha *ágyújok* kevés, vagy egyáltalán nem volt, erre nézve azzal vigasztalták magukat, hogy: *«majd hoz azt a német!»* Hozott is valóban is csakugyan ott is hagyta az újonc honvéd kezében, ki ágyút foglalt el akkor, mikor életében először látott ütökötet... Mert, ami az edzettséget illeti, ő már edzett volt akkor, amikor a honvédruhát ráadták, a nemzeti zászlóra felesküdt s ha éppen *Kossuth egy beszédét is hallotta*, akkor már éppen olyatén «*szent*» haddá lett avatva, mely egyszer Thebát emelte a többi görög tartomány nemes irigysége tárgyává... Ilyen a magyar nép, *ilyen a honvéd*, amikor tudja, hogy *igazán hazájáért* kell harcolni. Nem öndicsőítés, csak történeti tényekkel bizonyított száraz tény az, amit mondunk, hogy a *föld népei közt*

egyedül ő születik katonának. És e nemzetnek (mégis) nem volt saját nemzeti hadserege századokon át? Mintha csak bántotta volna a többi Európa nagy mihaszna népeinek hiúságát, egyedül ő volt eltiltva e téren szerepelni, hogy ők tündökölhessenek a dicsőség mezején... De, végre talán elmulik e természetlen állapot és talán lesz teljes nemzeti hadseregünk, aminthogy félig-meddig van is már, legalább anak a dereka: gyalogság és lovasság. A nemzet örömmel szemléli a vívmányt, azon reményben, hogy ami hiányzik, majd meghozzák a vész napjai, amint meghozták 1849-ben és e nem régi dicsőség napjai megújulhatnak. Mert az bizonyos, hogy arra, miszerint e sereg olyan jó legyen, aminő a magyar képes lenni, okvetlen szükséges, hogy saját tüzérséggel bírjon és a kellő műszaki csapatokkal. Addig e sereg szelleme, erkölcsi eleme nem lehet emelkedett, mert kételyek férgei rágódnak szívéen, nem alaptalan élcelések lelkesedését lelohasztják, önbizalma hiányzik. Reméli e sereg, hogy majd foglaland el ágyút az ellenségtől, és az aztán az övé lesz... No, mert hogy valamely sereg azért foglaljon el ágyút, hogy azt egy más seregnek kelljen átadnia, más (sárga-fekete) zászló alá adnia, ez bizonyos oly természetlen valami, ami még nem történt és tán nálunk sem fog történni... Ha, e remény teljesül, akkor teljes alapunk van e seregtől a legjobbat várni és pedig azért, mert ennek begyakoroltsága végre is teljesebb az 1849-ikinéél, és az újabb gyorsfegyverekkel és az ezek által módosult új harcászattal szemben a begyakoroltság nagyobb tényező, mint volt még ezelőtt csak két évtizeddel is. És míg 1848/49-iki honvédeink legfeljebb zászlóaljban gyakorolták magukat csatába indulások előtt, a jelenlegiek jól felszerelten²² már ez év őszén dandárokban tartottak hadgya-

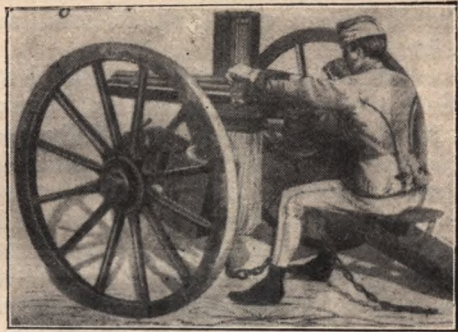
²² A *Werndl-puska* akkortájt a legjobb volt a világon, ezt tehát *Kerkapoly* hamarjában jól kiválasztotta. Honvédeink e *«bajnétjával»* póznaszzerű, súlyos, nagy puszkát *«verd-el»* névre magyarosították. A honvédségi mitrailleuse-ök beszerzésének előzményeiről érdekes »apróság« jelent meg a *«Vasárnapi Ujság»* 1890. évi 8. számában, (*«Apróságok gróf Andrássy Gyuláról»*, 125. l., mely *Kónyi Manó* feljegyzései után feltárja, hogy: A mitrailleuse, mikor feltalálódott és elfogadhatónak bizonyult, nagyon megtetszett *Andrássynak*, s mint honvédelmi miniszter előterjesztést tett *Öfelségének*, hogy e fegyvernem a honvédséghez behoassék. Előterjesztése iránt a szokásos módon megkérdezett báró *Kuhn* közös hadügyminiszter is, *ki egy hosszú és alapos memorandumban* kifejté, hogy *minő nagy veszélyek származnak abból, ha a magyar honvédségnek szóró-ágyúja lesz... Kifejté, hogy ez a honvédségben felkelti az önálló haderő önéretét, a honvédség előbb-utóbb követelni fogja a tüzérséget, függetleníti magát a közös hadseregtől, s esetleg viszály és összeütközés esetén a közös hadseregre veszélyessé válik... E memorandum látható benyomást tett *Öfelségére*, s ezért ezt báró *Kuhn* jelenlétében átadta *Andrássynak*, hogy olvassa el s mondja el s vizsgálja a véleményét. *Andrássy* gyorsan átfutott a memorandumon, s visszanyujtva azt *Kuhn*-nak, mosolyogva így szólt *Öfelségének*:*

— Ezt a memorandumot, felséges uram, el kell zárni minden embertől; nehogy a híre valahogyan kiszivárognon s nehogy a *külföld* valahogy megtudja, hogy felséged hadügyminisztere semmitől sem félti jobbar a hadsereget, mint bajtársától, a magyar honvédségtől s ennek a mitrailleuse-től! — *Kuhn*, az egyébként bátor és okos katona elvette magát, visszavette memorandumát s a honvédség megkapta a szórólöveg-csztatagokat...

korlatokat, melyeken — fájdalom — az ágyúk helyét még csak egy-egy *vörös zászló* jelölte...

Ezek a *honvédtágyút* helyettesítő «vörös zászlók» azonban oly izgatónak hatottak, hogy valami módon és valamivel mégis ki kellett törülni a nemzet lázba gyulladt szemét és e célra megfelelőnek, elegendőnek találták az úgynevezett «szórólövegek» bevezetését... Szurmay, Sándor: «*A honvédség fejlődésének története*» könyvéből a 29-ik oldalon ezeket olvashatjuk a «*mitralyözök*»-ről: «Mivel a honvéd gyalogsapatok a rövid tényleges szolgálati idő alatt a lövészetben csak kevésbé jól voltak kiképezhetők és begyakorolhatók, annak szüksége ismertetett fel, hogy a gyalog-tűzharc hathatósága más eszközökkel is fokozandó volna. Ennek elérése végett a magyar honvédség számára 1870-ben szórólövegek rendszeresítettek és 1871. évben 80 darab *Montigny-féle* és 10 darab *Gatting-féle* szórólöveg beszereztetett.»

Az egykorú újságtudósítás szerint: «e hó 15-én (1870 december hó 15.) ment végbe a *simmeringi mezőn*, Bécs közelében, az első próbálövöldözés a honvédség számára megrendelt Gatting-mitralleuseökkel. Jelen voltak: *Albrecht* főherceg,

A szórólöveg. (Egykorú rajz.)

Andrássy miniszterelnök és egyéb polgári és katonai nevezetességek. A honvédseregéből *több puskaművest* küldenek Bécsbe a mitralleuseök szerkezetének tanulmányozására. A bécsi lapok azt mondják, hogy a Gatting-löveg elfogadott rendszere jó ugyan, de a Montigny-féle mitralleuse jóval felülmúlja. Ez utóbbi percenként 600 lövést tett, holott a Gatting-féle csak négyszázat és a lövbiztosságra nézve is felülmúlta Gattingot. Budán, a Vérmezőn, 1871-ben, március végén (?), gróf Andrássy Gyula miniszterelnök, Hollán Ernő államtitkár, Ghyezy ezredes és több honvéd és közös hadseregbeli törzstiszt jelenlétében tartották meg a honvédség négy első mitralleuseével való tüzelési gyakorlatot. «Előbb egy-egy mitralleuse süttetett el, azután mind a négy egyszerre és a gyorstűz a nagyszámmal egybegyűlt nézőközönségre (*mint minden új dolog*) meglepő hatással volt. Gróf Andrássy, Hollán és Ghyezy lovon ültek, ezredesi egyenruhában.»

A szórólöveg-osztagok felállításához szükséges tiszték és legénység kiképeztetése — a kerületi parancsnokságok székhelyén — néhány hétre felállított *tanosztályok* útján — történt.²³ — A tanfolyam tiszt-

²³ A *Pesti Napló* (1871 július 14.) megemlékezik a *honvédség* (pesti) *központi szórólövész tanosztályának* nagyobbszerű zárógyakorlatáról, mely «a *keresztúri pusztán* — *József* főherceg, honvédfőparancsnok, gróf

jei 1 forint, az altisztek 10 és a legénység 5 krajcár pótdíjat kaptak a tanfolyam tartamára. «És 1872-ben» — írja Szurmay — «már ezen osztagok végleges szervezése bekövetkezett oly módon, hogy minden dandárhoz egy-egy szórólöveg osztatott be azon rendeltetéssel, hogy az előbbi a dandárt háborúban is követni köteles. Összesen tehát 20 ily osztag állíttatott fel. Az egy és ugyanazon kerülethez tartozó osztagok egy-egy *szórólöveg-osztályt képeztek*. Minden ily osztag békeállományához tartozott: 2 tiszt (esetleg egy tiszthelyettes), 16 honvéd, 4 szórólöveg, 8 hámos és 4 hátszló (utóbbiak az oktatótisztt és 3 altiszt számára). A rendszeresített hadiállomány pedig: 2 tiszt, 1 tiszthelyettes, 87 honvéd, 56 hámos- és 7 hátszlóból állott. Ezenkívül minden 4 szórólövegből álló osztag számára 9 lőszer-, szerelék- és podgyász-kocsi, tehát *egy aránytalanul nagy* csapatvonal volt rendszerezítve.»

Bármilyen *festői volt* a huszáreszmás, köpenyes, vörös, bő csizma-nadrágos, szuronyos, illetve lovaskardos, revolveres *szórólövegkezelő és hajtó-legénység* színes egyenruhájával és felszerelésével, bármilyen érdekesen, csiklandósan nótázott is a *golyószóró-ütegek ropogós, mondhatni: kerepelős-szava*, a nemzetet, a honvédséget *nem lehetett megtéveszteni* és kielégíteni, hogy *tüzérségnek és ágyúként* fogadja el, ezt a két magaskerekű, golyót-köpdőső gépet... *Egy 48-as tábornok* «A Honvéd»-ben már 1871 augusztus 31-én így a maga gyászos valóságában bemutatja és lefesti az egész hitvány «*mitrabefőzős*» hadsereg-politikát: «A mostani politikai helyzet mellett, oly poliglott birodalomban, mint a miénk, csak azon nemzetnek lehet jövedője, mely ha nem is a legerősebb, de legalább arányilag oly erős, mint vetélytársai. Tagadni nem lehet, hogy a magyar nemzet erkölcsileg véve, mint vitéz és hadképes: erős, de számszerint a szláv-elemek irányában oly csekély, hogy, minden vitézsége dacára, tökéletesen szervezett nemzeti haderő nélkül el kell enyésznie és ki lesz az oka? A nemzeti miniszterium, mely által a honvédek nem magyar, hanem chaos-elemekből származó tisztekkel és *ágyúk* helyett *golyószóró-lövegekkel*²⁴ láttattak el; és mi okból adattak a honvédek

Andrássy Gyula s mintegy 160 lóhátas honvéd és közös törzs- és főtiszt s tábornok jelenlétében — játszódot le. *Bulyovszky* Károly százados vezényelte a szórólöveg-osztályt. Előbb különféle *mozdulatokat* hajtottak végre kitűnően, majd a *cellövés* következett ilyen eredménnyel: «1500 lépésről 333 golyó közül talált 45, 1000 lépésről 1184 golyóból 710, nyolcszáz lépésről 1077-ből 998, tehát összesen 3630 lövésből 2697, vagyis 75%». A főherceg a gyakorlat után a tiszteknek megelégedését fejezte ki, a legénységet megdicsérte, sőt *megajándékozta*, hogy «*jó napot*» csináljanak. A *szórólövész* honvédeknek különben sem voltak rossz napjaik a keresztúri gyakorlatok tartama alatt, a derék báró *Podmaniczky* János naponként mindegyik vitéznek (68-an voltak) 1 font húst s 1 itce bort adatott. A tiszteket is *ősmagyar* vendégszeretettel ellátta, *Székely* Gyula községi jegyző még *búcsúestélyt* is rendezett a tiszteletökre. *Bulyovszky* századoson kívül még *Frank* Antal százados, *Reiss*, *Rentz*, *Weidinger*, *Forster* főhadnagyk voltak az emlegetettebbek a szórólövész tisztek és legénység első oktatói közül. 1870-ben már honvéd fegyvertiszti tanfolyam is volt.

²⁴ A honvédtágyú, a honvédtüzérség sorsa a «honvédtárca» ügyeinek tárgyalása alkalmával a *képviselelházban* is sokszor szőnyegre került. A kormánynak — bécsi érdekeltsege révén — csiklandós, felettébb kényes volt ennek a kérdésnek felvetése s midőn már erősebben piszkálták,

nek szórólövegek? Csak éppen azon okból, melynél fogva a jó apa lovagolni akaró fiának *falovat ad*; hogypedig az eleven és a fa-ló közötti különbség: *a golyószóró és az ágyú közötti különbségre némileg alkalmazható*, mindenki elismeri, ha figyelembe veszi, hogy oly nagy előfogattal, lőszerkocsival és kezelő katonákkal ellátott gép, mint a szórólöveg, már 3000 lábnyi távolságból az ágyú által egynehány jól irányzott lövés által megsemmisíthető, holott az előbbi legfeljebb 1200 lépésre nyílt téren álló ágyú melletti lovaknak és embereknek okozhat némi kárt, és hogy az ágyú csekély $2\frac{1}{3}$ —3 lábnyi magas és vastag sáncolat által fődve, bármily közel lévő szórólöveg lövéseit kinevetheti, az ágyú által ellenben bármily erős sáncolatok löment-távolságból szétrombolhatók, másként is a sánc belsejébe megsemmisítő projektileket lehet vetni. Nem sokkal nagyobb előnyökkel bír a szórólöveg a gyalogság elleni harcban is; minthogy az utóbbi épp oly távolságra sodorhatván golyóit, mint a gép, azon előnyben részesül, hogy löment-távolságból az előreküldött csatárai által a löveg kezelőit megsemmisíthetni képes; a gyalogság bármily síkon a terep előnyeit kizsákmányolhatván, egyes álló fákra, házakra felmászható, a gép maga — csakis nagyobb-nemű fedezékek által lömentes lévén — nagyobb távolságra csak lóerővel szállítható. Bármily-nemű gép észszerűen csak ott és akkor alkalmazandó, ahol az emberi kéz és az erő a szükségnek meg nem felel, mit azonban a szórólövegekről aligha lehet mondani; *habár általa 37 golyó egyszerre sodorható, minthogy ezt talán még célszerűbben és — meglehet — kisebb kiadással 37 katona által is végre lehet vitetni*. Azonban a *szórólöveg erkölcsi és valódi hatását* bizonyos esetekben elismerjük, csak nem ámitjuk önmagunkat, túlbecsülvén hatását és tulajdon-ságait.»

A mitrailleuse-zel helyettesíteni valóban még a honvédayút sem lehetett; sőt a *mitralyöz* — a szörnyű hatású géppuskák idéetlen őse — *kisegítő fegyvernek* sem vált be . . . A mitralyöz végbúcsúztatóját Szurmay Sándor (1898-ban még honvéd őrnagy) idézett történeti könyvében írta meg. «A honvéd-dandárparancsnokságok újjászervezésének idejében, vagyis az 1874-ik évben» — írja Szurmay, «a honvéd-szórólövegosztagok békelétszáma is leszállított. Ezen rendszabályok *kísérletként* léptették életbe, egyrészt azért, hogy ezen különleges fegyvernem egységes és tökéletes kiképzése lehetővé tétessék, másrészt pedig, hogy annak tetemes fenntartási költségei le-

gróf Andrássy Gyula — az 1871 február 24-iki ülésen — ilyen kelletlen nyilatkozatokkal próbálkozott védekezni:

— *A honvédtüzérség felállítását csak takarékosági szempont gátolja s a rövid szolgálati idő, mely alatt nem lehet jó tüzérséget képezni. Ha tetszik az ellenzéki képviselőknek, önkéntes alapon, mint ez Angliában is divatozik, felállíthatnak pár battériát; nem állja senki útját!*

Majd, midőn az ellenzék nem engedte átjátszani a *humorizálás me-zőnyére* ezt az ügyet s még tovább is piszkálódtak, Andrássy a *bécsi véghatározatot és szempontokat* (a február 28-iki ülésen) még leplezetle-nebbül feltárta, előző kijelentéseinek megismétlése után ugyanis: «a mi-niszterelnök azt kívánja, hogy a közös hadsereg s a honvédség az *együttműködést* már otthon a békelábon szokják meg; s *azért nem is tartja kívánatosnak, hogy a honvédség külön tüzérséget kapjon.*»

szállíttassanak. Az ez évben szerzett tapasztalatok azonban épp úgy, mint az előző évek, *nem voltak kielégítőek*. Az *intézőkörök* azon meggyőződésre jutottak, hogy a rövid tényleges szolgálati idő alatt a legénységet a kívánatos mérvben kiképezni nem lehet; továbbá arra is, hogy az ezen fegyvernemtől háborúban várható sikerek az 1870/71. évi német-francia hadjárat alkalmával szerzett tapasztalatok szerint az arra már békében fordított költségekkel semmi arányban nem állanak. Mindezek következtében a *honvéd-szórólövegosztagok felhagyása és leszerelése* az 1875-ik év augusztus havában elhatározott és a szórólövegek alkalmazása *helyi védelmi eszközök gyanánt* vétetett kilátásba.»

Vásárhelyi legényeknek

Nincs csizmájuk, szegényeknek.

Aki van is: igen nyalka,

Csak a sarkantyúja tartja! — régi nótánk szavai ráillenek némileg erre a nem létező «honvédségi ágyú», illetve mihamar sutbadobott «mitralyóz-esetre» is... A világháborús fergeteg előszelének, morajló viharzásának kellett — bizony — csapkodni, hogy végre *igazi ágyút* kapott a honvéd; pedig egy józanabbul gondolkozó, a jövőbe látó magasabbrangú «*császári tábornok*» — *Versecnél* az ország minden részéből ott összpontosított honvéddandárok gyalogzászlóaljait és lovasosztályait szemlélvén — még 1871 őszén megmondotta:

— *Ein so kriegerisches Material unbenützt lassen, oder in seiner Entwicklung hindern zu wollen, dazu gehört entweder Dummheit, oder Verrath, mit einem Wort: ein le boeuf!* — Vagyis magyarul: «Egy ilyen harcias anyagot kihasználatlanul hagyni, vagy kibontakozásában meggátolni akarni, ez ostobasággal vagy árulással határos, egy szóval kimondva: marhaság!»

Az első honvéd hadiszemlék.

A magyar királyi honvédség első hadgyakorlatai — kicsinyes méreteikkel, szűkös eszközeik mellett — sok tekintetből az első gyermekkorra emlékeztetnek. Midőn a szülék, nagyszülék, atyafiak, a hozzátartozók és jóbarátok azzal és így biztatják a picinykét:

— *Jár a baba! . . . Jár!* — A mi pirosnadrágos, pirossapkás maroknyi honvédségünknek hasonlatos buzdításul szolgált 1869 augusztus 7-ikéről József főhercegnek a következő napiparancsa: «A mai szemle alkalmával nagy örömmel tapasztaltam, hogy mind a lovasság, mind a gyalogság kitűnő előmenetelt tettek és e rövid idő alatt várakozásomat túlhaladta. Ennélfogva megelégedésemet nyilvánítva a *honvéd-főtanostály* vezető urainak, törzs- és főtiszt uraknak, nemkülönben az összes altiszteknek és közembereknek is köszönetemet fejezem ki».

Ez a hadgyakorlat (tulajdonképeni szemle) a *Rákoson* verte fel a port. Ekkor még az úgynevezett «főtanostálynak» néhány száz főnyi lovas- és gyalog-legénységéből állott a beöltözött fegyveres honvédség. «*A Magyarország és a Nagyvilág*» két kezdetleges rajzot

hozott a történeti érdekességű jelenetekről. E rajzocskákon feltűnik, hogy az ábrázolt gyalog és lovas honvédesapatokban *sok a szakállas ember*. 1869 augusztus 18-án — a király születésnapján — meg a «Vérmezőn» volt nagy hadiszemle, amelyen a fővárosban állomásozó összes katonaság résztvett. A *József-ezred* (néhány százra menő önkénteseivel) s közelebb a fővárosba vonult magyar ezredek, egy-pár német és egy lengyel ezred, számos tüzérség, egy csapat dragonyos, mérnök-, szekerész- és betegápolóosztályok, mind teljes díszben, ott voltak. Még az a *háromszál* medvebőrfeveges *gránátos* is kivonult, akik a *koronát őrzik* . . . «Ami azonban e katonai ünnepély újdonságát képezte» — az egykorú újságtudósítás szerint — «az a most *először szereplő* honvédség volt . . . A gyalog-, huszár- és ulánushorvát csapatok a tér közepe táján voltak felállítva s a nagy nézőtömeg, mely a bástya melletti sétányt és körül az utakat sűrűn ellepte, legnagyobb gyönyörűséggel «az új katonákat» bámulta, kik azonban oly derekasan mozogtak, hogy bátran *beillenek régieknek* is. *Hús esztendő óta most hallottunk először magyar vezényszót!* . . . Hét óra tájban jelent meg József főherceg kíséretével. Nem egy embernek könny szökött szemébe, mikor látta a «közös generálisok» hosszú sora előtt lovagló főherceget fényes honvédtábornoki egyenruhájában. A magyar ezredek nem egy emberének kezében reszketett a fegyver a tisztelgés alatt és nem egy nézett sóhajtozva a honvédek felé, akik a «reggel» hősei valának . . . Voltak a főherceg kíséretében sárgacsizmás, meggy szín-mentés, ősmagyar öltözetű lovasok is.

*

A Rákos homoksivatagjára, hol 1867-ben, Szent István napján, a Pest-Budán lakos 48-as honvédek tartottak áldomásos táborozást, 1869 augusztus 25-én más idők emberei és katonái gyülekeztek össze. Pest-Budáról ezrével kitódult a nép, hogy lássa, midőn az új honvédek *maga a király előtt* bemutatkoznak . . . A *király kocsin jött ki*, József főherceg, Andrássy Gyula gróf, miniszterelnök (honvéd ruhájában), a fényes, nagy kísérettel, mindnyájan lovon voltak. A «*Pesti Napló*» augusztus 26-iki számában «egy volt honvédszázados» írta le *Ferencz József*-nek a honvédség felett tartott első szemlét s a következőkről emlékezik:

«A Budapesten levő gyaloghonvédszázalaj és a lovashonvédszázadok ma mutattattak be Őfelségének a magyar királynak, ki katonai szemlét tartott felettük. Őfelsége fényes kíséretével reggel 8 órakor jelent meg a Rákoson, hol az említett honvédszázadok által katonailag üdvözöltetett. A hadtani gyakorlatok Őfelségének teljes megalékedését vívták ki s az öreg osztrák katonák bevallották, hogy nem képzelhető katonaság, mely rövid idő alatt ily eredményt mutasson fel. A gyalogságnak pontos és fesztelen mozdulatai, a lovasságnak biztos műveletei minden szakértőt megleptek, az árok- és gátugratás minden baj nélkül, a legnagyobb könnyűséggel ment végbe s a kanyarulatok, arcváltoztatások s végül a vágatva eszközölt előlépés az öreg huszároknak is becsületére váltak volna. A honvédeket *lelkessültség és nemzeti öntudat* képesítették arra, hogy a hadgyakorlatokat ily rövid idő alatt magukévá tegyék, s aki

tanuja volt azon egetverő hangoknak, melyekkel a fiatal csapat öfelségét üdvözölte, az meggyőződhetett azon szellemről, mely — hála az égnek — honvédségünket lelkesíti s melyet sem kül-, sem bel-ellenség megváltoztatni nem fog soha. *A magyar vezényszó varázsként hatott* azokra, kik azt húsz évi idő után ma hallották ismét először s a honvédelmi miniszter arcán jogosult volt ama büszke öntudat kifejezése, hogy azon harcosok között méltó helyet foglal el, kiknek nehéz küzdelmek között sikerült a magyar hazában a magyar vezényszót érvényre juttatni. Rövid idő alatt fel lesz állítva a tekintélyes magyar honvédhadsereg, mely a hadsereggel egyetemben kész

A honvédek első szemléje a Rákoson a király előtt. (Egykorú újságrajz.)

királyáért és hazájáért vérét ontani. Ily tények előtt némuljanak el a bizalmatlanságot gerjeszteni vágyók alattomos fegyvereikkel és ismerjék el, hogy a magyar hon új életre ébredett, melynek fejlődését gátolni egy a hazaárulással.»

A Rákos homokján ez a gyakorlat volt *utolsó gyakorlata* a honvédségi oktató főtanosztálynak. E gyakorlatok befejezése után Öfelsége — a király — maga köré gyűjtötte a honvédtiszteket, megelégedését és köszönetét fejezte ki a szép sikerért... «Az oktatózászlóalj pedig most már szétesztatik az ország különböző kerületeibe s ősz végén majd, az újoncozás után, egy helyett ötven helyütt fognak peregni a honvéddobok s hangozni a vezényszó: *«Allj! — Indulj!»*»

A pirossapkás honvédfiúk — a távol vidéki városkákban az újonctömegekből alakítandó honvédzászlóaljok, huszárszázadok majdani kiképzésére — megannyi *apostolként* széjjelszéledtek. A király elismerése, József főherceg dicsérete után erősen dagadozott a honvédönérzetük. A vasúti kupékból vagy gyalogszeres menetútjainkon — «hejre, tyu-tyuzva» — bizakodással, kutyajókedvűen harsogták az akkoron divatos *«pesti nótát»*:

Hej, a pesti kis leányok,
Mind a templom mellé járnak,
Felborzolja a hajokat,
Úgy várják a galambjokat.

Hej, a pesti kis leányok
Mind a templom mellé járnak,
Szidják, átkozzák a papot,
Mért szabott rövid farsangot.

Ezeknek a régi jó pesti időknek a bőségségét, gondtalanságát, vidámságát örökíti a másik pesti bakanóta is:

Ha nem lugos, ha nem babos,
Nem is sör az, ha nem habos;
Nem is virsli, ha nem tormás,
Nem is leány, ha nem formás.

A pirossapkás honvédfiúk — oszladozván széjjel Pestről, hazafelé menet — a «hejre, tyu-tyu» után még egy-egy «ihajla, igaz a'»-t is hozzákurjintottak a kedves nóták végéhez:

Elszáradt a kék ibolya,
Nem szeretlek többé soha;
Láncot vetek a szívemre,
Még akkor sem bírok vele...
Ihajla... Igaz a'!

A hazafelé oszladozó, a Pest-Budától búcsúzkodó vidéki pirossapkás honvédfiúknak nagyon alkalmoszerű volt ez a másik, inkább a virágos szülőföldet, a szép vidék szerelmes szemű leányaít eleve-nítő színdús katonanótájuk is:

Megérik a szőlő nemsokára,
Árván marad a tőke sorjába'.
Te is árván maradsz, kis angyalom:
Mert már nekem el kell masíroznom.

*

A pesti 1. honvédszászlóalj, amelyből a világháború legendás nagy budapesti 1-es honvédszázadosunk kiváltódott, 1869 október 9-én esett át az első hadiszemlén. A pesti honvédek ezen emlékezetes *kilépőjét* az élet és történet színpadára, egy jóindulatú, hazafias, bár fellengzős alkalmi tudósítás örökítette meg. *Komlóssy Pál* 1848/49-iki honvédfőhadnagy («A Honvéd» újság november 11-iki számában) «*Látogatás a Baráka-című honvédlaktanyában*» ilyen híradással volt: «(Pest, 1869 október 9-én). Mára volt kitérve az első hadiszemle. A nemzet gyalog s lovas honvédei örömsugárzó szemek-

kel üdvözölték egymást; hisz a nap reájuk nézve nagy, — egy ócska rendszer megdöntése, s a haditanban egy új tudomány kifejlése függött szorgalmaiktól. Alig négy hete a polgári öltöny változtatásától, és az ifjúság szorgalmával kimutató azt, hogy a magyar nemzet harcias szelleme öröklött polgári erény; csak bizodalom a magasból, testvéri szeretet a főbb tisztektől, emberiesség a tanároktól és e nemzet hivatva van *Európa* szívében a szabadság védelmére... Midőn Budavára királyi várpalotáján nyolcat ütött az óra, Magyarország hadügyminisztere reménytől telt kebellet, művének megvalósítását látandó, ült kocsijába. Addig az *egésztelen laktanyában*²⁵ Pongrácz Sándor Pest-kerületi parancsnok, Horváth János ezredes, lovag Henneberg őrnagy, *Kuzmanovics* Sándor és *Schwenn* László századosok együtt tanácskoztak a laktanya udvarán, szemlélvén a nemzet hű gyermekeit, kik *szorgalmuk és kitartásuk által* kívánák meggyőzni a férfiakat, hogy várakozásaiknak megfelelni is képesek lesznek. Harsogott a trombita, pergett a dob s az új honvédek a gyakorlat mezején a szorgalom gyümölcseit mutatták be. Minden hadi fordulatokban szakasz-szakaszt kívánt felülmulni. Fegyvereik tisztasága s azokkal rendszeres, gyors elbánás képessé tévé őket, hogy nem egy egyént érhető, de az egészet a dicséret. Szem nem tudott különbséget tenni. Az igyekezet felülmúlá a rövid időt s a néző, mint az agg honvéd, az 1848-iki korszakot látá szemei elé varázsolva. Az egész egy testet s egy művet képezett, hiszen egy nemzet gyermekei s nincs közöttük választás... Az idő igen rövid volt s haladt, — még sok látnivaló volt s alig maradt elegendő a *céllövési próbatételre* s ez okozá, hogy a napirenden lévők közül csak húsz lövés tétellett, s ezekből *Szeles* Zsigmond, *Farkas* Ferenc és *Urbán* József közhonvédek a főpontot (centrum), s tizenhat a körvonalat jelzik meg. Nem engedék a lovas honvédek is elszalasztani maguktól ama elismerést, melyben testvéreik részesülének és a gyors és sebes lovaglásbani műtételeik igazolták, miszerint a *szorgalom és igyekezet* biztos sikerre vezet». A királyi honvéd és a királyi honvéd-nevezete kezdett már meggyökeresedni és népszerűsödni a köztudatban is, nóták, versek, mókák támadtak és keltek szárnyra felőle. A honvédbaka közelebbi atyafi lett a kőfalak között született pestiekhez. Ezekből az első időkből zengedezik felénk a következő pesti zamatú kedves öreg baka-rigmus:

Kimentem a Duna-partra sétálni,
Azt hittem, hogy ott fog a rózsám várni;
Ott is várt, de a tizedes úr karjába',
Az csolkolta piros száját javába'.

Messze van az üllői-úti kaszárnya,
Odamegy a szegény baka bújába';
Addig a por belepí az bakkancsot,
Könnyeivel áztat osztán subickot.

²⁵ Az Üllői-út vége felé, az Orczy-kerttel szomszédos, már ismertett barakkok voltak ezek.

Az Üllői-úti honvéd-barákától a dunapartig, a városligetig és vissza valóban nagyobb menetgyakorlattal felért, s beporosodott a bakkancs, a bolhát visittató feszes, szűk, piros bakanadrág is... A nóta, a móka nem hazudik.

A magyar királyi honvéddandárok felvonulása.

Ez az egész új magyar királyi honvédség — bizony — dőcögősen, dőcögősen indult, szegényesen kezdődött. Az akarat, a kitartás, a szorgalom, a magyar lélek csodákat oly sokszor teremtő kivételes ereje

A pozsonyi honvéddandár.

ám most is megtette a magáét. A lekicsinyelt, a bizalmatlanul, sőt az ellenségektől csúfolkodva fogadott m. kir. honvédek 1870 őszével már *dandárokban* gyakorlatoztak. Nem kis feladat, de sok tekintetből igen merésznek látszó vállalkozás volt ez. Hiszen, nemcsak maga az ifjú sereg volt teljesen próbálatlan, hanem magára a tisztikar jórészére is újság volt még — hozzá *magyar vezénnyel* — ez a helyi gyakorlótereken túlszárnyaló, nagyobbszabású, nagyobb tömegeket mozgató hadgyakorlat. Ezekből az első honvéd-dandárgyakorlatokból csupán a 6., 25., 33., 45., 46., 54., 55., 67. és 82-ik zászlóalj maradtak ki, miután dandáraik gyűlhelyétől több mint 4 menettávolságra estek.

E dandárgyakorlatokat szeptember 26-tól október hó 3-ig hajtották végre az ország különböző részein. Érdekes (s talán *nem is vélet-*

lenség?), hogy az összpontosított dandárok többségénél a parancsnok egykori 48-as törzstiszt volt, így a pesti kerületből *Hollán* Ernő ezredes (Szeged), *Gelich* Richárd ezredes (Borosjenő), *Horváth* János ezredes (Detta), a *kolozsvári* kerületből *Edényi* őrnagy (Sebes), *Inczédy* Samu ezredes (Maros-Vásárhely), a *kassai* kerületből *Görgey* Kornél alezredes (Kassa), *Meszéna* István báró alezredes (Szatmárnémeti), a *pozsonyi* kerületből *Móricz* Sándor alezredes (Eger), *Szent-Iványi* alezredes (Ipolyság), *Pongrácz* László alezredes (Nagyszombat), a *budai* kerületből *Schiffler* Ferenc alezredes (Kaposvár), s a gyalogdandárokhoz beosztott lovashadosztályok parancsnokai közül *Komlóssy* Lajos huszárőrnagy (Szeged), *Bernáth* Berci huszárőrnagy (Detta), *Lendvay* huszárőrnagy (Maros-Vásárhely), *Mauks* huszárőrnagy (Eger) mindnyájan egykori 48-as honvéd törzstisztek is voltak.

Az öreg 48-as huszár *Horváth* János ezredes, a pesti 1-ső honvédgyalogzászlóalj első parancsnoka ez alkalomból dandárparancsnok lett. A 13., 14., 16., 17., 18. honvéd zászlóaljakat Dettán *Horváth* parancsnoksága alatt összpontosították, míg saját pesti 1-ső zászlóalja a 2., 3., 4., 5., 7. honvédzászlóaljakkal együtt Szegeden *Hollán* Ernő ezredes²⁶ parancsnoksága alá került. *Hollán* ezredes, az őszi hadgyakorlatok idejére (ideiglenesen) kinevezett dandárparancsnok — az indulást előzőleg — szemlét tartott a pesti 1-ső zászlóalj felett. Csak éppen annyi maradt fenn róla, hogy «kedden reggel» történt, a «csapatok szétszórt csatarendben, két rohamban, oszlopalakzatban, stb. mutatták ki képességüket s végül elleptek a dandárnok előtt, ki az elleptetés után a tiszteket mind magaköré gyűjté s a király és a haza nevében köszönetet mondott nekik a fáradságért és szorgalomért, melyet a legénység kiképzése körül tanúsítottak. A legény-

²⁶ A szombathelyi születésű (1824) *Hollán* Ernő, korának ez a kiváló katonája a bécsi katonai «Ingenieur-Akademie»-t végezte. Mint mérnök-kari (Genie) hadnagy Komáromban a monostori erődítések munkálataiban résztvett. Később Lembergben szolgált. Az 1848-ik év végén már mérnökkari főhadnagy volt. 1848-ban a legendás kassai 9-ik honvédzászlóaljnak lett a századosa, e zászlóaljjal a Délvidéken a rácok elleni első harcokban résztvett. Alig másfél év alatt tábornoki ezredességig emelkedett és hadtéri mérnökkari igazgató (Feld-Genie-Direktor) hatáskörében a szabadságharc végéig, Pétervárad átadásáig e fontos felkérésű erődben működött. A kapituláció alapján büntetés ugyan nem érhetett, de Szombathelyre beledbekték, ekkor kezdte írni az *Akadémiától* később megkoszorúzott mértani könyvét. Pusztá gyanúra 1851 végén elfogták, félévig raboskodott. *Hollán* mérnöki, hadtani dolgokban olyan nagy hírű volt, hogy előkelő angol ifjak eljöttek hozzá hadtudományi dolgokat tanulni. A dunántúli vasutak megépítésében is résztvett. A közlekedési minisztériumban államtitkárként szolgált, a király szabadságot állományú honvédezesnek, majd altábornagnak kinevezte ezt «a nagy észtehetségű s oly magas képzettségű» tudós magyar katonát, a Magyar Tudományos Akadémiának már 1861-től rendes választott tagját. *Hollán* Ernővel sokat foglalkoztak az egykorú lapok, de még az élelapok is. A «*Borsszem Jankó*» például (1873 június 5.) «Ministre ne puis, Államtitkár ne daigne, *Hollán* je suis» francia szöveggel címképnek hozta nagyon sikerült rajzát. A *Hollánnal* szellemesen kapcsolatba hozott francia mondás különben a bretagnei ősi eredetű gróf, a későbbi *Rohan* hercegek kevély jelmondata volt: «*Rois ne puis, duc ne daigne, Rohan je suis!*»

ségnek is kifejezte megelégedését.» Az *indulásról* a következő közlés szól: «a zászlóalj 24-ikén (szeptember) reggel Vecsésre megy s onnan vasuton Szegedre szállítatik, ahol az első dandár, mely 6 zászlóalj és 3 lovasszázadból áll, dandárgyakorlatokat fog tartani. A *tüzérséget*, mivel a honvédség ilyennel eddigelé nem bír, lovas *tüzértartalékok* (?) fogják képezni.

A *hadgyakorlatok*, manőverek elnevezésére ezidőtájt — honvédtiszti részről — egy új szót, a «*hadargást*» röppentették ki, de bizony — hála Istennek! — nem gyökeresedett meg.

A honvédség, a honvédezredek *irat-, levéltárai*, bármilyen sajnálatos, több tekintetből bármilyen pótolhatatlanok is, ezen a közeli multnak tekinthető első időkből sem őriztek meg adalékokat. A letarolt, földig perzselt mezőnél is kipusztultabb volt — már az összeomlás előtt — egy-egy ilyen *honvéd-irattár*. A zászlóalj, a féldandár, az ezred, a felsőbb parancsnokságok legbecsesebb iratait — egyedül a helyszükét tekintvén — évtizedeken át szakértelem nélkül selejtezték, pusztították az «ezred irnokok». Naplókat, parancskönyveket sem tettek félre. A háború alatt az elvonult tábori ezredek örökébe lépett *pótzászlóaljak* — már az újabb honvéd idők írott emlékeire is — kegyeletlenül, avatatlanul folytatták az alkalmatlanná vált levéltárak félredobálását és kipusztítását, majd végül az oláh, a szerb, a cseh megszállók elvégezték, befejezték a még hátralévő írtómunkát... Még szerencse, hogy az egykorú hírlapok, folyóiratok, magánfeljegyzések — avatottak és avatatlanok tollából — megőriztek, rejtegetnek eddigelé figyelembe sem igen vett, egész tömeg — az élet lüktetéseit megörökítő — honvéd dolgot. Kiváltképpen való szerencse és nagy gazdagság, hogy legalább a pest-kerületi első honvéd-dandár és a pesti honvédek 1870. évi legelső őszi hadgyakorlatáról fennmaradt egy jól tájékoztató, mégis színesen nyomtatott írás. Egy hozzáértő, művelt magyar katona, gróf *Bethlen Olivér*, volt 48-as honvédnagy «*A Honvéd*» lapjában egész sorozatos tudósítást leadott ezekről, a ma már a szép mult történetét kifejező honvéd hadgyakorlati képekről. A névtelen krónikásnak ezekből a tényeket, a lényeket összemarkoló tudósításaiból *Szeged* színmagyar népének a honvédség iránti szeretete és ragaszkodása is meghatóan meglevenedik. Előljáróban — «*Szeged, szeptember 27-én*» keltezéssel — ezeket írja:

«*Szeged és környékén*²⁷ két nap óta a m. kir. honvédség első dandára van összpontosítva az őszi gyakorlatokra. Mindannyi zászlóalj vasárnap és szombaton érkezett meg, még pedig az *első pesti zászló-*

²⁷ A pesti honvédeket az akkor még inkább szerb lakosságú *Szőreg*-en szállásolták el. Ahol az *élelmezés* miatt, — *hús helyett vízbe főtt hagymával és zöld paprikával traktálták* a pesti gyerekeket — némi-nemű *civódás* támadt. A pesti honvéd fickók *szuronyszegezve* széjjel kergették a *vasvillára* kapott falusi szerbeket, amire — az 1918-ban még élt öreg *Nagy Ferenc* pesti kárpitósmester, egykori pesti zászlóaljbéli *örmester* elbeszélése szerint — «*valamicskét a szőregi ellátás is megjavult*». Egyébként — a szőregi kis csetepatétől eltekintve — Szegeden és a vidékén mindenütt «*szívélyesen fogadták*» a pestieket.

alj vasárnap este 9 órakor, miután az éjet Vecsésen töltötte, hol a lakosság a legnagyobb kitüntetésben részesíté és *zenekarral* kísérte az indóházhoz.» A továbbiakból kitűnik, hogy a *szabadkai* 4-ik zászlóalj, úgy a *félegyházi* 2-ik zászlóalj *gyalog* érkezett meg, s mindkettőnek a bevonulását «*harcmozdulati gyakorlattal*» hozták kapcsolatba, a *szegedi* zászlóaljból kirendelt századok és egy lovas-század «*csatározásra*» kényszerítették őket. A *mezőtúri* 7-ik zászlóalj ellenben — az államvasúton — különvonattal érkezett, Szegeden találtak szállást, míg a *zombori* 5-ik zászlóalj — az *alföldi* vasúton érkezvén — a 4-ik lovasszázaddal *Dorozsmára* ment szállásra.

«Az érkezés utáni napon — hétfőn — a 7-ik zászlóaljnak szemle-
napja volt, s ugyanekkor a főtisztek «*terepvizsgálatot*» tartottak és gyakorlótérül a Dorozsma melletti «*nagy szántóföldeket*» szemelték ki, az összes «*dandár-hadosztály*» első felállítására is ugyanitt történt meg (tegnap). Már korán reggel dob- és trombitaszó riasztotta fel az utcák csendjét.» Az utcákon, úgy a házak kapui előtt nagy tömegekben sereglett a kisvárosi közönség össze, mindenütt a lelkes «*Isten hozott benneteket!*» volt hallható. A honvédség büszkén és nemes öntudattal vonult keresztül — a városon — a gyakorlótérre, hol szintén nagyszámú kíváncsi közönség nézte a délig tartó gyakorlatokat. Meglepő volt az első gyakorlat eredménye. Az *összhangzás* semmi kívánni valót nem hagyott hátra. A második turnusbeliek, úgy az újoncok is a legnagyobb készültséget tanúsították, az első dandár valóban a várakozásoknak teljesen megfelelt már az első felállítás alkalmával is; hogy, továbbá — dicsekszi a tudósító — a dandár vezénylő parancsnok, Hollán Ernő ezredes ur mindjárt az első gyakorlaton a tisztikarnak legszívélyesebb köszönetét fejezi ki.»

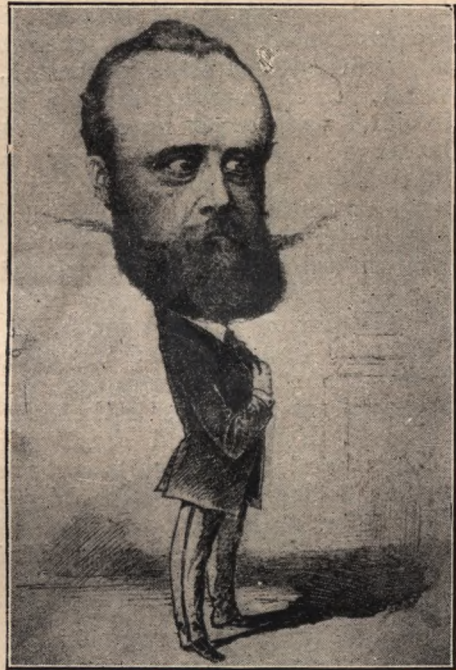
Maga, a szegedi gyönyörű magyar nép nem győzte igaz magyar szeretetével, vendéglátó híres magyar barátságával körülölelgetni a honvédeket. Pénteken este 8 órakor, a *Szabadelvű Körben*, *Dáni Ferenc* elnök meghívásával rendeztek vacsorát a dandár-tisztikar tiszteletére. Hollán Ernő ezredes is megjelent a vacsorán. A gazdag, bőséges fogásokat, lelkes köszöntőket nem sorolom fel, inkább itt le-
adom szószert a «*Szegedi Híradó*»-nak a honvédséghez intézett alkalmi fohászszerű üdvözlését. Ez az írás meghatározza, hogy a szegedi magyarok *miként és milyennek szerették* a honvédet?...

«Midőn e sorokat írjuk, — mondja a szegedi újság — az őszi gyakorlatra berendelt honvédszászlóaljak már megkezdték bevonulásukat és Szeged város vendégszerető falai közé. Mi pedig fennkölt érzellemmel s a hazafiúi lelkesedés szent tüzével kiáltjuk eléjük: «*Isten hozott benneteket, honvédek, testvérek! Isten hozott benneteket, hazánk derék bajnokai! Üdvözljük benneteket a dicső mult emlékeit, a jövő reményeit!* Ti vagytok a magyar nemzet oszlopai, jövőnk biztosítékai. *Ha ti nem volnátok most, akikre e vészterhes időben reménytelve tekinthetünk, elborult lélekkel, aggódó kebelvel várnánk mindennap a holnapot. De, midőn halljuk a vérünkre áhító hollók káromzásait, melyek kegyetlen vágyakodással naponként a magyar nemzet halálát hirdetik; midőn e hangokra lelkünk önkéntelenül elkomorodik: reátok tekintünk honvédek! S fegyvereiteknek ragyogása visszafénylik arcainkon, a visszatért önbizalom*

elüzi homlokunkról a felhőt, keblünkéből az aggodalmat. Nem, a magyar nem veszhet el az őseitől vérrrel szerzett földről, melyhez egy dicsőségben és szenvedésben gazdag ezredév emlékei kötik; a magyar élni fog! Fenntartják a jövőendő viharaiban is, mint a multakéiban, fiainak erős karjai, fenntartjátok ti, honvédek, a nemzet véreből fakadt polgárkatonák, a nemzet emlőjén táplált harcfiak. Még egyszer: Isten hozott közénk, szép sereg! Hajlékaink úgy, mint kebleink kitarva előttetek! Legyetek üdvözölve!»

*

A Szegeden összevont honvéddandárnak nevezetes napja volt az a szerdai nap is (1870 szeptember 28.), midőn Scudier altábornagy, temesvári katonai parancsnok, továbbá Schwarz tábornok, temesvári dandárnok s a szegedi két gyalogezrednek és a lovas- ezrednek minden szolgálatmentes tisztje jelenlétében gyakorlatoztak. Reggeli 8 órától déli 1 óráig tartottak ezek a nagyobb hadmozdulati gyakorlatok. «Ha meggondoljuk», — írja jellemzőleg tudósítónk — «hogy a honvédség jelen szervezete mellett egy zászlóaljban alig van több gyakorlott tiszt, mint az állandósított századok két vagy három tisztje; hogy ennél fogva a zászlóaljparancsnokok, a dandárnok jelzése következtében, nemcsak az illető zászlóaljakat vannak kényszerítve az elrendelt alakzatokban vezetni, de: úgyszólván minden egyes századparancsnokot utasítani a részleteiben is teljesítendő harcászati mozdulatokra; úgy könnyen elképzelhetni, mily bámulatra ragadta a jelenvolt katonai és szakértelmi kapacitásokat az első honvéddandárnak mai második nagy hadgyakorlata, mely a nem szakértőkre nézve is a legteljesebb szabotosság és összhangzás benyomását tette.»

Hollán Ernő, későbbi tábornok, államtitkár.

Volt «*elléptetés*» (díszmenet) is és délután 4 órakor a Kaszinóban, mint rendesen, *közébed*. Hollán ezredes különösen nagy súlyt fektetett ezekre az ebédekre, *tisztjeinek meghagyta: «igyekezzenek az intelligensebb altiszteket és közhonvédek is ezen ebédekre meghívni, hogy ezáltal a honvédség közti érintkezés minél élénkebb legyen és alkalom nyujtassék az egymásközi eszmecserék váltására.» Ezen az ebéden, amely hat óra után végződött, csakugyan már*

több altiszt résztvett. A másnapi nagygyakorlatokra vonatkozólag a «Szegedi Híradó»-ban a polgárság páratlan érdeklődését, szeretetét tanúsító következő kedves felhívás jelent meg: «A helybeli őszi hadgyakorlatra összegyűlt honvéddandár holnap (csütörtökön) egész nap a városon kívül leendvén gyakorlaton, ugyancsak kint fog délben tábori étkezést tartani. Minélfogva felhívjuk Szeged város lakosságát, hogy *derék honvédeink felüdítésére* akár pénz-, de még inkább természetbeni adományokkal, *étellel, itallal szolgálni siessen*, s ki mit adhat, azt lehetőleg még ma estig, de legfőljebb holnap délelőtt 9 óráig a *Sina-udvar* átellenében, a *Schmidt-házban* lévő honvéd kezelőtiszt irodában átszolgáltatni szíveskedjék.»

A lelkes szegedi magyar nép valóságosan körülrajongta a honvédeket. Ezeket a jólelkű magyarokat ugyan nem kellett buzdítgatni. A derék szegediek a Nepomuki Szent János-szobrával ékes *Maty-hídjához*, mely a Tiszába levezető széles vízfolyást hidalta átál, nagy tömegekben elébb kiérkeztek, mint maguk a gyakorlatozó honvédek. A nők kocsikon állva, a férfiak pedig nagyobbrészt a csárda tetejéről vagy egyéb magaslatokról nézték a kibontakozó nagyszerű látványt... Két zászlóalj négy zászlóaljtól üldöztetve húzódott a Maty-hídig, mely a várostól mintegy másfél mérföldnyire fekszik; majd az üldözött két zászlóalj a híd túlsó felén foglalt állást és negyedmérföldnyi szélességben a leghevesebb *tűzharc* keletkezett. Nagyon érdekes volt két lovasezred (?) összecsapása is. Tizenegy óraker — háromórás csatározás után — *pihenőre*, «*állj*»-t *trombitáltak* *s kezdődött* a «*villásreggeli*». A Maty-hídi fogadónál körülbelül 15 kocsin (nagyrészt úri fogatokon) étellel és itallal bőven meg rakodva várták a honvédséget, a csárdában és közelében pedig főtt a «*bográcsos*», úgyhogy a tisztikar és a honvédség itt jól megvendégeltetett. Hollán Ernő dandárparancsnok maga egy étellel-itallal rakott kocsiról osztogatta a harapni- és nyelni valót. A *kulacsok* tiszték és legénység között *kézről-kézre jártak*, «különösen hangos derültséget gerjesztett *egy félakós kulacs*, *de bizony a többszöri megtöltés után is mindannyiszor kiürült*».

A *pihenő* elteltével még rövid tűzharchoz fejlődtek a zászlóaljak. Volt pár szép bravúros lovassági támadás is. Majd két óra tájban megkezdődött a visszavonulás hazafelé, midőn is a pesti honvédek kitétek magukért; mert «noha a honvédség a nagy fáradtság miatt kissé meg volt viselve, a hazamenetelnél a honvédlövasság vígan énekelt, a gyalogság pedig, különösen a pesti zászlóalj, mely legnagyobb fáradalomnak van kitéve s naponta *Szöregről* mintegy 2½ mérföldet gyalogol a gyakorlólóhelyig, amint a dandárparancsnok: Hollán Ernő ezredes urat megpillantá, zajos éljenekben tört ki. Vígan ugrádoztak erre a többiek is és sipkáikat — *Éljen Hollán ezredes úr!* — örömkáltások között dobálták fel a levegőbe. A dandárparancsnok úr meghatva e szép ovációtól, a kifáradt honvédeket, rövid útközbeni pihenés után, elkísérte egész a város végéig.»

A negyedik gyakorlatot pénteken tartották. «Valóban meglepő a gyakorlatok eredménye», — közli a további tudósítás — «ha meg-gondoljuk azon fáradaalmakat, melyeknek az egyes zászlóalj-
nak alávetve; különösen a pesti zászlóalj naponta nem kevesebb, mint öt mérföldet gyalogolt Szőregről, a gyakorlótértől és innen vissza». Ezután a pénteki gyakorlat után, mely déli 1 órakor vég-ződött, *Leffter Mihály* szegedi polgár a *pesti zászlóaljat* a lakása előtti sétányon megvendégelte... «A századok egymásután kitűnő
rendben vonultak a felállított párolgó bográcshoz, hol mindegyik megkapta főzőedényébe a maga adagját, (az illatos paprikásból) s minden négy ember *egy-egy pint* bort (*Magyarát* zamatos, nemes nektárjából) s még ezután mindegyik egy-egy adag kitűnő *magyar sajtot* (*Makó* híres juhászaitól). Mindegyiknek jutott egyformán ételből, italból az utolsó emberig. Az öreg ur pedig, ki e festői jele-
netet, szép áldozatkészségével improvizálta, mosolyogva fogadta a szivélyes üdvözeteket, hallgatá a vidám zajt s a fel-felhangzó kiáltást: — «*Éljen Leffter Mihály!*»

*

A honvédség pénteken este — reggeli 4 óráig tartó — *bált* adott. A dandárparancsnok a szombati napot *pihenésre* engedte, *József* fő-
herceget — az egész városban lobogó-dísszel — e napon várván. Éjjeli 12 órakor érkezett meg a fenség, s *vele együtt gyalogezredének a zenekara*, mely a vasárnap-délelőtti hadgyakorlatnál is jelen volt. E hadgyakorlatot Dorozsma mellett tartották meg, s dacára, hogy a várostól egy és fél mérföldnél távolabb fekszik ez a hely, a lelkes szegedi magyarok, ide nagy számmal kisereglettek. Ahányszor közelükbe jutott József főherceg, mindannyiszor harsogón meg-
éljeneztek. A főherceget a sógora, *Köburg* herceg és *Pongrácz* Sándor ezredes, pestkerületi honvédparancsnok is elkísérték. A *zenekar* a szemle után vigan játszott a *élénk magyar dalokat*. A főherceg, pihenés közben, Hollánnak, majd a zászlóaljparancsnokoknak ki-
fejezte legteljesebb megalégedését. Ezután a zászlóalj-
között szét-
osztották a kiváló magyar Hollán ezredesnek történeti becsű, hit-
vallástételszerű következő dandár-parancsát:

«Magy. kir. pesti honvédkerület, I. dandár. Dandár parancs. Kelt Szegeden, 1870. évi október 2-án. Mai napon az egyesített dan-
dár kapcsolatát feloszlatom. Ezzel az idei őszi gyakorlatok be van-
nak fejezve. Az egyes honvédzászlóalj-
és lovasszázadok a már ki-
bocsátott *menetrend* szerint térnek vissza *törzshelyeikre*. Örvendetes és megtisztelő volt reám nézve azon feladat, hogy a m. kir. pesti honvédkerület 1-ső dandárát legelső őszi gyakorlatai alkalmával vezényeljem. Éreztem ugyan a feladat nehézségét és bizonyára nem is sikerült volna nekem annak megfelelni, ha az alosztályok pa-
rancsnokai, annyi gyakorlati készültséggel és ügybuzgósággal nem támogattak volna, ha az egész dandár honvédsége mindenkor jó-
kedvvel és kitartással, egymással még buzgalomban is versenyezve nem igyekezett volna — a feladat elérésében — engem, az osztályok parancsnokait, az egész tisztikart gyámolítani és támogatni. Fogadja mindezekért a pesti honvédkerület 1-ső dandárának tisztikara és

honvédsége elismerésem kifejezése mellett legmélyebb hazafias köszönetemet. Büszke öntudatot merítettem azon valódi katonai szellemből, mely a dandárt lelkesíti, mely az ország dicsőségének és biztonságának zálogát képezi. Nem szólok kötelesség és fegyelemről. Amazt becsülettel teljesíté, emezt sértetlen fenntartá a dandár. Nem szólok az alkotmány és a nemzeti szabadságról, egyikét sem tanulják meg Önök felejtani. Nem mutatok a háromszínű lobogóra. Esküdjének Önök, hogy meghalnak, ha védeni kell. *Emeljék fel csak, nem fenyegetésképpen, de mint a haza függetlenségének jelét, mint egy hősi kor emlékét, s maradjanak vallásos tisztelettel a haza becsületének ezen jelvénye iránt. S maradjon Önök elméjében, hogy a*

A nagyszombati honvéddandár.

nemzetek története nagyrészből fegyverek története ugyan, de, hogy a magyar honvéd nemcsak katona, hanem békeidején a hazának komoly és munkás polgára is. E téren van még néhány szavam Önökhöz. Egy nagy nép büszkeségének álmai közt él és hal. De nem elegendő többé féktelen bátorsága, a hadi mesterségek tökélyével, szilaj természetének ösztönei, a hadiműveletek terveinek mélységével szemben. Az új fegyverekkel a harcmodor és haditudomány megváltozott. A győzelem odaszegődik a tudományhoz, mellyel a katonai lángész együtt jár. A gorstűzű fegyver megkettőzteti a gyalogság erejét, szélesbíti a lovasság szerepkörét s a katonától hidegvért, terepismeretet és találékonyságot kíván. Az öngondolkozás és önkormányzás megszokása múlhatatlanul szükséges az új hadszervezet mellett, s az a honvéd, kinek egy kis bokor és lőfegyvere nem egyszer mind vára is: annak a csatában nem nagy hasznát vesszük. Legyenek egyébiránt oly hű polgárai a hazának, tisztelői a tör-

vénynek, amely elszántak és ügyesek a fegyverforgatásban, s legyennek meggyőződve, hogy ha első együttlétünk folytán nyilvánult tulajdonságaim el nem enyésznek, hogy gyakorolni fogom azokat minden alkalommal, hol imádott hazánk becsülete és boldogsága igénylik; valamint soha, de soha megfeledkezni nem fogok azon dandárról, mellyel — együttlétem alkalmával — csakis kellemes órákat töltöttem. Éljen a király! Éljen a hazal!»

*

Az időkről, az emberekről nagyon érdekes, szép magyar bizonyosság marad az a köszönő levél is, melyet a *dandárparancsnok* intézett Szeged városa képviselőtestületéhez:

«Annyival meghatóbb volt pedig a nemes város ezen előzékeny fogadása», — írta Hollán — «minthogy az a fennálló politikai helyzet s az új honvédszervezet iránti bizalom forrásából látszik erejét méríteni. Szeged városa, értelmes közönsége áthatva van annak igazságától, hogy bár az 1867-iki kiegyezés sok kívánni valót hagyott fenn, s nem is oldhatott meg minden kérdést, de véget vetett a birodalom két fele közti nehézségeknek, s a honvédség új szervezete által az ország kiváló érdekeit biztosítá!» — Majd így folytatta: «A honvédség feladata e kiegyezési politikának jellemet és nevet szerezni, hogy végre is az európai hatalmak legyenek meggyőződve, miszerint mi nem másért, de magunkért vagyunk teremtve és saját kezeinkkel tartjuk fenn sorsunk mérlegét. Semmi egyébért nem szabad háborúba keverednünk, mint magunk tiszteletbentartása és azon igazságos figyelemért, mellyel a nemzeti becsületnek tartozunk. Én részemről bizonyos vagyok benne, hogy, ha az ország békében maradhat, oly gazdag segélyforrásokkal rendelkezik, hogy jó ügyben akármely hatalommal szembeállhat.»

A kedves szegediek, vasárnap este, még egy utolsó búcsú-vacsorát tartottak a távozó honvédtisztek tiszteletére. A hangulatos, meleg vacsora este 11 órakor végződött. A Maros-utca torkán a földszintes, széles öreg ház, a *Főlsővárosi Kaszinó* egykori vidám, hangos helyisége — azóta — a feltöltött utcákba belesüppedt. Virágos, nótás volt az a nagy terem, ahol Szeged polgárságának színe-java a honvédtisztekekkel áldomást tartott... Ó, boldog, szép, bőséges magyar idők!... A régi szegedi elégyült polgár életet, az iparkodó város gond nélkül igénytelen gazdagságát, tornácos, fehér polgárházait, virágos kis kertjeit még akkor nem temette szennyes árja alá a Tiszának gátakat szakító szörnyű árvize... A búcsú-lakomán elhangzott felköszöntők is őszinték voltak... Az egyes honvédszászlóaljok — másnap korán reggel — zenekíséret mellett távoztak az ősi magyar városból. A magukat mindenhol hamar feltaláló, vidám, fürge pesti honvédek e valóban szívből fakadt nóta nótázgatásával búcsúztak a drága magyar Szegedtől:

Ha már egyszer meg kell lenni,
Hogy Szegedből ki kell menni,
Könnyen ki megyek belőle,
Csak egy rózsát hagyok benne.

El kell menni, ha esik is,
 Ha nehezemre esik is;
 Nehezen esik a járás,
 Tőled rózsám az elválás.

Nemzet és honvédség az első királygyakorlathoz készülődnek.

A honvédség, mint a kised Herkules, már bölcsős gyermekkorában megküzdött a kígyókkal. Alig harmadféléves létezése után lába alá tiporta a hazai kishitűség, a közöny, a részvétlenség és a bécsi gyűlölködő cselvetések sziszegő kígyóit. A nem hivatalos hírlapok 1871 elején örömmel újságolták, hogy: «ezidén is nagyobb mérvű összpontosítások szándékoltatnak». A honvédségi fegyvergyakorlatok megtartásáról különben az 1868. évi XLI. törvényeink 14. §-ában találunk irányító rendelkezést, e szerint «a honvédség évenként két hétig tartandó századonkénti gyakorlatra, minden második évben pedig három hétig tartó zászlóaljankénti, vagy nagyobb fegyvergyakorlatokhoz szólítandó be». A honvédelmi minisztérium 1871 június hó 12-én csakugyan «felterjesztést tőn öfelségéhez, hogy kerületenként egy-egy dandár három heti gyakorlatra vonassék össze». Azzal indokolták ezt a kezdeményezést, hogy a honvédség őszi hadgyakorlatain nemcsak a legénységet s az alosztályok vezetőit kell képezni (a század- és zászlóaljgyakorlatokkal), hanem a magasabbrangú, nevezetesen a kerületi s dandárok parancsnokságával megbízott törzstiszteknek is alkalmat kell nyújtani a nagyobb csapatok vezetésére. A *Pesti Napló* (1871 július 5), a honvédelem főparancsnokával egyetértőleg megállapított «*harcrendről*» a következőket közölte:

«Összesen hét dandár fog összpontosítani és pedig egy-egy *Csakován, Nagyszebenben, Miskolcon és Varasdon*, azután a *pesti, ipoly-sági és budai* dandárok *egy hadosztályban* egyesítve *Vác* környékén. Minden egyes dandár 4 gyalogzászlóalj, 2 lovasszászad, 4 szórólöveg-ből áll. Az ezen beosztott 28 zászlóalj, s valamennyi lovasszászad ezen gyakorlatai 3 hétig tartanak, míg az idei ősszel a honvédség többi 45 gyalogzászlóalja és 25 lovasszászada csak kétheti zászlóalj- és századgyakorlatokra hivatnak be. Hogy továbbá a törzstisztek a lehető legnagyobb számban résztvehessenek a dandár- és hadosztálygyakorlatokba, a behívások külön időszakokban s közigazgatási tekintetből akként történnek, hogy szept. 1—14-ig a fentemlített 54 zászlóalj végezi gyakorlatait, a csakovai, nagyszebeni, varasdi dandárokhoz beosztandó csapatok pedig szeptember 3-tól 21-éig, a többi négy dandár alosztályai végre szeptember 10-től 30-ig gyakoroltatnak. Ezen gyakorlatoknak keresztülvitelére szükséges költségek az előirányzatba felvett összegből fedeztetnek akként, hogy az 1868-ik év végével a hadsereg tartalékából áthelyezett 18.000 honvéd a gyakorlatok alól egészen felmentetik, s hogy a dandárokba osztandó zászlóaljak 600 emberre, egy-egy lovasszászad pedig csak 100 lóra egészítették ki. Miután azonban az ily nagyobb hadtestekben való gyakorlatok cél-

juknak csak úgy felelnek meg teljesen, ha az elkülönített dandár *tüzérséggel*, a Vácnál összpontosítandó hadosztály *műszaki s ápoló* csapatokkal is *elláttatik*, a minisztérium ebbeli előterjesztésére *őfelsége elrendelte*, hogy a nagyszebeni és csakovai dandárok egy-egy üteg *tüzérséggel*, a Vácon összpontosított hadosztály pedig megfelelő *tüzérséggel*, *műszaki és egészségügyi* csapatokkal fognak elláttatni. De hogy az *összetartozásra és együttes működésre való hivatottság eszméje kifejezést nyerjen*, elrendelte a király, hogy a *budapesti helyőrség csapatai is* résztvegyenek szeptember 22—27-ig a honvédség nagyobb hadműveleteinek kivételében... «*Szóval az ágyúkat nem bízták illő ellenörködés nélkül a honvédekre!*» — vélekeztek «A Honvéd»-ben a 48-asok.

A Vác mellett tartandó nagy honvéd-hadosztálygyakorlatokkal kapcsolatban a budai «*Local Corr.*» július 20-án már úgy értesült, hogy: «arra valószínűleg a király *őfelsége s Albrecht és Vilmos főhercegek is* jönnek.» A *hírlapok* augusztus 22-én már részletesebb értesüléseket közöltek a közérdeklődéssel várt *első nagyobb honvédgyakorlatról*. Ezekből a hivatalos jellegű közleményekből megtudjuk, hogy:

«A nagy hadgyakorlatok Vác környékén két hadtest által fognak véghezvitetni, s ezt a 70 ezer emberből alakult hadsereget *keleti és nyugati hadtestnek* fogják elnevezni. A keleti hadtest főparancsnoka *Gablencz báró*, budai főparancsnok, a nyugati hadtest parancsnoka pedig a honvéd főparancsnok, *József főherceg* lesz; hogy továbbá a keleti hadtest összesen 16 gyalogzászlóaljból és 10 lovas századból álland, 32 cső- és 4 darab szörlőveggel, míg a nyugati hadtest összesen 12 zászlóaljból (ebből 4 sorhadbeli, a többi honvéd) és 6 lovas századból fog állani, 16 csőlőveggel és 8 darab szörlőveggel.» Magáról az e nagygyakorlaton megoldandó *feladatról* a következő tudnivalókat közölték:

«Egy *Pestről a Tiszához* visszavonulni készülő sereg vezére erős hadosztályt (keleti hadtest) küld Vác felé oly célból, hogy ez a Vác alá érkezett ellenséges haderőt (nyugati hadtest) visszavonulásra kényszerítvén, serege számára a háborítlan «*hátramenetelt*» bizto-

2. 3.
A váci honvéd-tábor parancsnokai. 1. Máriássy, 2. gróf Kulmer és 3. Dobay honvéd ezredek.

sítsa. Szeptember 24-én délután a keleti hadtest *Dunakeszire*, a nyugati hadtest pedig egyidejűleg *Sződre* és *Éltesházára* érkezik. Az előőrsök egymással szemben állítatnak fel. Szeptember 25-én reggel mindkét hadtest folytatja előnyomulását. A *gödi pusztán* történő összecsapás folytán a nyugati hadtest a *szód-rákosi patak* mögé vonul vissza, annál is inkább, mert eme hadtest vezére az ütközet folyama alatt ama tudósítást veszi, hogy az ellenség *Gödöllő* felől erősítést kap. A nyugati hadtest előbbeni hadállásába térvén, azt megtartja. Az e napon *Gödöllőről* erősítést nyert keleti hadtest a *gödi csárda* és *gödi pusztánál* táboroz, honnan azonban még aznap este haderejének egy részét saját serege zöméhez kell menesztenie. Szeptember 26-án, az időközben tetemesen megerősült nyugati hadtest támadólag lép fel. A keleti hadtest, mely a *Csomádtól* délre fekvő magaslatokra vonult, védelmi ütközetben törekszik időt nyerni. Mindkét rész a haretér közelében táboroz. Szeptember 27-én a nyugati hadtest folytatja előnyomulását. A *Mogyoród* körüli magaslatok támadásával és védelmével a hadászat bevégeződik.»

«Azok után, miket eddig katonai körökben hallani, e hadműveletek nagyszerű katonai látványt fognak nyújtani, melyre annál is inkább jelentkezendnek számos kíváncsiak, mivel — mint a «*Loc. Corr.*» értesül — mind a *gőzhajózási*, mind pedig a *vasúti társulatok* ez alkalomból *külön meneteket* fognak megindítani» — újságolta augusztus 27-én a «*Magyarország és a Nagyvilág*». Közelebb és közelebb érkezhén e hadgyakorlat időpontjához, az e gyakorlatra vonatkozó hírek arany-szövesű palástjában mindinkább élénkebbek, ragyogóbbak, sűrűbbek lesznek a hírlapok szövszékeiről gombolyodó hírfonál-szálak... Megtudjuk, hogy: «bizonyos *Udvardy József* honvédfőhadnagy új tábori (távíró) készüléket talált fel és mutatott be a honvédelmi minisztériumnál, mely, mint mondják, sebesebben dolgozik, mint a *Morse-féle* készülék. Ezen készülékkel a honvédelmi minisztérium rendelete folytán, még a váci gyakorlatok megkezdése előtt próbák fognak tétetni, hogy a beválás esetén már a váci táborban használhassák.» Majd «egy helyi tudósító» azt a rémhírt újságolta: «A *koleraveszély* miatt az idei öszre tervezett hadgyakorlatok és a Pest és Vác közötti nagyobbszerű táborozás elmarad...» A hivatalos lap (szept. 5) alaptalannak nyilvánította ezt a «helybeli tudósítást».

Egy szeptember 2-án keltezett hír szerint: «A váci táborba kirendelt csapatok számára a nyílt parancsok már kiadattak. A honvédség valószínűleg gyalog fogja megtenni az utat Vácra.» Másik híradás szerint: «Tíz *Norton-féle kúta* szerzett a honvédelmi minisztérium, hogy azokat a Vác alatt tartandó őszi összpontosítás alkalmával a *vízszegény táborhelyeken* alkalmazásba hozhassa. E célból szeptember elsejétől kivezényelte *Oberkamp Gyula* honvédszázadost a helyszínére, részint, hogy a kitűzött táborok azon helyeit kutassa, hol a kutak jó eredménnyel alkalmazhatók, részint pedig, hogy e célra kirendelt utászokat a kutak beállítása és kezelése körül kellő utasításokkal ellássa.» Ismét más hír: «A honvédelmi minisztérium tudatja, hogy az összpontosítások és a fegyvergyakorlatra beszólított *szabadságot* állománybeli honvédtisztek egy havi fizetést kapnak a *rendes illetményekkel* s az úti kárpótlással. A *tényleges állomány*

tisztjei pedig az állomásaikról való indulás napjától a *menet-pótlékban* részesülnek. A szabad ég alatti táborozás idejére a legénység tábori tüzekhez szükséges anyagot és fekvésre szalmát kap. A budai főparancsnokság tekintettel a hideg éjjelekkel váltakozó napokra, melyek könnyen idézhetnek elő meghűléseket s ennek következtében lázat és vérhast: elrendelte, hogy a legénységnek a raktárakból a *haskötők* kiadassanak, s hogy a legénység kora reggel és este, valamint éjjeli szolgálat idején éjjel is, ezen *haskötők* viselésére köteleztessék.»

A «Pesti Napló»-nak (szept. 7.) «*Labiennus*» néven cikkező írója, mintegy *bevezetéseként* a legelső nagyobb honvédgyakorlatnak, *panaszokkal* hozakodik elő. Az alig harmadféléves intézménynek dicsőséges felvirulását elismervén, a «*sebekre*» is rámutatott; mint a *protekcio osztogatásra és nepotizmusra a tiszti előléptetések körül*; mint a (kb. 1300) *szabadságolt állományú tisztek háttérbeszorításán* (a honvédelmi minisztérium — például — minden évben 144 szabadságolt állománybeli elsőosztályú százados számára kapja meg az őszi gyakorlatokra járó költségeket, valóságban ily százados csak valami 9—10 van, holott tavaszkor megígértetett, hogy a többi üresedésben lévő helyre még az őszi gyakorlatok ideje előtt lesznek az előléptetések kihirdetve, ez az ígélet nem váltatott be); mint a *honvéd sáncoló eszközök* (hosszúnyelű ásók, kapák) *célszerűtlenségére*; mint a *tiszti podgyászládák* eltérő méreteire; mint — végül még egy apróságot — a honvédtiszteknek *négyféle nadrag* (vörös, kékes-szürke és nyári) van megengedve, *miért e pazarlás?* Miért kényszerítik a szerényebb sorsú tiszteket, kik tehetősebb bajtársaikhoz mindenesetre hasonlóan akarnak öltözködni, ily költsékezésre?«

*

Szeptember 12-én közreadták a váci hadgyakorlat részletes «*tervrajzát*», amely szerint: «a *Horváth János* ezredes dandára (az 1., 47., 49., 50. honvédzászlóaljjal, 8 golyószórával, az 1., 19., 20., 21. honvédhuszárszázadokkal, 8 ágyúval) *József* főherceg alá a nyugati hadtesthez (szakaszparancsnok *Pongrácz* ezredes) kerül. A honvédsapatoknál beosztott tüzérség *Teodorovics* őrnagy vezénylete alatt és a nagy hadgyakorlatok egész tartamára a honvédség főparancsnokának van alárendelve.» Érdekes hír az is, hogy «a váci hadgyakorlatok tartamára a *honvédség részére külön ételmezési gondnokság állíttatik fel*, melynek feladata leendő a honvédek ételmezéséről gondoskodni; továbbá, hogy Vácon az itt összpontosított honvédek részére elővigyázati célból *betegápoló intézet* is fog felállíttatni.»

Mind közelebb, közelebb érkező a hadgyakorlat napja, az előzetes mozgolódások hírszálai is mind ragyogóbbak és tarkábbak lesznek. A «Pesti Napló» szeptember 13-ról ezt írja: «Mint Bécsből halljuk, *Ófelsége*, a király legközelebbi csütörtök este, vagy legfeljebb pénteken reggel fog Budára megérkezni és azután a váci hadgyakorlatok alkalmával naponként külön vonattal ide (?) fog rándulni, de az éjjeleket folyvást Budán töltendi. Ez alkalommal az udvar néhány kirándulást is tervez Gödöllőre. Ma reggel az udvari szolgaszemélyzet már meg is érkezett, holnapra a lovászokat várják...» Jönnek a frissnél frissebb hírek, hogy «*Andrássy Gyula*

grótot is Vácra várják s hogy a miniszterelnök a váci püspöknél fog lakni; jönnek a hírek a József főherceg *váci tartózkodásáról is*, aki egyik *váci öreg fogadóba* telepszik meg... A Pesti Naplónak (szeptember 20.) «*hiteles forrásból*» nem érdektelen híradása az sem, hogy: «*legközelebb Öfelsége kíséretébe egy honvéd-törzstiszt is ki fog neveztetni állandó szolgálattételre a király személye körül*». Ez az értesülés — legalább a váci hadgyakorlatok tartamára — valónak is bizonyult. Öfelsége mellett *Markovics* honvédhuszár alezredes bízott meg a *segédtiszti teendőikkel*, ami annál nevezetesebb, mert a derék *Markovics* alezredes *48-as honvéd* volt... Jól mondják, hogy evés közben jön meg az étvágy, a *Markovics*-hírről kapcsolatban «*Pesti Napló*»-ék a hír kedvezőbb folytatását is jelentik: «különben Öfelsége mellett nemsokára *rendes honvédszárnysegéd* fog működni, ami annál fontosabb, mert a honvédség létszáma 142.000 és nemsokára eléri a 200.000-et és ügyeit még mindig (!) *egy közös hadseregbeli hadsegéd* intézi Öfelsége körében... Hiteles forrásból tudjuk, hogy e fontos állomásra oly egyéniség van kiszemelve, ki érdemei által az egész honvédség elismerését vívta ki magának... Ez alkalommal azt is megemlítjük, hogy a váci táborozás alatt *Gablencz* főparancsnok táborkarába két honvéd: *Verklián* őrnagy és *Gränzenstein* százados és viszont József főherceg táborkarába két közösügyes tiszt: *Kaltenbrunn* őrnagy és *Festetich* százados van besztva».

Porzó (*Ágai* Adolf, a jeles tárcaíró) «*Fővárosi Tárcalevél*» sorozatában (Magyarország és a Nagyvilág, 1871. szept. 17.) — az őszi elmerengés hangulatain éldelegvén — a nemzeti zászlós, piros sapkás honvéd dicsőségen szintén nekibuzdult... A «*kintornás*» *olaszról* s kottán krajeárt szedegető *piros palástos majmáról* fűzött szeptemberi *tréfát* félbeszakítván, így lelkesedik: «De, im egyszerre elnémul az ábrándos nyekergés (az «*il puritaniból*»), dobszó perdül, kürt riad... *Ezek ők... A mi honvédeink*, kik rugalmas lépésekkel dobognak el (szabatos lépésben) ablakom alatt... Mintha *kék és piros pöttyös kígyót* látnék, melynek farkát még nem s a fejét már nem látom. Bajuszokon fehérlik a *nyár dere*: a por, s lábukon a bakkanas is *havas* az országút porától. Vonulnak *Vác* felé... S ha békés táborozásra bocsátkoznak le a váci dombok tövébe, s véretlen csatára kelnek egymás ellen a síkon: juttassák eszükbe, hogy *e hely is egyik marathonia a magyar fegyvereknek.*»

A király és a váci honvédtáborozás.

A pesti honvédeknek Soroksári-uti szerény kis laktanyájában 1871 szeptember elejével mozgalmas napok következtek. A váci nagy hadgyakorlatokra megkezdődött a pesti honvédzászlóalj behívott vitézeinek gyülekezése és felszerelése. A hivatalos lap hosszabb közleményben foglalkozik a honvédek összpontosításával. Az egyik jóindulatú újságtudósító már el is újságolja: «A honvédek legnagyobb száma vasárnap, szeptember 10-én jelentkezett és mintegy 700 em-

ber még aznap egyenruhát kapott, délután elszállásoltatott, századokra osztatott és esti 4—5 óra között minden század a maga gyűlhelyén sorakozott, meghallgatandó a másnapi gyakorlatra a parancsot. A tisztek fáradozása és ügyessége elismerést érdemel, miután sikerült nekik 700 embert fegyverrel, ruhával s a katonai szolgálathoz tartozó minden aprólékossággal oly gyorsan ellátni, hogy már hétfőn reggel az első század, délután pedig a többi század megkezdhette a Rákoson a gyakorlatait. A Soroksári- és Üllői-úton már kora reggel dob- és trombitaszó volt hallható. A honvédség büszkén és nemes öntudattal vonult az utcákon a gyűlhelyre. A gyakorlatról visszatérőket délelőtt úgy, mint délután, az utcán és a házak kapui előtt kíváncsi közönség nézte és nem egyet láttunk

Egykoru rajz a váci honvédtáborból (1871).

mosolyogni a honvédeink közül, kik egy nappal előbb még polgári ruhában mentek az utcákon, most azonban feszes állásban a «vigyázz» szóra figyelve haladtak el ismerőseik előtt. A zászlóaljzat vezénylő *Stoffer* százados már a második gyakorlat után megelégedésének adott kifejezést; mert a harmadik, úgy a második és első turnusbeliek is a legnagyobb készütséget tanúsították és a várakozásoknak teljesen megfeleltek. A négy századra osztott gyalogságot egy százados és három főhadnagy vezényli és pedig az első századot *Clair Gyula* főhadnagy, a másodikat *Adámi Rezső* főhadnagy, a harmadikat *Reviczky* főhadnagy, a negyediket *Brettschneider János* százados. Van ezenkívül minden századnál három tiszt. Ma (ez a híradás szeptember 21-ről van keltezve) indul a zászlóalj Vácra, és miután *Újpesten* és *Dunakeszin* pihenőt tartott, estefelé Vácon bevonul. Tegnap pedig érkezett a honvédparancsnokságtól a pesti, valamint a Vácra érkező többi zászlóaljparancsnokságokhoz hosszabb

m. kir. honvéd főparancs, mely József főherceg aláírását hordja s «mely az egyes lovas- és gyaloghonvéddandárok számára kijelölendő *gyűlhelyekről*, a váci állomásőrség kiállításáról, ez őrség mikénti felváltásáról, a rend fenntartására célzó szabályokról, a naponkénti parancskiadásról s más egyebekről szól».

A többféle irányból s különféle helyőrségekből összeérkező honvédsapátok — a tulajdonképpeni hadgyakorlatok megkezdése előtt — Vácon táborni ütöttek. A hírlapokban ezt a helyfoglalást, ezt az időszakot nevezték: «A váci tábor, — a váci táborozás» néven. A «*Vasárnapi Ujság*» kedves naivsággal festegeti e táborozást: «Valóban meglepő a látvány, amely az ember elé tárul. Egyik csoportban *fehér társzekerek* láthatók, némelyiken nagy *vöröskereszt*. Ez a vöröskereszt azt jelenti, hogy *oda nem szabad lőni*, mert ott betegek, sebesültek vannak. Ezek tehát az *egészségügyi csapatok* kocsijai. Távolabb ismét egy másik tömeg látható. Nagy sátrak, a középsőnek csúcsán fehér zászló lobogott, újra vöröskereszttel. Ez a *hevenyészett kórház*. Újra másutt *vörösnadrágos csoportok* közepéből sűrű füstök gomolyognak. Ez a «*menázs*», mint a *bakancsos* mondja: «*itt osztják ki az ennívalót!*» Egy dombtetőn ágyúüteg van elhelyezve, míg távolabb a *mitrailleuse*-ök körül honvédek sűrögnek. *Gyalogcsapatok* kígyóznak végig a látkörünkbe eső téren, s néha egy-egy *lovasosztály* száguld végig, port verve nyomában... *Igy néz ki a váci tábor!*» E honvédtábornak, melyről a «Magyarország és a Nagyvilág» igen eredeti rajzokat hozott: *Máriássy, Dobay* és (a horvát) *Kulmer* honvédezredek voltak a parancsnokai.

A váci táborban az *ipolysági* 13-ik dandárt (a törzskar az 52., 57., 61., 62. zászlóaljakkal) és a dandárba osztott 2 tüzéruteget, a *pesti* első dandárt (a törzskar az 1., 47., 49., 50. zászlóaljakkal), továbbá az egészségi és vegyes osztályokat helyezték el. A budai 16-ik dandárt, a huszárságot, mitrailleuse- és tüzérutegeket *Szödön, Kósdon, Rádon, Dukán, Eltesházán, Hartyánban, Rátóton, Csomádon, Kisszentmiklóson, Vörösegyházán*, a gödi, tekai pusztákon, *Dunakeszin* szállásolták el. József főherceg a váckörnyéki úri nép kedves öreg fogadójában, a «*Csillag*» fogadó emeletes vén házában szállott meg. A királynak *Fóthon*, gróf *Károlyi István* kastélyában készítettek elő megfelelő lakást, s híre jött, hogy *ezen az első honvéd nagygyakorlaton* a király kíséretében s mint a király vendégei, magasrangú külföldi tisztek is résztvesznek. A későbbi gyakorlatokon csakugyan megjelentek: *Poroszország* részéről *Brozovszky* alezredes, az 1. gárda-dragonos ezred parancsnoka, báró *Buddenbrock* őrnagy, a gárda tüzérdandártól, *Lindequist* százados a gárda törzskarából, *Svájc* részéről *Vögeli* és *Sinner* ezredek s *Hallwyl* őrnagy, *Belgium* részéről: *Goethal* tábornok, *Anglia* részéről: *Goodernough* ezredes, *Olaszország* részéről: *Moccri* lovag, törzskari őrnagy.

Az emlékezetes nagy hadgyakorlat a *honvédség dandárgyakorlataival* kezdődött. József főherceg, honvédfőparancsnok a királytól a «*kegyet*» kikérte, hogy gyalog- és lovashonvédeivel *előzőleg külön* is bemutatkozhassék... *Ez volt az első alkalom*, midőn a magyar király előtt a magyar honvédség nagyobb tömegben, *tisztán elkülönítve* gyakorlatozhatott. *Gödnél*, 1871 szeptember 22-én, pénteki napon

folyt le a *királyi szemle*, mely reggel 8 órától délelőtt 11 óráig tartott és melyen a honvédségből 12 gyalogzászlóalj, 8 lovas század, 12 szórólöveg (mitrailleuse), egy utász- és táborig távjelzőosztály végzett «kisebb taktikai gyakorlatokat». E hadiszemlééről, mely minden bizonnal kihatott a honvédség további jó sorsára, «A Honvéd» a következő érdemleges tudósítást közölte: «Pénteken, f. hó 22-én Ő cs. és apostoli királyi Felső, legkegyelmesebb Királyunk és Urunk kegyeskedett az összes honvédsapatok felett szemlét tartani. E végből a Vác környékén összpontosított csapatok következő rendben állottak fel: *Az első harcvo-*

ban a gyalogság összpontosított állásban. A jobbszárnyon tömegben a pesti első dandár, középett az ipolysági 13. dandár és a balszárnyon a budai 16. dandár. A jobbszárnyon a cs. kir. zenekar mellett őfenségének kísérete és a jobbszárny dandár-, segéd- és parancsörtisztje, a balszárnyon a be nem osztott törzs- és főtisztek rang szerint. *A második harcvo-*

A második harcvo-
nalban a szórólövegek, utász és sebesültvívőosztályok a távjelzőkkel. Hét óra után megjelent őfensége (József főherceg) és nem sokára jelentették, hogy Őfensége a király közeledik. Erre őfensége *kardot rántván*, a király fogadására indult, s a *háromszoros kardtisztelegés* után fogadta Őfenségét, ki látható elégtelenséggel lovagolt végig először a gyalogság, aztán a lovaság hosszú során és végre a harmadik harcvo-

nalban felállított osztagok előtt. A csapatok

Lovag Henneberg, az első honvéd lovassági felügyelő.

kibontott zászlóikat szabályszerűen lebecsátották. Ezen jelenet nagyszerűsége általában véve *mély benyomást* tett mind a csapatokra, mind pedig az őt kísérő környezetre. Ezen kíséretben a honvédelmi miniszter: gróf Andrassy Gyula őexcellenciáján kívül még igen számos katonai nevezetesség és több idegen volt, kik a szemléhez a fővárosból a váci táborba kirándultak. Szemle után Őfensége kegyeskedett a pesti 1., az ipolysági 13. és a budai 16. dandárokat egyenként hosszabban gyakoroltatni és végre a 8 századból álló lovasdandárt lovag *Henneberg* alezredes úr által elővezettetni. A gyakorlatok végével úgy a gyalogságnak, mint a lovasságnak *sikerült a legnagyobb elismerést kiérdemelni* s mind a parancsnokok, mind pedig a legénység magasztosult kedéllyel távozott, beszállásolási helyére a legszebb emlékeket vivén

magával. Mielőtt a csapatok állomásaikba távoztak volna, *lelkesült éljenekbe törtek ki s a magyar fajjelleg ezen őszinte nyilvánulása bizonyára nem esik*, bármennyire ellenkezik a katonai merev szabályokkal, *a katonai derék fegyelmezettség rovására, miután azon lelkesedettségről tesz tanubizonyságot, melynek hiányát a rideg formaságok nem képesek pótolni.* Általánosan el van ismerve, hogy *a honvédségben friss katonai szellem van, hogy a tisztek közti egyetértés kifogásnélküli, hogy a legénység iránti humanus bánásmód kivétel nélkül emeli a jókedvet és a szolgálati buzgóságot. Hogy még sok kívánni való van, azt senki se tagadja.* De, az eddigi eredmények bárkinek is kezeskedhetnek arról, hogy a honvédségben van életképesség, van szellem, s hogyha ez helyesen használtatik fel, nemsokára a haza és a király bizton számíthat derekas hatásosságára, stb. stb.»

József főherceg a váci táborozás idején, a *«Váci Népkörben»* — talán éppen a király előtt lejátszódott fényessikerű *«manoeuvre»* után? — nagy ebédet adott. Az *«Ústökös»* krónikása e *főhercegi ebéd-ről* évek múltán is (1877 március 25.) szeretettel feleleveníti a főherceget oly kedvesen jellemző esetet. (Előrebocsátottan megjegyezvén, hogy: «persze csak az alkalmasabb helyiség hiányának és a véletlennek volt tulajdonítható, hogy a lakoma *ehelyütt*, tudniillik a Népkörben tartatott, s hogy éppen *Kossuth, Bem és Garibaldinak* a falon függő *arcképei alatt* foglalt helyet a magyar nép fenséges barátja, József főherceg.) *Berkes* népzenetársulatának szebbnél-szebb nótái és a bőven felszolgált jó bor derültté tette a hangulatot, s József főherceg láthatólag gyönyörködött a derék honvédtisztek sokoldalú képzettségében, melynél fogva nemcsak az ellenség sorfalai előtt, de *a zöldüveg battériák előtt is* derekasan helyt állanak. Kezének egy intése elhallgattatá a zenét és Berkest magához szólítva, kérdé tőle:

— Tudja-e azt a nótát? ... *Ég a kunyhó, ropog a nád?* — Berkes rögtön keresztbe tette vonóját a hegedűn és eljátszotta ezen régi szép dalt. — Ismeri-e az ezredes úr ezt a nótát? — kérdező József főherceg az oldala mellett ülő törzstisztet.

— Igen, fenség! — volt a válasz. — Ez egyike legrégebb dalainknak!

— Igen! — mondá József főherceg elgondolkozva. — És még arról is névezetes e szép dal, *hogy ez volt a fehérvári zászlóaljnak a nótája!*²⁷

*

A pest-budai helyőrség közös-hadseregbeli csapatjainak bevonásával szeptember 24-én megkezdődtek a záró nagy hadgyakorlatok, melyek a *«váci hadgyakorlatok»* néven örökítődtek meg az egykorú sajtóban. Mintegy hetvenezer főnyi ember vett részt benne. A honvéd gyalog- és lovascsapatokon kívül: a 37. (*József főherceg*), 43. (báró *Alemann*), 38. (lovag *Mollinány*), 65. (*Lajos Viktor főherceg*), 23. (báró *Airoldi*) sor-gyalogezredek 3—3 zászlóalja, egy császár kir.

²⁷ József főherceg, mint népdal ismertető. 1848/49-ben dalolták a honvédek.

vadászászlóalj, a porosz király huszárezred 10, a herceg *Monte-nuovo* dzsidás ezred 3 százada és a császár királyi tüzérség 48 cső-löveggel vettek részt e harcias színezetű gyakorlatokban. A honvédség részéről Pongrácz Sándor ezredes (a pestvidéki kerület parancsnoka vezetett hadosztályt, s a szeptember 24-től 27-ig tartó gyakorlatokon *Horváth, Péchy, Terstyánszky* ezredesek és *Pongrácz István* alezredes vezéreltek 1—1 honvéddandárt. E mozgalmas napokról fennmaradtak a honvédfőparancsnokságnak és a nyugati hadtestparancsnokságnak rendelkezései, amelyekből a *táborbászallás* és a *harcok mozzanatai* lépésről-lépésre ellenőrizhetők. A *nyugati hadtest* fővégén — megkülönböztetésül — *fehér jelvény szalagot* viselt.

Honvédhadgyakorlati kép. (Egykorú fametszet.)

E harcgyakorlatok Vác, Fóth és *Kerepes* között az igen változatos, hullámos, erdős, csalitos szőlőterepen, magaslatok ormain, rétséges völgyek mélyedéseiben, tarlós síkokon játszódtak le. «Maga a táborbászallás», — az előőrsi kiállítás után, szeptember 24-én, «A Honvéd» leírása szerint: «a legnagyobb rendben történt». Azon harcias kép, melyet a tábor arca nyújtott, a fárasztó menetek után hívogatólag nyugalomra intő fekszalmakötegek, s a fellobogó tábortüzek igen jó, mondhatni költőiesen kedélyes hangulatot idéztek elő s a honvédtiszteknek a közöshadseregbeli tisztekkel való barátságos összejövetele, a felhangzó zene és lelkes éljenek ezen hangulatot még inkább emelték... Másnap a gödi pusztán, a gödi csárdánál a nyugati és keleti hadtestek — virradóra, az *imakürtjel* elfűvése után, nekiindulván — szenvedélyes harcokat vívtak. «Ófelsége, a király fényes kíséretével majd itt, majd pedig amott jelent meg, jelenléte az általános fáradozatok közepette és mindenütt emelte a csapatok lelkesedtségét. A kíséretben levő *porosz, angol, olasz* és *svájci* ma-

gasállású tisztek egész a legkisebb részletekig érdekeltséget tanúsítottak minden iránt, s néhol visszamaradva, egyes megjegyzést is tettek az osztagparancsnokok előtt, a saját nézetüket is kifejtették arra nézve, mit tartanak a jelen helyzetben tenni jónak? *Délután* egy óraker történt Éltesház, Sződ és Csömörnél az *utolsó* lövés, miután a nyugati-hadtest utolsó csapatai is visszavonultak az általak tegnap megszállott állásokba, a szódrákosi patak megé. A táborbaszállás után az *étkezés a honvédsapatoknál* némely helyen nem történhetett meg azonnal, mi miatt egyik a szállítókat (valamiféle Weisz-nevezetű, a *Borsszem Jankóban* rajzolatallal is megörökí-

A «gödi csata». («Magyarország és a Nagyvilág» 1871.)

tett úr volt), másik a hadibiztosságot, többen pedig az élelmezési tiszteket okolták. «A velünk együtt táborozó közös hadseregnél», — írja «A Honvéd» alkalmi tudósítója, — «e tekintetben alig fordultak rendetlenségek elő s éppen azért tűntek a hiányok nálunk anynyira fel».

*

«A gödi csatáról» a «Magyarország és a Nagyvilág» jellemzetes rajzot hozott. Magyarázatul ezt írták: «Az *újkori harcmodor* egészen elűt a mult évtizedekétől, s tömegeket csak a harc igen előrehaladott stádiumában lehet látni. Kezdetben csak itt-ott bukkan fel egy-egy kis csapat, meglapul árkokban, bokrok megett, s csak gyorsan tüzelő fegyverének ropogása árulja el. Ez elszórt hadakozási modor folytán a csatatér is igen nagy terjedelmű s a gödi csárdánál álló kíváncsiak sokáig feszülten nézték a nesztelen (?) bokrokat. Lassankint azonban élénkült a tér, rendelkező tiszteket száguldoztak ide-oda, a két szemben álló sereg közeledett egymáshoz, a puskaropogás sü-

rübb lett; az ágyuk fülrázó dőreje mind közelebb hangzott s kezdtek nagyobb tömegek kibontakozni az erdők közül. A táj lassankint megélénkül, minden bokor megett kis csapat merül fel, a dombokon, az erdőskszélén pedig az ágyuk foglalnak állást s bömbölnek rémítően, de egyelőre ártalmatlanul, a csatavonal több órai küzdés után teljesen kifejlődik, a sortűz mértföldre terjedő vonalon ropog, a mitrailleuse sűrűn recseg s az ágyuk ütegenként szólalnak meg. Végre el van a nap sorsa döntve, az egyik sereg hátrál, miután a diszpozícióban így van megírva és a fáradt legénység táborba száll, hogy ebédet főzzön magának. Laikus nézők, úgy mint *szakértők, rendkívüli dicsérettel emlékeznek meg a honvédség magaviseletéről e hadműveletek alatt; nemcsak, hogy kitűnő szabatosággal hajtották végre az előírt mozdulatokat, hanem oly élénk szellem, derült kedv és igazán harcias magatartás ömlött el az egész honvédhadosztályon, hogy a néző akaratlanul lelkesülni kényszerült, midőn e tiszta magyar sereget látta, közte mozgott és vele érintkezett.* Nagy érdeme van ebben a *honvédtisztikarnak*, mely a régi osztrák copftól eltérve, tud annak rendje szerint okosan, szigorúan, de egyszersmind bizalmat s szeretetet gerjesztőleg bánni a legénységgel. A tisztikarnak pedig a *honvédtörzstisztek* adják meg a szellemet s hogyne volna e szellem lelkes, hazafias, midőn a 48-iki hősoktól ered, kik most is élén állnak az úgynék...»

*

A király kíséretében *Kuhn* közös hadügyminiszter is jelen volt e záróhadgyakorlatokon. *Boxberg* báró, tábornaszernagy, *Szapáry* László gróf és *Bolberitz* lovassági tábornokok szerepeltek ítélőbírákúl. A király szeptember 29-ig, amikor Főthről visszautazott Bécsbe, naponta résztvett a hadgyakorlat mozzanataiban. A *fóthi kastélyban* adott *udvari ebédeken* napról-napra a meghívott tisztek újabb s újabb csoportjaival étkezett. Egy-egy alkalommal *65 tiszti vendég* volt hivatalos. Először ekkor történt meg, hogy a király *honvédtisztjei körében* ily bizalmasan időt töltött...

Az ifjú honvédség kitarását — a változatos és érdekes királyhadgyakorlatok folyamán — az *időjárás* is próbára tette. Szeptember 27-én éjjel, vihar kíséretében nagy eső esett. A csapatok az esőtől és hidegtől sokat szenvedtek, mindamellett sem a felpanaszolt élelmezési rendellenességek, sem az esős szabadbani éjszakázás nem fogtak ki a pirossapkás daliákon. E honvédesapatok mozgolódásairól lévén szó: a szemtanuk briliáns lovastámadásokról, szuronyrohamokról, sortűzelésről és szórlöveglövésekről beszélnek. A *közvélekedés* pedig, melynek örömhangjai a *sajtó hasábjain* nyilvánultak meg, *nemzeti sikernek, magyar diadalnak vélelmezett minden a honvédségtől elért eredményt.* A *József* főhercegtől vezényelt s *túlnyomólag honvédcapatokból kialakult* «nyugati sereg» volt «a magyar sereg», amelynek diadalmas harcjátékáról a «Vasárnapi Ujság»-ban (1871. október 1.) ilyen szívből fakadó, kedves magyar áradozással írták: «27-én volt a döntő nap. A *miskolci* dandárral egyesült nyugati sereg *rettenetesen megverte* a (Gablenz-féle) keletit. Sőt, nemcsak hogy megverte, hanem tökéletesen elvágta zömétől, a Tisza felé vonulól

nagyobb hadseregtől... A főváros szívéből nagy kő esett le. Nem fenyegeti az ellenség s az első diadalt már kivívták új honvédeink.»

*

Az utolsó puskalövések Csomád, Fóth tájékán dördültek el... «A táborbaszállás után délután 2 órakor megjelent ő cs. kir. fensége József főherceg és utána kis időre a király, ki — a tiszteket összehívattván — *megelégedésének adott kifejezést s öfensége által gyalog kísértetve, lelkesült éljenzés között lovagolt körül a táborban.* Majd 4 óra után a *honvédcsapatok* a legrövidebb úton állomáshelyeikre indultak.» A kukoricások szélén, a fóth—csomádi kanyargó, gyepes, mezei utakon most már nótaszóval kopogatták ki az ütemet. Teletüdöböl, vígan, büszkén harsogtatták az akkori divatos honvédbakanótát:

Hej, sanajdálom, sanajlom,
Jaz babámat sajnálom...

... S hallgatván a nótázó bakaságot, a lippenős szempillájú, szép női virágszálak a falvakban mind *kibokrosodtak* és *kivirultak* a rácsos kapuk elé... A *királyt hódító* honvéddicsőség szívárványt borított az egész Magyarország felé.

Váci toborozási honvéd móka, honvéd gyász.

Az 1871. évi hírlapok szürke hasábjairól a «*pipacs*» piros virágjaként pillognak elő azok a kedves hírecskék, amelyek oly meleg szeretettel örökítetik az 1871. évi pirossapkás honvédet... A «Pesti Napló» tárcaírója (kedd, szept. 26.) a «*gödi csatáról*» közli a következő beszélgetéseket:

— Ah! Ott már porfellegek gomolyodnak fel... A porfellegből honvédlovasság bontakozik ki... Ez tán *kémjárat?!...* Az az; ki akarják kémlelni az ellenséget, melynek némi nyomai az erdőn túl látszanak! — Vélekedik egyik (a távcsövekkel felfegyverkezett fővárosi nézősereg izgékony tömegéből).

— Dehogy, kémjárat! Egész szakasz! — Ellenveti a másik rögtönzött szakértő. — Bizonyosan fel fogják az ellenséget tartóztatni.

— Hátha csak *ágyúfedezet?* — jegyzi meg egy harmadik szakértő sokat jelentő szemhunyorítással.

— Ó, nem az!... Ez a lovasság bizonyosan *azt a halmot* fogja rohammal elfoglalni! — szól közbe a negyedik. Ez észrevételt *általános zúgás vágja el* és a szakértőnek kabátját valaki megrántja, súgván:

— Mit *gondolsz?!...* Lovassággal *hegyet foglalni* el?! — A szakértő haragosan elfordul:

— Ha Hannibál elefántokat vihetett át az Alpeseiken, miért ne foglalná el a *magyar huszár a gödi dombot?!*

*

Mily tüzzel, gyorsasággal dolgoznak a 63-asok, 71-esek stb.! Mily édesen hangzik a fülnek a *magyar vezényszó!* Mily lelketemelő az a *szép fehér zászló, az ország címerével!* Mily lelkesítő az a jó, egészséges szellem, melyet a néző e rövid idő alatt is hazafias örömmel tapasztalt a tisztek, úgymint a legénység körében! S hogy üli meg a mi lovasságunk azt a paripát!... Az *angol tiszt* fülünk hallatára fejezi ki csodálatát *Wenckheim* báró (a király személye körüli miniszter) előtt, s nem érti, *hogy lehetett e katonaságot ily rövid idő alatt begyakorolni?!...* A báró felvilágosítja aztán, miszerint: *«e nemes nemzet annyiban különbözik más nemzetektől, hogy — lóháton születik!...»* — Majd a harcias gyakorlat után rátérvén a *letáborozásra*, így folytatja a *«Pesti Napló»* tudósítója: *«A honvédek nem voltak fáradtak, hanem enni sem ettek. Nem ettek?!... Reggel 5 óra óta talpon vannak s kenyéren rágódnak, hát ne legyen most egy pohár boruk, egy harapás húsuk sem?!... Gablenz* haragosan száguld végig a sorokon és leplezetlenül jelenti ki bosszúságát e hanyagság felett, melynek egyszerű magyarázata az, hogy *Weisz* Ábrahám derék szállító — nem szállított. Elkésett vagy elhibázta, vagy?... Valóban nem tudom, mivel szokták a hadiszállítók megbocsáthatlan hibáikat kimenteni? A *honvédség* nagyrésze tehát *koplalt* és kapott meleghús helyett *szalmazsuppok* mindaddig, míg a rögtöni rendelkezés folytán *rekvirálandó ökrök* megérkeznek és csapattatik áldomás, ha nem is *«magnum»*.

Az «Üstökös» a szállítóékkal kapcsolatosan *«Tábori jelszó»*-ul ekkor írta ezeket:

Első nap:

*A bakancsom ugyan Harapat,²⁸
De a fogam nem haraphat.*

Második nap:

*Jó fegyverem Werdel,
A liferánst verd el.*

Harmadik nap:

Ha a honvéd csapat három nap éhezik, negyedik nap megkapja a kárpótlást a minisztérium. Ha pedig az éhes csapatok a liferánst jól elpáholják, másnap azonnal elégtételt kap a magyar gazdasszonyok egylete.

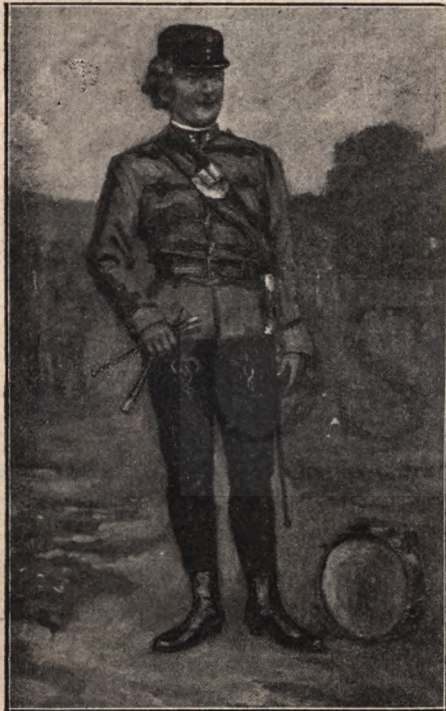
*

«Hanem e kellemetlen eset sem zavarja meg az époly fegyelmezett, amily lelkes honvédeket», — újságolja örvendezőleg az Andrássyék hivatalos lapjának haditudósítója, — «a mezőn elterülve mulateoznak. Emitt hancuroznak, amott a lábnevéket vizsgálják meg lelkiismeretesen. Kényes, csinos fiú öltözékét, kinézését hozza rendbe, mosakodik, fésülködik, bakancsát tisztogatja az isten szabad ege alatt. Egy jókedvű honvéd *egy futtában elfogott nyúllal szalad csapatjához* (csupán egyedül a *Halász* hadnagy századja fogott és

²⁸ A honvédség felszerelését a pozsonyi Harapat-cég szállította.

hámozott bográcsba *négy nyulat*)... Mindünnen a jókedv, derűség, pontosság jelenségeit észlelhetjük e csapatban, melynek nagyrésze a budai derék alezredes *Péchy* parancsnoksága alatt áll, ki mint valódi atya él és mozog az ő «fiái» között.

Az élelmesebbek «*csöves tengerit*» sütöttek a tábortüznél... Vigasszal szolgált *Fehér* István gödi esperes is, aki hat akó bort ajánlott fel az ott táborozó honvédeknek; *Andrássy* és *Wenckheimon* kívül a szintén jelenvolt *Tóth* és *Tisza* miniszterek is ajándékokkal kedveskedtek a legénységnek... Estefelé több oldalról érkezően végre *hús* és *bor*: «*víg hangulat közt megindult a sütés-főzés*»...

Gelber Ede, a pesti honvédek dobosa 1869/1871-ből.

Hogy pedig ez a hangulat csakugyan őszintén vidám volt és hogy az 1871. évi pirossapkás honvédek sem voltak élehetlenebb vitézek a világ-háborús utódjaiknál, szolgáljon bizonyossággal a «*Magyar Néplap*»-nak (szeptember 29.) «*a váci táborból*» keltezett s az *elmaradt menaszira* vonatkozó híre: «ily ellátás mellett aztán nem csoda, ha a táborban ez az *adoma kering*, hogy hétfőre virradóra *valami megszemjázott és megéhezett honvédek* a táborban volt markotányosné *gyermekét ellopták*... Ez így történt volna, hogy elébb a *boroshordót* szerzik meg; miután *tapogatózva kosarat találtak*, melyben *húsneműt gyanítván, elvitték*; de *midőn felbontották*, rémülve vették észre a *síró találmányt*... *Nem volt más mód, mint a gyermekes kosarat visszalopni.*»

*

Bár vaskosak, de a magyar katonát, a honvédet üdítő-frissen jellemzik a «*Ludas Matyi*»-ban (október 1.) «*Váci mitrail-leuseök*» címmel megjelent következő kis esetek:

(*Az első eset.*) Jó két órai mars és csetepaté után «*megállj*»-t s «*pihenj*»-t vezényel az ezredparancsnok s a *bakát*, mint a raj letelepednek az országút két oldalára, míg a hátvédet képező *huszárság* tovább nyomul előre a nyitva hagyott úton... Egyik *baka* hatalmas *természeti bombardirozással* üdvözli a huszárokat, mire egy kifent *bajuszú öreg huszárkáplár* e szavakkal fordul a bakához:

— Ennye ecesm! Azt a csalhatatlanság tagadóját a *bornyúdnak*; *adj enni, ha éhes, hogy ne bőgjön oly cudarul.*

— (*A második eset.*) A gödi csárda közelében patrolirozott egy

szakasz honvédhuzár éppen, midőn *Gablenz* egész *generalstabjával* közelükben nyargalt el. Egyik vitéz így szólítja meg az utánuk bámuló szakaszvezetőt:

— Örmester uram! *Mit csináltunk volna most, ha ez a posztirozás tréfa nem volna?*

— *Mit csináltunk volna, — felelé az örmester, — hát elfogtuk volna a német istenit!*...

*

E váci hadgyakorlat alkalmával 5 vagy 6 cserepár (értsd: közöshadseregbeli csehek!) megszorította *Varga* nevű honvédet, akinek a *taktika szabályai szerint* a túlnyomó számú ellenség elől *hátrálnia kellett volna*. Am, *Varga* koma *szembeszállt a csehekkel*, a legelső cserepár kezéből *kicsavarta a fegyvert*, majd — hogy, csak úgy nyekkent! — *földhöz is csapta a cserepárt*... Mire az feltápáskodott és társaival a meglepődésből magához tért, *Varga* már a cserepár fegyverével a «szakaszánál» járt, a legyőzött ellenfélnek ugyan, — hogy azt végül meg ne büntessék — sok könnyörgésre visszaadta a fegyvert:

— Máskor azonban jobban felkössétek a gatyát, ha még egyszer honvédet akartok fogni, sógor!...

«József főherceg meghallván ezt az esetet», — mint a «*Ludas Matyi*» (okt. 1.) írja — «raportra vitette *Vargát*, s vállát megvereggetvén, a szép szó mellett még egy olyan újdonság tízforintost is nyomott a markába, mely még aligha volt más halandó tárcájában, mint a *Kerkápolyiében*».

*

Ha döcögösök, ha kezdetlegesek, soványkák is e versikék, mindamelllett — az «*Üstökös*» hasábjairól (szept. 23.) e «*Hadgyakorlati indulók*» címen, — ugyancsak az ifjú honvédség kedveltségét, népszerűségét hirdetik, örökítik kedves gagyogásaikkal...

1.

Hős regiment nosza síkra kiállj,
És retirálj — retirálj — retirálj!
Gyors futamodással kitűnj te, kiválj,
Nézi saját szemivel a király!

Csak retirálj — retirálj — retirálj!
Taktika ez! vezet a generál,
Ellened űz, míg az útban kiáll,
Futva legyőzted így... Erre igyál.

2.

Mormog bösz bikaként a sok ágyú,
Amde előttük egy ostoba kátyú!
Kezdik a harcot. Előre sok ágyú!
S indul az ágyú, s elnyeli a — kátyú!

3.

Hős tisztek beszélnek,
 «Hogy a harc csak tréfa.»
 S szól a gyáva, léha:
 «Jó harc ez a — tréfa!»

4.

Nincs most ágyúgolyó, amely voln' tízfontos,
 Csupán tízprófontos.
 Böven pótolja most a rossz galacsint a
 Kedves palacsinta.
 Kaszárnyában küzdött honvéd a kulancscsal,
 Most küzd a kulacscsal.
 S műszaki csapat, ha törzskarnak hiányzott:
 Vannak — műszakácsok!

*

A váci táborozás és hadgyakorlatok multával — Harci Világ 1871 évf. 187. l. — «a *budai és pesti zászlóalj* tisztkara, mielőtt a beosztott tisztek polgári foglalkozásukhoz visszatértek volna, a «*Grand Hotel Hungariá*»-ban díszlakomát rendezett, melyen az egyetértésre, a tapintatos fölebbvalókra, stb., számos fölköszöntés mondott, sok pezsgőspalack ürítettett ki...» Mégis — túlhatva a pezsgőspalackok durrogását, a piros sapkás honvéd fiúk tüzes nótázásait — egy fájdalmas, férfias jajszó hallszik fel a legelső honvéd-királygyakorlat mélabús befejezéséül. *Nyitray* őrnagy, már 1848/49-ben honvéd törzstiszt, 1871-ben a *jászberényi* honvédszászlóalj parancsnoka, — őszi levelek hullása idején — a váci táborban elhunyt egyik derék honvéd katonájáról gyászlevelet írt s adott közre. A megható, kedves magyar búcsúztatólevélből a 70-es évek nemes magyarságának álmódzó, vágyakozó lelke muzsikálgat és dobálja felénk — még a koporsón keresztül is — a hazafias magyar reménykedések, tervezgetések pillogó piros, pipacsvirágait... Hallgassátok csak!

»Gyászhiert jelentek, midőn jelen sorimat olvassátok honvéd baj és polgártársak! Csak alig mult el egy hava, midőn 50-dik honvédszászlóaljbéli közhonvéd, Pest megye rékási illetőségű *Csák* Józsefnek házassági engedélyt adtam, s máris a 23 éves, erőteljes ifjat a halál kara ragadta magához, s a kesergő mátká forró csókja helyett, didergő hideg csókját nyomta ajkára. Az elhúnytat szeptember 21-én vitték az váci honvéd ideiglenes kórházba s már 23-án este 8 órakerohammal reájött tüdőlob megölte. A boldogultat még aznap esti 9 órakerohammal a kórházparancsnok *Szász* Mózes hadnagy úr, ki a temetést rendezte, az «*irgalmas barátok*» kórodájába vitetvén, szeptember 25-én délelőtti 9 óra után, ugyanonnan a városi előljáróság és Vác város lelkes polgárainak és polgárnőinek résztvevő kísérete mellett a zászlóaljamtól hátrahagyott egy szakasz és dobos — a virágkoszorúkkal halmozott koporsót — örök nyughelyére, a *48-dik évi öreg*

honvédek sírkertjébe kísérik, a dobos szívrepesztő, alig hallható gyászkoncertje mellett. Valamint a váci lelkes előljáróságnak, az ottani polgárok és polgárnőknek, úgy a tiszt, irgalmas atyák és főt. plebániának hazafiúi köszönetemet nyilvánítani szent kötelességem egy oly esetben, midőn a zászlóaljam egy derék bajnoka fényes eltemetetését oly buzgón szívökön viselék nemcsak, de személyes megjelenésökkel temetését ünnepélyessé tevén, megtisztelék. Az ég látta tettöket, áldja meg öket! Áldja, hogy minél előbb zárhasson a váci honszerető polgárság kebelébe egy honvédzászlóaljat, forró óhajuk és nyilatkozatuk szerint... A boldogult lelki üdvösségéért pénteken a jászberényi templomban katonai requiem tartatott. Jászberény, 1871 október hó. *Nyitray őrnagy.*»

A főthi kastély történeteiből.

A magyar honvédségnek — a király jelenlétében tartott — Vác-vidéki, 1871. évi első nagyobb hadgyakorlatáról szép emlékezések maradtak. E történeti zománcú időknek egyik ragyogósabb részlete a király *fóthi tartózkodása* volt a nemes gróf *Károlyi* István kastélyában. Ez az alig párnapos fóthi tartózkodás közelebb hozta *Ferenc Józsefet* ahhoz a méltán bizalmatlan, fájdalmas lelkű magyarsághoz, amelyet — a Világos utáni gyászorszak következtével — üldöztek, hajszoltak, mellőztek. A fóthi kastély büszke ura, gróf *Károlyi* István egyik vezéralak volt ezek közül a hont és szabadságot szerető magyar urak közül. A *Károlyi* nevéhez, fejedelmi áldozatkészségéhez fűződött 1848/49-ből a gyönyörű *«Károlyi-huszárezred»* alapításának legendászerű története; sőt István gróf *«tulajdonos ezredese»* volt a *Károlyi* huszároknak...

A *«Pesti Napló»* 1871 szeptember 21-én — a király emlékezetes fóthi tartózkodásával kapcsolatosan — újságolta: *«Ma reggel az udvari személyzet köréből Moraus és Brankó urak Fóthra mentek, hogy itt előkészületeket tegyenek. Öfelsége és az udvari személyzet, mint halljuk, már f. hó 22-én fog idejönni.»* Majd ugyancsak a *«Pesti Napló»* másik híradásában (1871 szeptember 27.) a király fóthi lakozásáról a következőleg számol be: *«Öfelsége e lakosztálya 6 szobából áll. Az első a szalón, mely gyönyörűen van berendezve szalmasárga selyem damaszok bútorokkal; e szalónhoz egy másik kisebb szoba csatlakozik, mely keleti ízlés és fényűzéssel van felszerelve. Ezután következik a dolgozószoba, mely több ezer kötetre menő könyvtárt tartalmaz; majd egy másik szoba vörös falszőnyegekkal s melyből gyönyörű kilátás nyílik a park virág-parkettjeire, s végül az alsóterem. A palota ugyane részében van a 60 személyre épített ebédlő a mellékhelyiségekkel. A hadgyakorlat után e teremben naponkint udvari ebédek tartatnak.»*

*

A fóthi kastély urának jelentőségéről, a *Károlyi-család* elhelyezkedéséről, amely körülmények a király fóthi vendégeskedésének

megítélésénél nem közömbösek, — a Károlyiakról, Károlyi Istvánról *Ipolyi* Arnold festette a legbefejezettebb képet, egyidejűleg a legzamatosabb jellemzéseket. Midőn *Ipolyi* 1883-ban az immáron halott öreg Károlyi István grófot, a Magyar Tudományos Akadémiának is egyik áldozatkész gyámolítóját búcsúztatta (Magyar Tud. Akad. évkönyvei XVII. k. I.), a *Károlyi*-családról, *Károlyi* Istvánról, a *fóthi kastélyról* olyan ragyogó jellemzésekkel nyilatkozott, hogy az idők moha sem tudja agyonfojtani nyomasztó avatag szőnyegzetével ezeket az üdítő, friss szellemvirágokat. Az éleselméjű, tudós *Ipolyi* püspök a későbbi idők nemzedékével megérteti a letűnt korokat és a fóthi kriptából örökéletre kelti a nemzetnek példát mutató magyar

A fóthi kastély.

főúri embert családjával és nagyszerű hajlékával együtt; node, hadd beszéljen maga *Ipolyi*:

A (*Károlyi*) család eredetét az *elsőfoglalás-birtok* jogán — a hagyomány — egész az első vezérékig, míg a történettudomány is, levéltári okmányaik nyomán (melyek éppen most adatnak ki a család által számos kötetben), legalább az *Árpádházi* királyokig, a XIII. századig felvihette. Észrevétlenül élve, sokáig alighogy névleg ismerve nevelkednek és temetkeznek ősi kastélyaikban és családi monostoraikban: *Károlyban* és *Semjénben*, *Kaplonyban* és *Sárváron*; és a véres csatákból hozzák vitéz őseik, változó neveik közt *Karvály* (Karul) és *Ördög* (Urdung) hőstetteiket jelző régi elnevezéseiket. De nem áthatom itt tövéig a terebélyes fát, melynek dús ágai annyi hadnagyot és hadvezért, megyeispánt s államférfit, főpapot és fejedelmi nőt termettek. A korhoz képest gyakrabban látjuk őket bár a hadi sagumban, mintsem a béke tógájában; de nem hiányzottak azért köztük az okmányaik által említett literátusok sem és magisterek, deákok és papok. Sőt már a hitújításban is ott találjuk, majd az őshit s egyház védelmében, majd a hitújítók első segítőiként. *Bethlen*

Gábor fejedelem neje például *Károlyi Zsuzsánna* volt (a hitújítás buzgó «dajkájaként» szerepel).

Gróf Károlyi István hadiszolgálaton kezdte, de még ifjúkorán — a napoleoni harcfergetegek lezajlásával — diplomáciai pályára lépett, még pedig Párisban, — «a hol a tribüné és vérpad, hadsereg és tábor helyét ismét a szalon és irodalom vált központtá. A restauráció diadala fényes ünnepélyeivel, amint a *Hotel de Ville*-ben *Cherubini* zenéje és *Malibran* énekével *Millvoje* királyi békehimnusza felzengett, megnyitlak és megteltek ismét a *Faubourg St., Germain* elpusztult szalonjai régi arisztokráciája megtépett fájának fennmaradt csemetéivel». — «Gróf Károlyi István e szalonokban élte át ifjú korát s a kor legmagasabb és legfényesebb társaságába jutva, itt nyerte sajátlag magasb nevelését. Amint előkelő származásának s állásának e körök megnyitlak, úgy megnyitlak az ő fogékony keble is magasb inspirációiknak. Rendes látogatóik közé tartozott. Csak hamar még szorosabb rokoni kötelékek fűzték össze a párisi főúri világgal. Alig két évi ottani tartózkodás után nőül vette *Dillon* Georgina grófnőt, az ország egyik előkelő dús családja hölgyét, *Polignac* herceg miniszter unokahúgát, kivel a két világrészben levő gazdag birtokai; párisi palotájától kezdve egész az amerikai martiniikai gyarmatok cukornádültetvényei örökségileg a Károlyi-családra szálltak. E családi kötelék állásával együtt még tovább Párishoz fűzte.» «*Bármennyire felvette is azonban magába* (t. i. gróf Károlyi István) *az európai magasabb élet és szellem műveltségét, azért magyar alapra helyezé azt, megőrizve hazafiúi érzetét s a nemzeti szellemet; nem vette fel a kozmopolitizmus beteg hajlamát, hogy csupán világpolgár kívánt volna lenni, vagy internacionális existenciát negédelni, mint a gyenge és kóros jellemek.* Nem külföldieskedett a külszokások üres majmolásával és felületes mázával; mint az sokaknál egyedül képezi a külföldi tapasztalatok eredményét, mellyel letörölhetni vélik a hazai érzetet, az alacsonyabb szokást és életet. Mert abban is áll *Verulamí Bacon* mondata, felületesen ítélem megtevését, mélyebben merítve megerősít az életre; *Széchenyi* és *Károlyiék* és társaik akkor így merítették belőle erősödést s ezért követte külföldi tartózkodásukat és tapasztalataikat áldás és haszon a hazára.» — «E korból való legszebb alkotása *Fóth* is. E helyen, melyet nagy nemzeti visszaemlékezések vettek körül, hol felette *Mogyoród*, régi XII. századi monostorával állott, mely alatt az Árpádházi királyok: *Salamon* és *Szent László* vívták testvérharcaikat, s a monostor alapításával vezeklék bánatukat; mire a monostor is elpusztult a fővárost dúló csaták közt és vidéke, mint homoksivatag állott és vette körül ezt, — rajta *Károlyi* szép kastélyával, nagy parkjával és fényes templomaival új kies várt alkotott. És alkotó azt a legnehezebb körülmények közt, melyektől még a nehéz alkotó *Széchenyi* is visszarettent. Mert, amint *Fóthon* gyakran látogatta barátaival *Károlyit*, így élcel szellemesen a nehéz feladat felett, naplójába jegyezgetve, a hely magyar neve és francia értelmével, majd *fótnak*, majd *hibának*: — «*Fót c'est faute*» — mondogatva azt... De, mire oly fényesen sikerült a sivatag futóhomokja közt is a nyájas, szép liget, a fővárosi magasabb körök s annak kilátogató közönsége

legkedvesebb mulatóhelyévé lett. Nem is említve mintaserű iskola- és lelkeszlakát, azóta módossá lett lakóit, művészi alkotású bazilikáját; míg kastélya termeit a tudomány és művészet remekei díszíték. Mert, könyvtára is egyike lön a legválogatottabbaknak, mely a régi és újabb egyházi és világirodalom összes klasszikusait, de főleg a franciának minden kincseit magában egyesíté. Különösen az egyházi nagy műveivel az újabb egyházi szónoklatot is; s ezt itt, hol előbb a helység (s kastély) mult századi ura: gróf *Fekete*, követve az akkori encyclopedista irodalmi divatot, kis *Sanssoucci*-féle lakásban *Voltaire*-nek és *Diderot*-nak emelt irodalmi templomot; helyébe most, amint István gróf bazilikát és palotát épített, vallásos lelke eszményeivel, az ő magyar hajdankor középkori nemesebb szelleme is, mintegy feltámadva, a templommal, könyvtárral és művészettel,²⁹ — minőt Mogyoród hajdani híres monostora sem láthatott, s amint az ádázan csatázó magyar szent királyok helyett, majdan itt mellette a *Gödöllőt* lakó magyar király és királyasszony erre sűrűn járva, Főth ura palotájába nyájasan belátogatott.

És amikor 1848-ban kitört a vész, hogy hiányozhatott volna az ország legáldozatkészebb fia, midőn a főúr odaadta a haza oltárára kincsét, a főpap letette aranykeresztjét, a köznemes és a paraszt levágta ezüstgombját. Az agg s az ifjú egyaránt kirántotta hüvelyéből kardját, Károlyi is nemcsak, hogy előhozta dús háza ezüstjét, hanem mint az ország első megyéjének: Pestnek nádori helytartó főispánja, kibontotta zászlóját, odaállította a küzdők sorába magát s vezette két fiát,³⁰ — vezérletük alatt állítva fel egy lovas ezredből, a *Károlyi*

²⁹ Károlyi István bőkezű pártolását élvezték a festőművész *Markó* s tanítványai közül főként *Ligeti*, továbbá a római *Tenerané*, *Blaas*, az Arsenal freskóinak mestere, *Züllich* magyar szobrász és kit legelől kellett volna említeni: az építész *Ybl*, a főtí bazilika alkotója. Amde, az irodalom sem volt idegen a «nagy gróf» mélyézésű lelkéhez, erről az áldozatközségéről, a költő *Garay*, továbbá *Vörösmarty* és *Szalay* árvái, a Pesti Napló szerkesztősege beszélhettek volna.

³⁰ A «*Fővárosi Lapok*» 1877 november 18-iki számában (1263. oldal.) megjelent közlemény szerint csak egy Károlyi-fiú és pedig *Sándor* szolgált a huszárezredben, mint főhadnagy. A «*Fővárosi Lapok*» ugyane közleményének szerzője a lap 1264 oldalán a *Károlyi-huszárezred* tisztikarának érdekes névsorát összeállította és leközölte: *emlékezetből*. E közlés szerint *ezredesek* voltak: gróf *Károlyi* István, mint tulajdonos, *Rohonczy* Lipót, mint vezénylő (meghalt); alezredesek: *Gosztonyi* (jelenleg közös hadseregbeli tábornok), s *Salamon* Elek (meghalt); őrnagyok: *Máriássy* József (meghalt), *Litsken* (?) Lajos (meghalt), *Pálinkás* Pál (elesett), s gróf *Ráday* Pál (jelenleg szolgabíró). Századosok és másodszászadosok voltak: *Komáromy* György (meghalt), *Térey* Lajos (elesett), báró *Podmaniczky* Frigyes (most a közmunka tanács elnöke, a Nemzeti Színház intendánsa és országos képviselő), *Szalbeck* György (meghalt), báró *Döry* Lajos (jelenleg honvéd alezredes), gróf *Vay* László (most honvédezredes), *Kiss* Miklós (jelenleg főispán) *Degré* Alajos (író-társunk), *Szunyogh* Bertalan, *Posch* Márton (meghalt), *Tassy* Béla, báró *Amsperg* (elesett), báró *Schmertzig* Thádé; főhadnagyok: *Zvanokovszky* (elesett), gróf *Almássy* Dénes (meghalt), gróf *Károlyi* Sándor (a tulajdonos gróf fia), *Kiss* Mihály (jelenleg Pestmegyei csendbiztos), *Pálinkás* József, *Keszely* Péter (meghalt), *Farkas* Elek (jelenleg országos képviselő), *Szily* Károly, báró *Mansburg* Sándor, *Sóváry* (elesett); hadnagyok: gróf *Roggendorf* Róbert, *Rosti* Pál (meghalt), *Procopius* Hugó, *Döry* Sándor, *Jarsovitzky* Béla, *Sziklay* Károly, *Omaszta* (jelen-

huszárokból álló hadát, hogy az ország déli határán feltámadt szerb pártitók ellen megvédje a hazát.» — «Máig ajkról-ajkra jár és felhangzik még vegyesen felöle (t. i. Károlyiról), mint monda, tény és hagyomány, hogy kellett a közel félmillió összeget, melyet a vész idején áldozott a hazáért, most újra másodszer, mint sarcot lefizetnie személye megváltásáért és börtöne szállásáért. Mint állott rettenthetetlenül bírái előtt s kérdéseikre *restellte kimondani* meg a választ is, hogy nem a haza szent földjén (hanem Bécsben) született; és hasonló többi más, mindannyi tanúsága hazafiúi jellemének és hűségének.»

Gróf Károlyi István, amidőn főthi kastélyában, az emlékezetes 1871. évi honvédhadgyakorlat alkalmából, vendégül látta a királyt, galambfehér aggastyán volt már. Boldogan, kibékülten élte aggságát, mert, hiszen — Ipolyi szavaival — «beteljesedve látta élete egyik célját és vágyát, az ország koronájával fején láthatta újra a magyar királyt, megadva a nemzet jogát...» A kastély kincses könyvtárában, iratai között feljegyzések nem maradtak fenn a királyi vendégségről. 1916-ban, amikor ott jártam, már csupán egyetlen kortárs

leg honvédszázados), *Sipos* (jelenleg lelkész), *Szigethy-Zvetkovich* (meghalt), *Ecsedi* (segédtiszt-kapitány), *Vosztry* Gyula (jelenleg honvédszázados); ezredbeli lelkész: *Szabó* Rikárd elhunyt íróársunk. Nem érdektelen, hogy a szabadságharc ez ifjú huszárezredének fenti tisztikarából öten haltak hősi halált, az 1868-ban megalkotott m. kir. honvédség kötelékében pedig négyen lettek tisztek, sőt a közös hadseregbe is jutott közülök egy tábornok. — Báró Podmaniczky Frigyes, az ezred egyik volt kapitánya, — «Naplótöredékek. 1844—1850.» könyve 207., 208. lapjain szintén csinált feljegyzést az ezred volt tisztjeiről. Ebből a feljegyzésből néhány név helyesbíthető s néhány mással kiegészíthető a nagybecsű tiszti névsor. *Podmaniczky* feljegyzése szerint és a valóságban is nem *Pálinkás* Pál, hanem *Pálinkás Samu* volt a hősi halált halt ezredbeli őrnagy. A fent felsorolt tisztek közül Szalbeck-et — *Szalpeck*-nek, Pósch Mártont — *Pós* Miklósnak, báró Amsberget — *Amberg*-nek, báró Schmertzig-et — *Schmertzing*-nek, báró Mansburg-ot Masburg-nak említi Podmaniczky. A századosok és alantos tisztek közül még: *Prónay* István, *Szeyf*, *Czigler* János, *Thuránszky*, báró *Rudnyánszky* Iván *Pálinkás* Gyula, *Beöthy* Andor. *Apaggi* urak nevét feljegyezte a szép névsor kiegészítéseül. A Károlyi-huszárok ujone-csapatát kezdetben «*kár-hogy-huszárok*»-nak, miként a *Lehel* ezredet meg «*Lehull-huszárok*»-nak csúfolták a régi, öreg «reguláris huszárok», de később derekasan, huszárosan verkedtek. *Görgei* dicséretét is többször kiérdemelték. Podmaniczky kizárta például *Perednél* több órai kemény ágyutűzben rendületlenül kitartva, századával az ellenséges üteget — *Görgei* szemeláltára — megrohmozta, a *Királyrév*be visszazorította s ugyanekkor *Pelleleonisz* nevű hadnagy a «*Kukuknak*» hívott érdemkeresztet elnyerte. Podmaniczky éppen huszonöt éves korában lett «elsőrendű» százados, később, hűz év multával, 1869-ben, a m. kir. honvédség kötelékében ismét honvéd-husár századosként szerepelt, megható érdekessége a véletlennek, hogy 1870 szeptember havában Keeskeméten, a 3 századból álló *legelső honvédhuszárosztály* «összevonásakor»: az egyik századot *Vosztry* Gyula, a másikat báró *Döry* Lajos, a harmadikat báró *Podmaniczky* Frici, volt 48/49-es Károlyi-husár századosok vezényelték, akik amikor *Szöllőson* lerakták a fegyvert, «könnyes szemekkel» búcsúztak el egymástól.

tanuskodott az elmúlt szép eseményekről. Az öreg *Farkas* István, mint a Károlyi grófok kiérdemesült huszárja (fóthi születésű fiú), már 1862. évi december hó 2-án István gróf szolgálatába lépett. A kezdetbeni «istálló-gyerek», évtizedeken át bizodalmas belső huszárja volt *István*, azután *Sándor*, majd *László* grófoknak. Jól visszaemlékezett azokra a napokra, amikor a király 1871-ben a kastélyban lakott. A szép sudár bajuszú, öreg magyar grófi huszár — a park lombjait pergendeztető őszi délutánon — értelmesen felidézgette a multat...

1. Károlyi István grófnak — *Dillon* grófnő első, *Eszterházy* grófnő második feleségét eltemetvén — *Orczy* Mária bárónő volt a

báró *Döry* Lajos a legnépszerűbb honvédhuszár, egykori 48-as honvédtiszt.

harmadik felesége a király fóthi tartózkodása idején. A király, 1871 szeptemberben, három napig tartózkodott Fóthon. Az egész kastélylakást átadták a királyi udvartartásnak. István grófék az ügynevezett — lent a park aljában lévő — *tiszti házba* költöztek. István gróf mindennap hivatalos volt az udvari ebédre, de nem vett részt azokon, s hogy miért?... *Farkas* István huszár nem tudta. — 2. A király lakosztályát a kastély északi részében rendezték be. A mai napig változatlan könyvtár-terem mellett volt a háló-, öltöző-, stb. szobája. E királyi lakosztály bútordarabjai szerteszéjjel megvannak a szobákban (és raktárakban); mert *Sándor* gróf átalakíttatta a tulajdonképeni királyi lakosztályt. —

3. Az udvartartás urai közül *Likistájn* (Lichtenstein) hercegre elevenen emlékszik *Farkas* István. A herceg nagy, magas barna ember volt. A kapu alatt két *burgzsandár* állott «vártát». A *szakácsok* is eljöttek Bécsből. — 4. Három napon át mindennap délután négy óratájt volt az udvari ebéd. A kastély délfelőli részén, ahol az ebédlő-terem ajtója, ablakai nyitva állottak, a kastély előtt, *kint a szabadban* terítettek. Az öreg fák alatt citrom-, narancs-, pálmaligetet rendeztek be kedves — hátterül. Egy-egy ebéd legfeljebb félóra hosszant tartott. Az urak — az ebéd végeztével — a kastély előtt sétálgattak, szivarozgattak; a király ilyenkor fogadta őket, beszélgetett velök. Az ebéd végével már *István* gróf is feljött a feleségével. — 5. Az ebédekből 40–50 vendég részesült. — 6. Emlékezik *Farkas* István még báró *Döry* honvédhu-

szárórnagyra,³¹ — aki a honvédhuszárokkal Főthon kvártélyozott és már 1848/49-ben is a Károlyi-huszárezred tisztje volt. — 7. A király tiszti kíséretét a kastély keleti részén, az úgynevezett «*vadász gangon*» szállásolták el. Az istállók feletti *vadászszobák* voltak ezek. — 8. A királyi udvartartás sok lovat hozott Főthra. A nagyistállóban 22 lovat, a másik istállóban 14 lovat, a harmadik istállóban 9 lovat helyeztek el. A lovászmesterek a kastély második emeletén laktak. — 9. A király — a honvédgyakorlat alkalmával — a könyvtár-teremben is időzhetett. Ez a hely még leginkább változatlanul megmaradt. Gróf Károlyi Sándor is — annakidején — a könyvtár kandallója melletti barátságos sarokzugolyban szeretett tárgyalni az érdemeiből, kedvesebb vendégeivel.

*

A «*Magyarország*» 1913 március 23-iki száma a főthi kastély urairól és a kastély történetéről emlékezvén, az 1871. évi vendéglátás alkalmából feljegyezte, hogy a *királynak* az egyik teremben feltűnt *egy daliás huszártisztet* ábrázoló olajfestmény. Meg kérdezte a házigazdától hogy «*kit ábrázol e festmény?*»

— *Csekély magamat* felséges uram! — válaszolta Károlyi (kinek «hevesebb véralkatát és tüzesen fellobbanó kedélyét» már Ipolyi kiemelte). — Mégpedig, mint a Károlyi-huszárok ezredesét, aki *házáért és koronás királyomért* ma is hasonló tüzzel tudnék kardot ragadni! — A király a cikkíró tudomása szerint, megrázta az öreg házigazda kezét és nemsokára — bár a szabadságharc után minden rendjelétől megfosztották Károlyit! — kinevezte őt valóságos belső titkos tanácsosává... A *királyi család* és Károlyi István között, a honvédhadgyakorlati vendéglátás után, melegnek, bizodalmasnak, bensőségesnek mondható, barátságos viszony fejlődött. Farkas István elbeszélése szerint a király és *Erzsébet* királyné ezentúl — a *híres főthi falkavadászatok alkalmával* — sokszor, sűrűn megfordultak István grófnál. A vadászati évad elkövetkezéseivel ugyanis majdnem minden nap voltak ilyen lovasvadászatok, s amikor a vadászatról megtértek, *teával*, vagy *reggelivel* szolgáltak a *királyi felségeknek*. Akárhányszor megtörtént, hogy mindjárt az ebédlő előtt kezdték a vadászatot, a *Meggyes*-ről hozott szarvasokat szabadon bocsájtva, az ebédlő elöl uszították utánok a kopófalkát... A király és Károlyi

³¹ Ez a Döry báró, volt 48-as huszár, egyik legnépszerűbb, gavalléros, vidám törzstisztje volt a m. kir. honvédségnek. «*A Nép*» című képes hetilap 1870-ik évfolyamának 319. lapján, a «*Mi az ujság?*» rovatban érdekes híradás fenmaradt Döryről. «*Honvédtisztelgés*» címen írták: «*Az első honvédhuszár százados vezérlete alatt a honvédhuszár század fenn volt Budán a várban bemutatni magát a honvédelmi minisztériumnál, jelesen Szende Béla miniszteri tanácsosnál, mint a minisztérium vezetőjénél és Ghyczy ezredes osztályfőnöknel. A tisztelgés végeztével a század Deák Ferenc lakása elé vonult, ahol a huszár század, a százados parancsára megadta a katonai tisztelgést. Ez utóbbi tisztelgésre, mint beszélnek, az adott alkalmat, hogy Döry százados, aki 1848-ban is honvéd százados volt, még 1854-ben, egy Deákkal folytatott beszélgetés alkalmával, midőn a haza szomorú jelenéről és jövő reményeiről volt szó, a vita folyamában azt mondta volna, hogy: még megérjük az időt, hogy ő, Döry, honvéd századával Deák ablaka alatt eldefliroz.»*

István között, mivel hiszen Gödöllő nem olyan messzire esik Főthtól, a *szomszédos földesurak* közötti jóviszony fejlődött ki. A király — többször — bejelentés nélkül érkezett, s amikor az urak még bent az étkezésnél foglalatoskodtak, egyszerre csak megjelent a kastély előtt.

— A király itt van! — Amikorra jelentették a grófnak, Ferenc József lóháton már csakugyan a parkban, a fák alatt állott. Ezeknek a fejedelmi látogatásoknak az emlékét a főthi kastélyban két kedves festmény örökíti. A «*Fővárosi Lapok*» (1877 november 18.) ezekről a festményekről írta: «*Richter* udvari képírónak két szép tájképe. — Mind a kettő a királyi párt ábrázolja a rókavadászok élén. Egyiken a főthi park egy dobogóján vágatnak át s látható a képen a főthi kastély és a szép falu temploma, fekvése, a másikon a káposztásmegeyeri pusztai tájt látjuk, melyen a fejedelmi pár vágatva halad a felvert róka s üldöző falka nyomában. E két képpel a királyi pár ajándékozta meg a gróft és nejét, mint gyakori szíves gazdajukat...» Nem mende-monda, valóság az is, hogy a király, a királyné és a trónörökös a főthi grófnak, öreg barátjuknak nyolevanadik születésnapja alkalmából személyesen vitték át — Gödöllőről — a *Szent István-rend* nagykeresztjét... Majd midőn — az öreg gróf elhunytával — a bús elválás bekövetkezett, *Erzsébet* királyné koszorút vitt István gróf koporsójára, amely körül azóta, mint a falusi temetők sírjain a kövér vadvirágok, dúsan fonódnak, szövődnek a legendák... Az «*Üstökös*», a Jókai lapja például 1872 december 23-án ilyenképpen írt a főthi vadászatokról és királynapokról:

«A magyar nemzet uralkodói legnagyobbrészt kedvelői voltak a férfias, testedző sportnak, mint a fegyverforgatás, vitézi tornajáték és lovasvadászatok; mire mind az országnak szárnyas, vízi, nemes és dúvadakban bővelkedő talaja reáutal, mind a viszontagságokban gazdag urak nagyon rászoktak, hogy míg hajdan *Mátyás* király a budai bécek közt üzte kalandjait a «*Szép juhásznés*»-nál, addig a völgybe szállt jelenben Ófelsége, a *Rákosmezején* kalandoz a vörösfrakkos rókavadászok élén. Az idei szép, hosszú ősz és tél különösen kedvez a vörös koma hajkurászásának, amit magyarán úgy hívnak, hogy — *run*... Minden nap *Szent Hubert* napja... Ritka nap múlik el fogás nélkül. A Gödöllőn tartózkodó udvar rendszerint jelen van a hajtásokon, miniszterek kíséretében; s ha a *küliügyér* (Andrássy) leutazik Bécsből, az sem marad el. Azon falvak előljárósága pedig, melyek a falkavadászatok területén belül esnek, például *Rákospalota*, *Fóth*, *Tótmegyer*, szívesen adják meg a vadászati engedélyt s az átlovaglást határaikon; mert a lovas vadászat a királyné kedvenc mulatsága. A nép pedig örvend a királyi pár látogatásának, kik gyakran erednek szívélyes beszélgetésbe velük, mint a multkor is a *mogyoródi atyafival* az a «*szőke huszárcapitány*». December egyik reggelén Megyer felé tartott a mintegy 30 lovagból álló csapat, köztük *Bellegarde* főudvarmester és Andrássy Gyula. Csakhamar felverték a rókát, hanem az hordta az írhát szaporán, mert ő legtöbbet ad saját úri bőrére; s csakhamar eltűnt a tótmegyeri rozszant dobogó cölöpei között. Utána! Ki kell füstölni, azaz ásni! Csakhamar kiszorult a híd alól, s vitte rőt vitorláját Fóth felé. Tizenkét pernyi üldözés, át az *Almássy*-pusztán. A király egy főthi földész háza előtt

állt meg. A háznépség kiszaladt a lovas urat nézni. A gazda megbil-lentette a kalapját, s azt mondta az angol ménre, hogy «szép csikó». A lovas úr tüzet kér, a gazda szívesen kínált — egy pipa szűzdohányt is... A lovas úr köszönte szépen a fáradságot.

— Jó szóért, miért ne, uram?

— Aztán hogy vannak itt Fóthon? — kérde a lovas úr.

— Csak megvolnánk, nagy jó uram, mint a gyalogpaszuly karó nélkül! — A lovas úr elmosolyodott a magyaros kitételre s tovább kérde:

— Az időjárás, úgy-e, valóban tavaszi még?

— Már hiszen, ami azt illeti, inkább télen fagyva, mint nyáron...

— De a világ folyásával csak megelégedettek?

— Hiszen, nem volna rossz világ; csakhogy mi tagadás, bizony *pecsovics-világ ez, uram!*

— De mikor már van az országnak magyar minisztériuma?!

— Hhaj, nagy uram, *nemcsak a német huncut ám!* — E pillanatban vágatva érkezett meg Andrassy gróf s a többi lovagok, s az *inkognitó beszélgetésnek vége szakadt.*

Az 1871. évi honvédek méltatása.

A magyar királyi honvédség katonai értékét, jelentőségét tulajdonképpen csak 1871 őszétől, a sikerült vácvidéki táborozás és nagy hadgyakorlat után kezdték komolyan elismerni. A *királyt*, ezt a kényes ízlésű, ítéletében tartózkodó, rokonszenvében óvatos, vérbeli hideg katonát, a régi osztrák katonai hagyományok hű örét ekkor és itt Vác vidékén melegítették magukhoz először a honvédek. A «*Pesti Napló*» — a lezajlott honvédgyakorlatok méltatása során, 1871 szeptember 29-én — jogosult örömmel írta honvédeinkről: — «Csapa-taink begyakorlottsága, deliessége, fegyelme, az igazi katonai szel-lem, mely azokat átlengi, minden oldalról a legteljesebb elismerésre talál, *jobb- s baloldali lapok* versenyezve hirdetik dicsőségüket, s a nemzet bizonyára a legnagyobb hazafias örömmel fogja látni, hogy reménye, várakozása, mellyel a honvédség iránt viseltetett, máris oly fényesen teljesedik».

A király, midőn a hadgyakorlat befejeztével József főherceget kitüntette, a hivatalos lapban szeptember 27-én közreadott legfelsőbb kéziratában, nemcsak a honvédség derekasságáról nyilatkozott «*teljes megelégedéssel*», hanem kifejezte azt is, hogy ez a *honvédség* — bár a «váci tábor» egyik parancsnoka, a horvát Kulmer gróf ezre-des, a zágrábi kerületi parancsnok volt! — *csakis magyar és pedig magyar honvédség!*» Ez a magyar királyi honvédség történetében oly jelentős királyi kézirat a maga szűkszavú, megfontolt, száraz ere-detiségében is ilyen sokatmondólag hangzik: «Kedves öcsém, József főherceg! Az utolsó napi hadgyakorlatoknál a *magyar honvédségnek* legelőször volt alkalom nyújtva, hogy nagyobb hadtestekben s a közös hadsereggel együttesen működhessék, s *minthogy valamennyi alosztály oktatásában s kiképeztetésében az előmenetelt örömmel*

vettem észre, az általábanosan tanusított buzgalomért, teljes megelégedésemet nyilvánítom. Együttal kellemesen indíttatva érzem magamat, hogy kedves öcsémnek, a honvédség kiképeztetése körül szerzett kitünő érdemei elismerése jeléül, ezennel a Szent István rend nagykeresztjét adományozzam. Kelt *Fóthon*, 1871. évi szeptember hó 27-én. Ferenc József s. k.»

A király és elismerése a honvédség iránt, a váci hadgyakorlatok után, megnyilvánult a *honvédtábornokok* kinevezésénél is. A honvédség első és egyetlen tábornoka, *Graef* kolozsvári kerületi parancsnoka mellett, ekkor és ezen alkalomból nevezettek ki honvédtábornokokul — a tényleges állományban — *Pongrácz* Sándor, gróf *Kulmer*, *Máriássy*, *Dobay*, — a szabadságolt állományban — gróf *Andrássy* Gyula, gróf *Hunyady* és *Hollán* Ernő ezredek.

Az öreg 48-as és az ifju 68-as honvéd.
(Jankó János rajza.)

Halász Károly, magy. kir. honvédhadnagy — kapcsolatosan a váci vidéki gyakorlatokkal — «A Honvéd»-ben több méltató és bíráló közleményt írt. Ezekből a közleményekből az 1871. évi honvédség állapotai, körülményei eléggé részletesen megítélhetők. Például — szerinte — a *zászlóalj* zárt gyakorlatainál kitént, hogy: «a legénység legnagyobb része, dacára annak, hogy egy év óta nem forgatta a fegyvert, mégsem felelte el az alakzatokat s egészen katonásan vitte véghez az elrendelt mozdulatokat. A legnehezebb feladat az illető századparancsnokoknak a *szétszórt harcmodornál* jutott. Az *altiszti iskolából* kikerült egyének hasznavehetősége ugyan itt is bebizonyult, azonban mindamelllett e részben még marad a *rajvezetők* nézve kívánni való hátra. A rendes és nyugodt mozgás — a rajvonásban, különösen tüzelés közben, legalább az első napokon hiányzott» — a rajharcban a helyes vezetést megnehezítette, hogy «századonként csakis két tiszt van, — kívánatosnak bizonyult a *zászlóaljkiürtösök lovasítása*, — «az idei gyakorlatoknál már több százados saját zsebéből tartott lovon vett részt s a tények bizonyítják, hogy szükséges lenne arról gondoskodni, hogy a századot vezetők legalább az illetén nagyobb gyakorlatok tartamára lóval láttassanak el», — «a meneteknél szép rend volt észlelhető», — «maguk a *főzök*atlanok, hasznavehetőknak bizonyultak. Csak az a kár, hogy még nincsenek

elegendő számban. Mindkét szakasz számára szükséges volna egy. Sőt, nem ártana, ha ezenfelül még egy tartalékban is maradna, hogy így egyik vagy másik elromlása esetén, fennakadás ne következne. Azon főzőedények, melyeket a legénység magával hord, s melyekben két-két ember számára lehet főzni, még egész csapatoknál — tudtommal — nem próbáltattak meg és így hasznavehetőségük bebizonyítására még nem volt alkalom. Hordmódjuk úgy, mint az ezidénre elrendelve volt, t. i. a borjú alatt két oldalt megerősítve, mindenesetre legcélszerűbb. Csak a *bakancsok ellen* van kifogás. Alig *háromnapi használat* után akkora a *szétmállottak száma*, hogy a századonként tartalékul hozott 20 pár az első menetelési nap után majdnem egészen ki lett osztva és felcserélve. Aztán, kivált a váci homokban, bizony nem igen kényelmesek. *Keménységük* is, dacára a többnap kenésnek, igen tartós s a lábtörések gyakoriak. A legtöbb esetben *bakancstörés* miatt kellett az embereknek kocsira ülni, természetes gyengeség vagy aléltóság miatt csak kevesen maradtak hátra. Az *egészségi állapot* általában véve kielégítőnek mondható s a legénység közül kevesen maradoztak el a gyakorlatokról. A *fegyelemre* nézve van némi tekintetben kifogás; különben eddig az *elszórt beszállásolás* nehezítette e tekintetben az erélyesebb rendszabályokat.» — «A *közönség* részéről is a legnagyobb érdekelttség mutatkozik s a *legénység illedelmes modora és alkalmazkodása* a lakossággal szemben bizonyosan csak öregbíteni fogja azon rokonszenvet, melyben a honvédség minden oldalról részésül.»

«A Honvéd» 1871. évi 41. számában ugyancsak megjelent — név-aláírás nélkül — egy másik «az őszi gyakorlatok»-ra vonatkozó méltatás. Ebből a következők tűnnek ki: «Hiányzott a gyakorlatok után különben szokásos *tiszti összejövetel* és a *hadozat* mikénti kivitele felett való *értekezlet, bírálat* és *tanácskozás*. Ez minden gyakorlat után elkerülhetetlenül szükséges, e nélkül a gyakorlatnak csak fél-értéke és csonka haszna van. Ilyetén tanácskozás vagy értekezlet azonban *bizonyos felkészültséget feltételez*, melynek nálunk *ismét a magyar nyelv helyelv tudása* is alapul szolgál. A magyar *katonai műnyelv és korrekt kifejezőmód elsajátítása mindenkinek szükséges arra*, hogy eszméit szabatosan előadni és magát megértetni képes legyen, hogy katonai véleményét kellőleg indokolhassa. A bizonyos határozottsággal előadott vélemény bizalmat kelt a kivitel sikere iránt, míg a habozó és hibás előadás a bizalmat csökkenti s néha még a tekintélynek is árt. Miután pedig a *honvédség hivatva van arra*, hogy a *magyar katonai tudomány ápolója és fejlesztője* legyen, kivétel nélkül el lehet várni mindenkitől, *míszert a magyar nyelvet elsajátítván*, katonai ismereteit a honvédség körében is értékesíteni iparkodjék. Feltűnt még a *honvédség számára írt magyar szolgálati szabályzat hiánya is*, midőn *Őfelsége* a csapatokat megszemlélte, lehetett látni *kivont és kardként viselt szuronnyal* a szakasz mögött járdaló szakaszparancsnok *altiszteket*, hosszú, *főtiszti kardot* hordó, a tiszti vizsgát ugyan letett, de még *sem hadapróddá, sem tisztelyettessé* ki nem nevezett *őrmestereket*, míg másutt a rangját a múlt-évi szeptemberről számító *hadapród* — igen helyesen és szabályok szerint — *csakis szuronnyt* viselt és a *zászlót* vitte. Rendkívül sok baj

volt a főzéssel. A legénység nehezen szokik hozzá azon főzőedényekben való főzéshez, melyet magával vinni szokott, s mivel úgyis el van fáradva, az illetén gyakorlatnál legcélszerűbb lenne a harctéri szolgálásban előadott mód szerint, főzés végett a *szakácsokat* előreküldeni. A *tábori üveggulacsok* nem bizonyultak célszerűnek, felette sok összetört közülök, mivel a legénység nem tudja őket hova tenni. Az összezúzatás ellen talán pléhburokkal lehetne azokat biztosítani s ekkor a kenyértarisznyában lennének hordhatók, stb, stb.»

*

Ausztria és a *külföld* csak a váci gyakorlaton tudta meg, hogy *miféle és mennyi értékek rejlenek* a honvédben. A «*Neue Militär-Zeitung*» a vácmelléki táborozásról és hadgyakorlatokról írt rokon-szenves cikkét e bevezetéssel kezdte: Az *állam* és a *honvédek*, kik a váci tájék halmos, hegyes vidékein ma nagy csaták sorát kezdték meg, vívandók azokat a hazai harctudomány hasznára és saját gyakorlódásuk végett, *ezen állam és honvédek oly tűzzel léptek* a harci sorba, s *oly szívósságot és edzettséget tanusítottak*, melyért valójában *megérdemlik a nagyfokú dicséretet*. A hadgyakorlaton részt vett *idegen tiszték*, közöttük *Post* tábornok, amerikai konzul, mint a «*Pesti Napló*» (szept. 28.) jelenti: «*A csapatok jó vezetéséről, tartásáról, ügyességéről a legdicséretesebb kifejezésekben nyilatkoztak s egyszerűs mind ama szívélyeséget is kiemelték, mellyel a táborban minde-
nütt találkoztak*».

A «*Harci Világ*» («*A Honvéd*») melléklapja) 1871 október 2-án kelt lapszámában eldicsekszi, hogy a «*Times*»-nek tegnap érkezett száma (egyéb *németországi, franciaországi és angol lapok* mellett) szintén terjedelmes cikket hoz a Vác vidékén tartott nagy őszi gyakorlatokról és a — *honvédségről*... «*A Honvéd*» (1871 október 12.) a «*Times*» ezen nagyérdékű tudósítását, mely a m. kir. honvédség kezdetkorszaka *történetének, létének, lényegének* megértéséhez be-
cses adalékokat szolgáltat és híven visszatükrözi a *honvédet*, fordításban közli, így hangzik:

«*Ausztria-Magyarország* katonai szervezete oly sajátzerű, s a másutt létezőkkel annyira különböző vonásokat tüntet fel, hogy még azoknak is, kik azokat naponként szemeik előtt látják, néha azt kell kérdezniök magukban, miként lehetséges ily *sajátságúleg összeállított gépezetnek* működnie? Így például itt volt most *Vác és Pest között két oly haderő*, melyek *ugyanazon államhoz tartoznak, de a vezényletet, igazgatást illetőleg semminemű összeköttetésben nem állotak; öltözetükre és szervezetükre egymástól különböztek*, s a mult héten őszi hadgyakorlataikat végezték. Bárki ment volna át ezen haderők egyikétől a másikhöz, alig gyaníthatta volna, hogy ugyan-
azon katonai szervezet kiegészítő részei állanak előtte. Ezen anomália azon körülményből fejthető meg, hogy valamint politikai, úgy katonai dolgokban is *Ausztria s Magyarország egyezkedésre jutottak el; Magyarország elismeré egy közöshadsereg szükségét* a monarchia közös védelmére s kész volt részéről *pénzzel s emberekkel hozzájárulni* annak fenntartásához; de *viszont kiköti azon jogot, hogy ezen-*

Honvéd tőrztiszt. (Detaille francia katona festő festménye után.)

kívül egy tisztán nemzeti tartalékhadert szervezhessen, mely a közös sereget támogassa háború idejében. Ezen sajátsterü egyezkedés által egy oly haderő állittatott fel, mely valami közép, egy rendesereg és egy néphadsereg közt, s páratlan a maga nemében (itt a levelező előadja a honvédség összeállításának főbb vonásait). Ha tekintetbe vesszük ezen különös rendelkezést, nem lephet meg bennünket, hogy sokan nem hitték, mikép az valaha sikerrel működhessék. Oly

katonai egyének, kik előtt a *honvédeknek még a puszta neve is kellemetlen volt* az 1848/49-iki évek emlékeinél fogva, csak vállat vontak azon eszmére, miszerint egy oly haderő szerveztesseék, mely semmitsem ér jó tisztek kerete nélkül; míg másrésről azok, kik nem akartak Magyarországnak *külön hadsereghez való* jogáról lemondani, kicsinyelték ezen amphibiumszerű teremtményt, mely az ő jóslatuk szerint semmi egyéb sem lehetend a közöshadsereg oly pótlékánál, mely nem képes egységes kifejlődésre... De, ezen jóslatok dacára: gróf *Andrássy*, ki ezen katonai egyezkedés indítója volt, nem csüggedt el, hanem négy év előtt szokott erélyével látott munkához. *A nagy feladat egy valóban oly nemzeti s katonai erő előállítására volt, mely noha független lenne, összhangzásban működne a közös hadsereggel.* Négy év telt el, s az eredmény az, hogy Magyarországnak most egy 100.000 főnyi teljesen felszerelt s 82 gyalogzászlóaljra s 40 lovasszázadra felosztott hadserege van. Noha a törvény szerint az újoncokat az első évben csak nyolc hétig, a következő évben pedig csak két hétig lehet begyakorlás végett együtt tartani, *ezen rövid idő dacára* a mult évben mégis a *honvédek már elég haladást tettek arra nézve, hogy dandárokban* tehessenek hadgyakorlatokat; s a folyó évben kísérlet tétetik *több dandár összegyűjtésére*, hogy azok elébb magukban s erre egyenlőszámú közös seregbeli csapatokkal együtt tegyenek hadgyakorlatokat.

«A József főherceg alatt Vác körül összegyűjtött *honvédhaderő külön hadgyakorlatai* tegnap végződtek be egy nagy szemlével Ófelsége jelenlétében. E szemle nem volt a programmban, mivel Ófelségének különben is lett volna alkalmá szemlét tartani a honvédek felett a közös hadgyakorlatoknál; azonban József főherceg különös kegyül kérte ki, hogy Ófelsége már elébb szemlélje meg a honvédeket, hogy így jobb alkalmá lehessen azok előhaladását megítélhetni, mint abból, midőn azok össze lennének vegyítve a közös sereggel, Ófelsége engedett azon óhajtnak s tegnap reggel Gödöllőről (!) ájtött. Most tehát először lőn Ófelsége előtt a csatarendben kiálltva egy 12 gyalogzászlóaljból, 8 huszárszázadból s 8 (osztag) mitrailleuseból álló honvédhaderő, összesen 12.000 ember s 1000 ló. Ez *igen válságos pillanat volt* mindazokra, kik ezen intézmény iránt érdekléltek; mivel mindenki tudta, hogy a csapatok s evolúciók *bíráló szemmel fognak vizsgáltatni s hogy az intézmény jövőbeli kifejlődése nagymérvben az előidőzet benyomástól függend.*

«A *szemlére* kiválasztott hely igen jól volt választva. Váctól délre, mintegy 5 mértföldnyire, több egymásra következő hegyhátak, párhuzamosan terjedve a *Duna* s a *Kárpátok* utolsó előfokai közt, — éppen alkalmas terjedt volt katonai evolúcióknak előnyös feltüntetésére. Az — eléggé egyenlőtlen volt, hogy a csapatok szilárdságát próbára tegye; de mégsem volt annyira hegyes-völgyes, hogy meggátolja a nagy testületekben való műveleteket. Még maga az ég is oltalmába látszott venni a honvédeket, mivel az elébbi éjjel esett eső megszüntetése a több heti port, míg a fennmaradt fellegek mérséklék a nap sugarainak erejét. Két zászlóalj kivételével a többi összes csapatoknak 5—10 mérföldnyi³² távolságból kelle jönniök s mindenki tudja,

³² Egy magyar mérföld 8354, egy osztrák pedig 7586 méter volt.

hogy az ily hadgyakorlatokat megelőző menetek a csapatokra nézve igen fárasztók. Mindamellett is a fáradságnak igen kevés nyomát lehetett észrevenni az embereken s lovakon.

«A sorokon végigtekintve, az *első dolog, ami feltűnt* előttünk, a *legénység fiatal kinézése* volt. Ugyanis a honvéd haderő nagy zöme 21—24 éves ifjakkól áll. Fiatalságuk dacára a *legénység igen kitűnő anyagszer gyanánt tűnt fel* hadi célokra. Az északibb fajokat jellemző izmos, s csontos testalkat hiányát bőven kipótolja a *mozdulatokban való nagyobb rugalmasság. Lehetetlen volt nem csodálkozni e népnek katonai célokra való alkalmazhatósága s mindenekfelett egy oly szervezet felett, mely azt oly rövid idő alatt tudá kifejteni.* Ennek titka hihetőleg főleg a művelt elemnek a sorokban való infuziójában áll s nagyrésztben az altiszteknek tulajdonítható, hisz többnyire vagyonos kézművesek s bérlők gyermekei. Ezen egyének érintkezésben lévén a közkatonákkal, többet tehetnek a csapatok kiképzésére, mint a tisztek s inkább felébbreszthetik azokban az önérzetet s versenyzési szellemet.

«Itt is, mint minden új alakításnál, legnehezebb feladat volt elegendő számú *jó tiszteket* szerezni. Lehetett volna ugyan a rendes seregből venni át tiszteket, mivel a honvédek rangra s fizetésre ugyanazon állásba voltak helyezve, mint a rendes hadsereg tisztjei s mivel az átlépendő tiszteknek gyorsabb előléptetésre lehetett kilátásuk, — azonban először is előbb létezett *politikai okokból*, a rendes seregnél csekély számú magyar születésű tiszt létezett, úgyhogy, még ha elegendő számú átlépésre kész tiszt találkozott volna is, azokat *nem lehetett volna elfogadni azon jóslatnak némi mérvben való igazolása nélkül, hogy a honvédség sohasem lesz valóban nemzeti haderő!*

«Az intézmény ezen jellemére való tekintetből az 1848-iki régi *honvédségnek azon tisztjei*, kik még szolgálatképeseknek tartattak, gondosan kiválogattattak s kinevezettek, ezenkívül tisztségekre kilátás nyújtatott a *kiszabott vizsgálaton sikerrel keresztülment ifjaknak is. Ily módon egy a maga nemében páratlan tisztikar lőn alakítva, némileg a rendes hadsereg, a régi honvédhagyományok s a fiatal nemzeti elem amalgamizációja.* Ezen amalgamizáció kétségkívül nem létesülhetett *némely előítéletek feláldozása nélkül.* Mindazáltal a feladat meg van oldva; mind a *közöshadseregbeli volt tisztek,*

Palkovics József híres honvédhuszár altábornagy, mint Miksa császár mexikói magyar huszárainak kapitánya.

mind a régi 48-as tisztek elfeledtek valamit előbbi hagyományaikból s fokonként egy új esprit de corpsban, a modern haderőben egyesültek... Ezen közös szellem kifejtése természetesen a parancsnoktól függ; és egészben véve el lehet mondani, hogy a feladat sikeresen meg van oldva. A csapatok hadgyakorlatai az iránt minden kétséget eloszlattak; s nemcsak Őfelsége, hanem a kíséretében volt személyek is, ügylátszik, meg voltak lepve a haderő haladásai által. Különösen bámulatot gerjesztett a lovasság jeles s szilárd magatartása Henneberg ezredes ügyes parancsnoksága alatt; noha az 1000 főnyi lovasságnak kétnegyede legfeljebb 3 havi szolgálattal dicsekedhetett a legutóbbi 3 év alatt.»

— *Mint a suhanó felleg, melyet a száguldva vágató vihar hordoz.*³³ Ilyennek tűnt fel a honvédhuszárság lovaglása egy angol tiszt előtt; de nyiltan kifejezte bámulatát «a gyorsaság és készség felett is», melyet az 1871. évi honvédség — a váci hadgyakorlatokon — «minő kedéllyel, minő tüzes buzgalommal és milyen fáradhatatlanul» kifejtett... A «*Neue Militär Zeitung*» nekibuzdult habitudósítója ezekről az acélizmú, acélinú honvédgyalogosokról írta: «bizonyosan eltapostak néhány nyulat, melyek menekülni akartak volna, de lábaik nem voltak gyorsabbak, mint a honvédeké!...»

A honvédek és a „boszniai kaland“.

1878 május hava emlékezetes marad a volt császári és királyi monarchia történetében. *Bosznia-Hercegovina* megszállására elkezdődtek a katonai mozgolódások. A magyarság ellene volt ennek az úgynevezett «*bandaszóval való bemasírozásnak*». Az akkori tekintélyes ellenzéki magyar, képes «*Budapest*» lap izgató hírekkel, képekkel élénkített számaint lapozgatva, végzetszerű gyorsasággal bontakozni kezdett a mozgósítás, majd a tényleges háború filmje. 1878 május 1-én «*Mozgósítunk*» címen közli az ország nyugalmát felbolygató hírt. Egyidejűleg az időkhöz választott címképül *honvédhuszártiszti alakok csoportját* közli. A május 28-iki lapszám címkepe meg már «*Osztrák-magyar csapatok bevonulása Adeh-Kaleba*» szöveggel festi a falra azt a virtuos, játszói kalandnak indult sivar hadjáratot, amely a monarchia felbomlásának, Magyarország későbbi szétdarabolásának gyilkos csirája lett...

³³ *Palkovics József* altábornagy, volt cs. kir. 7-es Vilmos-husár kapitány, Miksa császárnak volt mexikói huszártisztje, aki még az 1870-es években lépett be a m. kir. honvéd huszársághoz, elhunytá előtt, 1916 április havában beszélte nekem: — *Albrecht főherceg* egyidőben nagyon rokonszenvezett a *franciákkal*, s *de Lotte* francia generális, a hadgyakorlatra meghívott lovasságifelügyelő-helyettes a cs. és kir. közös és a m. kir. honvédhuszárokról, a honvédhuszárok nagy és egyenletes értékének jellemzéséül (még az 1870-es években) így nyilatkozott *Albrecht* előtt:

— Fenség, igazán nem tudok egyéb különbséget tenni a közös, meg a *honvédhuszárok* között, mint hogy az egyiknek *fekete*, a másiknak meg *fehér* a mente prémje!

Kedves, hogy e hazafias magyar lap a háborús előkészüldések hírei közlése során aggódó figyelemmel kíséri az *ifjú honvédség* sorsát. A június 15-iki számban az «*Előkészüldések a háborúra*» szöveghez: a *honvédlaktanyáról és a honvédekről* közöl képeket. Június 18-án «*Hadikészüldések. A honvéd lovasság begyakorlása*» címkepes szöveg nyújt nyitányt a már kirobbanásig izzó háborús tüzhöz. A 167. lapszámban rajz és szöveg búcsúztatja: «*A Budapestről kivonuló mozgósított csapatokat*». Kép és szövegben beszámol július 2-ról is, amikor a *király* csapatszemlét tartott a Vérmezőn... Augusztus havában már komoran véressé válik a dolog. Az augusztus 3-iki lapszám címképe maga a — *háború*: «*Arcképek a Boszniába bevonult osztrák-magyar hadseregből*». Alig néhány napra rá, augusztus 8-án a nemzetet megzokogtató szörnyű gyászejentés következik. A *cs. és kir. 7-ik közös huszárezred* szívbe markoló véres áldozattétele ez egy vezérkari tisztnek helytelen parancsa folytán törbe esalt, *Magláj* eltorlaszolt utcáin halómra lőtt, összemészárolt huszáraival... *Paczona* kapitány, a bűnbakul dobott derék magyar főtiszt volt a parancsnokuk. A «*Budapest*» augusztus 8-iki számában: «*A maglaji huszárok*» címen rajzzal, szöveggel tárja fel ezt az egész magyar nemzet lelkét megrendítő gyászesetet, melyet mindjárt nótába foglalt a nép. Mint egy égre kiáltó *boszüeskküt* énekelték az itthonmaradtak és a nem ismert *görbeországba* bús sejdítésekkel, akaratok ellenére elvonuló magyar katonák:

Axmann őrnagy, az 1878-ban elsősorban hadilábra állított 65-ik zlj. parancsnoka.

Boszniában van egy árok,
Ott fekszenek a huszárok;
Hetven magyar csonka teste
Kiált a magas egekre
Véres boszüért!

Édes anyám ne sirasson,
Hazajövök a tavaszon;
Ha pediglen ott maradnék,
Zsebemben függ már az bilét,
Hazaküldik azt!...

A magyar katona sorsot, a magyar népnek hős fiait sirató sok évszázados fájdalmát ennél a nótánál őszintébben, mélyrehatóbban még soha senki el nem zengette... Augusztus 21-én, amikor a jó «*Budapest*»: «*A mozgósított honvédség*» jelentős hírét közli, a honvédek is dalolták a «*maglaji huszár-nótát*...» A honvédség mozgósítására vonatkozó első híradás így hangzik: «*A horvátországi honvédzászlóalj* már holnap elfoglalják új állomásaikat. A 65-ik *székesfehérvári*, 66-ik *paksi* és a 3-ik *szegedi* zászlóalj e hó 24-én bevonulnak *Péterváradra, Eszékre* és *Zimonyba*. Ezen utóbbi helyen már néhány

Uchatius-ágyú áll. Ezen intézkedés által körülbelül 16.000 főnyi rendes katonaság mehet az említett vidékekről Boszniába s a határ is kellő őrizettel láttatik el. Bosznia északnyugati részében is csakúgy hemzsegnék a felkelők. A *Zavaljében* levő csapatok *Bihacs* felé küldetnek. *Livnó* és *Bjelina* is tetemes csapaterőt igényelnek. Ha monarchiánk részéről — írja a *«Pester Lloyd»* — «100.000 ember lesz a Száván túl, a helyzet bizonyára meg fog változni».

Ez a helyzet sem kint, sem bent nem volt a legkedvezőbb. Az újság a *magyar katonákhoz intézett feltűnő kiáltványról* emlékezik, hogy tudniillik: «a török ellen ne harcoljanak!» Megjegyzi az újság,

hogy «ennek alapján tizedeltek is». A 23-ik számban a *szóbanforgó ezredek* közelebbi megjelölése nélkül jelenti, hogy: «három magyar ezredet megtizedeltek». Később az augusztus 30-iki számban: «Két jogász agyonlövéséről» bukkan fel egy *rejtelmes hír*. Ifj. *Tóth László* (kőbányai kereskedő fia) és egy jogásztársa (*Gruber ?*) voltak ezek az áldozatok. Országos izgalmat keltettek ugyanekkor *500 pestmegyei előfogatos gazda és kocsijának Boszniába* hajtatása és ugyancsak augusztus 23-án az a «*Szerb garázdálkodás*» című, erélyes hangú «*Szegedről írvák*» hír: Az itteni honvéd parancsnoksághoz szombaton jelentés érkezett *Orsováról*, hogy az ezen város átellenében levő

Robelly Géza 65-ik zljbeli százados.

Tekidából a szerbek ismételten lőtték honvédeinkre. Ez eset miatt a *honvédség köreiben nagy az izgatottság* és méltán. Ily dolgok hallatára azt kérjük, hogy miért vannak a *dunai monitorok Bajánál* s miért nincsenek az *Al-Dunán, ott ahol lenniök kellenek!*

*

Augusztus 20-iki keltezéssel érdekes «*Személyi hír*» jelent meg. Jelezik: «*József főherceg* tegnap estve érkezett Budapestre, ma reggel *Fejérváry* honvédelmi államtitkár tisztelgett nála s hosszú ideig referált a *honvédség részleges mozgósítása* tárgyában.» A mozgósítással kapcsolatban a «*Budapest*» a «*N. H. (Nemzeti Hírlap)*» részletes közlésére hivatkozik, amely szerint «a közöshadseregnek mintegy harmada van hadilábra állítva (32 táborig, 23 tartalékezred, 13 vadászzászlóalj, 4 lovasezred).» Hangsúlyozottan megjegyzi azonban a «*Budapest*», hogy: «a mozgósított honvédcsopatok e számba természetesen nincsenek befoglalva. Az idézett lap szerint a *honvéd mozgósítás is már be van fejezve* és pedig a *legnagyobb gyorsasággal*. A VII. (horvátországi) kerületi dandár (hat zászlóalj) és azonkívül a még mozgósított 3., 65. és 66. zászlóalj 17-ikén délután kapták meg a hadilétszámra (1020 ember) felemelés iránti rendeletet. A 79. zászlóalj már 21-ikén, tehát négy nap múlva teljesen felszerelve készen állt; a többi nyolc zászlóalj pedig 23-ikára készül el és várja az indulási parancsot. Pedig némely zászlóaljnál nagy nehézségek voltak, mert a 3. zászlóalj éppen két nappal előbb osz-

lott szét a megszüntetett gyakorlatokról. Azonkívül a részleges mozgósítás, melynél a *behívók személyesen kézbesítetnek, lassabban is megy*, úgyhogy az általános mozgósításnál még nagyobb gyorsaságra lehet számítani. A lőszerkocsik számára szükséges lovakat is beszerzték és átadták a zászlóaljoknak a lefolyt 6 nap alatt.³⁴

Az augusztus 26-iki lapszám «*József főherceg szemlekorútja*»-ról újságotja: «József főherceg, a honvédség főparancsnoka, mint halljuk, legközelebb megkezdí az ősi hadgyakorlatok alkalmából nagy szemleútját, mely az ország legnagyobb részére ki fog terjedni. Budapestről őfensége az osztrák államvasúton mindenekelőtt Szegeden és Temesváron át *Orsovába* utazik, hová szeptember hó 2-ára várják. Ottan megszemléli a 86. zászlóaljat s valószínűleg Ada-Kalen is látogatást teend... stb.» A mozgósítás e közben mind szélesebb hullámokat ver fel, az újság augusztus 28-ról a *Székesfehérvárott* állomásozó 69-ik, *Jella-sich*-gyalozezred «egyik harcosának» augusztus 26-án kelt és «ide ma érkezett leveléből» veszi át a következő sorokat: «Ma (hétfőn) kezdik meg az elmasírozást a honvédek, kik közül 600 ember este 10 órakor indul útnak.» A következő lapszámok mind újabb és újabb híreket hoznak a honvédség mozgósításáról. Augusztus 29-én írják:

Papp 65. zljbeli főhadnagy.

«A *szegedi 3-ik honvédzászlóalj*ból tegnap reggel 8 órakor indult el Szegedről 950 ember és 14 tisz, *Steiner* őrnagy vezése alatt, a Sörház-utcai laktanyából az alföldi vasúthoz. A zászlóalj Gomboson át *Péterváradra* megy helyőrségi szolgálatra. A lakosság közül sokan kísérték a vonathoz a távozókat. A 48. és 49. számú honvédzászlóalj folyó hó 23-án távozott *Kassáról*, hogy *Temesvárott* helyőrségi szolgálatot teljesítsen, a 34. gyalozezred egy újabb része is eltávozott a városból.» Az augusztus 30-iki lapszámnak nagy eseményt jelentő hírfej címei: «*Honvédségünk az ország határain kívül*. Királyi rendelet a hivatalos lapból. — Egy fontos királyi rendelet.» Ugyane szám közli: «A honvédelmi minisztertől tegnap ment a zágrábi (VII. ker.) honvédparancsnoksághoz a rendelet a még nem mozgósított nyole honvédzászlóalj azonnal hadilábra helyezése iránt. Hat zászlóalj e kerületből már mozgósítva van.» A dolgok megérlelődése mellett bizonyosság a szeptember 2-iki újabb hír, hogy: «*József főherceg, a magyar honvédek főparancsnoka hosszabb ideig lenn marad a határőrvidéken honvédeinknél* s mindaddig nem tér vissza tényleges szolgálatából, míg honvédsapatainkat is vissza nem vonják az ország belsejébe.» A mozgósításba egyébként újabb honvédalakulatok vonódnak be, szeptember 3-iki híradás: «A mozgósított 82. honvéddandárba a következő 7. honvédzászlóalj és 2. lovasezred van beosztva. Parancsnok: ezredes *Gelich* Richárd, a *pécsi* 67. és 68. honvédzászlóalj; a *kaposvári* 69. és

³⁴ Mozgósított hadsereg számára kiadott szabályzatok szerint esetleg három önálló hadsereget állít a monarchia csatásíkra. Most azonban a három közül csakis egy és pedig a «második» vagy boszniai hadsereg állítatott fel. (A «Budapest» szerkesztőjének megjegyzése.)

70. zászlóalj, a *körmendi* 76. zászlóalj; a *nagykanizsai* 77. és 79. honvédzászlóalj és végre a 7. *veszprémi* és a 8. *pécsi* honvéd(huszár?)-ezred.»

*

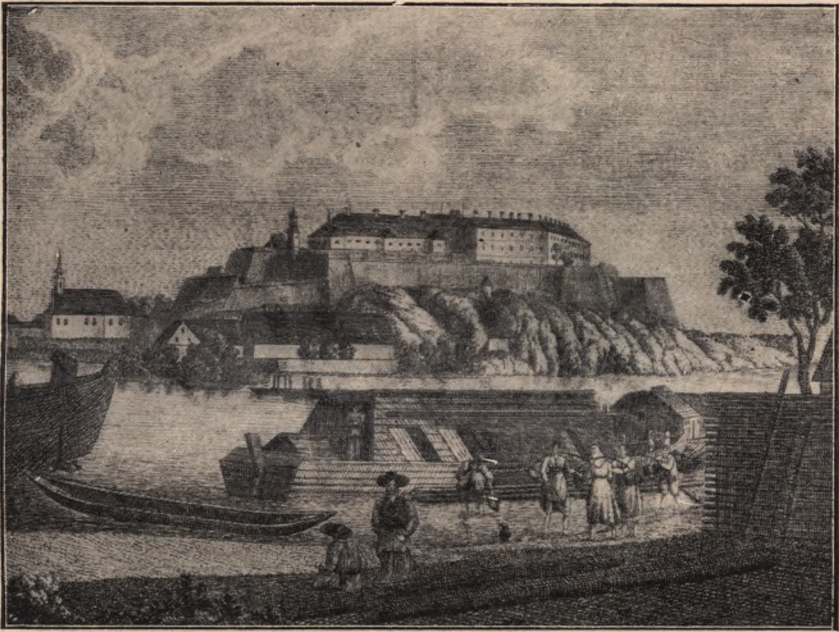
A «*Pester Lloyd*» (szeptember 13.), a «*Budapest*» hivatkozása szerint, *rémhírt* közöl a horvátországi betörésről, hogy a *határ* egészen *örizetlen*, csak *Proseceni Kamennél* áll néhány száz — *honvéd*... Pedig a magyar katonával éppen nem takarékoskodtak. A «*Budapest*» szeptember 23-iki számában — «*Hány magyar ezred van Boszniában?*» — szavá teszi, hogy «a *Pesti Napló*» megbízható adatok alapján összeállítja a magyar ezredek számát, amelyek jelenleg a bosnyák határon küzdenek. Amiből világosan kitűnik, hogy a *hadügyminisztérium* szándékosan a *magyarországi csapatokat mozgósította*, hogy azokat az országból kivonja, bizonyítja ezt a következő összeállítás is. A közöshadsereg sorjalogezredeinek száma 80, ebből magyar 40, tehát éppen a fele. Mozgósítva van 42, ebből 27 magyar és csak 15 lajtántúli. (Itt sorszám, névszerint felsorolja a mozgósított magyar ezredek.) A mozgósított lovassági ezredek száma hat, ebből öt *Szt. István* korona országaiból való.»

A mozgósított magyar katonák számaránya szerint odalent a határon a magyarok megbeesültetésének is fokozódón nagyra kellett volna lenni; ám a «*Budapest*» ilyesmivel nem igen tudja vigasztalni a maga színmagyar baloldali olvasóit. A hadvezetés furcsa felfogásáról szeptember 8-án jellemzőleg írja: «*Magyar postatisztek Boszniában*. Táborigosla szolgálatra szintén alkalmaztak Boszniában is magyar postai tisztet. Midőn az első magyar postatiszt (Szerajevóban) a főparancsnok *Philippovich* táborszernagy elé került, ez (tudniillik a táborszernagy) a postatiszt gallérján levő magyar koronára s az alatta levő postajelvényre mutatva, így szólt a postatiszthez: «*Sie, sehen wie ein Musikant aus, ich erlaube es nicht so gekleidet herumzugehen!*...» És a magyar postatiszt egyenruháját csakugyan meg is változtatták, — rögtön...»

De, majd jönnek a mozgósított honvédekről érkező hírek is. *Péteváradról* egy katona érdekes levélben említi (szeptember 24.), hogy a 3-ik zászlóalj és a 66-ik zászlóalj egy-egy százada a *felsővárbán* volt elhelyezve. Örültek is a honvédeknek az arrafelé lakó magyarok. «*Egy régi honvéd (okt. 19.)*» Péteváradról írta: «*Beh, jól esik látni Pétevárakon magyar honvédeket, a daliás alakokat, kik a 3 s 66-ik zászlóaljból vannak iderendelve. A magyar ember szeme szinte könnyel telik meg, ha elgondolja a régi időket, mikor Bácskában nagyon jól ismertük a harmadik honvédzászlóaljat... Adja Isten, hogy a mai honvédfiúk méltók legyenek elődjek hírnevére!*» Nem kételkedünk, hogy méltók is lesznek. József főherceg is örömmel legeltette szemét a magyar fiúkon. Mi meg *azt óhajtuk, bárha mindig itt maradnának köztünk!*» A rég 48-as honvéd megható óhajta nem válhatott valóra, már október 17-én a magyar őrség oszladozását harangozza be az újság: «A honvédelmi minisztérium részéről, mint a B. C. (könyvatos) értesül, az éjjel *Péteváradra, Eszékre* és *Zimonyba* ama távirati értesítés érkezett, hogy az ott

állomásozó zászlóaljok mindegyik százada felére leszállítandó, azaz, hogy a csapatok, különösebb tekintettel az öregebb korosztályokra, azonnal hazabocsáttassanak. Ez a három zászlóalj a *székesfehérvári, paksi és szegedi.*»

Ez októberi lapszámok különben mind a leszerelést előkészítő hivatalos hírektől tarkák. Sok bennük a *magyar panasz az osztrák pimaszkodások és a horvát komiszkodások miatt...* Egy derék, szép hír október 10-ről van kelteze. «*A pecci véres csata*» címen a magyar honvéd dicsőségét örökíti meg. «*Vranográcról vagy Vernográcról (kis mohamedán város Krupa kerületében, Török-Horvátországban, félórajársnyira a török határtól) távirják*

Pétóvárad erős várának régi látképe. (Ma Pétóvárad is a szerbeké.)

továbbá folyó hó 6-ról: — «Ma reggel óta heves harc folyik közlünkben. A 83. honvéddandár néhány zászlóalja előre nyomult; a 79. *nagykanizsai honvédzászlóalj* egész Vranográcig haladt és több felkelő csapatot szétvert anélkül, hogy valami veszteséget szenvedett volna. (Na, természetesen!...) Mindez oda mutat, hogy Philipovich legújabb tudósításai üres koholmányok a bosnyák föld teljes kibékítéséről, valamint az a tervezgetés is, hogy a megszálló hadsereg egyrésze hazabocsáttatik, nagyon kérdésessé válik. Október 15-én (B. C. után) az eddig kiosztott katonai, legénységi kitüntetések veszi számba. Érdekes lenne tudni, hogy a kiosztott 9 arany, 117 első és 504 másodosztályú ezüstéremből, mintegy 200 katonai dicséretből vajjon *jutott-e a — honvédek?!...* A «*Csillagszüret*» október 24-iki hír már 250 ezer bronz hadiéremről beszél, ebből

talán a mozgósított honvédek részére sem fukarkodtak? A honvédek minden bizonnyal becsületesen helytállottak a parancsolt őrhelyeiken. «*Mik történnek a határon?*» épületes híradás a «Budapest» november 3-iki számában jelent meg: «(Eszékről írják.) Saját hazánkban történt, hogy amint *Vadász István Székesfehérvárról* való honvéd, ki most a 65. honvédzászlóaljhoz van beosztva, a múlt hó 26-án Eszékről Bródba ment egy szállítmány fedezetével, egy még eddig ismeretlen egyén által *Csaikovce* mellett, — körülbelül Bródtól 29 kilométernyire — *erős sréttöltéssel, baltérdsuklóján közvetlen közelből megsebesített*... A sebesült a bródi kórházba szállíttatott.» *A horvát földön imhol puskázták a magyar honvédet*, a bécsi «*Fremdenblattban*» pedig nem átalálták gyalázni (október 14.) a bosnyák földön oly emberfelettit szenvedett és tömegesen elvérzett magyar katonaságot.

Maga a m. kir. honvédség zsenge intézménye példás erővel, ére-nyekkel, a «régii honvédekhez» méltólag és az elkövetkező nagy dicsőségeit beigérőleg esett túl az első tűzkeresztségén. A néhai való jó öreg baloldali magyar «Budapest» szürke, névtelen újságírója a lap 1878 november 9-iki számában: «*Honvédségünk a bosnyák háborúban*» cikkelyt papírra ragasztván, dehogi is gondolta akkor, hogy a történetírás számára — ollózik. Mert kész történelmi érték, ami imhol most itten következik:

«A honvédségi intézmény életrealóságát» — kezdi a cikkíró — «fényesen bebizonyította a közelebb lefolyt bosnyák háború, melyben törvényeink határozatainak ellenére neki is jutott cselekvő szerep, amelyet várakozáson felül töltött be, megcáfolva az állítást, hogy a honvédségre költött pénz haszontalanul van kidobva.» Az «E—r» («Ellenőr», a Csernátonyi lapja) egyik olvasója összeállítván a honvédség viselt dolgaira vonatkozó adatokat, a következőket hozta fel honvédségünk dicséretére:

«*Riesz*» tábornok, *Pétervárad* várparancsnoka az ott várórségi szolgálatot teljesítő honvédséghez, annak eltávozása alkalmából napiparancsot intézett, amelyben egyebek közt így szól: — Indítatva érzem magamat *Steiner Ede* őrnagy és *Hegyi Gyula* százados uraknak a helyes és *katonás kezelésért*, a minden tekintetben *példás és kitünő fegyelem fenntartásáért*, a csapatok kiképzésében tanúsított fáradhatatlan tevékenységükért, az összes tisztikarnak és orvos uraknak terhes szolgálatban tanúsított odaadásukért, végre az *összes legénységnek kifogástalan, kitünő magatartásáért*, a kiváló felelősséggel terhelt elismerésemet és köszönetemet a legmagasabb szolgálat nevében ezennel kifejezni. Bajtársi «Isten veletek»-et mondok nektek. Az Egek Ura kísérjen mindnyájatokat egészséggel és megelégedetten hajlékotokba vissza. Menjetek azon tudattal, hogy Ófelségének, legfőbb Hadurunknak felszólítását készséggel és pontosan teljesítettétek!» Ez a napiparancs szól a 3-ik honvédzászlóaljnak és a 66-ik félzászlóaljnak.

«*Ez volt a békés hadiszolgálat.*»

«S a csatában!?!... Elvezetem Önöket *Kulen-Vakuf* alá. A 83. honvéddandár őrzé ott a határt és hódította meg a határmentét.

A *Reinländer*-dandár egyik részét képezte. A *Bihács* alól előnyomuló győztes ellenséget «*jól irányzott lövéseivel visszakergette*» és felfogta a visszavonuló bajtársakat. Átment aztán a határon túl is, a kitünően végrehajtott tüntetéseivel a fegyverére nem is szorult, megfélemlíté az ellenséget; s ez átadta *Mussolin* honvéddandárparancsnoknak a *hódolati feliratot*...

«Mi hódolatunkat jelentjük ki az osztrák császárnak és *magyar királynak*, kegyelmébe ajánljuk magunkat. *Atadjuk neked a vár kulcsát és alávetjük magunkat az osztrák-magyar, igazabban a magyar törvényeknek*. Kérjük Öfelségét a császárt és királyt, feledje el a tetteket, melyeket laktársaink elkövettek. Ígérjük, hogy ezentúl új fejedelmünknek hű alattvalói leszünk.»

«Így szól a hódolati felirat. Én egyik napilapból vettem azt ki. Tehát: «átadjuk a vár kulcsait a honvédségnek, harc, ellentállás nélkül!» És a honvédség békésen elfoglalta a határhelységeket és *Kulen-Vakuf* várát.»

«Vajjon nagyobb lett volna-e dicsősége, ha fegyverrel teszi azt? Bizonyosan nem. Eljárása a legnemesebb volt, mert *nemcsak meghódította, — meg is nyerte a lakosságot* a magyar törvényeknek.»

«S jött is neki a főhadvezér elismerése, a zágrábi lapokat összejárta az: — «A fővezérségnek alárendelt *honvédcsoportok* az oly nehéz *zárór szolgálatoknál*, a hosszú meneteléseknél, épp úgy, mint a monarchia határán kívüli alkalmaztatásuk alkalmával *valódi katonai szellem, rend és fegyelem által* tűntek ki, a súlyos nélkülözéseket jókedvvel és megadással tűrték; egyszóval: vitéz seregünk méltó tagjának bizonyították magukat. Csak rámszabott kötelességet teljesíték, midőn ezt nyilvánosságra hozom, s a legmagasabb szolgálat nevében azért köszönetet mondok.» Többek közt ezt mondja a fővezéri parancs:

«*Ez volt a harci szolgálat.*»

«Ki kételkedik még: hogy, ha nagy idők jönnek, bizton számíthatunk reá. Ki merné még állítani: hogy az a néhány millió, mit a honvédségre kiadunk kidobott pénz és nem jól gyümölcsöt tetett tőke»

«Ím! A fejedelem, a koronás király küldi elismerését a honvédelmi miniszterhez: — «Azon hadkészültségi állapot, amelynél fogva a honvédcsoportok alkalmaztatásukat gyorsan megkezdhették, első-sorban az Ön befolyásának és vezetése alatt álló minisztérium kiváló tevékenységének köszönhető, — s ezért Önnek teljes elismerésemet fejezem ki.»

«Ez a «teljes elismerés» a honvédségnek is szól. Annak is, amely harcban volt, annak is, amely várórságban volt: — az összesnek!»

Franyeczky hadnagy,
a 65-ik zászlóalj segéd-
tiszteje.

Ó, boldog békebeli honvédeskedés.

— Az ezred lova, kutyái. —

A békebeli magyar honvédbakaság sok minden tekintetből hasonlatos volt a játékos, vidám, szilaj gyerekekhez. Az állatok szeretgetésével, becézgetésével is kiténtek. A moslékhordó számár, a bakasághoz csatlakozott kutya, az ezred különféle tisztí és hivatalos lovai mind-mind kedvencei voltak a fürge bakaságnak. Körülbelül mindenik honvédlaktanyában — és körül — került közülök szép csomóra való... A macska! A macska! — Sice, ki, te! — A macskák messze elkerülték a laktanyát, a kutyákkal hajtóvadászatot tartottak rájuk s nem egy tarka cicának a bőriből lett — honvéd dohányzacskó...

A budapesti 1-es honvédgyalozezred kiváltképpen melendető családjá volt a kisebb-nagyobb, különféle fajtájú kutyáknak... «A nagy kutya»-nevezetet suttymban egyik-másik veszettkutya nyálába lépett, magasrangú tiszt úrra, generálisra is rávonatkozatták, de ilyenek — hálát az Úrnak! — az emberséges honvédcsaládban nem igen fordultak elő. Inkább a szedett-vedett közös kaszárnnyák szárazmenykhős rémei voltak az ilyen — csehtrombitások fiaiból — uborkafára mászó cs. kir. kapaszkodók... A jó honvéd inkább «apjának» nézte és tisztelte az ő vezérlő tisztjeit. Már pedig a tizparancsolatban meg vagyon írva, hogyha hosszúéletű akartok maradni, tiszteljétek apátokat!... És vajjon melyik baka, ha kedve szerint jóllakhatik, nem szereti az életét?

A pesti 1-es honvédeknek — a sok közül, az ezred évtizedes állatseregleteiből — különösebben két jószágjuk volt híresebb, nevezetesebb, kedvesebb. Az egyik egy «lovacska», a másik meg egy «kutya», noha kutyák kerültek még azontúl is nevezetesek. A Dereano százados (a bakaság vitéz «Dere Jancsi» kapitányának) okos, fehér, magyar «Bátor» kutyája — már a világháború folyamán — az orosz, olasz frontokon követett el nevéhez illő, szép, derék dolgot. A Gáspárdy őrmester hatalmas, fekete «Nero» kutyája az erdélyi oláh betörés kavarodásai között pusztult el... De most — óh, boldog, békebeli honvédeskedés! — elébb az első honvédgyalozezred laktanyájának a lovacskájáról beszélek.

*

Krisztina, a bájos, szürke, törpe lovacska évtizedeken át az első honvédgyalozezredhez beosztott «honvédkerületi zenekarnál» húzgálta — a banda után — kiskocsin a «nagydobot». A kényeskedő, elkapatott, makrancos lovacska a tábornagy, József főherceg «dandárparancsnok» korában ajándékozta az ezredhez «ellátásra» beosztott honvédzenekarnak. A bakaság kedvenc «Krisztinkája» a József főherceg fiának: József Ferencnek volt háti- és kocsilova; de mind háti-, mind kocsilónak megbízhatatlan volt a szeszélyes Krisztina. A kis főherceget a budavári lovardában a kocsival együtt felborította... Többé nem volt neki «kegyelem», József főherceg túladdott

Krisztinán, a bakaságnak ajándékozta a hegyesfülű, nagy barnaszemű, serényes kis javíthatatlant... Ott az egyes honvédcsaládban azután megfelelő népek közé került. Itt, ami más helyen neveltség, bünszamba ment volna, bakáéknál érdekesség, eredetiség, kedvesség volt, hisz' — az ebadták — Krisztinkát *rúgni, harapni* megtanították, hogy csak az «*egyenruhást*» becsülje meg s a *civilt társaságot* ne tűrje maga körül...

Egyik-egyik a felnyergeléssel, lovaglással próbálkozó bakauraságot ugyan úgy-úgy földre dobta a főherceg úrék Krisztinája, hogy csak úgy nyekkent belé baka kománk; itt azonban nem lett belőle harag, csupán a hátát, orrát tapogató baka morgott, berzenkedett kis ideig, a többi pajtás annál inkább nevetett s cukorral, mazsolával, hazai dióval, fehér kaláccsal hízelkedve abrakolták Krisztinát. Mindenki szerette, kényeztette Krisztinát. Büszkélkedtek vele, juszt tartottak hozzá... A banda cseh-muzikusaitól a söritalra is rákapott Krisztina. A leleményes altisztek és bakák — az egyes honvédcsalád Üllői-út végi híres laktanyában — legeslegelőször *cukorral* csalogatták fel Krisztinkát a Zsin őrmester uram³⁵ lépcsős feljاراتú kántinjába, ahol a lovacska egyszerre «beállította» jó hírnevét, első próbára *öt pohár sört* hörpintett fel a pezsgőhűtő vederből...

— Isten uccse, a cseh muzikusoktól tanulta el a sörivást a mi Krisztinkánk! — Bizonyítgatta *Lakács* őrmester, a híres ezredkürtös, pedig *Lakács*, a pestmegyei *Bugyi* községből sorozott bikanyakú,

Sóvári Soós Elemér, utóbb a soproni honvédek ezredes-parancsnoka.

³⁵ Zsin őrmester mielőtt kántinos lett volna, szolgálatvezető őrmester majd helyettes laktanya gondnok és foglár-őrmester volt. A bozontos fehér szakállú öreg *Mátyás* és «*dupla fogsorú*» mérges *Aranyossy* őrmesterek voltak elődei. *Aranyossy*, ha megharagudott, szörnyű mérgében kettéharapta a vaskulcsot. *Zsin-őrmester* inkább kedélyes volt, a *bedutyizott* bakák róla dalolták: «Zsin őrmester nyissa ki, — Vagy az ajtót rúgom ki.» Zsin pedig a szeretett ezredparancsnok, *Bartha* Lajos ezredesnek, *Ferencz József* király *legelső honvéd* szárnysegédének szokta volt gyönyörűn dalolgatni: «Simonyiba van egy malom, — Búbánatot őrnek azon...»

zömök magyar csak tudhatta, mert egyfolytában tíz évnél tovább gondozta Krisztinát... Egy őszi nagygyakorlat alkalmával — *Sátor-aljaújhely* tájékán — azt is megcselekedte a kalandos természetű Krisztina, hogy éjszaka idején az istállóból megugrott... Talán *Fabriczius* ezredes úr volt akkor a parancsnok?... Rontom-bontom! Adta, vette! Kutyával teremtette, ha közelebb esett volna a híres pesti egyes kókaszárnya, még talán be is csukatta volna az őrmestert!... Krisztina három-négy nap multán mégis visszakerült, de — megrühesedve... Jellemzőleg, Krisztina szökése közben is csak a *katonákhoz* szegődött, a debreceni 3-ik vagy talán a nagyváradai 4-ik honvédgyalogezrednél fülelték le a kis szökevényt...

Dezseri Bachó, az első honvéd-karnagy.

kivonult a banda, a nagydobbal baktató Krisztinára ráujjongtak az utcai gyerekek... Rosszkezdvében hátracsapta hegyes fülét, ilyenkor kiszámíthatatlanul rúgott, harapott... Ám, a mesterileg illegetett «tamburmajor pálcával» a honvédzenekar élén a délceg, szép, barna *Horváth* őrmester, a tamburmajor is kiadta helyesen, büszkén az ütemet, arra már igazán nem lehetett sem hamisan lépni, sem hamisan muzsikálni... Biztos, határozott, mégis dalszerű ütemű volt az a Horváth-féle lépés és kilépés... Hajh, de azóta Bachót is eltemetjük, a jegenyefás, hársfás, orgonavirágbokros kerepesi temetőben most már csak a rigók, fülemilék flótáztatnak mélabúsan a Bachó karmesterék csendes sírja felett...

Krisztina később kivette részét a világháborúból is... A szerbiai haretéren lent járt s itt a puskaropogást, ágyúbögést is meg kellett szoknia... Pedig kezdetben, amikor a honvéd muzsikusokhoz került, a dobszótól is riadozott s ha beleütöttek a *nagydobba*, akárhányszor kocsival, dobbal együtt a lovását is — elragadta... Bezzeg már utóbb akárhogy verték a nagydobot, akárhogy

*

A zseniális *Bachó* karmester vezetésével a milléniumot követő évtizedek alatt Budapesten páratlan népszerűségű volt a honvédzenekar, már az időtájt mindenfelé ismerték Krisztinát... A zenekar és Krisztina népszerűsége a *Fricsay* mester karnagysága alatt sem fogyatkozott meg, pedig a régi, bőséges, gondtalanul mulatozó szép, magyar világ kezdett mindinkább elfogyatkozni már a háború kitörése előtt... A pesti szépséges dámák mégis egyszer-egyszer egész kiló szaloneukrot megabrakoltattak Krisztinával... Amikor csak

csörgött, csattogott a cintányér, Krisztina a hámból sem rúgott ki, a játékos muzsikaszóra inkább kevélyen, kényesen, kecesen cifrázgatta az apró lépteit...

*

Bernát, a kócos, fekete *pulikutya* az *Orczy-út* tájékaról — *Dóczi* nevezetű honvédruhatári műmestertől — kölyökkutya korában jött a pesti egyes honvédek téglapiros laktanyájába. *Lakács* őrmester az ezredkürtös, ezt a hortobágyi eredetű, igen játékos, igen eleven, csodálatosan fogékony eszű kiskutyát szeretőleg felnevelte. Bernát vagy tíz esztendőn át az ezrednek minden őszi nagygyakorlatán résztvett. Nemcsak a bakaságnak, hanem a főtiszt, törzstiszt úrának, ezredeseknek, tábornokoknak, sőt a fenséges dandárparancsnok: *József* főherceg úrnak is kedvence volt Bernát.

Fejérvárnál, nagygyakorlat alkalmával, szörnyű eset történt Bernáttal... Oh, azok a kutyaházi bakalovászok, no meg a kutya mosó tisztiszolgák is mind leginkább a maguk kényelmét nézték, ellustultak... Éppen az egyik ilyen lusta bakalovász, hogy ne kelljen kócmdazagon vezetgetni, a lóhoz kötötte — Bernátot. A kis kutya élénk ugatásától, magát kedveltető ugrándozásaitól azonban megvadult a

Az öreg Fazekas-bácsi, pesti honvédőrmester.
(Feiks Jenő rajza.)

ló és csúfosan, kegyetlenül összerugdosta a szerencsétlen Bernátot... Attól tartott mindenki — gyászba borult, még a nótát is félbehagyta a vidám pesti ezred —, hogy Bernát elpusztul. Báró *Bothmer* ezredes, a gyulai 2-ös honvédek parancsnoka, kardjával megfenyegette a betyár lovászt, a jóságos *Koncz* ezredes úr megérdemelt, szigorú büntetést mért rá; *József* főherceg még éjjelkor is tudakoltatta: «*hányadán van Bernát?*»... Ugyanekkor «*rostélyossal*» kúrálták az érzékeny szívű, fiatalabb tisztek Bernátot.

*

Lakács őrmestert *Aszód* határában egyszer másik *lovaskürtös* bajtársával kiküldték hírszerző-járőrnek. Kinnt a mezőségen — egy *nyúl* után — megszaladt Bernát. Teljesen nyoma veszett a kis-kócosnak. Odabent a laktanyában már mint «elveszett jóságot» fájlal-

ták . . . Csupán a kiskunfélegyházi jó öreg *Fazekas*-bácsi, a szabadkun származású szép, tiszta, kedves öreg magyar őrmester, kit 1879-ben, már 34 éves férfikorában — besúgás folytán, erőszakkal — soroztak be katonának (hogy vagy *félszáz esztendő*t az *ezrednél* utóbb nagy becsületben eltöltön), — mondotta vigasztalólag, jóalföldi magyar hittel:

— Bárki meglássa, hogy *igaz-jószág* nem vész el! — Hát, nem is veszett el ezúttal sem a Bernát. A *«mozgó konyha»* szakácsa az aszódi sintértől kiváltotta egy forintért a kócost és amikor már legjobban szomorkodtak az altisztek és a bakák, a zsíroshasú huncut szakács — a mozgókonyha belsejéből — elébük helyezte Bernátot. A népligeti honvéd gyalogsági laktanyában egyik pavillontól a másikig harsant a kitörő nagy öröm . . . A drága magyar, nemes magyar *Kemény* Pali báró, százados bakái — odaelőbb valahányban — erről a híres pesti honvéd laktanyáról dalolták:

Sarkon van az első honvéd laktanya,
Pestmegyei gyerekeknek van jaz odacsinyáva!
Kelet felől van az ablaka,
Őszi szél fúj be rajta,
Pestmegyei gyerekeknek van az odacsinyáva.

A második emeleten van a század-iroda,
Százados úr szabadságos kiskönyvemet most írja,
Írja, írja, no, csak hadd írja
A szabadságos kiskönyvem . . .
S szeptemberben leszerelek,
Ölelem a kedvesem.

*

Gyöngyös vidékén, a bortermő híres *Visontán*, az őszi gyakorlatok *tisztimegbeszélései* alkalmával mindig a *fenséges úr* lábánál heverészett — Bernát.

— Ej, Bernát, úgy-e nagyon meleg van? — József főherceg lelehajolt a kiskócoshoz, meg-megsimogatta. Egy-egy kockacukrot adott a nyelvét pihegve lógató pulinak . . . Amikor pedig nem látta Bernátot, mindig megtudakolta Lakács őrmestertől:

— No, fiam, hát a Bernát. hol van? — Lakács annak rendjelmódja szerint jelentette:

— Császári és királyi fenségednek alázatosan jelentem, Bernátot otthon hagytam, mert félttem, hogy itt majd talán lábatlankodni talál?

— Nem baj az, fiam! Csak hozza ki!

*

A bakák *Kerepesen* a táborban *kabarét* játszottak, itten is Bernát lett a hőse a kabarének. Mikor például a bohóc köcsögkalapját a földreejtette, a settenkedő Bernát menten felkapta a kalapot és

szaladt a *tökfedővel* egyenest a *fenséges úrnak* a sátorába... A baka-művész-uraságok egyéb levetett kacabjkait, a seprűnyélként lovagolt kócparipa szőrfarkát szinte mind összeszedte és úgy vitte, vitte gondosan, hűségesen ismét csak a főherceg sátorába, — ami akkor és ott a honvéd baka kabaré-művészek bohóckodásainál is nagyobb derűtséget támasztott. Az ezred népszerű, öreg fényképésze, *Schäffer* őrmester *József* főherceget — kedves képen — le is fényképezte a Bernáttal.

*

A pesti katonavonat a sátoraljaújhelyi nagygyakorlatról jövet *Hatvannál* pihenőt tartott. Falatozni, sörözni — ősi bakaszokás szerint — mindnyájan leugráltak. Bernát is lehendergett több kutyacimborájával *csontokat* szedegetni... Ámde, közben elindult a vonat, lemaradtak Bernáték.

— Hol a Bernát?! Mi lesz most!?! — A bakaság rökönyödött kiáltozott; de felvidultak mindnyájan, midőn a vonatparancsnok-tisztúr hirtelenség megállította a gőzöst.

— Bernát nélkül pedig nem megyünk tovább egy tapodtat sem! — Hallatszott az erélyes parancsszó. Csakugyan el nem indultak, míg Lakács őrmesterék össze nem szedegették s a *«bagonyba»* nem rakták Bernátékát... Ugyanis Bernátnak, már ekkor több névtelen, közönségesebb négy lábú cimborája mellett volt egy *«Biri»* nevű, fehér pulikutya

kollégája is, amely — később — a *mezőhegyesi* gyakorlatokon — eltűnt... Lakács őrmesternek a falvakban, a tanyákon a pusztákon, éjszakai táborozások alkalmával ezek a kutyák voltak a hűséges, éber, bátor testőrei, saját telkén megugaták és megtámadták a civil-ruházatú — házigazdát... Bernát egyedül csak a *katonákat* ismerte el igazjártatú embereknek. A bakaságot őszintén szerette. Velök játszadozott és mókázott, hanem a *«civilt»* mindig megugatta, irántok — különösen az aszódi-sintértelepi hadifogsága óta — bizalommal soha, sehol nem volt.

Bernát pályafutását 1915-ben fejezte be. Közelharcban megfojtott egy macskát s mivelhogy megveszésétől félték, Lakács őrmesterék — bár nagy szívfájdalommal — agyonbunkózták a kedves, kis

néhai Kemény Pali báró, a pesti 1-es honvéd-ezred szeretett, jóságos lelkű fiatal kapitánya. (Tragikusan megvakult.)

kócos Bernátot.³⁶ A pesti 1-es honvéd-laktanyának eredeti szép magyar alakja volt ez a Lakács őrmester is. Helyes, szép trombitafúvásával az egyik legkiválóbb honvédkürtös Lakács volt. 1894-től egyfolytában szolgált az első honvédgyalozezrednél. Amikor Lakács az ezrednek egyik-egyik, az állomáshelyről való elindulása alkalmával «*imához*» fűjt, *Rónai-Horváth* Jenő ezredesnek — hajh, Rónait is, már mint altábornagyot, időelőtti sírjába döntötte a világháború! — mindig könnyrű trombitálása alkalmával *Sülyben*, a pesti honvédbakaság hajdani híres, kedves nyaralófészkében, *Bolla Kálmán «adlátus»* (akit cézári modora után «első Bolla Kálmán»-nak elneveztek!) — gyönyörűségében — vállátveregetve, ezt mondta a híres trombitás «bugyi-fiúnak»:

— Fiam, még ilyen fúvást nem hallottam, *pedig engem* a muszka cár is homlokon csókol! . . .

A Lakács őrmester kemény, tiszta magyar kezét a gyászos 1918-ik esztendő egyik bús, vígasztalan novemberi napján szorítottam meg utólszor . . . *Reviczky* László ezredes a *Piave*-mellől, a *Monte-Tomba*, a koporsó-hegy alól még hazavezette Pestre a tábori ezredet . . . Itthon, már akkor őrzöngtek. A rend, a fegyelem, a katonai együttartás teljesen felbomlott, Lakács őrmester búcsúzni jött be hozzám és átadta az ezrednek — az olasz földről tisztán, sértetlenül — hazahozott *Erzsébet királyné-képes* drága *ezüst kürtjét*, hogy őrizzem meg . . .

— Én, már itt s ezeknek többé fűjni úgyse' fogok! . . . Nincsenek már honvédek! — Amikor távozott a derék, hűséges öreg magyar katona és csattant a kaszárnya-irodám szobaaajtaja, úgy éreztem,

³⁶ A «Bernáthoz» hasonlóan kedves zászlóalj-kutyája már 1874-ben is volt a pesti honvédeknek. A «Pesti Napló (1874, szept. 25. Különfélék)» egész kis regényt írt erről az eredeti kutyáról. Elmondta az akkori újságíró: — «A budapesti I. honvéd-zászlóalj kutyája, *Viki*, kiről ezúttal szólni akarunk, megérdemli, hogy életpályáját és szomorú végét az utókor számára feljegyezzük. Ismeretlen szülőktől származván, később, mint B. őrnagy tulajdona, gazdája kíséretében gyakran megfordult a Soroksári utcában levő honvédlaktanyában. Ezidőtől kezdve az *állandósított századnak* elváhatatlan barátja lett, ahol rendes menázsiban is részesült. Gazdája szerette a fürgé kis fekete állatot és így természetes, hogy nem igen vette jónéven, hogy *Viki* az állandósított század létszámába avatta fel magát. A tisztí szolga azonban hasztalan vezette haza naponként többször is a kutyát, *Viki* szétrágt a madzagot, keresztültörte az ablakot, de otthon nem maradt. B. őrnagy Aradra helyeztetvén, *Vikit vasúton* magával vitte. Nagy volt természetesen a szomorúság az állandósított század körében, midőn *Viki* nemesak a menázsira nem jelent meg, de a takarodón túl is kimaradt. *Viki* azonban *három nap mulva*, csontig lesoványodva, *örömteljes ugatással* vonult be a laktanyába, s ezidőtől kezdve, kivéve egy sikertelen kísérletet, midőn *Viki* gazdájának egyik barátja által Pesttől meglehetősen távol fekvő birtokára vitetett, de onnét szerencsésen megszökött, folyton és elváhatatlanul a laktanyában tartózkodott. A csapattal hűségesen kivonult a gyakorlatokra, s künn maradt mindaddig, míg a csapattal visszatérhetett. A laktanyába érve, a háztetőhöz támasztott *létrán* a padlásra ment fel, hol a napnak legnagyobb részét töltötte. Lejönni azonban már nem tudott, hanem ugatására a mindenkori napos altiszt hozatta le. Egyszer azonban megfeledeztek; a csapat kora reggel kivonult, de *Vikit*, ugatása dacára senki sem hozta le. Minek az lett a következménye, hogy a

mintha kriptajtó csapódott volna rám . . . Az Erzsébet királyné-szalagos ezredzászló, az Erzsébet királyné-képes ezred-ezüstkürt (a székesfőváros ajándéka) *egyedül* ott maradtak velem. A zászlót elhagyták, a kürtre nem hallgattak már katonái . . . Hát, *igaz lenne ez?! . . . Magyar népem ébredj! Honvédek gyülekezzetek! . . . Elvész, elvész Magyarország!*

Thurzó Kálmán kapitány élete és halála.

Thurzó Kálmán kapitánynak, Galiciában Chyrovnál, a felsztini ütközetben 1914. évi október hó 13-ikán hősi halált halt debreceni 3-as honvédgyalogezeredbeli századosnak, a Magyar Tudományos Akadémiától koszorúzott hadtörténeti írónak a nagyatyja: nosziczi (másként ernyédi) *Thurzó Mihály* még a Thurzók ősi fészkeiben, a magyar urairól, mint *Illésházy, Marcibányi, Mednyánszky, Baross, Joó, Plachy, Borsiczky, Zsámbokréthy, Bossányi, Marsovszky, Sándor, Victorisz, Klivényi, Tomcsányi, Malatinszky* urakról híres *Trencsén* vármegyében vezető férfiú és tekintélyes birtokos úr volt. Már 1833-ban ügyvédeskedett. 1847-ben a vármegyének büntető ügyésze volt. 1848/49-ben fegyvert fogott a nemzeti ügy mellett. A szabadságharc letörésével nemcsak hivatalából csapták el, hanem az ügyvédségtől is eltiltották. «*Szilenciuma*» 1853-ig tartott. A *Thurzó Mihály* rendíthetetlen hazafiságát az 1860. évi október hó 20-án kibocsátott «*nyílt parancs*», úgynévezett «*kis alkotmány*» visszaállítása után méltányolta a szülőföld. Ezt az ügyvédi pályáján legderekbabb, legbeesülete-

szegény állapot a háztetőről leugorva, lábát kifecamította s csak hosszú idő után gyógyult meg. *Jellemére nézve* egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a *tiszteket nem szerette s a csapatot vezénylő parancsnoknak nem kevés bosszuságot okozott.* Valóságos komisz kutya volt. *A tisztet legfeljebb akkor nem ugatta meg, ha piros nadrágot viselt.* De a *legénység* közül sem tüntetett ki senkit; *szeretetének tárgya nem az egyes-honvéd, hanem a laktanya s a legénység összessége volt.* Viki a zászlóaljat kétnapi gyaloglásában Szárra, sem hagyta el, s azzal a nagyobb hadgyakorlatokban is részt vett, majd az előrsi vonalban, majd a tartalékban. Sohasem tévesztette el a zászlóaljat. A mult héten, éppen nyugnap lévén, Viki a harcok fáradalmainak kipihenésére egy az őrség közepében levő majorságot választott ki, hol egy kazal mellett heverészett. Már esteledett, midőn a kiállított őr *kutyavonítást* hall s néhány perc múlva a szegény kutyát *vérében látja felvászorogni* magához. Viki felnézett az őrre, annak lábainál összeomlott s . . . bocsánat e kifejezésért: meghalt. Alig néhány pere múlva csoportonként tódult a legénység a szerencsétlenség színhelyére, hol kevés híja volt, hogy sírva nem fakadtak a szegény kutyán, kit éppen úgy kedveltek, mint az szerette őket. Még aznap este megindult a *nyomozás* Viki *gyilkosa* után. Csakhamar kitudódott, hogy egy béres *vasvillával szúrta át* a senkit nem bántó kutyát. Az elkeseredés a legénység között leírhatatlan s *a béres sokáig* meg fogja emlegetni a napot, melyen gaztettét elkövette. Mint a kutya iránti szeretet jellemző nyilvánulását említjük fel, hogy a legénység Vikit a budapesti honvédezászlóalj több honvédét élethűen ábrázoló ismeretes *honvédcsoportha* akarja felvételni, mely a nemzetközi kiállításán szemlélhető volt, s jelenleg a Ludovika Akadémiában van elhelyezve. A kutya e célra *kitömetett*, s a legénység abbéli kérését kellő helyen fogja előadni.»

sebb ügyvédet «közakarattal» Trencsén vármegye főügyészévé választották. Olyan ember volt ugyanis Thurzó, hogy, amit ellenségei elismertek, — «feleinek jogait védeni főkötelességének ismerte, vagyonra szert nem tett, csak az öröklöttet tartá fenn». *Anyanyelvén* kívül, — megható és jellemző, hogy e Thurzóknak a *szláv környezetben* is századokon át mindig a magyar volt és maradt az *anyanyelvük!* — kitünően beszélt a latin, alaposan a német és jól a tót nyelvet. Thurzó Mihály «termetére középmagasságú, szép szőke férfiú volt s gróf betlehemfalvi (így!) Thurzó György nádorhoz a meglepetésig hasonlíta». 1862 január 1-én halt el, nem a család, hanem a vármegye temettette el Thurzó Mihályt; sőt Trencsén vármegye közönsége — Thurzó emlékezetét örökíteni — *egy síremlék* felállítását is megszavazta. Ez a «síremlék» inkább az emberek «*múló hátláját*» örökíti, mert csak papiroson, soha végre nem hajtott jegyzőkönyvi határozatként — sárgul...

Thurzó kapitány, a jeles hadtörténet író. (Hősi halált halt Chyrovnál, 1914 október 13-án).

Thurzó századosnak az apja: *Kálmán Árpád* messze letért a «nagyapának», Thurzó Mihály főügyésznek határozott nyomdokairól. Az iskolát sem fejezte be teljesen. A pozsonyi liceumból — 1866-ban — önként felcsapott katonának. Jellemző az önérzetes Thurzó-fiúra, hogy *alvadász* korában Trencsén vármegyétől (1869 április 5-én) *nemesi bizonyítványt* vett ki; de sem a katonaságnál, sem majdan az Osztrák-Magyar Államvasút Társaságnál, melynél, mint forgalmi állomási hivatalnokot, szabad lakás és 600 forint fizetéssel alkalmazták, nem boldogult, elébbre nem haladt, noha «szép tehetségét» elismerték. «Ámde, féken nem tartható költsékezési szenvedélye tönkretevé jövőjét!» — ezt az ítéletet kérlelhetetlen testvérbátyja, a min-

dent önkényüleg magyarosító *mélyszécsi* (Melsic) birtokos: *Miklós* írta szegény Kálmán Árpádunk felől, aki csakugyan könnyelműen elherdálta apai örökségét. Miután a vasutnál sem maradt, darab ideig Trencsén vármegyénél *díjnokoskodott*. Innét is kicseppent, hűséges, önfeláldozó feleségére: *Szedlák* Máriára még több gond, küzdés háramlott. Kálmán Árpád Brünn mellől, Morvaországból nősült. Kálmán Árpád *anyanyelvén* kívül németül és tótul is jól beszélt, sőt e nyelveknek egyes szavait felvidéki eredetiséggel belekevergette fiaihoz intézett magyar leveleibe is. A brünni felség, az *édesanya* véreből fiuk: *Kálmán Gusztáv* (a mi századosunk), aki a nyitramegyei Tornócon 1876 április 27-én született, a borongós, babonára hajló *szláv* elmélyedező kedélyt örökölte... A Thurzó-fiúknak szelíd édes anyja 1888-ban Trencsénben elhalálozván, Kálmán Gusztáv két kisebb fiú testvérével megdöbbenő gyermeki korbán árván maradt, s Kálmán Gusztávnak már ilyen zsengén küzdenie kellett a mindennapi létért. A balsors a sajnálatraméltó gyerekektől a szerencsétlen apát is rövidesen és végleg elszakította. Elment, idegenben hajszolni

szerencsését. A bécsi 13-as számú kórházból, idegenben temették el a boldogtalan Kálmán Árpádot. Az idegenben, osztrák földön kóborgó magyar nemes már 1889 március hó 28-án meghalásra, elmúlásra gondolt... Az egyszerű, vonalozott jegyzőkönyvecskébe («Különfélék, — Diversen, — Családom rövid jegyzékei» címen), két nyelven (németül és magyarul) írta meg utolsó kérését: «Ezen «Különfélék» szerkesztője Trencsénben született és oda is illetékes noszciezi Thurzó Kálmán Árpád. Kérem jelen könyvet halálom után gyermekeim: Kálmán Gusztáv, Jenő Henrik, Alajos Emil között a *legöregebbiknek* emlékül hagyni».

Thurzó Kálmán Árpád 1893 február 12-én hunyt el a bécsi 13-as kórházban; de könyvecskéjét, ezt a *megható örökséget*, melynek első lapjaira ott kint a bús idegenben, a reménytelen sorsban, ősmagyar érzései bizonyoságául a *Szózatnak* — Hazádnak rendületlenül! — két versszakát és a *Himnusz*nak — Isten áldd meg a magyart! — megrendítő szent fohását is reszkető kézzel szintén odajegyezte, a kis Kálmán Gusztáv még apja elhúnyta előtt birtokba vette. A birtokbavételt örökítő sorok jellemzik az *önerejéből diák és önmagát* a zsenge korban *fenntartó, kemény, magános* gyermeket: «Minthogy szeretett édesapám reámbízta a könyvet», — írja az ifjú Thurzó Kálmán V. osztályú tanuló 1891-ből, — «én jogommal élek, azaz megjegyzéseimet ide írom». A köznemessé szegényült noszciezi Thurzók és a bethlenfalvi nádor-ág rokon eredetét, nemesupán a noszciezi Thurzóknak 1580—1590-ből eredő három szál piros rózsás címere, hanem a Thurzó Miklóstól fáradhatatlanul gyűjtött és felkutatott különféle okmányok, öreg írások bizonyítják. Mégis a nádorokkal, vezérekkel, püspökökkel, zászlós főméltóságokkal, grófokkal, várurakkal, hatalmas földesurakkal egyeredetű kis Thurzó-ivadéknak, Kálmán Gusztávnak ekkor (1891) egész vagyónakája elért egy — *faládában*... Az apai örökség-könyvébe írt feljegyzések szerint Kálmán Gusztáv diák ekkor «*otthon, a faládában, Porubszkyéknál*» a következő kincseket őrizte: «2 rajztömb. Régi naplójegyzetek. Flora das Trentscher Comitates. A kegyes tanítórend története. Ploetz: Francia nyelvtan. Balatonfüredi emlék. 2 tót könyv és jegyzetek. Simonyi: A magyar nyelv. 2 kötet. Sallustius. Jósika: A csehek Magyarországon. 5 darab régi notesz. Kis lexikon, stb.», összesen, mintegy húsz darab nyomtatvány és egyéb tárgy... A Thurzók pirosszál-rózsás címerében a *fehér pelikán* madár *feltépi mellét*, s hulló piros vérével úgy táplálja fiókáit, a kis Kálmán Gusztáv meg már süldő diák korában *segítette* szerencsétlen édesapját. Alig volt tizenhét éves, a városnál *díjnokoskodott* az ifjú Thurzó.

*

Az apátlan, anyátlan, a családi tűzhely meleg büvköréből örökre elszakadt, önerejére és önelhatározására utalt Thurzó-gyerek előtt, midőn «a jó sikerrel végzett» gimnáziumi tanulmányok után egyik *közösgyalogezrednél* az önkéntesi évet leszolgálta, *új pálya* sorompója nyílt fel... Az ősnemesi eredetű fiú itt remélhette, hogy most, mint katona, rátermettségével, tehetségével előhaladhat és büszke címerének homályosult fényét ismét ragyogásra aranyozhatja. Tisztté 1896-ban nevezték ki. Mint a trencsényi 15-ik honvédgyalogezrednek

tényleges hadnagya 1899-ben *igazoltatta* ősi nemességét és leszármazását. A hivatására sokat tartó, vagyontalan ifjú tiszteknek küzdelmes sorsát férfiasan, önmegtartóztatással viselte az ifjú nosziczi Thurzó. A családiasság nélküli kaszárnyaélet mélyen kihatott kedélyvilágának fejlődésére. A fényes ősi név mellett a vagyontalanság szakadékos helyzeteit kellettvéen takargatnia sokszor, *zárkózottsággal* vértette fel magát. *Lobbangós*, szilaj természete is az ifjúkori nyers környezetben erősödött meg a különbeni ellágyulásokra felérző úrlelkedben... A feljebbvalói annyira méltányolták katonai magatartását, komoly tudását és tehetségét, hogy a fiatal hadnagyot bevezényelték a pécsi honvéhadapród-iskola tanárául. Ez a kivételes kitüntetés nem hozta magával a további sikereket, sőt éppen ez a kitüntető vezénylés a teljesebb érvényesülését — *politikai okok miatt* — megakasztotta, kiválóságait sok ideig homályba borította *katonáéknál*... Országosan emlékezetessé vált az 1903-ik esztendőből az a pécsi honvéhadapród-iskolában lejátszódott *«Gotterhalte-botrány»*, midőn a *vasárnapra esett március 15-ikén a horvát növendékek*, magyar bajtársaik felzúdulása és közbeéneklése közben a *magyar nemzeti himnusz* helyett az osztrák császári, úgynevezett *«néphimnusz»*-ra zendítették rá. A kínos jelenetbe az éppen jelenvolt *Thurzó* hadnagy is beleszólt, mondván:

— Ezeknek is éppen ma jut eszükbe ezt énekelni... Hogy jutottak mára rá ezt a néphimnuszt énekelni?!... Persze, maga most abban a tudatban sütkérezik, hogy a *svaregelb* himnuszt olyan rosszul játszották... Szégyeljétek magatokat!... stb. — Thurzó mindjárt ott a templomban az ő szokott őszinte, nyílt magyarságával elítélőleg nyilatkozott a horvát fiúk kínos botrányszerzéséről; node a megtorlás nem maradt el, nem ugyan a horvát növendékek ellen, hanem a szókimondó honvéhadnagygyal és a magyar növendékek hangosabb, önérzetesebb szereplőivel szemben. Bár az ellenzéki képviselők *«e botránnyt»* a képviselőházban is szóváltették, a lapok egykorú közlései szerint a *magyar növendékeket* büntették meg. *Poppel Kálmán* és *Nagy Gyula* hadapródokat megbélyegzetten *kicsapták*, a kitűnő *Wlasits Károly «önként»* kilépett... A komoly *Thurzónak* is mennie kellett a tanárságból, mint: *«aki egy katonai nevelő fontos állásához nem bír kellő érzékkel, s nem átalotta a politikát az intézet beléletébe belevinni!...»* Csapattiszti szolgálatra a debreceni 3-ik honvédgyalozezredhez osztották be. E nagyhírű ezrednek csakhamar Thurzó lett a legsokoldalúbb, kiváló mintatisztje. A különféle tanfolyamokat a legkiválóbb sikerrel végezte. Az ezrednek utásztisztje, fegyvertisztje, sok ideig Bruckban lövésztanár volt a *«Kuszi»*. Hadtörténeti tanulmányokkal már ekkoriban foglalkozott és — a túrós, tepertős száraz vacsorák után, pár bizalmas bajtársával merész terveket hánytorgatván, esténként halk visszavonultsággal — a Péterfia kaszárnyával szomszéd *«Nagyerdőbe»* kanyarodó holdas sétákon szórakozott... Az eredeti hadtörténeti művek gyűjtésére sokszor utolsó forintját kiadta. A családjára vonatkozó régi okmányok, feljegyzések, írott és egyéb tárgybeli emlékek összeszedését bámulatos szívóssággal folytatta. Ezek a munkák voltak a legnemesebb szórakozásai... Akik a nyulánk, barnapiros, mosolygó

szép katonafiút gyüretlenül, hamvasan az utcáról ismerték, — olyan volt mindig, minthacsak a skatulyából lépett volna ki! — alighanem irigykedtek reá... Hiszen, a bizodalmasabb barátai sem sejdítették, hogy ugyanegy szomorú lélek a *«helyi ujság»*-ban *«Torics»* álnéven felzokogó, magányosan didergő poétával... És, hogy voltképpen az irigyelt, délceg *Kálmán Gusztáv* hadnagy énekelgeti:

Sötét este, csend szobámban,
Lelkem úgy sír a magányban,
S jönnek árnyak, lenge árnyak,
Emlékei boldogságnak,
Elmult régi ifjúságnak.

Lenge árnyak, tünde árnyak,
Ölelésre, csókra szállnak,
Majd keringve, lejtve körben,
Eltűnnek a messziségben,
Sívár, rideg, vak sötétben.

Csalfa játék, hiú ábránd,
Valód elmult, álmod fáj, bánt;
S lelkem úgy sír a magányban,
Világtalan esthomályban.
Hideg, néma éjszakában.

*

A bakái nagyon szerették Kálmánt. A szabályokhoz, bár ragaszkodott, minden katonájával szemben emberiesen érző, igazságos tiszt volt. Nemcsak a kötelességtudásban járt elől, a maga *jogait* és *igazságait felfelé* is fenntartotta és megvédelmezte, tisztársaival szemben sem rejtegette véka alatt. A köznapi értelemben vett népszerűségnek nem minden körben örvendett. Ám, kiváló képességeit osztatlanul elismerték. Egymásután megjelentek és beváltak okos, hasznos «útmutatásai» a gyalogsági löfeladatok technikai megoldásához (Vademekum), — Morse- és zászlójelek jegyzéke (Adsum), — «veszteségmutató táblázat (Sic est)»... Ezek a sikerült, gyakorlatias hasznú művek már némi *aprópénzt* hozogattak a konyhára... A *mintaezred* tisztikarából mindazonáltal hiába emelkedett ki Thurzó, a magyar királyi honvédségnek — idővel — hiába lett egyik komoly büszkesége, sem érdemdús pályafutása alatt, még bús hősi halál árán sem juthatott soha *kitüntetéshez*, nem kaphatta meg a *«signum laudis»*-t sem... E sokszorosan kiérdemelt, de évről-évre mindig következetesen elmaradt kitüntetések rejtélye felől írta Thurzónak — 1911-ben — az azóta a Doberdón szintén hősi halállal halt derék *Ollinger Béla* százados, azidőtájt a 3. honvédgyalagezrednek főhadnagyi rangban ezred-segédtsztje: *«Az ezredes nagyon sajnálta, hogy ilyen kitűnő, tehetséges tisztjét kellő elismerésben nem részesíthette, mert felsőbb helyen úgysem akceptálták volna a minősítésébe 1903-ban beírt megjegyzés «Gotterhalte» stb. «in Fünfkirchen» miatt...»*

*

Az 1910-ik esztendő melegséget, rövid megnyugvást hozott Kálmán Gusztáv barátunknak a küzdelmes életébe. Ami után a gyerekkortól oly sokáig hiába sóvárgott, *ifjú feleség* oldalán megtalálta az: *otthon* . . . Ez a kis magyar tűzhely enyhősnek, virágosnak, boldogságosnak ígérkezett, ám, pár éven belül két kis babát eltemettek. Az elmúlás, hiábaküzdés bús sejtelmei felriogatták Kálmán Gusztávnak alig megpihent lelkét. Mint életében mindig, úgy mostan is a munkában keresett és (bőségesen) talált vigaszt. 1912-ben Budapesten találjuk. Miközben a kerületi parancsnokságnál szolgálatot teljesített, a honvédelmi miniszter engedélyével — görögpótlós gimnáziumi érettségi alapján — beiratkozott, felvétetett a *Pázmány Péter* tudományegyetemre rendes hallgatóul. A bölcsészeti szak hallgatója lett. *Ballagi Aladár, Fejérpataky László, Goldziher Ignác, Angyal Dávid, Angyal János, Csuday Jenő, Thót-Szabó Pál, Kunoss Ignác, Török Aurél, Marczali Henrik, Kuzsinszky Bálint, Simonyi Béla, Medveczky Frigyes, Doleschall Alfréd, Bochkor Károly, Láng Nándor, Cserép József, Schiller Bódog, Domanovszky Sándor, Mahler Ede, Révész Géza* tanároknak (az időközben századossá előlépett) Kálmán Gusztáv *«leckeönyvébe»* jegyzett bizonyásaik szerint — az 1912. évi január havától az 1914. évig — az «órákat» mindig «igen szorgalmasan, kiváló szorgalmasan, buzgó szorgalmasan» látogatta s a «colloquálásoknál» és a «dolgozatokkal» mindig «jelesen, igen jelesen, teljes eredménnyel, kitűnően megfelelt». Kálmán Gusztáv, bár a matematika-természettudományi szakasportra vététt fel, az inkább történelmi, nyelvészeti alapvető, szétágazó tudományokban képezte ki magát . . . A katonai szolgálatából hazatérve, úgyszólván: az asztalnál, evés közben bújt ki az egyenruhából s öltözött «civil»-be, hogy azután késedelem nélkül mehessen a neki oly kedves egyetemre . . . Éjszakával kipótolta a neki leginkább kurtának bizonyult nappalokat, csakis így volt lehetséges, hogy a katonai szolgálat és egyetemi tanulmányok végzése közben levizsgázott az államszámviteltanból, megszerezte a levéltárosi oklevelet, közben a katonai szaklapoknak és történelmi folyóiratoknak is szívesen fogadott és nagyon méltányolt munkatársa lett az eredeti kutató és helyesbítő munkálataival. Korán kettétört életére *«Nádasdy Ferenc tábornagy élet- és jellemrajza»* című nagyobb történelmi művében tett koronát, az Akadémia történelmi bizottsága tudvalevőleg megkoszorúzta és megjutalmazta Thurzónak ezt a nagybecsű pályaművét, amikor azonban már Thurzó Galiciában — elesett . . .

*

Thurzó a *pénteket* és a *névnapiját* szerencsétlen napoknak tartotta. Az édesapja az idegenben pénteki napon hunyt el, a *Kálmán* névnap október hó *13-dik napjára* esik. Csakugyan Thurzó Kálmán is a haretérről (holttestétől) visszakерült naplójába 1914 október 13-án — *«X. 13. Kedd. Névnap!»* — írta az utolsó bejegyzést, az *ezred* hivatalos értesítése szerint *szerdán* esett volna el Thurzó, szemtanúk *kedd délutánra* teszik a szomorú eseményt. Maga Thurzó szabatos betűvel, 13-ikáról, névnapjáról délután 4 órakor írta az utolsó napló-bejegyzést: «Nagyon fáradt, törődött vagyok, köhögök . . .»

Ahol elesett, a felsztini «345. számú» háromszögelési pontot is bejegyezte még . . . Annak a helynek megszállására rendelték ki csapatjával . . .

Szegény Thurzó Kálmán a korai elmúlással, az időelőtti halállal a béke éveiben is sokat foglalkozott. Egyik «*mindszentek napján*», még a béke éveiben, az Adriai tenger mellett, kis, olasz falu temetőjében jártak Kálmánék. A zöld, virágos sírokon hangulatosan lobogtak a gyertyácskák, midőn a különben mosolygó Kálmánnak szeméből egyszerre csak meglepőleg kigördült a könnyű.

— Miért sír? — A felesége megkérdezte.

— Az én síromat senki sem fogja kivilágítani! — felelte Thurzó Kálmán . . . Ó, ti halált riogató szörnyű jövődőlgetések! . . . Szerető kézzel, lélekkel minék előre felemelgetni a halvégzet fekete bársonyos-kárpitját? A mozgósítás előtti időből — sógorasszonyának — így, előre megírta Kálmán pusztulását Jenő nevű öccse is: «Nyers katonamodorú, de vigyázz! Nemsokára megtudod, mi lesz a vége? . . . Melyet én megjósoltam, be is következik *boldogult* öcsém *módjára*, mert ezt a természet magával szülte meg». (A Thurzóknak e levélben említett kisebbik magát!)

Világháborús öreg honvéd. (Kende Géza festménye.)

öccse *öngyilkos* lett, *agyonlőtte*

Thurzó Kálmán a mozgósítás után is még — éjjelenként — 2-3 óráig fent dolgoztatott . . . *Irodalmi tervektől* zsongott a feje.

— Miért csinálsz márilyent? Miért nem pihened ki inkább magadat, Kálmán? — Feleségének érdesen visszafelelte Kálmán:

— Hadd el! . . . Majd megpihenek én Galiciában egy sírban! . . .

— *Beástuk magunkat a föld alá*, s onnan nézzük a kék eget s a oroszokat. Köröskörül gyönyörűen szép kép . . . *Az égő falvak képe* a legközönségesebb festmény már napok óta! — Ezeket már a harc-térről, a csaták fergetegei közül írta borzalmasan megelevenítő erővel Kálmán. Ugyan e helyen már harmadik napja koplaltak a 7-ik századbéli 3-as honvédek, s ekkor Thurzó Kálmán utolsó kenyerét

200 darabra vágta, utolsó üveg rumját 200 korttyal szétöntötte katonáinak; node szerették is a katonái. A jó honvéd katonának Chyrovnál — támadáshoz készülődvén — aggódó szeretettel kiáltozták a fedezékekből:

— Vigyázzon magára a százados úr!

— Én csak egy vagyok! — szólt Thurzó. — De, ha ti pusztúltok, sokan pusztúlhattok! — A támadás kiviteléről lehetőleg jobban kívánván tájékozódni, a «gukker»-rel — a fedezék előtt — egy határkőre felhágott... A vakbuta gyilkos golyó ekkor találta homlokon a nyúlánk, szép magyar vitézt... Az *idegen föld* nem engedte tovább Thurzót, most már csakugyan, végleg, beásták a galíciai föld alá... Tisza és Bissú kutyái nyöszörögve nyifogták körül azt a vad, bús katonasírt... A kutyákat, lovakat, állatokat nagyon szerette Thurzó, — «Cocó» lovának «sikerült» megpatkoltatását utolsó névnap bejegyzésében felemlítette... Ó, gazdag, mégis nagyon gazdag ez az én nemzetem, hogy érdemesebb fiait sem ismeri!... És a Thurzó Kálmánok küzdéseihez és pusztulásához sincsen fájdalmas könnye, igazán őszinte részvétele!

A honvédek a Monte San-Gabrielen.

I.

A zordon, rettenetes hírű *San-Gabriele*-hegy, melyet az ádáz *Isonzó*-harcok idején világszerte emlegettek, az agyonsanyargatott, összelődözött *Görz*-várostól, az izzó olasz vágyak és álmok tengernyi vérrel váltott gyönyörúséges *Gorizia*-jától északra, mintegy tíz kilométer távolságban fekszik. E kőtuskókból összekalapált hegytömbnek a magassága 650 méter, a *Santo*, *Sabatino* (ez a lánc nyugati hegye) és *Daniele* hegykúpok közé ékelten uralkodik a *Wippach*-völgyön és a *Ternova*-fensík felett. Az olaszok midőn tőle jobbról, balról benyomultak, előre dūródtak, körülözlött felszigethez, ostromolt sziklavárhoz vált hasonlatossá a Monte San Gabriele, akkor tájt úgy mondták, — és ez a valóságnak is megfelelt — hogy: «*elvész Trieszt, ha a Gabriele elveszett!*»

Ez a híres hegy csupa meztelen, csontvázszerű sziklaság. A szörnyű ágyúharc fenyőerdőt letarolta és forgácsos tönkökké törte. E gyötrelmes sziklahegyen most már fű-szőnyeg sem gyökeredzett. A felszaggatott, darabokra zúzott sívár, nyerskőmező perzselt a szárazságtól. Tüzet izzottak e szörnyű kövek. Údító forrás sehol nem fakadt. Az emberi vér támasztott pillanat alatt száradó foltokat. Temetkező helynek is kietlen, kegyetlen földdarab volt. Az izzó kőtuskókba nem lehetett ásní hús sírgödöröket sem. A roncsolt emberi hullák, s az igavonó állatok dögtestei úton-útfélen rothadoztak... A rothadás pestises, émelyítő édeskés szaga megbódított, öklendezésig fojtogatott és beteggé tett minden élőlényt. A temetkezés az itt vívott gyilkos harcok idején egész kísérteties volt. A félelmetes, setét éjszakákon az állásokból, az utakról, a magaslatokról a mélyedésekbe dobálták és gördítették a kegyeletesebb esetekben sátor-

lapokba göngyölt halottakat... A csak az éjszakai setéségekben bujkálva felvonuló esapatok iszonytal bukácsoltak keresztül a temetetlen halottak össze-vissza heverő tömegén...

A Doberdón, San-Michelén évekig cserzett, tört, zúzott budapesti 1-es honvédeknek üdülés számba ment *Volhyniában* az «északi», az úgynevezett «*muszka front*». A föld alá háromszobás tisztalakásokat beépítettek, — a legénység is mindenképpen kicsinosította odúját. *Pröckl* Elemér főhadnagy műszaki századának ezermester-legényei nyírfából, nyárfából, kecsesen, kedvesen, ötletesen fűrták, faragták, remekelték a szüzi fehér tábori bútort, min-

Reviczky László ezredes. (Kalmár János haretéri festménye.)

den elképzelhető lakályos berendezkedést, sőt, — a biztonságosabb helyeken — valóságos nyírfaépületeket... Minthacsak ezüstrudakból, lapokból épült volna, úgy fehérlett egyik-egyik barátságos, szép honvédtanya... Ámde, — rácsos kapú, rácsos ablak! — az 1917-ik év augusztus 28-ik napján ott kellett hagyni a volhíniai csendes otthont... A sokat szenvedett pesti 1-es honvédek szeptember 9-én már ismét a Monte San-Gabriele megett bukkantak fel és kezdtek belekóstolgatni újból az olaszfront utálatos szenvedéseibe. Bokrétába foglaltan: «*nehéz gránátok, gázgránátok, kézi gránátok, repülőbombák, hullatömegek és vízhiány*» jellemezték ezt a gyötrelmesen pusztító «frontot».

Pri-Peciről szeptember 11-én éjjel indultak a felváltásra. A 11. «offenzíva» után kezünkben maradt egyetlen «*Geschütz-kaverna*»

volt a rejtelmes irány. Az osztrák *«Landesschützerök»*-et váltották fel. Az 1-ső zászlóalj *Putnik* debreceni 3-as honvédezeredbeli százados parancsnoksága alatt a Gabriele-hegy jobbszárnyán elkészített «állásokat» foglalta el. A 2-ik zászlóalj *Müller* Károly 23-as ezredbeli százados parancsnokságával két részre szakadt. A zászlóalj egyik fele a barlangszerű, mély Geschütz-kavernába húzódott, másik fele a szabadban, a sziklák között lapult... A 3-ik zászlóalj — parancsnoka: az ezredbeli *Dereanó* Ödön százados! — Pri-Pecsisben, a hegyszakadéokban, mint tartalék visszamaradt. E zászlóaljból csupán a 12-ik század, a *Mayer* Ottó főhadnagy százada fejlődött fel támadni, hogy helyet csináljon zászlóaljának... Ez a támadás szeptember 12-én hajnali 3 órakor zajlott le, ekkor halt meg a mindenkitől szeretett, példás lelkesültségű kis *Filiczky* hadnagy, akit az olaszok 50 lépésről szájbalöttek... A hamvas fehér arcú kis *Baghy* hadapródjelöltet gránátlövés *telitalálatja* csapta agyon... Ez a derék század pár napig fenmaradt a kiverekedett helyén, de azután nagy veszteségei miatt «leváltották»...

Az első zászlóalj — a tűzérési tűztől eltekintve — csendben töltötte napjait, a 2-ik zászlóalj szabadban tanyázó felének azonban kijutott a megpróbáltatásokból. A *fiúk* a sziklák között az olasz rajvonala megé befurakodtak, s így szenvedniök kellett az állandó tűzérési tüzet és a szakadatlan gyalogsági támadásokat. Az *örhelyet* — legszélről — a 6-ik század, a vakmerőségéről híres *Strazsimir* Milán hadnagynak, a néhai *Kerkápoly* miniszter lányosarcú, barnaszemű unokájának a százada tartotta. Strazsimir, mintegy 50 emberrel bújtt meg a meztelen szikladarabok között. Mindenfelől ellenség környékezte őket. Az olaszok állandóan megismétlődő gyalogsági rohamtámadásokkal is zaklatták a maroknyi honvédesapatot, mindennek dacára szeptember 11-től szeptember 19-ig tartották ezt az átkozott, lehetetlen állást... Az emberek kínszenvedéseit fokozta az időjárás. Az égető hőségtől izzott a szikla, a kábultan letikkadt szegény honvédeknek még ivóvizük sem volt. Az állott, poshadt, undorító meleg esővizet a sziklamélyedésekből lefetyelték és nyalogatták, sőt — mivel 11-én hajnalban — a hirtelen záporosótól átáztak a sátorlapok és pokrócok, ezekből is *ivóvizet* esavargattak. Olyanok kerültek, akik gyötördésükben a «vizelletüket» megitták... 14-ikén reggelig egyáltalán nem kaptak ennivalót sem. A nappal ugyanis lehetetlen volt felszállítani az élelmet, éjszaka pedig — az ellenségektől telerakott terepen — akárhányszor az olaszok közé tévedtek a málhahordók. Máskor meg — mielőtt célhoz értek volna! — összelőtték őket...

*

Strazsimir hadnagy «állásától» mintegy 60 lépésnyire, a *Monte Santo* kolostorához vezető *Kálvária*-úton, egy kőkereszt mereszkedett... Ez a kereszt felől különösen izgatta a honvédeket. Honvédeink — a kereszt felől — a végtelen hosszú, gyötrelmes éjszakák folyamán sokszor *vaskondérok* esőrömpölését, lovak nyerítését hallották... Strazsimir az izgató zajról arra a következtetésre jutott, — hejh, mert az éhes gyomor is tud ám tanácsot adni! — hogy az ola-

szoknak a «keresztnél» csakis valamiféle «*vacsoraosztó*» helyök lehet, azért tétova nélkül elhatározta, hogy az ellenségnek «helyébe megy». Kitapasztalja, hogy a keresztnél — éjszakáról-éjszakára — *mi történhetik?*

Strazsimir szeptember 14-én — este fél 10 óraker, besetetés után — *ötödmagával*, fegyver nélkül, fejenkint 3—4 kézigránattal és a disznóölőkéshez hasonlatos «*Isonzó-törrel*» elcsuszáltak a kőkereszthez... A hadnagy egyik honvédjével a kereszt háta megé húzódtott, a többiek jobbról-balról a sziklákhöz lapultak... Még hozzá — kivételesen — az este szép, csendes, békességes este volt. Nem zakarta, nem dörömbölt, nem buffogott, nem bömbölt, nem kerepelt nem pattogott sem az ágyúk, sem a géppuskák, sem a gyalogsági fegyverek tüze... A *tüzérek* bizonyosan vacsoráltak. A *tüzérek* rendszerint mindig elébb kapták a vacsorájukat... Ki hinné?... A *harc-térnek* legrettenetesebb ez a szokatlan, kísérteties csendje, mely hulló hideg harmatként meglepte a Strazsimir hadnagyék lelkét is... Egynegyed-féltizenegy óra felé megelevenedett a kísérteties táj. Az úton és a kőkereszt körül rejtelmes mozgolódás támadt. Az olasz tábor felől mozgolódott az óvatos menet. Málháslovakkal elérkeztek az étel-

hordó «*digók*», a megbújt honvédek feszült figyelemmel lesték az érkezőket... És amikor már egész falka málhásló nyüzsölt a keresztnél és az emberek kezdtek lerakodni a vacsorával, Strazsimir hadnagy felkészült a kereszt két karjához és a «*Megváltó*» homálytakart képe megöl kivillantott a maga dolgával teljesen elfoglalt, rejtelmesen mozgolódó, sugdolódzó fekete tömegre... Halkan füttyentett és abban a pillanatban egy kézigránátot közibe vágott a meglepődött olaszoknak... A hadnagy «jópéldáját» követték az emberei. Puffogott, ropogott, sistergett, lángolt, köpdöste a tüzet és golyót a kézigránát... A málháslovak megvadultak, nyihogva rúgták, gázolták egymást és a váratlan meglepődéstől halálra ijedt olaszokat... A «*digók*» szerteséjjel ugrándoztak az éjszakában... Az isonzó-i törre nem volt szükség... Strazsimir hadnagy sem gondolt

Vitéz Kerkápoly (Strazsimir) Milán hadnagy, Kerkápoly miniszter unokája. (Típary Dezső világháborús rajza.)

az üldözésekre. Az öt honvéddel az ételhordó kondéroknek esett... A nagy, nehéz öt kondér mellé Strazsimir hadnagy ráadásul külön egy nagy, tisztí ételhordókészséget is felmarkolt és a drága zsákmánnyal — futva — sziklamenedék tanyájukba iszkoltak és most már a pesti honvédeknek is volt pompás, *«meleg vacsorájok»*. A finom *rizseshúsból, prézlis sültalból, sajtos makaróniból, illatozó, zamatos feketekávéból* — hű bajtársakhoz illőleg — juttattak kóstolót a «szomszédban» kornyadozó másik honvédszázadnak is... A megnedvesített torok, a telehas kibékítette őket, beletörődtek a változhatatlan sorsba.

*

Az olaszok a 2-ik zászlóaljnak a nyílt terepen elhelyezkedett részét — szeptember 12-től szeptember 19-ig — állandóan támadták és rohamozták. Ezek a folyton megújított támadások nagyon érthetőek voltak. Az olaszokat felettébb csiklandozta ez a hátuk megett vakmerően befészkelődött, ellenséges rajvonal... Am a támadásaikkal nem voltak szerencsések, Strazsimir hadnagyék minden támadás alkalmával lefüleltek 50—60 darab olaszt. Ez a *«tréfa»*, a *«digólefűlés»*, nagyon tetszett a honvédeknek, kiváltképp amikor Strazsimir *«cédulával»* kezdte megjelölni a saját különszerzeményű *«foglyait»*. Ez a honvédbilyogozás abban állott, hogy mindenik olasznak: *«Elfogta 1. honvéd gyalogezred, 6-ik század, Strazsimir hadnagy»* feliratú cédulát tűztek a mellére... A század egyik altisztje, *Pressler* nevű szakaszvezető, jól beszélt olaszul. Mint *műasztalos* még a békeidőben sokáig kint dolgozott Olaszországban és még ekkor jól megtanult olaszul, tehát megmagyarázta a foglyoknak: *«Ha az életük kedves, hogy csupán csak egy aranygalléros, három aranycsillagos, nagyszakállú katonaembertől engedjék levenni cédulájukat!»* A digók annyira megfogadták ezt az intő szót, hogy lent az ezredparancsnokságnál valamennyit *Reviczky* ezredes elé kellett vezetni. *Reviczky* ezredes volt tudniillik az aranygalléros, nagyszakállú katona! — a szigorúan kioktatott olaszok más emberfiától valóban nem engedték leszedni a Strazsimir hadnagy ötletes céduláját.

II.

A San Gabriele-i szakadatlan harcok — a nehéz ágyuk földrenghésszerű morajlásai és dübörgései közben — pokoli malom zúzókőveiként őrlték az egymás ellen küzdő embertömegeket. Az 1-ső honvédgyalogezrednek a *harmadik zászlóalja* szintén elemészto helyzetben szynlödött. Egy-egy század legfeljebb csak két napig tarthatott ki fedezék nélküli védtelen «állásában». Az emberek valóságosan testestől, lelkestől felőrölödtek. Az olasz gyalogság ezen a részen is szakadatlanul támadta a zászlóalját. Bár, a derék honvédek véresen visszadobtak minden olasz támadást, a honvéderő, a honvéderő végössökig megfeszült... Még a *pihenőjük* is emlékezetesen gyötrelmes pihenés volt... A debreceni 3-as honvédek szeptember 19-én hajnalban végre «leváltották» a budapesti honvédek megritkult raj-

vonalaikat. A *pestiek*, nyolc napi pihenőre, *Haydenschaft* megé húzódtak. A boldogtalan ezrednek, a szerencsétlen honvédeknek ez is emlékezetes «pihenésük» marad. A Gabriele-hegyi szenvedéseiket és fáradaimaikat nyílt mezőn, *sátortáborban* kellett volna kipihenniök; de a dermesztő szélviharban és hideg esőzésben még inkább szenvedtek és elernyedtek... Még hozzá az olaszok — ezidő alatt — a Gabriele szent hegyén jelentős sikereket kivívtak. A 3-as honvédektől több *támpontot* elfoglaltak, sőt a jó debrecenieknek két századjukat is «lecsípték». Az olaszok most már egészen felverekedték magukat a mi «saját» *Geschütz-kavernáink* tetejére, pedig honvédeink már egyedül e pokoli torkú barlangokból védhették a Gabriele északi lejtőjét.

*

A budapesti honvédek drága szemesbúza garmadája — szeptember 28-án — újra a Gabriele-hegyi ördögmalom kövei közé került. Az I-ső zászlóalj a jobbszárnyon, a II-ik zászlóalj a *Geschütz-kavernában*, egy százada (az *ötödik* század) kint a nyílt hegyi terepen, a III-ik zászlóalj szintén ismét kint szabadjára, a sziklatuskók között — a Gabriele-hegy ormóján — foglalt állást. Az I-ső és III-ik zászlóalj — nehéz tüzérségi tűz nyomása alatt — eddigi védekező harcát folytatta. A II-ik zászlóalj, a *Geschütz-kavernában*, az óráról-órára megújuló ellenséges gyalogsági támadások visszaverésével forgácsolta hősi erejét. E támadásoknál a legádázabb, szilaj kézitusákat vívták. Ez alkalommal a debreceni 3-asok felváltására: háti-zsák nélkül, 7 konzervvel, 200—200 darab «*élessel*» és fejenként 4—4 kézigránáttal ment fel a háromszázötven honvéd. A hét darab konzerva tartalékadagul szolgált. Minden tisztnek és honvédnek rohamsisakja volt. A mi acélból kovácsolt nehéz sisakjaink erős anyagokkal, öblös alakjokkal célszerűbbek voltak, mint az olaszok tarajos, könnyebb, vékonyabbfalú bádogsisakjai.

*

A Gabriele-hegy «*Geschütz-kavernájának*» három kijárata volt. Az egyik kapuját azonban elfoglalták az olaszok, ezt tehát befalazták. A sziklába vájt rejtelmes mélységű, félelmetes torkú barlang két másik kapujánál a mi honvédeink őrködtek. Veszedelmes órség volt ez, mert a honvédek feje felett, a kapuk homlokzatánál az olaszok leselkedtek. A barlang-kapuk homlokfejénél, a sziklatuskók megettí állásaikban úgy ültek és lapultak az olaszok, mint a házereszétén tapasztott sárfészekekben a fecskék. Onnét felülről a kézigránátot folyton hajingálhatták és hajingálták is — lefelé, éppen azért a kavernáknál a ki- és bejárás átkozottul életveszélyes volt... Maga ez a hirhedt «*Geschütz-kaverna*» csákánnyal, robbantással kiaknázott, durván tördelt sziklafalás barlangüregekből állott. Téres odui több folyosóra szakadoztak. A rettenetes barlang padmalya térdig érő sárvíztől, iszámos, ragadós mocoktól csicsogott és cupogott. A hévséges, dögletes levegőjétől állandóan hányinger gyötörte az embereket. Szédültek. Émelygett a gyomruk. A kellemetlen setétségben még inkább fokozta a kínos érzést az a tudat, hogy az olaszok

aláaknázásokkal is támadták a szörnyű barlangokat, a halálraszánt védőknek tehát azzal is le kellett számolni, hogy minden pillanatban a levegőbe repülnek... Ezidőben *Müller István* tartalékos százados volt a «kaverna» parancsnoka. Két és félevi frontszolgálatlalt a vas-korona-lovagrendjét kiérdemelte.

*

Az olaszok sikertelen támadásai a védők önbizalmát emelték, amikor *Cadorna* generális zászlóaljai, ezredei véresen menekültek

Hajdu baka. (ifj. Kovács János harotéri rajza.)

vissza bűvőhelyeikbe. Szeptember 30-án délután például két pihent olaszbrigád és *Cividaléből* «autókon» hozott két kiváló olasz rohamzászlóalj próbálkozott a *Geschütz-kaverna* megvívásával. Az olaszok *Lefkovits* zászlóst ekkor fogták el, de mert a zászlós makacsul védekezett, az olaszok — fogásba jutásakor — puskatussal, bottal nagyon elverték. *Béla* géppuskásörmester a 30 főnyi honvédszakasszal ugyanekkor került hadifogságba, a kavernától 100 lépésnyire fogták el a reménytelen helyzetű táboriőrseget.

A kaverna-kaput védő honvédeknek is nagyon súlyos, nehéz volt a helyzetük. Az immáron betóduló olaszokat rémes kézigránát-hareközben és kérlelhetetlen kézitásával háromszor kellett visszaverniök, míg nem végül a saját tűzéréségünk beavatkozott és teljesen szét-szóródtak az olaszok... Vissza-

állott a régi helyzet... Az olaszok fenn a kapubejárat homlokzatán kushadtak a különféle kifogyhatatlan: *lapos gömbölyű, csöves-hosszú, gerezdes és szoknyás* (k) *kézigránátjaikkal*... *Scherter* főhadnagy, *Derkay* és *Klein* zászlósok az olasz brigádok ezen támadásai alkalmával sebesültek meg... Október 2-dik napjáig, amikor a zászlóaljat, illetve az ezredet ismét leváltották, szünetlenül így viharzottak, hullámozottak, örvénylettek és kavaroztak *Cadorna* szakadatlan támadó csapatjai. A budapesti 1-es honvédek felváltói ismét a debreceni 3-as honvédbakák voltak. A pestiek a *Pripeci-szakadékban* találtak tartalék pihenőhelyet. Ez is igen kellemetlen tanya volt. Az eső szünetlenül szakadt. A szabad-táborozásban lucskosra áztak, agyonfáztak a szegény fiuk...

*

Október 11. Ismét a tűzvonalba kellett menni. A III-dik zászlóalj annyira kimerült, elfogyatkozott, hogy helyettük a Gabrieleormórára *Gosztonyi* István őrnagy parancsnoklásával az I-ső zászlóalj foglalt állást... *Mészáros* Iván esendőrszázados, a magyar királyi honvédség büszkesége, — ki az egyéb tiszti kitüntetésekén kívül a vaskorona- és Lipót-rend lovagi jelvényeit megkapta és 1915 szeptember óta megszakítás nélkül kint szolgált az ezrednél, — a II-dik zászlóaljjal megszállotta a Geschütz-kavernát... A nagyszerű olasztámadások egyetlen óriási lángoló, dübörgő tűzáradatban összefolytak, szinte hogy megszakítás nélkül lángolt, viharzott a harc. Cadorna a lelegeje olaszbrigádokat tűzbe vetette. Az egyik ilyen kiváló olasz csapattest, a sorozási helyéről elnevezett «*Ferrarabrigád*» volt... Ám, a honvédek hősi kitartásán megtört minden olasz próbálkozás. A honvédek harci kedvét lelkesülésig fokozta, hogy *Lukachich* Géza báró tábornok, az 1. 3., 4. és 17. honvédgyalozredkekből alkotott 20-ik honvédhadosztálynak (1915 július hava óta) parancsnoka, október hó 12-én hajnalban felment a Geschütz-kavernát védő *honvédoroszlánokhoz*... Amikor ott látta mindent az emberfeletti küzdelmet, gyötrelmet, tábori sapkáját leemelte, a meghatottságtól elfogódottan csupán ennyit mondott:

— Fiúk! Leemelem a sapkát elöttetek!

Pesti honvéd baka. (Scheiber rajza.)

A «Kaverna» mélységeiben mindinkább kétségessé, bizonytalanná fajult a honvédek helyzete, bár az olaszoktól aláaknázott részekben lankadatlanul szorgoskodtak a folyosók betöltésén. Ahol ugyanis megneszelték az olaszok csákányütéseit, kótogását, kősziklással elfalazták, betöltötték az ilyen odukat. Dacára a hősiségnek, dacára az önfeláldozásnak, a Kaverna eleste pillanatról-pillanatra várható volt. *Mészáros* százados elhatározásából előzőleg megkíséreltek egy kockázatos — végső — kitörést. A kirohanás megtisztelő, de kétséges feladata a 7-ik századra hárult. Strazsimir hadnagy vezetésével «félszázad», 50 főnyi önként jelentkező honvéd — október 16-án este hat órakor — kirohant a Kavernából és (felfelé a hegynek) megtámadták a drótakadályokkal is védett olasz-állást. Strazsimir (ma már vitéz *Kerkápoly* esendőrfőhadnagy) szűkebb vezérkarához a bátrak-bátrai közül a nagy arany vitézségi érmes *Magyar* Győző és *Lukács* Vilmos zászlósok, *Mártha* Máthé hadapródjelölt-örmester,

Szigethy őrmester, *Bacsinszky* és *Géhr* József szakaszvezetők tartoztak... A kirohanás előtt *Mészáros* százados drága, féltett kincséért őrizgetett félüveg konyakját odanyújtotta a hadnagynak:

— Húzd meg jól Strazsikám!... Ha, majd bejuttok az olasz-állásba, felküldöm utánatok a maradékot...

Strazsimir hadnagyék rohamsisakosan — kézigránáttal, puskával fegyverzetten — erőszakolták ki a támadást. Hegynek, sziklának fel megrohanták az olasz állásokat. Lentről nem láthatták az odafent előkészített akadályokat... A Kaverna-kapu ormója felett, az olasz állásoknál három méternyire tüskés drótsövények ágaskodtak... E nem várt akadályhálóba bele kellett keveredni... Irtózatos kézigránátharc támadt... A legjava honvédek sorban megsebesültek, jobb kezén Strazsimir hadnagy is megsebesült. A megretent olaszok eszeveszetten otthagyták állásaikat, sebesültjeiket, halottjaikat is visszahagyták, de ugyanezkor vészjelző rakétákat repítettek az ég felé — tűzérési segítségért. A sisterső rakéták lángesővás jeladásaira rögtönösen megszólaltak az — olasz ágyúk. A szemben fekvő «*Santon*» az olasz ágyúk százai okádni kezdték a tüzes vasat, acélt a földnek ezen rettenetes kis darabkájára... Az ezideig épségben maradt kevés honvédet szétszórta a rettenetes ágyútűz... Az önfeláldozásteljes, vakmerő támadás nem érte el célját, az olaszok az ágyútűz védelme alatt ismét visszabujkáltak feldúlt véres árkaikba.

*

Az olaszok szakadatlanul csapdosták, törték, szaggatták, marták a Gabriele-hegy hős honvéd védőit... Október 26-án végre reájuk is elkövetkezett a nagy leszámolás... Megkezdődött a várván-várt «*sáját offenzíva*»... Csakis a pesti honvédekről beszélek... Az I-ső zászlóalj hatalmas lendülettel visszaragadta a Monte Santot. A III-dik zászlóalj *Dereano* Ödön százados vezetésével a Gabriele-ormán támadott az olaszokra. «*Dere* Janesi fiai», mint riadt falkát hajtották maguk előtt az ellenséget. Hellyel-hellyel még mindig véres kézitusák kavarodtak. Rongyolt véres ruhadarabok, roncsolt holttestek, tört fegyverek, egyéb harcéri szemét döbbenetes tömegei borították még hetek, hónapok múltán is az ilyen sziklák közé ékelt iszonyatos küzdhelyeket...³⁷

³⁷ *Pröckl* Elemér főhadnagy, a műszaki század parancsnokának naplójából: «X/27. dut. 2 h-kor a műszaki századdal, két tartalék és egy munkás századdal kimentem az útra, azt megjavítani *Sedovec* és *Dol* között. Leírhatatlan képet nyújtott az egykor kiváló műút; óriási sziklatömbök hevernek rajta, amit csak robbantásokkal tudtunk eltávolítani, rengeteg hullá, testrészek, csontok, fejek, dögök, szétlőtt hadianyag. Az út úgyszólván felismerhetetlen, annyira szét van löve, helyenként egészen beszakadt. A *Geschütz-Kaverna* a legborzalmasabb. Dögletes szag. A két kijáratnál szemben hatalmas ürülék-rakás, amint az éjjelenként ezer vesztély között kiöntötték. Csizmák, bakancsok, kiveresedő lábszárcsontokkal, az útszakadéokban 50—60 sátorlap-csomag, mind egy-egy szétromcsolt hullát tartalmaz. Az olaszok drótkadályá közvetlen az északkeleti kapu felett van, teleaggatva groteszk olasz hullákkal, fegyverekkel. A kavernában bokáig érő víz, a mennyezete csöpög-csurog mindenfelé. A *Sabatinóról* még mindig dühösen lövik az olaszok a *doli-nyerget*, utat, Zagorját és környékét. Az útépítésnél még 2 halott és 4 súlyos sebesült volt.

A Geschütz-kaverna oroslánjait, a második zászlóaljnak az emberfeletti oly kitartóan elszenvető, hős honvédeit az olasz ágyúk rettenetes tüze lekötötte. Száz és száz ágyú mind a barlangvár kapuit lötte, onnét ki nem mozdulhattak... Az örületes harci zaj október 27-én csendesedett el... A roncsokkal, véres holttestekkel, eldobált olasz fegyverekkel, felszerelési tárgyakkal teleszórt sziklák most már csupán az olaszok ellen vonuló, az olaszokat üldöző, saját csapatok lármájától és dübörgésétől visszhangzottak még — egy-ideig...

III.

A San-Gabriele-hegy legendás honvéd hősei között férfias, magyar úri jelenségével megkapóan kiemelkedett revisnyei *Reviczky* László ezredes, a budapesti 1-es honvéd-táboriezred parancsnoka. Azelőtt kemény, marcona, önmagát sem kímélő, szigorú főkatonának ismerték *Reviczkyt*. Soha, semmilyen veszedelmek között nem csüggedt el. Acéltuskóként szívós, edzett szervezete a fáradalmakkal, a harc térnyavalyáival is csodamód dacolt. A háború kitörésétől megszakítás nélkül mindvégig kint volt a «fronton». 1914 október hó 14-től az 1918-as őszi összeomlásig az 1-es honvéd-táboriezrednek volt parancsnoka... Akkor is, onnét is — a Piave mellől — hazahozta ezredét puskástól, géppuskástól és a megszaporodott, hatalmas trénnel együtt. A galíciai, a kárpáti, az olasz harcokban «*görbe botjával*», amellyel a haszontalanra lesújtani is tudott, a nehéz köteleességteljesítésben mindenkor legelől járt... A Gabriele-hegyen a meleg, magyar szívét is kitérte *Reviczky* László ezredes... Amikor látta tisztjeinek és honvédeinek leírhatatlan szenvedéseit, a halállal, a végpusztulással magyarosan mérkőző, fenséges áldozattételeit, ezer sebtől vérző, ezer fájdalomtól gyötrődő ezredének valósággal «*édesatyjává*» enyhült... Minden barlangoduban, minden sziklatuskó megett, a rajvonalban, mint a pihenőhelyeknél, érezni lehetett mindenütt a *Reviczky* ezredes gondoskodó és legkisebb szürke bakáját igazságon értékelő szeretetét. Ami a bakának — a testet-lelket emésztő, gyilkos mérkőzéseknél mégis csak a legfontosabb: — *ételt, italt, füstöltni valót és municiót*, a veszedelmekre tekintet nélkül, eljuttatni igyekezett mindenhová... Majd mindnyájan elvesztett, reménytelen őrhelynek tekintették már a Gabrielét. *Reviczky* ezredes, mielőtt az 1-es honvédek e pokol torkába felmentek, illetékes helyen — állítólag — kijelentette, hogy: «*felelősséget nem vállal, csupán katonai becsületből megy fel ezredével a Gabrielére!*...» Így mondta-e vagy másként?... Bizonyosságnak megmarad a pesti honvédezred örök dicsősége, a Gabriele-hegyi átkos pokol torkában rendületlenül állották, diadalmasan megvívták a nagy harcot... A Gabriele-hegyi harcok végnélküli hosszúnak tetsző éjszakáit — a hűséges nagyszombati törvényszéki bíró, *Glosz* Miksa dr., tartalékos százados ezredsegéd tisztjével — törhetetlenül átvirrasztgatta és folyton telefonjánál intézkedett *Reviczky* László. Az olaszok még a *San Micheléről* jól ismerték és megbecsülték a hosszú, barnaszakállas honvédezredet, a Gabriele végnélküli éjszakáin *ezüstössé fehéredett* ez a pesti honvédbakák mondása szerinti (híres) «*drótszakáll*»...

Dereano Ödönt, a daliás pesti honvédszázados, a félrekapott tábori sapkájával, pergősarkantyús eszímájával, huszár, szép sudár bajuszával, zamatos magyar kiszólásaival többen szólították «*kapitánynak*», mint századosnak... A farkasbőr kacagány, a kurucok piros bársonysüvege bizony ráillettek volna Dereanora, akit a bakaság — csupa szeretetből — «*Dere Jancsi*»-nak elnevezett. Még nótázták is felőle ott, ahol a *golyó* nem éppen volt ritkaság...

Dere Jancsi szereti,
A csatában elől vezeti,
Nincs is párja,
Hogyis volna párja:
Budapesti 1-es honvédbakának...

Dereano — a *Roykó* Alfréd, *Bartóffy* Miklós akkori kiváló századosok bajtársi társaságából — már 1914-ben az ezrednek első kitüntetett tisztje volt. 1915 októberétől kitarzott a Doberdó, a San Michele harcaiban. A gabrielei megpróbáltatásokból is kivette részét. A vaskorona-lovagrend jelvényétől lefelé minden többi tisztí kiténtetése bokrétaosan meg volt. Az aranykarddal ezüstpántot a Gabrielen kapta az ezüst signum laudisra... A Lipót-rend lovagkeresztjére is felterjesztették... A gabrielei borzadalmas megpróbáltatások ezt a vasembert is megrendítették. A maga őszinte, nyílt modorában — tisztjei előtt — többször elmondta:

— Fiúk, ezt én már nem bírom tovább! — Hanem azért csak tovább kitarzott és rettenthetetlenül járt-kelt, irányította a harcokat a Gabriele halálösvényein... A bizalmasai «*apámnak*» hívták Dereanot... Volt egyszer Dereanonak, zászlóaljparancsnoksága idejében egy vékonyka, kis cingár «*medikusa*» is. Elnevezte «*cérnaszál*»-nak a kis kerges orvosjelöltet... Ez — a különben maga is jóborivó «*cérnaszál*» doktor — arról lett nevezetes, hogy a «*reumája*»-ból havi egy korona bérért kurálta a vitézlő Dere Jancsit.

*

«*Gorove bácsi*» főhadnagy, későbbi századosnak a nyugodtságát a Gabrielen csodálták. Bár, a legszaporább gránáttűzben kellett felvezetni századát az állásba, az *órája* közben volt, s ekkor is csak az *előírdós* 110 lépést lépte ki percenként. *Gorove* Árpád, az Agrár-bank volt igazgatója, 53 éves korában *önként* vonult be harctéri szolgálatra 1915 november havában. 1916-tól kint volt a fronton. Az őszbevegült szívós, kedves «*öreg úr*» volt a pesti honvédeknek a második «*drótszakáll*». A Gabrielen a bronz-, az ezüst signum laudisok mellé, a már meglevő kardos katonai érdemkereszthez a vaskorona hadiékítményes lovagrendjelét kiérdemelte. Nevezetes, népszerű alakja volt a Gabrielen működő tisztikarnak *Cseke* Gyula tartalékos főhadnagy (későbbi százados). *Buda* neveltje volt *Cseke*. Valamikor még a régi szép, csendes békevilágban a *budai tornász kompániának* volt törzsökös, tömzsökös vasgyúró bajnoka. Magyaros kiszólásai az egész ezredben szájról-szájra szállottak és a bakacsalád is akárhányszor derengve emlegette:

— *Ez is csak olyan hököm-lököm gránát volt!* — «Cseke apám», tudvalévőleg az olaszok egyik-egyik kevésbé sikeres gránátlövöldözését szokta volt ilyen, sőt *vaskosabb* szavakkal illusztrálni.

— Melyik században szolgálsz? — Ha megkérdezték a Cseke Gyusza valamelyik bakájától, a szarvashájjal is megkent pesti honvéd jókedvűen, hetykén, foghegyről kivágta:

— *Cscsekke század!*

*

Scherter Lajos tényleges főhadnagy (a vitézi rend tagja) 37 hónapos frontszolgálat után a Gabrielén sebesült meg. Derék, fiatal tiszt volt. Különösen az 5—6 oldalas század napiparancsai voltak a frontirodalom híres remekelései. A szálas, remek **Mayer Ottó**, a sok szót semmire nem vesztegető **Keményffy Zoltán** (23 évükkel már főhadnagykok) a Ludovika Akadémiából léptek ki egyenest a — harctérre, s két évig ott egyfolytában a legkiválóbbak között derekasan megállották a helyüket. Mayer Ottó csinálta a Gabrielén *«a szép támadást»*.

Pröckl Elemér főhadnagy, az ezred műszaki századának sokszor kitüntetett, kiváló ezermester ifjú parancsnokára, akiből a *«Vitéz Pettendy»* százados lett, méltán ráillett a régi magyar közmondás: *«kicsi a bors, de erős!»* A látszólag törékeny, kis termetű Pröckl főhadnagy egyike volt a legszívósabb, legedzettebb, minden nyomorúság és veszedelem között kitartó, magát feltaláló, fáradhatatlan *vérbeli honvédtisztjeinknek*. Tehetsége és képzettsége olyan

volt, hogy már alig 23 éves korában tanárkodott a Ludovika Akadémián. A tapasztalt korrall járó nagy szakálla ugyan hiányzott a hamvasarcú fiatalembernek, de a vénék bölcs meglátásaiban gazdag volt. A lovat, a kutyákat — a Chyrovná! hősi halált halt **Thurzó Kálmán**, a kiváló 3-as honvédszázadoshoz hasonlóan — szerette. «Kutyája nélkül» még a gabrielei lángoló pokolban sem volt Pröckl százados. Együttérző emberies szíve, megértő lelke volt az emberei iránt is, éppen ezért nagyon szerették, tűzbe mentek érte. Ez a tűz, ám, semmiképpen sem volt — *görgőtűz...* A *«kis Pröckli»* ezermester legényei a legirtózatosabb ágyútűzben végezték munkájukat, — *ástak, építkeztek* és, ha úgy fordult *harcoltak* ... Pröckl «naplójából» — jellem-

Szentkereszthegyi Kratochwill Károly altábornagy, a nagyváradi 4-es tábori honvéd gyalogezred ezredese. Erdély, utolsó magyar hadparancsnoka a Székely-hadosztály vezére.

zésül — ilyen bejegyzések olvashatók: 1917 X/24-én, délután fél 9 óra-kor a raktárom előtt becsapott egy 15 centiméteres gránát anyaghordó embereimbe, 2 halott, 8 súlyos, vagy 18—20 könnyebb sebesült volt. *Rettenetes*, mert már egy hónap alatt ez már a *negyedik* ilyen súlyos katasztrófa az utásztelepemen. Először: 11 halott, 4 súlyos, 8 könnyű sebesült, másodszor: 8 halott, 16 sebesült, harmadszor: 6 halott, 14 sebesült. — X. 26. *másfél hónap* — a Gabrielén — *nagyon lerongyolt* bennünket *testileg-lelkileg*, nagyon is *kilógok* már a *ruhámból*, *nem lehet már foltozni, olyan rongyos*... IX. hó 30., 30.000 fogoly... 600 ágyú. *Santo* a mienk. Saját századaink is üldözik az olaszt. Foglyokat szállítanak be, több tisztet is... Óriási izgalom...» — A Piavénél, a *Marcadore-i* virágos temetőben eltemetett *négy fejnélküli* ifjú, boldogtalan honvédtisztünknek, a kis *Zboray* hadnagy és három társának, akiket a Monte-Tombán, az őrhelyükön (tábori őrszolgálatban) egyetlen gránátlövés teletalálata együtt tépett darabokra, — Pröckl főhadnagy ezermesterei ácsoltak illatos öreg deszkákból *koporsót*...

Pröckl mellett, természet, igazi óriás volt a kövér, nagy *Spalt* János főhadnagy, a polgári életéből ismertnevű pesti szobrász. A mozgósítás eleje óta a fronton szolgált. A két signum laudis-a mellé az aranykardjeles katonai érdemkeresztet is megszerezte a San Gabrielén, ahol századot vezényelt és több mint 100 kilós testsúlyából 30 kilót leadott a felejthetetlen — soványító kúrán.... *Horváth-Halas* Antal főhadnagy a *géppuskás-századnak* volt a parancsnoka. A Geschütz-Kaverna kapuit Horváth őrizte a géppuskáival. A nagy olasz támadások visszavetéseiben, a gabrielei harcok sikereiben — bizony — a géppuskások is főrészesek voltak.

A hadnagyok közül: a m. kir. honvédség egyik megalapozójának, *Kerkápoly* volt honvéd államtitkárnak és pénzügyi miniszternek az unokája, az iskolai padokról katonává lett «gyerek» Strazsimir Milán (mai vitéz *Kerkápoly* Miklós csendőrfőhadnagy a Gabrielén lett a Vaskorona-rend lovagja), *Geiger* Flóris, *Maszlovszky* Károly (a statisztikus), *Engel* Zsiga, *Véssey* Miklós (jobb lábát ott hagyta a Gabrielén), *Wiener* János a (Franzstädtlerek futballistája), a zászlósok közül: a nagy arany-vitézségiérmes *Magyar* Győző, *Herzog* Ferenc, *Derkay* Géza (súlyosan megsebesült) különösebben kiváltak. A «kis tokos» *Kovács* az önkéntesőrmester *Főzővel*, *Szabó* törzsőrmesterrel (súlyosan megsebesült), *Schweitzer* tiszthelyettesel (a Gabrielén nagy arany-vitézségit kapott), a cegléd-berceli *Pláher* Ferenc 45 éves szakaszvezető, az első gabrielei-csata hőse, mindnyájan rászolgáltak, hogy majdan megörökítsék őket az ezredük történeti könyvében. A legénység derék sorából kiváltképpen a «küldöncök» végeztek önfeláldozó munkát. A *telefon-összeköttetés* hiányában, midőn itt pótolhatatlanul összeroncsolódott minden, éjjel-nappal a tűzvonalban jártak a hírhordó üzenetek és parancsokkal, mint *Deutsch*, *Harangozó*, *Neubrandt*, *Hackspacher*, a kőbányai *Resznyák* Jóska küldöncök... A sebesültvivő *Baráth* István a legnagyobb tűzveszedelemben *egymaga* eltakarított körülbelül 70 halottat... A *Surányi-testvérek* meg a kézigránát-dobásnak voltak félel-

Az 1-es honvédek Erzsébet-királyné ezred jelvénye. (Beran Lajos szobrász művészi plakettje.)

metes mesterei, úgyszintén az oláh eredetű *Todorei* Péter tizedes, az olaszok közé rohanva hajingálta a kézigránátot s verekedett veszekedettül . . .

A vácszentlászlói *Sára* János földművelő, géppuskás szakaszvezető méltán rászolgált, hogy a nagy harcok lezajlásával nagy-

arany vitézségi érdeméhez elnyerje a Vitézi Rendtől a «Vitéz» nevet, jogokat és telket . . . Sára János kikülönített, rejtegetve leplezett géppuska-félszékéből a nagy olasz támadások idején egymaga kilőtt 27 ezer golyót és több olaszt a másvilágra küldött, mint amennyi a vácszentlászlói temetőkertbe elferne . . . Én még Sáránál alig látam nyugodtabbvérű, kevesebb beszédű, csendes embert, — a szeme is alig rebbent . . . Boross szakaszvezetőt, a kötelességtudó, mintahonvéd katonát a *rajvonalak ellenőrzése* közben szakította szét a gránát. Kancsár szakaszvezetőnek az volt a rettentően jeles tulajdonsága, hogy *egyszerre* mindig két kézigránátot hajintott az ellenség közé . . . Németh önkéntes-szakaszvezető fényes nappal, a legnagyobb pergőtűzben vezette szakaszát *ellentámadásra* . . . Tassi János tisztiszolga — az egyik alkalommal — vacsora helyett *olasz tisztet* fogott és vitt a gazdájának.

A Monte San-Gabriele egyik végzetes, gyászos pontját nem éppen frázisból nevezték *haláldomb*-nak. Amikor a budapesti 1-es honvédegyalozereg szeptember hó 11-én felvonult a San-Gabrielére, a haláldombon saját hadseregünknek már éppen a 38-dik védő csoportja forgácsolódott széjjel. Ezek a géperők tűzorkánjával súlyosbított hegyi harcok, ezek a szörnyűséges kősziklák a védőket valóssággal összemorzsolták. A budapestiek, amikor először felvonultak, már nemcsak a hajdani kedves fenyőerdőket, a sivár védhelyeket, hanem a temetetlenül rothadó halottakat is szétlőve találták . . . Bent a barlangszerű, úgynevezett «Geschütz-kavernák»-ban a leggyötrelmesebb, vígasztalan volt a helyzet. A megbolygatott sziklák-ból *mérges vizek* szivárogtak és cseperegtek elő. Az undorító posvány, tapadó, bűzös dágvány állandósult a kavernákban, mivel pedig az egész-nagy, zezugos, odúkra fúrkált kavernában csupán *egyetlen szellőztetőkészülék* működött, a befulladt levegőt nem tudták eléggé frissíteni. A mérges gázok, a kipárolgások, az ürületek pestises szaga, olykor a hullák is a 30 fok Celsiust meghaladó szédületes, ernyesztő melegben a pokol kínzókamrájává avatták ezt a borzadalmas helyet . . . Még a lepihenés is nehezen ment itt. A honvédek — a nyers sziklafalak mentén — kötuskókra deszkaszálakat fektettek, ezek a *száldeszkek* voltak a «*pihenő*» és «*alvó*» helyeik. A barlangvár alját elborító undok, poshadt sárvízre is deszkákat fektettek, hogy egyrészt a locsogó-pocsogó léptek zaját is felfogják . . . A rettenetes éjszakákon ugyancsak a száldeszkek segítségével csúszkáltak ki *hason* (a kapunál), hogy pokrócokba, sátorlapokba burkolt halottaikat kigördítsék, az üredények dögletes tartalmát lehetőleg nesztelenül kiürítsék . . . Óvatossá kellett lenniük . . . Hiszen, ha az olasz a legkisebb zajt, mozgolódást hallotta, a kapu-orom homlokzatáról mindjárt megkezdte lefelé hajingálni a — kézigránátot . . .

Egészen bizonyos, hogyha ezeket a vígasztalan, gyötrelmes, lehetetlen helyeket a lobbanékony olaszok, vagy más egyéb nemzetbeliek védték volna, — hasonló körülmények között — *napokig sem* tudták volna megvédeni és tartani a: *honvédektől*. *A mi honvédeink pedig* — ez jellemzi ezt a trianoni-rabigának oly méltatlanul, hitvány meg-

gondolatlansággal és a fegyvernélküli «győzelem» kapzsi, aljas mámorában gúzsbakötötten kiszolgáltatott katona-fajt! — az olaszok óriási túlerejével, az emberpusztító géptalálmányok minden rettenetes pusztító, gyilkos tűz-, vas-, acélorkánjaival szemben *két hónap* át megvédték és rendületlenül tartották a San-Gabriele-hegy *halálbirodalmát*, sőt végül hazájába visszaűzték a katonai becsülésünkre nem kevésbé méltó vitéz olaszt.

Ő, ezek előtt a honvédek előtt nem hiába vette le a megilletődött *Lukachich* tábornok a tábori sapkáját... A *honvéd* előtt minden igaz magyarnak meg kell hajolni!... A Gabriele szörnyű poklában, ám, az erős lélek még magában véve nem volt elég, a kimerült, agyonkínzott testet, hogy legalább percekig pihenhessen, olykor-olykor el kellett bódítani... A rothadás, a halálos enyészet minden émelyítő szagától és leírhatatlan bűzétől reszkető gyomornak az *étel helyett* ezért volt sokszor inkább kívánatosabb a *mámorító ital*... A bornál talán még kedvesebb volt e szörnyű pokolban a gyilkos méregként tüzes — *rumital*?!... *Lukachich* tábornok is tehát — ennyi emberi szenvedést és gyötrelmet együtt látva — megkérdezte honvédeitől:

— Fiaim, mi kell inkább, *bor-e*, vagy *rum*? — Óh, Istenem, csodálatos nagy volt ott és akkor az égő szemű honvéd, bár a bor, a rum mámore ingerelte a szenvedőket, a hősi magyar lélek páratlan, nagyszerű megnyilatkozásával csak ennyit mondtak:

— Kegyelmes Urunk!... Adjon *kézigránátot*!!

A honvédek — ez a felsőbbrendű tulajdonság is hiányzik a legtöbb emberi fajtából! — a *humort*, a *tréfálkozó kedvet* is megőrizték a legkétségbeesettebb helyzeteikben, a mondhatni, a minden pillanatban lesujtható halálos veszedelmekben is. A *pesti honvédek* például bármilyen helyzetben, bármilyen veszedelmek között találkoztak debreceni 3-as honvédbajtársaikkal, ha mindjárt a hordágyon szállították is azt a jó debreceni 3-as honvédbakát, el nem mulasztották megkérdezni az illetőktől:

— No, komám, *osztég* megkapta mán kend az *illetményit*?! — Ezek a hős betyár pesti honvédfickók ugyanis *ellesték*, hogy amikor a «*tempós*» alföldi magyar debreceni 3-as honvédek valahol (bárhol) összetalálkoztak, leginkább csak mindig ez volt az első kérdésük egymáshoz:

— No, komám, *osztég* megkapta mán kend az *illetményit*?! — A józan gondolkozásu hajdusági jó-kálvinista magyar honvédek tudniillik: «a *zsold*, az *étel*, az *ital*, a füstölni való *dohány*» járandóságaikat jelölték meg az ő őszinte gondolkozásukat és lelkivilágukat igen pompásan jellemző «*illetmény*» szóval... De, egyébként is, bármennyire lecsigázott, fásult, halálra elszánt volt ez a honvéd, amikor egyszer-egyszer — eléggé sűrűn — megszalasztották a «*digót*», röhögni kezdett az egész bakaság és a különben tüzes, könnyen lendülő olasz vitézeknek utánok kurjongatták az ő harci rohamjelzavukat:

— Avánti Szavoja!! Avánti!!

A «Geschütz-kavernák» önérzetes honvéd védői, tisztában voltak az ő *ténykedésüknek* külön kiemelkedő súlyával, ennél fogva a saját ezredbeli és hadosztálybeli többi honvédbajtársnál is többre tartották magokat. Egymás között, egyedül a maguk részére «külön köszöntést» kifundáltak... Egymással találkozáskor, egymásnak büszkén szemébe nézve, ujjokat a rohamsisak pereméhez emelve — ha reggel, ha napközben, ha este volt az idő, célzással a «Geschütz-kavernák»-ra! — csak ennyit mondtak:

— *Ge-sücc!!!*

A honvéd tábori-muzsika.

A magyar cigány a szélső fronton, az öregágyúk öblös, mély buffogásai között is megpengette, megengette szárazfára kifeszített juhbél húrját. A jólelkű magyar katonaeMBER a dalos madárhoz hasonlatosan nem élhet nótaszó nélkül. A *harc-tér* pihenő órái alatt is ráhúzták, eldudolgatták a régi, szép lassus és újabb pattogós magyar melódiákat. A rezesbanda, persze, nagyobb célpontot mutat, azért a hivatalos, a rezes katonamuzsikának nem volt tartósan helye a lövészárkok, gödrök szomszédjában. A muzsikus cigánykatonák, már mint a szállingó seregelemek a gulyáknál elvegyülten, elegyülten inkább követhették (és mert «muzsáj is volt»), hát követték is honvédeinket.

A budapesti 1-es honvédek harc-téri cigánybandája — akár csak a gonoszok! — «*hét főből*» állott. Pikulás, hegedűs, szájharmonikás, mindig, mindenütt akadt a nótás, mókás pesti honvédek között, a tábori ezred hivatásos cigánybandájának megszervezése a kárpáti harcok viszontagságos idejére, az 1915-ik esztendő januárius havába nyúlik vissza. *Ambrus* százados, a csendőröktől átvezényelt, népszerű ezredélelmezőtiszt ekkor és itten szedte fel és melengette új életre az «*ütközetvonatnál*» a félig már holtra fagyott *Gerendai* Imre muzsikuscigányt. Eképpen azután Gerendai lett az írmagja és kezdetbeni első primása az 1-es honvédek cigánybandájának. Ez az *Imre*-fiú különösképpen szerette a *rumos feketekávé-t*, — ami úgy értendő, hogy inkább a bőséges rumi italban szégyenkedett némi kevés feketekávécska... Amikor így azután Gerendai Imre kissé többet «*kávézott*», a Piave melletti *Marcadore* faluban nem egyszer *hamis hangokat* fogott a vonójával, füstös pályatársai ilyenkor kárörvendően rámondták:

— *Elfagyott az ujja, szegény Imrének!...*

Gerendaihoz a pilisi születésű *Tallósi* Mihály primás szegődött másodiknak a bandába. Tallósit *Dereano* Ödön százados 1916-ban vitte ki az olasz frontra. Egy ideig Gerendai és Tallósi kettesben hegedülgettek. A *San-Michele*-i harcok idején érkezett be közibük — a pesti honvédek cigánybandájának tulajdonképpeni megszervezője és kiiskolázója, a horgosorrú, kajlabajuszú *Dajna-Balog Rudi* primás, a *Szemere* Miklós kedvenc *Dajna-Balog* Bandi kisbögösének a fia s az öreg *Banda* Marcinak a veje, aki már akkor Budapesten is

a muzsikuscigányok főrendjei közé tartozott. Revisnyei *Reviczky* László, a pesti honvédek ezredese, *Sután* — a Doberdó egyik köves fészke ez a hely! — pihenőben hallotta muzsikálni «Rudit» s anynyira megtetszett neki az édesszavú muzsikája, a «századtól» az «ütközetvonathoz» levezenyelte a cigányt, hogy alakítson «zenekart». Rudi második primásnak *Boross* Antit választotta magához. Az Anti cigány még a boldog békeidőn a *Bodó-kávéházban Lakatos* Flórisnak volt a segédprimása, utóbb *Bogdán* Sándorral, a *Radics* Béla zenekarának a *brácsásával* éppen elég időt eltöltött a golyótól separt rajvonalonban is... *Bogdán* Sándort öt és félhónapos doberdói rajvonalszolgálat után bocsátották vissza muzsikusnak. A *kontrás*

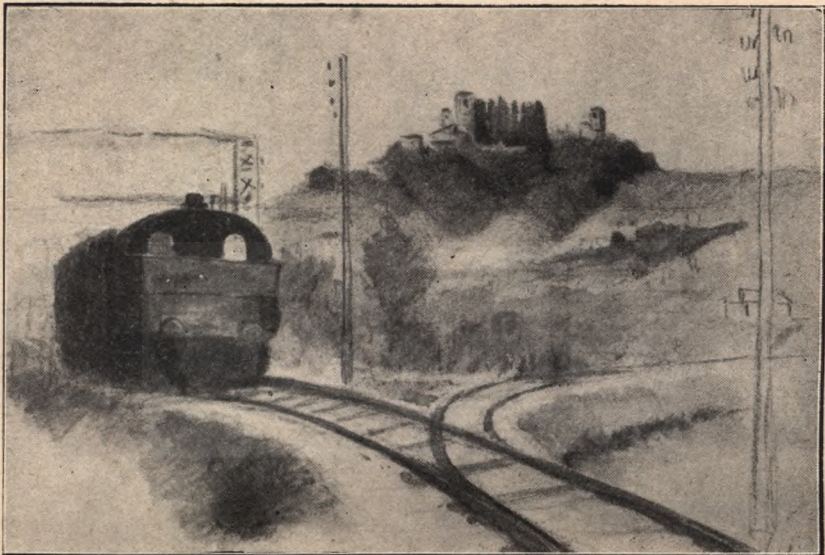
Az 1-es honvédek tábori cigánymuzsikus-bandája.

Banda Lajost, az öreg *Banda* Marci testvéröccsét, mint «sógort» kérte magához Rudi. Az albertirsai *Sztojka* István őrzetöt viszont a *Putnik* százados zászlóaljából verbuválták «*kisbögös*»-nek. A cigányoknak emlékezetes jóakarójuk volt az eredendően 3-as honvédezredbeli százados. «*Putnik vajda*» arról is nevezetes volt, hogy délbédfőzésnél minden kondért megkóstolt. — Jóízű!... Hány kanállal jut egy parasztnak? — Ilyenkor ezt is mindig megkérdezte. Utóbb egy úgynevezett «*hamis cigánybandát*» is alapított «*civilemberekből*», tudniillik zeneértő nem cigány katonákból. Ennek a *talmi cigány* (honvéd) muzsikának *Straszburger* nevezetű civilhonvéd volt a karmestere. A bakák hamarosan rájuk ismertek. Mikor a pihenőhelyeken *Straszburgeréket* küldték a «*feldkinőba*», morogtak... S ha lehet hinni a Gerendai Imre cigány vitézi szavának:

— *Bezzeg* szinte gázolták egymást... Amikor híre terjedt, hogy jön a Rudi bácsi! — Rudiék a bakáknak nemesak a térzenénél, a mozi-

ban, hanem időnként a századok körleteiben is muzsikálgattak. Ilyenkor a bakák parancsolták a nekik kedves nótát. Táncra kerekedtek. A nótázó *Aranka*-honvéddel élükön sok pesti víg fickó *szoknyát* öltött, hogy a «*hölgyválasz*» se' maradjon el.

A hét-cigányok, az ezredkassza hűséges őrzői, a Károly-csapatkeresztet, a tűzkeresztség becses jelvényét mindnyájan megkapták, Balogh Rudi primás utóbb a «*tizedesi*» páros fehér csillagot is felvarrta a palaszürke hajtókára. Ha «*bepijált*», cigány szokás szerint, azt mondotta a józan korában hallgatag Rudi: — Mert egyszer szépen elhaggytam az ezredes úr nótáját, hát káplár lettem! — A csárogós feketevarjú-társaság fegyelmezése nem könnyű volt.

A coneglianói tábori vasut. (Kalmár János harctéri festése.)

A «murik» végeztével — a pesti hejehujás kávéházi estékről elmélázván — Rudiék maguk is felfelesaptak «vendégnek». A megtakarított, vagy rekvirált «italt» ilyenkor hajnalonként, reggelenként «temetgették». Rudi — a Debrecen vidékén 300 holdas birtokos főúri cigány — fakó hangján dalolgatott, Bogdán meg szundikálva brácsáztatott hozzá:

Hogyha minden sóhajtásom
Galambszárnyon repülne...

... A szegény füstösök hazagondoltak ...

Az ezredkasszát őriző cigányokkal — ráérő időben — el-eltré-fálkoztak a tiszturak. A csendőr *Mészáros* Iván százados sokszor ugratta a füstöslegényeket:

— Ugyan, mit vigyáztok annyira erre a kasszára, hiszen most is csak forint harmincöt karajcár van benne! — A jóízű magyar *Ambrus* százados mosolyogva ráfelelte:

— Bíz' Isten, ezt a pénzt is csak azért tartom a kasszában, nehogy valamiként felváltsák és elvigyék a morékat...

A tábori cigányhonvéd muzsikuskok tutorai között a legeggyütt-érzőbbek, a legkitartóbbak a «négykapitányok» voltak, az 1-es honvédezredbeli *Boross Ernő*, *Bartóffy Miklós*, *Dereano Ödön* (a bakaság szeretett «Dere Jancsija») és a csendőrségtől átvezényelt *Mészáros Iván* századosok. Dereanonak Bartóffyval együtt voltak «üveg-törő» és «falramászó» nótázgatásaik is.

— Jaj, de fényes csillag ragyog az égen! — Volt a Dereano nótája, Bartóffy-t meg ezzel a nótával lehetett busongó-szelid kedvre hangolni:

Ezüst tükrös kávéházban,
Elmélázok csendesen...

Bartóffy, Mészáros, Dereano a Lipót rendet, Vaskorona-rendet, meg minden egyéb szép kitüntetést kiérdemeltek, *Boross Ernő*nek, a katonáitól «apánknak, — *tatának*» becézett gyermeklelkű, vidám, jó-ságos ifjú negyedik kapitánynak, a géppuskásszázad parancsnokának már csak *egy fakeszertet* juttatott a szeszélyes hadi sors. A megvívott ütközet után, amikor barátaitól az éjszakában a géppuskásokhoz igyekezett vissza, a halk nótát dudorászó ifjú századost egy magányosan süvítő, eltévedt puskagolyó homlokon találta... Menten meghalt... Amikor — *Sután* — a honvédtemetőben eltemették, a bolondos, bánatos cigányok a végbúcsúzásnál ráhúzták «a százados» kedves bakanótáját:

Azt kérdi a kapitány,
Ki babája az a lány...

Volt több ilyen együgyű pesti baka dalszöveg és melódia is, Putnoky őrnagy, zászlóaljparancsnok, a *segeti-i táborban* akárhányszor ráhúzatta:

A koticsi temető,³⁸
Egyes honvéd sírja benn' a legelső
Őrzi aztat tizenhat kisjány,
Köztük van az én babám,
Három aranygyűrű az ujján.

³⁸ A *cotici*-temetőnek és a Doberdó pokoli harcának az 1. honvédgyalogezredbeli kiváló törzstiszt: *Roykó* Alfréd őrnagy (későbbi alezredes) személyében támadt poétája is... *Roykó*, a bakaság és a tiszték népszerű, kedves «*Frédije*», az egyik legkitünőbb honvéd csapat tiszt, — hírszerint a cseh megszállás alatt azóta elhunyt, — a *cotici honvédtemetővel* vonatkozásban 1915 augusztus hó 28-án írta: «*Az eltörött puska*» költeményét:

A puska eltörött
És nem maradt belőle más,
Mint ez a görbe cső...
Meg egy pár horpadás, —
Két kicsi horpadás.

...Mókásnak tetszik a pesti csibész torzult felfogású, kiszólású nóta a közbeszótt: «*Szúk szoknyája, jaj, de fessen áll*» szövegrésszel... Hajh, de mégis Galiciában, a Kárpátokban, a Doberdó kőmezőin, az Isonzó-partján, Volhinia mocsarai között, a Piavénál, a szörnyű küzdések, férfias dicső harcok emlékeiül — bár süppedezően, mindinkább elfelejtetten — fennmaradtak és *beszélnek* (ha mindjárt senki nem is hallgatja, senki nem is érti) a névtelen, jeltelen honvédsírok... Amikor, pedig a szomorúság harmatja egy-egy pillanatig meglepte a derék katonák szívét, a *Bánffy* kapitány másik bohókás, hujjahós nótájától elrepültek a kemény katona lelkek bánatfelhői. Bánffy a 4-es honvédektől, a «*bihari darutollas legényektől*» jött a pestiekhez, Bánffy már régen elment tőlük, de Balog Rudiék még mindig egyre muzsikáltak, a pesti egyesek szüntelenül dalolgatták:

Ujjé, mondá a hal,
 Uszkálva fiaival, —
 Nézzétek, ott jön egy öreg sirály,
 Ujjé, a majom király...

A legtöbb magyar nótát a pesti egyes honvédek debreceni, hű szomszédja, — hejh, veszedelmes szomszedság volt az ott a Doberdón,

Alszik az önkéntes,
 Elpihent a század,
 Csend van, körülötte
 Lábuhegyen járnak.
 Egy-két rongyos bokor
 Tenger szikla között,
 Egy-két újabb legény
 A sok régi között...
 Csend van. Ágyúdörgés
 Alig, alig hallszik,
 A sok fiú mélyen,
 Jóízűen alszik.

Egyszercsak észbontó
 Recsegés, ropogás,
 A kövek peremén
 Ijesztő kopogás...
 A szegény önkéntest
 Gránát darab érte,
 Hej! pedig egy leány
 Imádkozott érte,
 Imádkozott érte.

A szív már nem dobog,
 És nem maradt belőle más:
 Csak egy kis lány szívében
 Rózsaszín álmódás,
 Szomorú álmódás.

(«Megjegyzés: *Weidler* Ábrahám önkéntes VIII. 26. vonult be egy menetzászlóaljjal. Lokoicán beosztották. A zászlóalj 27-ről 28-ra éjjel Coticiba menetelt, hol mint ddr. (dandár) tartalék pihent. A kora éjjeli órákban az ellenséges tüzéréség tüzrel rajtaütött és az önkéntest egy véletlen gránátalálat — puskájának csövét dugóhúzószerszűreg elgörbítve

Monte San-Gabrielen! — a vaskoronás lovag *Sepsy* Pali 3-as honvédfőhadnagy, a néhai *Balogh* Péter debreceni református püspök daliás dédunokája tudta, dalolta esodaerős hangon, kimeríthetetlenül... *Orlovsky* és *Hanusovszky* egyes honvédhadnagyok nagyon szép, nagyon kellemes éneklésükkel tűntek fel, *Orlovsky* még külön kiváló, délceg táncos is volt; ámde *Dereano* kapitány valamennyijüket felülmúlta, mert egyszerre *táncolt és dalolt...* *Mayer Ottó*, *Világhy* Gyurka, a szobrász *Spalt* János főhadnagyok, — a volhiniai Rodziekovban egyszer három «*leszédült*» porosz tisztet a zongora alá dugott *Spalt!* — *Herrsch* Samu, az élelmezéshez beosztott öreg gázdásztisztnak, a békéből Hátszezen kereskedőnek, a marcadori muszáj-

— halálosan megsebesítette. Coticiben van eltemetve. *Roykó* őrnagy, a III. zászlóalj akkori parancsnoka.)

*

Ez a *Roykó* őrnagy, a honvédek *mesterlövője*, a verselgetésen kívül a rajzolgatáshoz, festegetéshez is ügyesen értett. A tűzharc idején is megszokta keresni a fedezékben kukksoló bakákat. A honvédek előre örvendeztek a *Roykó* jövetelének. Valami buzdító, mókás, a bakaság százjéze szerinti kiszólást mindig odamondott... A messzehordó és *messelátós* kurta vadászkarabélyát sem hagyta otthon.

— No, fiuk, van-e valami vad a puskaesővégre? — A lőréstől innét, vagy onnét megszólalt egy-egy baka:

— Őrnagy ur, instálom, itt ugyancsak nyujtogatja a fejét a pléhsisakos! — A *Roykó* őrnagy puskája máris dördült, s *Taljánországban* hiába vártak haza valakit... A következő *Doberdói* (alkalmi) költéményt is *Roykó* őrnagy szerzette, a pesti 1-es honvédbakák a «*Hej, Zsuzsikám*» dallamára — maguk között — el-eldalolgatták:

Sűrű gránát szerte-széjjel,
Ötszázadik már az éjjel,
Srapnel, gránát, kicsi ágyú,¹ géppuska:
Egész éjjel felém lüdöz,
Folytonosan engem üldöz,
Ez, ám a *Zri*² —
Édes fiam, bakuska³...

Hej, taliján!
Mégsem járja tán,
Hogy én legyek állandóan céltáblátok...

Lújjetek már másfelé,
Némely *brigádba* belé,
Vagy legalább Buk-Cillébe⁴
Volltreffert...
Mentül nagyobb káliber
Mir ist das um so lieber!
Hej, taliján,
Hej, taliján!
Egy kicsi béke kellene mán!
Csúf, dolinás,
Ronda e táj,
Lóni ide nem muszáj!

(*Megjegyzés:* ¹ A rajvonalba állított revolverágyúkat nevezték *kicsi ágyúknak*. — ² *Zri*, annyi, mint hecc! *Nagykalamajka:* — a pesti bakák esibész szójárása szerint. — ³ *Bakuska:* baka, *manus:* ember (p. o. 5 mann). — ⁴ Buk-Cillében felsőbb osztrák-cseh parancsnokság volt.)

szálló és vendéglő eléggé zaklatott sorsú gazdájának az üdvözlésére sokszor elhúzták:

Hogy van a Samu bácsi?

Jól, jól, jól...

Az *«őreg uraknál»* hallkabbszavú volt a — muzsika. A Mária Terézia lovag, *Lukachich* báró altábornagynak, a 20-ik honvédhadosztály, a gárda-hadosztály parancsnokának, a pesti, debreceni, váradi székesfehérvári honvédek vezérének a nótája a *«Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs»* volt. A három egymást követő dandárparancsnok közül *Sárkány* ezredes a *«Cserebogár, sárga cserebogár»* nótája mellett szeretett elmerengeni, *Ledniczer* ezredesnek a *«Kékeres a szőlőlevél»* volt a kedves, *Stadler* ezredessel együtt ők hárman a — régít szerették. *Reviczky* ezredesnek — 1914 őszétől 1918 őszéig kitartott! — a *«Nincs cserepes tanyám»* volt a kedves nótája. A neki tetsző nótáknál mindig izgett-mozgott a székén, ha magok között volt a család, néha még halkán füttyörészgetett is *Reviczky*, akinek a derék, komoly segédtsztje, a jószágos dr. *Glósz* Miksa tartalékos százados (polgári életéből Nagyszebenben törvényszéki bíró) megértéssel, szeretettel intézte a muzsikus cigányi «őrség» különféle ügyes-bajos dolgait. *Reviczky*, ez az igazi magyar úr, a régi jó idők, a régi jó magyar nemesek szokása szerint azt is mindig megkérdezte a cigányaitól:

— *Vacsoráztatok-e* már fiúk?! — *Bort, vacsorát*, akárcsak otthon Szabolesban, mindig adatott a cigányoknak, távozásakor mindig meg is köszönte a *«szép nótát»*.

*

A Balog Rudi hegedűjének cirmos hátáról még sok száz más drága nevet és visszaemlékezést le lehet olvasni... A nagy harcok fergegeteitől megkopott tábori hegedűnek a háta tele van karcolva sok kiváló magyar honvéd-harcos kéz- és névírásaival. *József* főhercegtől kezdve sok-sok kiváló, derék főkatonánk rákarcolta nevét ennek a bűvösszavú tábori hegedűnek a hátára. Volt, került a nótás vitézek között sok-sok olyan honvédtisztünk is, akinek az *utolsó nótáját* elmuzsikálta ez a bűvös katonahagedű... Ezek a honvédek az idegen ország ellenséges földjében eltemetve, holtan odamaradtak, s csupán csak nevüket mutatja még a törékeny cigányhegedű... A Balogh Rudi hegedűjének zokogó hangja talán ezért is olyan édesbús? A hazavágyódó halott honvédek lelkei sírnak-rínak ki ebből a hegedűből... Az ő nótájuk volt, nekik muzsikáltak:

A koticsi temető,

Egyes honvéd sírja benn' a legelső, —

Őrzi aztat tizenhat kisjány...

...De, vajjon őrizgetjük-e mi még ezeket a haretéri süppedt sírokat? Vajjon nem merültek-e végzetesen és nagyonis feledésbe azok a világháború folyamán csodalángokkal égő ősi magyar honvéd virtu-

A búsuló honvédhuszár. (Strobl mesterműve, lovag Henneberg altábornagy síremléke a kerepesi temetőből).

sok és honvédhagyományok, melyeknek vértetében győzhetetlen és a világ első katonája volt a magyar honvéd?... Emlékezzünk azért reájuk és imádkozzunk értük mindennap. Azok a drága magyar *honvédsírok* legyenek a mi hitünk, akarásunk szent oltárai, hiszen nemzeti feltámadásunk eszmei és eszményi csudaerői azokban a példátmutató honvédsírokban szunnyadnak.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
A magyar királyi honvédről	5
Szerző olvasóihoz	7
A honvédek és a honvéd-nevezet eredete	11
Az új honvédség megszületése	16
Az utolsó pesti verbunk	24
Az 1869/70-es évi pesti honvédek	29
Az első honvédtisztikar	39
A honvédtisztek élete és helyzete	46
A honvédség első főparancsnoka	53
Miklós-huszárból honvédgyalogsági ezredes	67
Az első honvédzászló története	75
A pesti honvédek régebbi parancsnokai	89
A Heimerle kapitány kis honvédjei	106
A honvéd-ágyú, ami nem is volt	112
Az első honvéd hadiszemlék	120
A magyar királyi honvéddandárok felvonulása	125
Nemzet és a honvédség az első királygyakorlathoz készülődnek	134
A király és a váci honvédtáborozás	138
Váci táborozási honvéd-móka, honvéd-gyász	146
A főthi kastély történeteiből	151
Az 1871. évi honvédek méltatása	159
A honvédek és a boszniai kaland	160
Ó, boldog békebeli honvédeskedés!	174
Thurzó Kálmán kapitány élete és halála	181
A honvédek a Monte San-Gabrielen	188
A honvéd táborigazsága	204

OSZK

